सरुमारानी गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

प्यूठान, लुम्बिनी प्रदेश, नेपाल

आवधिक योजना

(आ.व. २०७८/०७९-२०८२/८३)

अन्तिम प्रतिवेदन

प्रस्तुतकर्ता

पानोरामा रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.

काठमाडौं

विषयसूची

परिच्छेद - १: भूमिका		**ज्ञ**
१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	आवधिक योजनाको उद्देश्य	२
१.३	आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू	२
१.४	योजना तर्जुमाका सीमाहरू	१३
१.५	योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया	१३
परिच्छेद - २: गाउँपालिकाको समष्टिगत परिचय		**१५**
२.१	गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय	१५
२.२	स्थानिक विश्लेषण (Spatial Analysis)	१६
२.३	जनसांख्यिक विश्लेषण	२५
२.४	सेवा प्रवाह र सेवा क्षेत्रको वितरण	२६
परिच्छेद - ३: समष्टिगत दीर्घकालिन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति		**२९**
३.१	गाँउपालिका समृद्धिका मुख्य संवाहकहरू (Lead Sectors)	३०
३.२	विकासका मुख्य सहयोगी क्षेत्रहरू	३१
३.३	गाउँपालिकाका गौरबका आयोजनाहरु	३१
परिच्छेद - ४: आर्थिक क्षेत्र		**३७**
४.१	भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग)	३७
४.२	कृषि	४०
४.३	पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन	५०
४.४	सहकारी	५५
४.५	पर्यटन	५८
४.६	खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति	६४
४.७	बैङ्क तथा वित्तिय क्षेत्र	६९
४.८	गरीबी निवारण	७२
परिच्छेद - ५: सामाजिक क्षेत्र		**८१**
५.१	शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि	८१
५.२	स्वास्थ्य	९७
५.३	संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य	१०६
५.४	लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरण	१११
५.५	बालबालिका	१२०
५.६	युवा, मानव संसाधन श्रम तथा रोजगार	१२३
५.७	खेलकुद तथा मनोरञ्जन	१२७
५.८	सामाजिक सुरक्षा	१३१
५.९	शान्ति सुरक्षा	१३४
५.१०	शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन	१३७

परिच्छेद - ६: पूर्वाधार विकास **१४९**
६.१ खानेपानी तथा सरसफाई १४९
६.२ सिंचाई १५७
६.३ ऊर्जा १६३
६.४ सडक तथा यातायात १६७
६.५ आवास, भवन तथा वस्ती विकास १७५
६.६ सूचना तथा सञ्चार १७९
परिच्छेद - ७: वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन **१८५**
७.१ वन तथा भू-संरक्षण १८५
७.२ जलाधार व्यवस्थापन १९०
७.३ विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन १९३
७.४ वातावरण संरक्षण १९९
परिच्छेद - ८: संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन **२०४**
८.१ सुशासन तथा सेवा प्रवाह २०४
८.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय २०९
८.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन २१२
परिच्छेद - ९: कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन **२१६**
९.१ योजना प्राथमिकिकरण तथा कार्यान्वयन २१६
९.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन २१८
अनुसूचिहरू **२२२**
अनुसूचि १- विश्वका केही विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययन २२२
अनुसूचि २ - नमूना गाउँपालिका प्रस्तावित मानकहरू २३७
अनुसुची ३ - गाउँपालिकाका नियमित कार्यक्रमहरु २४०
अनुसूची ४ - वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरूको विवरण २४४
अनुसूची ५ - माइन्यूटस २५८
अनुसूची ६ - आवधिक योजना तयारीको कार्यशाला गोष्ठीका तस्वीरहरू २५९

परिच्छेद - १: भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको इतिहासमा लामो समयसम्म निरङ्कुश शासनको रूपमा रहेको राणा शासनको अन्त भएर वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्र स्थापना भएको बिन्दुदेखि वि. सं. २०७२ सालमा संविधान सभाद्वारा जारी गरिएको नेपालको संविधानको घोषणासम्म आइपुग्दा नेपालले प्रजातन्त्रको स्थापना पश्चात् समेत ६५ वर्ष लामो राजनैतिक तथा सामाजिक सङ्क्रमणबाट गुज्रन परेको यथार्थ हाम्रो सामु छ । समग्र विकासको दृष्टिकोणबाट हेर्दा बितेका करिब ६५ वर्ष राजनैतिक अधिकार प्राप्तिका संघर्षमा मात्र केन्द्रित भएका छन् । हामी भन्दा पछि स्वतन्त्र भई आर्थिक विकासतर्फ पाइला चालेका पूर्वी तथा मध्य एसियाका धेरै मुलुकहरू विकासमा हामीभन्दा कैयौँ गुणा अगाडि लम्किसकेका छन् । कुनै समयमा नेपालले आर्थिक, भौतिक तथा सैन्य सहयोग गर्ने हाम्रा छिमेकी राष्ट्रहरू भारत र चीनले समेत विकासको नयाँ उचाई हासिल गरेका छन् तर नेपाल भने अविकासको एउटा दुश्चक्रमा फसेको जस्तो प्रतित हुन्छ । नेपालको यस्तो अवस्था रहनुका विभिन्न कारणहरू हुन सक्दछन् । ती कारणहरूमध्ये प्रमुख कारणहरू हाम्रा विकास प्रयासहरू अवैज्ञानिक, आत्मगत, एकाङ्गी, अव्यवहारिक हुनु र पर्याप्त खोज तथा अनुसन्धानबिनै विकास योजना अगाडि बढाउनु समेत हो ।

जनताको संविधान जारी भैसके पश्चात्को निर्वाचनबाट नयाँ सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरू गठन भएका कारण नयाँ सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाअनुरूपको राज्यको पुनर्संरचना समेत भैसकेको छ । तीन तहका सरकारले जनतालाई सेवा तथा सुविधा प्रदान गरिरहेको यस ऐतिहासिक कालखण्डमा सम्पूर्ण राष्ट्र नै समग्र विकास र आर्थिक समृद्धिको मूलमन्त्र लिएर अगाडि बढी रहँदा वर्षौंदेखि व्याप्त अविकास, गरीबी, रोगव्याध, पछौटेपन, अशिक्षा, असुविधा र अन्यायको दुश्चक्रमा पिल्सिएका आम स्थानीयवासीमा नयाँ परिवर्तन र राज्य व्यवस्थाले आशाको सञ्चार गराएको छ ।

मूलतः **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४** ले **नेपालको संविधान**को **अनुसूची ८** मा उल्लेख भएका स्थानीय तहको अधिकारको थप व्याख्या गरी स्थानीय सरकारलाई स्थानीय स्तरका समग्र विकासका योजनाहरू निर्माण, कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । ऐनको **परिच्छेद -३ दफा ११** को **उपदफा २ (छ) (१) मा** स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन साथै **बुँदा नं. २** मा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय, प्रविधि र पूर्वाधारजन्य विकासका लागि आवश्यक आयोजना तथा परियोजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार समेत स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको सन्दर्भमा यस गाउँपालिकाको समग्र विकासको आवधिक योजना तयार पारिएको छ ।

कुनै पनि स्थानको समग्र विकासको ढोका खोल्ने महत्वपूर्ण भूमिका भौतिक तथा आर्थिक विकासले खेल्ने भएकोले विकास योजना निर्माण गर्दा भौतिक विकास र आर्थिक विकासको आधार खाका तयार पार्नु एकदमै महत्वपूर्ण हुन्छ । यो योजनाले गाउँपालिकाको वस्तुगत भौतिक अवस्थाको यकिन तथ्याङ्क सहितको आधार नक्सा तथा अन्य विषयगत तथ्यहरूको विवरण तयार पारी सोको आधारमा अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन कार्ययोजना र रणनीतिहरू तयार पारेको छ । एकातर्फ अव्यवस्थित र योजना विहीन विकास क्रियाकलापले हामीलाई सही दिशा निर्देश गर्दैन भने अर्कोतर्फ समय र स्रोतको समेत उच्चतम सदुपयोग

हुन सक्दैन। तसर्थ निर्दिष्ट समय सीमाभित्र रही निश्चित प्रकारका विकास योजनाहरूलाई निर्दिष्ट उपलब्धीहरू हासिल गर्ने हेतुले निर्माण गर्दा विकासका क्रियाकलापहरू व्यवहारिक, समय सान्दर्भिक र उच्च प्रतिफलमुखी हुन जान्छन्। तसर्थ यस गाउँपालिकामा उपलब्ध साधन र स्रोतको उच्चतम सदुपयोग गरी निर्दिष्ट समय सीमाभित्र, निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल गर्न यस प्रकारको आवधिक योजनाको आवश्यकता परेको हो।

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य

यस योजनाको मूल उद्देश्य गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको निर्माण गर्नु हुनेछ, जस अन्तर्गत:

- दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति र कार्य योजना तयार पार्ने
- सो कार्यका लागि गाउँपालिकाको स्पष्ट आधार नक्सा तयार पार्ने
- भौतिक पूर्वाधार विकास योजना तयार पार्ने
- सामाजिक-सांस्कृतिक विकास योजना तयार पार्ने
- आर्थिक विकास योजना तयार पार्ने
- वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना तयार पार्ने
- सेवा प्रवाह तथा संस्थागत विकास योजना तयार पार्ने
- व्यापक जनसहभागितामा क्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, अपेक्षित परिणाम र कार्यक्रमहरूको निर्धारण गर्ने

१.३ आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू

कुनै पनि आवधिक योजना निर्माण गर्नका लागि आधारहरू आवश्यक पर्दछन्। मुख्यतया कुनै पनि स्थान विशेषको योजना निर्माण गर्दा वैधानिक र नीतिगत आधारहरू स्पष्ट हुनु आवश्यक भएकोले यो गाउँपालिका नेपालको संघीय गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली अन्तर्गत संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरू रहेकोमा जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने आधारभूत तहको स्थानीय निकाय हो। नेपालको संविधानले स्थानीय तहहरूलाई एक प्रकारको पूर्ण स्थानीय सरकारको रूपमा स्थापित गरेकोले स्थानीय स्तरका विकास योजनाहरू तर्जुमा गर्ने र ती योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने सम्पूर्ण अधिकार स्थानीय तहलाई नै प्राप्त भएको छ। मुलतः यसै वैधानिक आधारको पृष्ठभूमिमा रहेका थप निम्न आधारहरूमा रहेर यो आवधिक योजना तयार पारिएको छ।

१. विद्यमान ऐन तथा वैधानिक रूपमा प्राप्त आधारहरू

(क) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको **अनुसूची ८** तथा **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४** को **दफा ११** को **उपदफा २(छ)** बमोजिम नेपालमा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली लागु भए पश्चात् स्वायत्त स्थानीय सरकारको रूपमा स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने अधिकार सङ्घीय तथा प्रादेशिक कानून तथा नीति नियमहरूसँग सङ्गत हुने गरी स्थानीय सरकारलाई नै प्राप्त भएकोले सो वैधानिक व्यवस्थाबमोजिम यो गुरुयोजना निर्माण गरिएको छ। साथै संविधानको मर्मअनुरूप सङ्घीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय स्तरमा निर्माण भएका सम्पूर्ण विद्यमान ऐन नियमहरूको सान्दर्भिक प्रावधानअनुरूप आवधिक योजनालाई अन्तिम रूप दिइएको छ।

(ख) अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ५९** बमोजिम विभिन्न तहका सरकारहरूलाई प्राप्त वित्तीय अधिकार तथा धारा ६० बमोजिम राजश्व श्रोतको बाँडफाँट गर्न बनेको यस ऐनले आकर्षित गर्ने प्रावधानहरूलाई समेत राजश्वको अधिकार, त्यसको बाँडफाँट, ऋण, अनुदान, बजेट व्यवस्थापन, सार्वजनिक खर्च र वित्तीय अनुशासन कायम गर्न आवश्यक व्यवस्थाहरू गरेकोले यी पक्षहरूलाई यो योजना निर्माण गर्दा आधार बनाइएको छ ।

(ग) राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ६०** को उपधारा ३ मा प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय श्रोत र धारा २५१ अन्तर्गत देशभर छरिएर रहेका प्राकृतिक श्रोतहरूको परिचालनबाट प्राप्त राजश्व वा श्रोतको प्रयोग गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रावधानहरू रहेको यस ऐनलाई यस आावधिक योजना निर्माणमा एक आधारको रूपमा लिएको छ ।

२. विद्यमान राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू

सबैभन्दा महत्वपूर्ण राष्ट्रिय नीतिहरूमध्ये संविधानको धारा ५१ मा रहेका नीतिहरूलाई मूल आधार मानेर योजना निर्माण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यी मध्ये पनि स्थानीय तहहरूले निम्न नीतिहरूलाई प्रमुख आधार मान्नु उपयुक्त रहेकोले सोही आधारमा यो योजना निर्माण गरिएको छ ।

राजनीतिक तथा शासन व्यवस्थासम्बन्धी नीति	विकाससम्बन्धी नीति
सामाजिक र साँस्कृतिक रूपान्तरण सम्बन्धी नीति	सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धी नीति
अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीति	नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति
कृषि र भूमि सुधार सम्बन्धी नीति	श्रम र रोजगार सम्बन्धी नीति
प्राकृतिक साधन श्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीति	
राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६८	पर्यटन नीति, २०६५
वन नीति, २०७१/तथा वातावरण संरक्षण,	राष्ट्रिय युवा नीति,२०७२/ राष्ट्रिय खेलकुद नीति,२०६७
राष्ट्रिय कृषि नीति,२०६१	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०६३
औद्योगिक नीति, २०६७	सिंचाई नीति, २०७०
जलाधार नीति	राष्ट्रिय शिक्षा नीति
जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७	जैविक विविधता संरक्षण नीति,२०६३
राष्ट्रिय सहकारी नीति, २०६९	स्वास्थ्य नीति, २०४८
वाणिज्य नीति, २०६५	स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति, २०६१
श्रम तथा राष्ट्रिय रोजगार नीति,२०७१	सूचना प्रविधि नीति, २०६७
आपूर्ति नीति, २०६९	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३

जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२	विकास सहायता परिचालन नीति
सार्वजनिक-निजी साझेदारी नीति, २०७२	बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९
अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि समावेशी शिक्षा नीति,२०७३	राष्ट्रिय रोजगार नीति, २०७१
नवीकरणीय उर्जा अनुदान नीति, २०६९/राष्ट्रिय यातायात नीति, २०५८	राष्ट्रिय जनसंख्या नीति, २०७१
प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा एवम् तालिम नीति	राष्ट्रिय बीउ विजन नीति,२०५६
कृषि यान्त्रिकरण प्रवर्द्धन नीति, २०७१	संस्कृति नीति, २०६८
राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४	जलविद्युत विकास नीति, २०५८

लगायत प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका सान्दर्भिक नीतिहरूलाई योजना निर्माणको आधार बनाइएको छ ।

३. संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरू

कुनै पनि स्थानीय तहले योजनाको दीर्घकालीन, सोच, लक्ष्य र उद्देश्य तय गर्दा राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरूसँग सामञ्जस्यता कायम गरी गर्नुपर्ने भएकोले यस योजनाले निम्न सोचहरूलाई आधार बनाएको छ ।

(क) दीर्घकालीन सोच वि.सं. २१००

लामो राजनैतिक संक्रमण पश्चात राजनैतिक स्थायित्वको जगमा उभिएर तीब्र आर्थिक विकास र समृद्धिको लागि आयमा वृद्धि, गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण तथा आर्थिक जोखिमहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै वि.सं. २०७९सम्ममा अति कम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्दै वि सं. २०८७ सम्मा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै उच्च मध्यम आयस्थर भएको मुलुकमा रूपान्तरण हुने गरी यस दीर्घकालीन सोच तयार पारिएको उल्लेख छ ।

यस सोचको मूल लक्ष्य सामाजिक न्यायमा आधारित समतामूलक समाज निर्माण गर्ने हो । यसको मूल रणनीति भनेको आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत साधन लगायत अर्थतन्त्रका सहयोगी क्षेत्रको परिचालन मार्फत् रूपान्तरणका कार्यक्रममा लगानी केन्द्रित गर्नु हो । यसर्थ नारामा दीर्घकालीन सोचलाई “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” तय गरिएको छ। यस सोचको अपेक्षित उपलब्धीमा “समुन्नत, स्वाधीन र समाजवाद उन्मख अर्थतन्त्रसहितका समान अवसार प्राप्त, स्वस्थ, शिक्षित मर्यादित र उच्च जीवनस्तर भएका सुखी नागरिक बसोबास गर्ने मुलुक” मा नेपाललाई रूपान्तरण गर्ने रहेको छ ।

दीर्घकालीन सोच वि. सं. २१०० ले लिएका राष्ट्रिय रणनीति

- तीव्र, दिगो र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि गर्ने,
- सुलभ तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा र शिक्षाको सुनिश्चित गर्ने,
- आन्तरिक तथा अन्तरदेशीय अन्तरआवद्धता एवम् दिगो शहर/बस्ती विकास गर्ने,
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने,
- पूर्ण, दिगो र उत्पादनशील सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण गर्ने र
- सार्वजनिक सेवाको सुदृढीकरण, प्रादेशिक सन्तुलन र राष्ट्रिय एकता सम्बर्द्धन गर्ने ।

रूपान्तरणका प्रमुख संवाहक

दीर्घकालीन सोचका रणनीति कार्यान्वयन गरी राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न देहायबमोजिम सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणका संवाहक अवलम्बन गरिएको छ । यी संवाहकलाई दीर्घकालीन सोचको प्राथमिकताका क्षेत्रका रूपमा समेत लिई तदनुरूप साधन-स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ । आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय आवश्यकताअनुसार प्राथमिकताहरूमा समयानुकूल परिमार्जन गरिनेछन् ।

१. गुणस्तरीय एकीकृत यातायात, प्रणाली सूचना प्रविधि तथा सञ्चार पूर्वाधार र बृहत् सञ्जालीकरण,

२. गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण, उद्यमशील कार्य संस्कृति विकास र सम्भावनाको पूर्ण उपयोग,

३. जल विद्युत उत्पादन वृद्धि र हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन,

४. उत्पादन, उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि,

५. गुणस्तरीय पर्यटन सेवाको विकास र विस्तार,

६. आधुनिक, दिगो र व्यवस्थित शहरीकरण, आवास र वस्ती विकास,

७. प्रादेशिक र स्थानीय अर्थतन्त्रको विकास र सुदृढीकरण तथा औपचारिक क्षेत्रको विस्तार,

८. सामाजिक संरक्षण र सुरक्षाको प्रत्याभूति र

९. शासकीय सुधार र सुशासन अभिवृद्धि ।

सहयोगी क्षेत्र

दीर्घकालीन सोचका लक्ष्य हासिल गर्ने सन्दर्भमा रूपान्तरणका सम्भाव्य क्षेत्रको प्रभावकारी परिचालन गर्न देहायका क्षेत्रहरूलाई प्रमुख सहयोगी क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ ।

१. संविधान लोकतन्त्र र विकासप्रतिको राजनीतिक प्रतिबद्धता,
२. जनसांख्यिक लाभ र नागरिक सचेतना,
३. भौगोलिक अवस्थिति र प्राकृतिक विविधता तथा सम्पन्नता,
४. सामाजिक-सांस्कृतिक विविधता तथा मौलिक पहिचान,
५. सामाजिक पूँजी र विश्वभर फैलिएका नेपाली समुदाय,
६. स्वच्छ र नवीकरणीय ऊर्जा,
७. मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सद्भाव र
८. संघीय शासन प्रणाली र वित्तीय संघीयता ।

दीर्घकालीन सोचको परिदृश्य र परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

दीर्घकालीन सोचका राष्ट्रिय लक्ष्यहरू प्राप्तिको लागि उच्च आर्थिक वृद्धिदर आवश्यक हुन्छ । यस अवधिमा वार्षिक औषत १०.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरको प्रारम्भिक लक्ष्य अनुमान गरिएको छ । यसमध्ये कृषि क्षेत्रमा औषत ५.५ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रमा औषत १३ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रमा वार्षिक औषत १०.९ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ ।

दीर्घकालीन सोचको अवधिको आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्यअनुरूप यस सोच अवधिको अन्तिम वर्षमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको अंश हालको २७ प्रतिशतबाट घटेर ९ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रका अंश हालको १५.२ प्रतिशतबाट वृद्धि भई ३० प्रतिशत र सेवा क्षेत्रको अंश हालको ५७.८ प्रतिशतबाट ६१ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ । यसबाट कृषि क्षेत्रमा रहेको ठूलो जनशक्ति उद्योग र सेवा क्षेत्रमा स्थानान्तरण हुनेछ । आगामी २५ वर्षमा उद्योग र सेवाको व्यापक विस्तार भई अर्थतन्त्रमा ठूलो संरचनागत एवम् गुणात्मक परिवर्तन हुने अनुमान छ ।

दीर्घकालीन सोचको आधार वर्ष २०७५/७६ मा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय १ हजार ४७ अमेरिकी डलर रहेको छ । वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति हुने र वि.सं. २०८७ मा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुनेछ । वि.सं. २१०० मा १२ हजार १ सय अमेरिकी डलर प्रतिव्यक्ति आयसहित नेपाल उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्थापित हुनेछ ।

माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू हासिल गर्न माथि उल्लेखित रूपान्तरणका संवाहक तथा सहयोगी क्षेत्रका अतिरिक्त देहायका तत्वलाई प्रमुख आधार लिइएको छ ।

१. संविधानका राज्यका नीति र मौलिक हक प्राप्त गर्न उच्च र दिगो आर्थिक वृद्धि आवश्यक रहेको ।

२. राजनीतिक तथा नीतिगत स्थिरता कायम भई आर्थिक समृद्धितर्फ उन्मुख अवस्था सिर्जना भएको ।

३. समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गरी सार्वजनिक, निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको लगानी वृद्धि गर्ने उपयुक्त वातावरण निर्माण भएको ।

४. जनसांख्यिक लाभ र प्राकृतिक स्रोत-साधनको महत्तम उपयोग गरिने ।

५. ज्ञान, सीप, पूँजी र प्रविधि तथा पूर्वाधार र ऊर्जा विकास गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने ।

६. वि.सं. २०८७ सम्म दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्ने राष्ट्रिय प्रतिवद्धता रहेको ।

७. विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा तीव्रता प्रदान गर्न आयोजना बैंक, आयोजना पूर्व तयारी र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई सुदृढ बनाइने ।

८. अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई क्रमशः औपचारिक र उत्पादनशील बनाइने ।

९. राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षित गर्न आवश्यक सुधार र एकद्वार प्रणाली अपनाइने ।

१०. ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्र विकास गरी समृद्धि हासिल गर्ने ।

दीर्घकालीन सोचका प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरू देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औषत)	प्रतिशत	६.८	१०.५

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि तथा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	२७.०	९
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१५.२	३०
४	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	५७.८	६१
५.	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	१०४७	१२१००
६.	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	१८.७	०
७.	बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	२८.६	३
८.	आम्दानीमा माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको अनुपात (Plamaratio)	अनुपात	१.३	१.१
९.	सम्पत्तिमा आधारित जिनी गुणक (Gini Coefficient)	गुणक	०.३१	०.२५
१०.	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	३८.५	७२
११.	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	११.४	३
१२.	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६.५	७०
१३.	जलविद्युत तथा नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट	१,०७४	४०,०००
१४.	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९०.७	१००
१५.	प्रतिव्यक्ति विद्युत उपभोग	किलोवाट घण्टा	१९७	३,५००
१६.	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत	७८.९	९९
१७.	राष्ट्रिय र प्रादेशिक लोकमार्ग	कि.मि.	६,९७९	३३,०००
१८.	द्रुत मार्ग (भूमिगत मार्गसमेत)	कि.मि.	०	२,०००
१९.	रेलमार्ग	कि.मि.	४२	२,२००
२०.	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत	५५.४	१००
२१.	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष	६९.७	८०
२२.	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना	२३९	२०

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
२३.	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना	३९	८
२४.	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	२७	२
२५.	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	५८	९८
२६.	माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	४३.९	९५
२७.	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत	९.५	४०
२८.	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	२०	९५
२९.	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आबद्ध जनसंख्या	प्रतिशत	१७	१००
३०	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक	०.९२५	१
३१.	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक	०.५७४	०.७६०

स्रोतः १. राष्ट्रिय लेखा, आ.व. २०७५/७६; २. बहुआयामिक गरिबीको प्रतिवेदन २०१८; ३. नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण-२०१६; ४. राष्ट्रिय जनगणना, २०६८; ५. मानव विकास प्रतिवेदन २०१८

नोटः (i) दीर्घकालीन सोचको मार्गचित्र र रणनीति, २५ वर्षमा नेपाल उच्च आय भएको मुलुकको स्तरमा पुग्ने लक्ष्य र अन्य देशहरूको विकासको अनुभवका आधारमा प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ ।

(ii) शून्य प्रतिशत गरिबीले १ प्रतिशत भन्दा कम गरिबी रहेको अवस्थामा बुझाउँछ ।

(iii) आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू समयानुकूल पुनरावलोकन गरिनेछन् ।

(ख) पन्ध्रौं आवधिक योजना (२०७६/७७- २०८०/८१)

"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को दीर्घकालीन सोच हासिल गर्ने आधार योजनाको रूपमा पन्ध्रौं योजनालाई लिइएको छ । तसर्थ यो योजनाको राष्ट्रिय लक्ष्य समृद्ध अर्थतन्त्र, सामाजिक न्याय तथा परिष्कृत जीवनसहितको समाजवाद उन्मुख लोक कल्याणकारी राज्यको रूपमा रूपान्तरण गर्दै उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति गर्ने आधार निर्माण गर्ने हो ।

(ग) लुम्बनी प्रदेशको आवधिक योजना (२०७६/७७-२०८०/८१)

प्रादेशिक योजनाले पहिचान गरेका लुम्बनी प्रदेशका प्रमुख समस्याहरू

यो प्रदेश आर्थिक क्षेत्रमा शहर केन्द्रित आयातमा आधारित नाफामूखी अर्थतन्त्रको बाहुल्यता छ भने ग्रामीण इलाकामा कृषिमा आधारित निर्वाहमूखी अर्थतन्त्र रहेको छ । बढ्दो व्यापार घाटा, विप्रेषणको उत्पादनमुखी क्षेत्रमा लगानी नभई उपभोग्य वस्तु खरिद र साधारण खर्चमा सिमीत, पर्यटन पूर्वाधारमा लगानी हुन नसकेको,

लघु उद्योगको बाहुल्यता परम्परागत निर्वाहमुखी खेती, भौतिक पूर्वाधार निर्माणको गति धिमा रहेको, वातावरण असन्तुलन बढेको, अव्यवहारिक शिक्षा प्रणाली, पर्याप्त सिंचाई सुविधाको अभाव, आधारभूत पिउनेपानीको अपर्याप्तता, कमजोर स्वास्थ्य सेवा प्रणाली, शिपयुक्त मानव संसाधनको अभाव, बेरोजगारी, सेवा प्रवाह तथा शुसान प्रभावशाली हुन नसकेको जस्ता समस्याहरू विद्यमान छन् ।

प्रमुख अवसरहरू

प्राकृतिक सौन्दर्यता र जैविक विविधता, सांस्कृतिक विविधता र सम्पन्नता, विश्वप्रसिद्ध अन्नपूर्ण, धौलागिरी र मनास्लु पदमार्गहरू, जलस्रोतमा धनी, संविधानले प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारहरूलाई नीति तथा योजना निर्माणको अधिकार प्रदान गरेको, काठमाडौं पछाडि विकासको केन्द्रको रूपमा पोखराको विकास भैरहेको, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता क्षेत्रमा पोखरा केन्द्रको रूपमा विकास भैरहेको ।

प्रदेश समृद्धिका प्रमुख क्षेत्रहरू

विकास र समृद्धिका दृष्टिले निम्न लिखित सातवटा क्षेत्रहरू पहिचान गरिएको छ ।

१) पर्यटन : साहसिक, धार्मिक, सांस्कृतिक पर्यटन मार्फत रोजगारी सिर्जना ।

२) कृषि : व्यवसायिक, वैज्ञानिक र जैविक कृषि प्रणालीको विकास ।

३) उर्जा : जलविद्युत तथा नवीकरणीय उर्जाको प्रयोग मार्फत हरित अर्थतन्त्र निर्माण

४) उद्योग : स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित ठूला उद्योगहरूको विकास

५) पूर्वाधार : अर्थतन्त्रलाई टेवा पुऱ्याउने गुणस्तरीय भौतिक पूर्वाधारको विकास र विस्तार

६) मानव संसाधन विकास : उच्च उत्पादन क्षमता भएको शिपयुक्त मानव स्रोतको विकास

७) सुशासन : सूचना प्रविधिमा आधारित जनमुखि शासनको प्रबर्द्धन

लुम्बिनी प्रदेशका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

योजनाको अवधि आ.व. २०७७/७८ देखि २०८१/८२ लाई अल्पकालीन, आ.व. २०७७/७८ देखि २०८७/२०८८ (दिगो विकास लक्ष्यको अवधि) लाई मध्यकालीन र २०७७/७८ देखि २१०० लाई दीर्घकालीन परिभाषित गरी समृद्धि र सुखका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू निम्न अनुसार निर्धारण गरिएका छन् ।

तालिका नं. १: लुम्बिनी प्रदेशका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	सूचक	इकाई	लुम्बिनी प्रदेशको लक्ष्य	
			आधार वर्ष २०७५/७६	आर्थिक वर्ष २०८०/८१
१	आर्थिक वृद्धिदर	प्रतिशत	६.३	७.६२
२	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	८०३	१६००
३	कृषि	प्रतिशत	२९.३	२६.६

क्र.सं.	सूचक	इकाई	लुम्बिनी प्रदेशको लक्ष्य	
			आधार वर्ष २०७५/७६	आर्थिक वर्ष २०८०/८१
४	उद्योग	प्रतिशत	१९.३	२०.५
५	सेवा	प्रतिशत	४.५	६
६	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	२९.९२	१५
७	बहुआयामिक गरिबिमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत		
८	आम्दानीमा माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको अनुपात (Palma Ratio)	अनुपात		
९	सम्पत्तिमा आधारित गिनी गुणक (Gini Cofficient)	गुणक		
१०	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको	वर्ष		
११	मातृ मृत्युदर (प्रतिलाख जीवित जन्ममा)	संख्या		
१२	५ वर्ष मुनिका बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	संख्या		
१३	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
१४	श्रमशक्ति सहभागिता दर	प्रतिशत		
१५	बेरोजगारी दर	प्रतिशत		
१६	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत		
१७	राष्ट्रिय/प्रादेशिक लोकमार्ग (कालोपत्रे	कि.मि		
१८	द्रुत लोकमार्ग	कि.मि		
१९	रेलमार्ग	कि.मि		
२०	३० मिनेटसम्मको दूरीमा यातायात पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत		
२१	विद्युत्मा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत		
२२	आधारभूत खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		
२३	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता (कुल जनसंख्यामा)	प्रतिशत		
२४	जलविद्युत् उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट		

क्र.सं.	सूचक	इकाई	लुम्बिनी प्रदेशको लक्ष्य	
			आधार वर्ष २०७५/७६	आर्थिक वर्ष २०८०/८१
२५	प्रतिव्यक्ति विद्युत् उपभोग	किलोवाट		
२६	४ वर्ष मुनिका कम तौल भएका बालबालिका	प्रतिशत		
२७	मानव विकास सूचकाङ्क	सुचकाङ्क		
२८	दर्ता भएका अपराध घटना र अनुसन्धानको अनुपात	अनुपात		
२९	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध जनसंख्या	प्रतिशत		
३०	हेलो सरकारमा/हेलो मुख्यमन्त्रीमा प्राप्त उजुरीको फछ्र्यौट	प्रतिशत		
३१	राष्ट्रिय परिचयपत्र प्राप्त गरेको नेपाली नागरिक			
३२	पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको जन्मदर्ता	प्रतिशत		

४. दिगो विकासका लक्ष्यहरू

सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघमा आवद्ध सम्पूर्ण राष्ट्रहरूद्वारा अनुमोदन गरी समग्र विश्व र मानवजातिको दीर्घकालीन सुरक्षा, सुख र समृद्धिका लागि तय गरिएका साझा वैश्विक लक्ष्यरूलाई दिगो विकास लक्ष्य भनिन्छ। संसारभरका सबै मुलुकले सन् २०३० सम्म यी लक्ष्यहरू हासिल गर्नु पर्नेछ। नेपालले समेत अनुमोदन गरेका यी लक्ष्यहरू नेपालका योजना तथा विकासका उद्देश्यहरू हासिल गर्न अति सान्दर्भिक छन्। तसर्थ तल उल्लेखित यी लक्ष्यहरूलाई यो योजना तर्जुमाको आधार बनाइएको छ। कुल सत्रवटा लक्ष्यहरूमध्ये भू-परिवेष्ठित मुलुक भएकोले लक्ष्य १४ नेपालसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छैन। यी लक्ष्यहरूका १६९ परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र २३४ वटा विश्वव्यापी सूचकहरू थपेर कुल ४७९ सूचकहरू निर्धारण गरेकोले यस गाउँपालिकासँग सम्बन्धित लक्ष्य र सूचकहरूलाई समेत यो योजनाले समेट्ने र दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गर्ने प्रयास गरेको छ।

दिगो विकासका लक्ष्यहरू

१. सबै ठाउँबाट सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य गर्ने।
२. भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा तथा उन्नत पोषण सुनिश्चित गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने।
३. सबै उमेर समुहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवन प्रवर्द्धन गर्ने।
४. सबैका लागि समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवनपर्यन्त सिकाईका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने।
५. लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला, किशोरी र बालबालिकालाई सशक्त बनाउने।

६. सबैका लागि स्वच्छ पानी र सरसफाईको उपलब्धता तथा दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने ।
७. सबैका लागि किफायती, विश्वासनीय, दिगो र आधुनिक उर्जामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
८. भरपर्दो, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि तथा सबैका लागि पूर्ण र उत्पादनमुलक रोजगारी र मर्यादित कामको प्रवर्द्धन गर्ने ।
९. उत्पादनशील पूर्वाधरको निर्माण, समावेशी र दिगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन र नवीन खोजलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
१०. मुलुकभित्र तथा मुलुकहरूबीच असमानता घटाउने ।
११. शहर तथा मानव बसोबासलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्पादनशील र दिगो बनाउने ।
१२. दिगो उपभोग र उत्पादन प्रणाली सुनिश्चित गर्ने ।
१३. जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव नियन्त्रण गर्ने तत्काल पहल थाल्ने ।
१४. दिगो विकासका लागि महासागर, समुद्र र समुद्री साधन स्रोतहरूको दिगो प्रयोग तथा संरक्षण गर्ने ।
१५. स्थानीय पर्यावरणीयको संरक्षण, पुनर्स्थापना र दिगो उपयोगको प्रवर्द्धन गर्ने, वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमीकरण र भूक्षय रोक्ने तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने ।
१६. दिगो विकासको लागि शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजको प्रवर्द्धन गर्ने, सबैको न्यायमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने र सबै तहमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्थाको स्थापना गर्ने ।
१७. दिगो विकासका लागि विश्वव्यापी साझेदारी सशक्त बनाउने र कार्यान्वयनका लागि स्रोत साधन सुदृढ गर्ने ।

५. राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सरकारका मार्ग निर्देशनहरू

यस गाउँपालिकाको योजना निर्माणका दौरान नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले योजना तर्जुमा बजेट तर्जुमा तथा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था साथै आयोजनाको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा पटक-पटक गर्ने मार्ग निर्देशनलाई समेत आधार मानी यो योजना निर्माण गरिएको छ ।

६. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौता तथा घोषणापत्रहरू

नेपाल सरकार पक्ष राष्ट्र भई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हस्ताक्षर तथा अनुमोदन गरिएका अन्य सान्दर्भिक घोषणा पत्र तथा सन्धी सम्झौताहरूको मर्महरूलाई समेत ध्यानमा राखिएको उदाहरणका लागि मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्र सन् १९४८, बाल अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्र, विश्व संरक्षण नीति (World Conservation Strategies) आदि ।

७. स्थानीयतहमा सहभागी राजनैतिक दलहरूको घोषणापत्रहरू

यो आवधिक योजना निर्माणको दौरान यस गाउँपालिकामा रहेका राजनैतिक दलहरूले विभिन्न तहका चुनाव तथा अन्य समयमा गाउँपालिकावासीका माझ गरेका विकासका राजनैतिक प्रतिबद्धताहरूलाई समेत मध्यनजर गरी ती घोषणापत्रहरूका मर्मलाई एक वा अर्को तरिकाले सम्बोधन गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

८. गाउँपालिकाको विद्यमान वस्तुगत अवस्था

गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्था स्थानीय आवश्यकता, समस्या र संभावनाहरू यस अन्तर्गत वडा भेला, स्थलगत अध्ययन तथा गाउँपालिका केन्द्रमा विभिन्न समयमा सम्पन्न अन्तरक्रिया तथा सरोकारवालारूबाट

प्राप्त सुझावका आधारमा गाउँपालिकाको प्रमुख समस्या चुनौती, सम्भावना र आवश्यकता पहिचान गरी सो को SWOT विश्लेषण गरे पश्चात आवश्यक योजनाहरू निर्माण गरिएको हो ।

१.४ योजना तर्जुमाका सीमाहरू

संघीय शासन प्रणालीअन्तर्गत स्थापना भएको स्थानीय सरकारको रूपमा रहेको यस गाउँपालिका देशका अन्य स्थानीय तहहरू जस्तै नयाँ अभ्यास र संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनको प्रारम्भिक चरणमा नै रहेकोले योजना निर्माणका लागि आवश्यक पूर्ण आधारभूत सूचनाको कमी रहेको छ । कतिपय सूचनाहरू संकलन र प्रशोधन गर्न पर्याप्त बजेट, प्राविधिक तयारी र दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्ने र सोको तत्काल व्यवस्था गर्न सहज नभएको परिस्थितमा उपलब्ध सूचना, समय र बजेटका केही सीमाहरू भित्र रहेर यो योजना तयार पारिएको हो । तसर्थ:

- दिगो विकास लगायत गाउँपालिकाले तय गरेका अन्य विकासका क्षेत्रहरूसँग सम्बन्धित परिमाणात्मक लक्ष्यहरूको आधार वर्षका तथ्याङ्कहरूको उपलब्धता तत्काल हुन नसकेको र सोको व्यवस्था भविष्यमा गर्न सके ती लक्ष्य पुनः निर्धारण गर्न सक्ने ।
- गाउँपालिकाद्वारा गर्नु पर्ने अत्यन्त आधारभूत सेवा प्रवाह जस्तै, पिउने पानी खाद्यान्न, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, सडक, सामाजिक सुरक्षा आदिका लागि तय गरिएका कार्यक्रमहरूमा तत्काल बजेटको अभाव हुनेहुँदा वित्तीय सन्तुलनका हिसाबले कतिपय कार्यक्रमका लागि तत्काल बजेट अभाव भए तापनि भविष्यमा बजेटको श्रोत पहिचान र व्यवस्था गर्ने हेतुले आयोजना बैंकमा अभिलेख रहने गरी भएपनि त्यस्ता कार्यक्रमहरूलाई अनिवार्यताका आधारमा प्रस्ताव गरिएको ।

१.५ योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया

यो योजना तयार गर्दा मुख्यतया राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा प्रकाशित "स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७५" र शहरी विकास विभागद्वारा प्रकाशित Planning Norms and Standards 2015 लाई आधार मानिएको छ । दुवैका मार्गदर्शनका अलावा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा योजना निर्माण गर्दा अबलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूसमेत अनुशरण गरिएको छ । तसर्थ क्रमशः निम्न चरण पुरा गरी यो योजना तयार गरिएको छ ।

१. योजना तर्जुमा तयारी प्रारम्भिक छलफल

गाउँ कार्यपालिकाका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरू, विषयगत शाखाका प्रमुखहरू, स्थानीय राजनीतिक दलका अगुवाहरू, बुद्धिजीवी तथा सरोकारवालाहरूको सहभागितामा विज्ञहरूको समेत उपस्थितिमा समग्र आवधिक योजना तयारीका प्राविधिक पक्षहरूको बारेमा बृहत् छलफल र जिम्मेवारी बाँडफाँट गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

२. स्थानीयस्तरमा गाउँपालिकाको समग्र वस्तुस्थिति अध्ययन तथा द्वितीय स्रोतका सूचना संकलन

यसअन्तर्गत विज्ञ समूह तथा अध्ययनकर्ताको सहभागितामा प्रत्येक वडाको वस्तुस्थिति, मुख्य संभावना, अवसर र चुनौती पहिचान गर्ने हेतुले वडाध्यक्षको संयोजकत्वमा वडाका सम्पूर्ण सरोकारवाला सम्मिलित वडाभेला, छलफल र अन्तरक्रिया मार्फत प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट सूचना संकलन गरियो ।

३. गाउँपालिकाको आधार नक्सा सम्बन्धी सूचना संकलन

विषय विज्ञद्वारा प्रत्येक वडाबाट भू-सूचना प्रणालीको प्रयोग गरी आधार नक्सा तयार गर्न आवश्यक भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, वातावरण लगायत सम्पूर्ण भू-संकेत र सूचना संकलन गरियो ।

४. वडा भेला मार्फत् प्राप्त सूचनाहरूको विश्लेषण

वडा भेला र अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सूचनाहरूको तालिकीकरण, प्रशोधन पश्चात् समग्र वस्तुस्थितिको SWOT विलेषण गरी गाउँपालिकाका सबल पक्ष, दुर्बल पक्ष, सम्भावना र अवसरहरू पहिचान गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

५. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरूको मस्यौदा तयारी

समग्र वस्तुस्थिति विश्लेषण पश्चात् राष्ट्रिय र प्रादेशिक लक्ष्य, योजना र उद्देश्यसँग तादाम्यता हुनेगरी स्थानीय आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी गाउँपालिकाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरू सहितको मस्यौदा तयार गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

६. मस्यौदा योजना उपर सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया छलफल

सम्पूर्ण सरोकारवाला तथा कार्यपालिकाको सम्पूर्ण पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा योजना मस्यौदा उपर छलफल तथा अन्तरक्रिया गरेपश्चात् थप सल्लाह र सुझावसहित परिमार्जनका लागि मस्यौदा पेश गरि वितरण गरियो ।

७. एकीकृत दस्तावेज तयारी संशोधन, परिमार्जन पश्चात अन्तिम योजना तयारी तथा स्वीकृति र प्रकाशन

मस्यौदा उपर छलफल तथा सुझाव संकलनपश्चात् योजनालाई विषयक्षेत्रगत हिसाबले एकिकृत गरी अन्तिम रूप दिएर गाउँसभा मार्फत् प्रक्रिया पुऱ्याई अनुमोदन गरी सर्वसाधारणका लागि प्रकाशन गर्ने निर्णय गाउँ कार्यपालिकाले गऱ्यो ।

परिच्छेद - २: गाउँपालिकाको समष्टिगत परिचय

२.१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

प्यूठान जिल्लाको सदरमुकाम खलंगा देखि १७ कोष दक्षिणमा महाभारत श्रृङ्खलाको तल्लो भागमा, भित्री मधेश र चुरे पहाडी क्षेत्रमा यो गाउँपालिका रहेको छ । समुन्द्री सतहवाट ३१७ मि. देखि १८१५ मि. को उचाई सम्म रहेको यो गाउँपालिका ८२° ४४’३३.३६” देखि ८२° ५६’४०.२८” पूर्वी देशान्तर र २७°५२’३६.८९” देखि २८°०’३७.०६” उत्तरी आक्षांशसम्म फैलिएको छ ।

धार्मिक हिसाबले अत्यन्त महत्वपूर्ण स्वर्गद्धारी मन्दिर जाने प्रवेशद्धारको रुपमा रहेको यो पालिका पुर्व-पश्चिम राजमार्ग अन्तर्गत दाङ्ग जिल्लाको भालुवाङ्गबाट ८ कि.मी. उत्तरतर्फ लागेपछी सिमाक्षेत्र प्रारम्भ हुन्छ । साविकका बाङ्गेसाल, हंसपुर, ढुङ्गेगढी गाविस र तिराम गाविसको वडा नं. ५ देखि ९ तथा धुवाङ गाविसको वडा नं. ७ र ८ लाई समायोजन गरी हालको गाउँपालिका कायम गरिएको हो । ६ वटा वडाहरुमा विभाजना गरिएको यो गाँउपालिकाको केन्द्र साविक ढुङ्गेगढी गाविस हालको वडा नं. ४ बड्डाँडामा अवस्थित छ । नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रारम्भिक नतिजा अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या १९,३७० (पुरुष ८,५४५ महिला १०,८२५) रहेको छ भने जम्मा घरधुरी संख्या ४,१२५ र परिवार संख्या ४,४८८ रहेको छ ।

गाउँपालिकाको नामाकरण यहाँको सबैभन्दा अग्लो पहाडको नाम सरुमारानीबाट गरिएको हो । सरुमारानी पहाडको नाम कसरी रह्यो भन्ने विषयमा अध्ययन गर्दा बाइसे चौविसे राज्यको समयमा त्यस ठाउँ कि रानी अग्लो पडाडको शिरमा गएर नेपालको दक्षिणी तराई तथा भारतको मनोरम दृश्य हेर्ने गरेकोले त्यहाँका जनताले शिरमा रानी गएकी छन् भन्ने गर्दथे । शिरमा रानी, शिरमा रानी भन्दा भन्दै अपभ्रंश भएर सरुमारानी नाम रहन पुगेको जनविश्वास रहेको छ ।

यस गाँउपालिकाको सिमाना पूर्वमा ऐरावती गाउँपालिका र अर्घाखाँची जिल्लाको शितगंगा नगरपालिका, पश्चिममा दाङ्ग जिल्लाको बंगलाचुली गाउँपालिका, उत्तरमा ऐरावती गाउँपालिका र माण्डवी गाउँपालिका दक्षिणमा दाङ्ग जिल्लाको राप्ती गाउँपालिका र अर्घाखाँची जिल्लाको शितगंगा नगरपालिका पर्दछ ।

मोक्ष प्राप्तीको लागी पवित्र स्थल मानिने ऐरावति नजिकै मिसिने राप्ती नदी यहाँको जल श्रोतको प्रमुख श्रोतको रुपमा रहेको छ । यो नदी स्नान गर्न तथा तिर्थाटनको लागी भारतको गंगा नदी जस्तै पवित्र स्थलको रुपमा मानिन्छ । यस नदीमा बहुचर्चित नौमुरे बहुउद्देश्यीय जलविद्युत आयोजना पनि संचालनमा छ । राप्ती नदीको किनारमा रहेका वडा नं १ र २ को उर्वर भूमिमा सिंचाईको संभावना रहेको छ । यस गाँउपालिकामा धान, मकै, गहुँ जस्ता खाद्यान्न वालीहरु उत्पादन हुन्छन् भने अदुवा, बेसार जस्ता नगदेवालीहरु प्रसस्त मात्रामा उत्पादन गर्ने गर्दछन् । मौरीपालन तथा मह उत्पादनका हिसाबले यो गाउँपालिका जिल्लाकै नमुना गाउँपालिकाको रुपमा चिनिन्छ ।

यस गाँउपालिकाको भूभागहरुमा उष्ण हावापानी देखि समशितोष्ण हावापानीमा पाईने वनस्पतीहरु प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । विशेष गरेर वनस्पतीहरुमा साल, सिसौ, सिमल, खयर, सल्ला, उत्तीस, चिलाउने, च्यूरी,

बाँस, काभ्रो आदी पाइन्छन भने जीवजन्तुहरुमा चितुवा, रतुवा, घोरल, बँदेल, दुम्सी, बाँदर, खरायो आदि जनावर पाईन्छ र चराचुरुङ्गीहरुमा मयूर, कालिज, च्याँखुरा, तित्रो लगायत पाईन्छ ।

यहाँका धार्मिक तथा ऐतिहासिक धरोहरहरु जस्तै ऐरावती, झाँक्रीदमार, छहरे, बराहथान, हंसपुर खड्ग भगवती मन्दिर, सरुमारानी मन्दिर, गढिदरवार रानी कुवा, मनोरम सरुमारानी पहाड आदि रहेका छन् । मुख्य जातजातीहरुमा मगर, दलित, क्षेत्री, ब्राह्मण, मुसलमान, कुमाल, धामी, राउत, गुरुङ, नेवार, कुसुन्डा आदि रहेका छन् । यहाँको मुख्य भाषामा नेपाली भाषा रहेको भए तापनि मगर र गुरुङ भाषा पनि बोल्ने गरेको पाईन्छ । तीज, दशै, तिहार, ईद, तमु ल्होसार, माघे संक्रान्ति, जनै पुर्णीमा लगायतका चाडवाडहरु मुख्य रुपमा मनाइने यस गाउँपालिकामा हिन्दु, मुस्लिम, बौद्ध र क्रिश्चियन धर्म मान्नेहरुको बाहुल्यता रहेको छ ।

पर्यटन व्यवसायको राम्रो सम्भावना रहेको यस गाउँपालिकामा जडीबुटी तथा औषधिय पर्यटन, पर्यापर्यटन, जल पर्यटन, कृषि पर्यटन र धार्मिक पर्यटनको प्रमुख सम्भावना रहेको छ । वडा नं. १ मा रहेको ठूलो झाँक्री पोखरा मन्दिर, छहरे बराह मन्दिर, शिव मन्दिर, वडा नं. २ मा स्वर्गद्धारी प्रवेशद्धार, सुपा मन्दिर वडा नं. ३ मा ऐरावती मन्दिर, कोटघर मन्दिर (खड्क महाराज), वडा नं. ४ मा रानीकुवा, हापुर खोला झरना, गढी दरवार, सिद्धलेख, वडा नं. ५ मा पुठा दरवार, सिद्धलेक, कोटघर, संग्राकोटको कमला मन्दिर, भगवती मन्दिर, वडा नं. ६ मा सरुमारानी लेक, तिनकुने दह, गोधधारा गुफा, मिग्री गुफा, सिद्ध लेक लगायतका धार्मिक तथा पर्यटकिय स्थलहरु यहाँका पर्यटन क्षेत्रका संवाहकको रुपमा रहेका छन् ।

त्यसैगरी यहाँको आदिवासी गुरुङ, मगर, संस्कृतिका बारेमा मानवशास्त्रिय अध्ययन गर्ने विद्यार्थी तथा अनुसन्धानकर्तालाई सरुमारानी गाउँपालिका एक महत्वपूर्ण शैक्षिक गन्तव्य समेत हुन सक्दछ ।

२.२ स्थानिक विश्लेषण (Spatial Analysis)

यस गाउँपालिकाले भित्री मधेशको तल्लो भाग देखि चुरे पहाडको केही उच्च भूभाग समेत समेटेको छ तसर्थ यो गाउँपालिका भौगोलिक अवस्थितिका आधारमा पनि महत्वपूर्ण छ । यहाँको अधिकांश भू-भाग पहाडको भूमि अन्तर्गत पर्ने हुँदा गाउँपालिका क्षेत्रमा केही मात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, बलौटे, दोमट तथा चट्टानका टुका मिश्रित माटो पाइन्छ । यहाँ धान, गहुँ, मकै, फापर, जौ लगायतका खाद्यान्न बालीहरू साथै केरा, आँप, अम्बा, लिची, मेवा जस्ता फलफूल बाली तथा उष्ण क्षेत्रमा लगाइने सबै प्रकारका तरकारी बालीहरूको राम्रो उत्पादन हुने गरेको छ । यस गाउँपालिकाका मुख्य नदीको रूपमा राप्ती नदी, गनाह खोला, प्वाङ खोला, बदरखोला आदि रहेका छन् । यहाँ न्यायो समशितोष्ण र उष्ण प्रदेशिय प्रकारको हावापानी पाइन्छ ।

२.२.१ पहुँच (Accesibility)

गाउँपालिकाको केन्द्र रहेको बड्डाँडा लुम्बिनी प्रदेशको राजधानी भालुवाङ देखि २४ कि. मी. उत्तरतर्फ पर्दछ । भालुवाङवाट प्यूठान, रोल्पा साथै धार्मिक स्थल स्वर्गद्धारी जानको लागि यस गाँउपालिकाको केन्द्र वड्डाँडा हुँदै जाने गरिन्छ । यहाँवाट जिल्ला सदरमुकाम ४१ कि.मी. उत्तर पर्दछ । गाँउपालिका भित्रको सडकको लम्वाई १६० कि. मी. रहेको छ । यहाँको जिल्ला सदरमुकाम जोड्ने सडक र सोही बाटो हुँदै रोल्पा जाने सडक कालो पत्रे भएको छ भने गाँउपालिका भित्रको सडक खण्डहरु स्तरोन्नती गरी कालोपत्रे गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । गाउँपालिकाभित्र रहेका अन्य सडकहरू भने कच्ची अवस्थामा रहेका छन् । सामान्यतया हिउँद याममा आवागमन सामान्य रहेता पनि वर्षायाममा हिलो चिप्लो र पहिरोका कारण पटक पटक सडक अवरुद्ध हुनुका साथै दुर्घटनाको जोखिम समेत उच्च रहने गर्छ ।

गाउँपालिकाको समग्र विकासमा ठुला शहर र उपभोक्ता बजारसंगको सन्किटता (PROXIMITY) र सम्बन्ध (Connectivity) अत्यन्तै महत्वपुर्ण हुने हुँदा प्रत्येक वडाकेन्द्र जोड्ने आन्तरिक सडक सञ्जाललाई Fair Weather सडकबाट व्यापक स्तरोन्ती गरी All Weather सडकमा रुपान्तरण गर्ने कार्यलाई गाउँपालिकाले उच्च प्राथमिकता दिएको छ ।

२.२.२ भू-उपयोगका क्षेत्रहरू

(क) भू-उपयोगको वितरण

भूमि महत्वपूर्ण प्राकृतिक साधन हो । यस खण्डमा विषेश गरी गाउँपालिकाको भू-उपयोग र भू-आवरणको वस्तुगत चित्रण गरिएको छ । आर्थिक विकासको लागि भूमिको दिगो र समुचित उपयोग गर्नु पर्दछ । भूमिलाई कृषि, आवास, सडक, पिउने पानी, सिँचाई, विद्युत तथा उर्जा, सूचना तथा संचार आदिको प्रवन्धको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

(१) कृषि क्षेत्र

आधार नक्शाको विश्लेषणको आधारमा यस गाउँपालिकामा कृषि क्षेत्र भन्नाले प्रत्येक वडामा छरिएर रहेका खेतीयोग्य भू-भागलाई जनाउँछ । विभिन्न भू-भाग हरूमा विभाजित रहेको यो गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्र प्रत्येक वडाहरूमा फैलिएको छ । गह्रा खेती गर्न सकिने विभिन्न वडाहरूमा रहेको केहि भिरालो खेतियोग्य जमिनमा केहिमात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, बलौटे, दोमट तथा चट्टानका टुक्रा मिश्रित माटो पाइन्छ । यी क्षेत्रहरूमा समान प्रकृतिको भू-बनोट नभएकाले जलवायु अनुकूल माटोको प्रकृति अनुसार बालीनाली तथा फलफूल र तरकारीको खेती सघन रुपमा गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । साथै यो गाउँपालिका यी सबै क्षेत्रहरूमा पशुपालनको समेत राम्रो सम्भावना रहेको पाइन्छ । हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरूको वडागत विवरण निम्नानुसार छन् :

वडा नं.	हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरू
१	भिलिवाङ, कालिवन, फोर्साबाङ, ताल, डाँडागाँउ, सानाकिसान, छात्रावास, रावलटोल, घाटुटोल, मियाँटोल, खुन्जुने, मुख्यटोल, आटिटार, वोदनेखोला, कोलगाडे, औलेनी, प्यूठानीटोल
२	ददेरी, दर्भान, ढाण, रत्ने, मैदान, भुल्के, भोम्पाली, गनाहा, अमिलढिक, चुकाहा, चरिङ्गे
३	बाङ्गे, गनाह, प्रभु, नौघाट, मछेडी, ओदराले, कबे, दुमै, हशंपुर,सजिकोट,चाभा, ढाब, खाडी
४	वैके, छत्तीवन, दमार, सिरुवारी, केवरापानी, कुँडुले, तल्लो मान्द्रे, डाङसिङ, वेसीगाउँ, धनकोट, सुवाखोला
५	हात्तीखाल, लुकलुके, जसपुर, पाखापानी, विरीङकोट, राङवाङ, छविसे, सुवाखोला,
६	भिग्री खोला, बुढीचौर, किमीचौर, पाङवाङ, रज्जे, बायखोला, असारे

(२) मिश्रित जनघनत्व भएका बसोबास क्षेत्र

मिश्रित जनघनत्व भएका क्षेत्रहरू सबै वडाहरूमा रहेका छन् । परम्परागत हिसावले प्राचिनकालदेखि नै वस्ती बसाल्ने सन्दर्भमा पानीको सुविधा, खेती योग्य क्षेत्र र पशुपालनलाई पायक स्थानमा यत्रतत्र छरिएर बस्ने प्रचलन भएकोले आ-आफ्नो पायक अनुसार सबै वडाहरूमा कतै बाक्लो त कतै पातलो हिसाबले यस प्रकारका वस्ती क्षेत्रहरू रहेका छन् । सेवा प्रवाहका दृष्टिकोणले यसरी छरिएको वस्तीहरूमा पूर्वाधार र सेवा पुऱ्याउन

राज्यलाई हम्मे हम्मे पर्दछ भने लागत समेत अत्यन्त बढी पर्दछ। तसर्थ यस्ता क्षेत्रका वस्तीहरूलाई उपयुक्त स्थानमा एकीकृत रूपमा स्थानान्तरण गर्दा कालान्तरमा राज्यलाई फाइदा पुग्नुका साथै जनतालाई सहज, सुरक्षित आवास क्षेत्रहरू निर्माण हुन्छन् र सेवा प्रवाह सहज हुन जान्छ। साथसाथै पहिरो भुकम्प, बाढी, डढेलो लगायतका प्राकृतिक प्रकोपबाट समेत यस्ता वस्तीहरू कतिपय अवस्थामा जोखिममा रहेका छन तसर्थ तिनीहरूको सुरक्षाका लागि समेत एकिकृत र सुरक्षित वस्ती विकासको सान्दर्भिकता पुष्टी हुन्छ। गाउँपालिकामा मिश्रित जनघनत्व भएका बस्ती क्षेत्रहरू निम्नानुसार छन् :

वडा नं.	मुख्य बस्तीहरूको विवरण
१	झिलिवाङ, कालिवन, फोर्साबाङ, तित्रीवाझ, डाडाँगाउ, सानाकिसान, दिपाटोल , रावलटोल, घाटुटोल, मियाँटोल, खन्जुने, मुख्यटोल, आटिटार, वोदनेखोला, कोल्गाडे, औलेनी, माझ्रील्लाढिक, प्यूठाने टोल
२	दर्भान, ददेरी, गनाहा, मैदान, वर्नविर, भुल्के, भोम्पाली, रत्ने मसुरे, ढाँड, अमिलढीक, चुकाहा, डुङ्गरुडे, अदुवावारी, विरेवगर, गुरुङटोल, रातापहरा, जोगीढुंगा, ढिकमाथी
३	दुमै, हसंपुर, सजिकोट, कास्कोट, सुजिनपुर, चाभा, कटौजे, ढाव, उदीनढुङ्गा, बाङगे पनाह, रातामाटा, पालुथान, धुवाँकोट, गुरुङडाडा, जाबुने, बेओरे
४	ओखरडाडा, केवरापानी, डुङरुङ्गे, वेलडाडा, बेसीगाउँ, सिरखर्क, गौरावरी, उपल्लो बड्डाडा, धनकोट, दाङसिङ, मान्द्रे, तल्लो मान्द्रे, कुडुले, छतिवन दमार, उपल्लो छत्तीवन, हापुरखोला, सिरुवारी, अम्मरे, संचरखोला,प्यारपाटा
५	प्यालीमाटी, सौराकोट, बुढीचौर, जसपुर, छविसे, विरिङकोट, राङभाङ, लुकलुके, तारिके, गोलधारा, हात्तिखाल, भिरगाउँ, वाहुन डाँडा, वाघखोर, पाखापानी, पुरानो खेत, कुर्थुके
६	भिग्री खोला, बुढीचौर, किमीचौर, पाङवाङ, पाङकोट

(३) वन जंगल क्षेत्र

सरुमारानी गाउँपालिकाको कूल १५७.९७ वर्ग कि.मि. भू-भाग मध्ये ११६.१३ वर्ग कि.मी (७३.५१ प्रतिशत) भू-भाग वनजंगलले ढाकिएको छ। यस गाउँपालिकामा वडा न. १, २, ३, ४, ५ र ६ मा गरी जम्मा ३६ वटा सामुदायिक वनहरु रहेका छन्। यहाँ न्यायो समशितोष्ण तथा उष्ण प्रदेशिय जलवायु भएको कारण यस क्षेत्रमा सदावहार जातका निगालो, गुराँस, बाँस, अँगेरी, आदि वोट विरुवाहरू पाइन्छन्। गैर काष्ठ पैदावारको रूपमा व्यापारिक र आयुर्वेदिक महत्वका दृष्टिकोणले उपयुक्त देखिएका रिट्ठा, टिमुर, सर्पगन्धा, सतावरी, वोझो, कुरीलो, दाल्चिनी, पावन, तेजपात, तितेपाती, गुराँस, चिउरी, वेल, हर्रो, वर्रो, राजवृक्ष, सजिवन, च्याउ, लहरेगुर्जो, खोटो, चुत्रो, अमला आदि लोपोन्मुख अवस्थामा रहेका छन्।

यस गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका वनजंगलहरूले बाघ, भालु, कस्तुरी, खरायो, मृग, घोरल, डाँफे, मुनाल, बदेल, लुइचे, कालिज, ढुकुर, खोलीहांस, तित्रा, सुगा, दुम्सी आदि प्रजातिका जीवहरूको लागि उपयुक्त वासस्थान उपलब्ध गराएको छ। वनक्षेत्र तथा विभिन्न खोलानालाहरूले विभिन्न प्रजातिका चराचुरुङ्गीहरू विशेषत: कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे आदिलाई बासस्थान प्रदान गर्दै संरक्षित गरेको छ।

यद्यपी वनजंगल अतिक्रमणका कारण प्रकृती प्रदत्त यी जैविक र वनस्पतिय अमुल्य वन सम्पदाहरूको विस्थापन र विनाशको क्रम तिव्ररूपले बढ्दै गइरहेको छ। वर्षेनी वनक्षेत्र फडानी भई चुरे क्षेत्र नाङ्गा डाँडामा परिणत हुँदै जानु र अन्य वन क्षेत्र कृषियोग्य भू-भागमा परिणत हुनु तथा वन्यजन्तुहरूको वासस्थान एवं वन्यजन्तुका प्रजाती घट्दै जानु जैविक विविधता संरक्षणका निमित्त विकराल चुनौतीका रूपमा देखिएको छ। गाउँपालिकाको हावापानीले जीवजन्तु र वनस्पतीहरूलाई संरक्षित गर्न सकिने खालका वासस्थान उपलब्ध गराइएको भएतापनि वातावरण संरक्षण र जैविक विविधताका ठोस योजनाहरु नहुँदा जैविक विविधता संरक्षणमा उल्लेख्य सफलता हासिल हुन सकेको छैन। स्थानीय कला संस्कृतिहरूको विविधतालाई जगेर्ना गर्दै धार्मिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पर्यटकिय दृष्टिकोणले महत्वपुर्ण ठानिएका विभिन्न स्थानहरुको समेत संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ। हाल वनजंगल रहको क्षेत्रहरूको वडागत विवरण :

वडा नं.	हाल वनजंगल रहेका क्षेत्रहरूको वडागत विवरण
१	सामुदायीक वन (५ वटा) झिलिवाङ्ग सा.व.उ.स, काली वन सा.व.उ.स, खारखोली सा.व, बसेनी दमार, झाक्रिदमार सामुदायिक बन उपभोक्ता समिति
२	चरीङ्गे सामुदायीक वन, गनाहा सा.व, ददेरी सा.व, डोणखोली सा.व, धुलेखार सा.व, वगाले सा.व
३	ऐरावती सा.व.उ.स., धन्नौरी सा.व.उ.स., खड्क सा.व.उ.स., जनता सा.व.उ.स., अमर सा.व.उ.स.,पालुथान सा.व.उ.स.,चाभा सा.व.उ.स., रानीआँप सा.व.उ.स, देउतीथान सा.व.उ.स
४	छबिसे सा.व.उ.स, पश्चिम पोखरा सा.व.उ.स, खहरे सा.व.उ.स, वनगढी सा.व.उ.स, सोली घोप्टे सा.व.उ.स, मदाने सा.व.उ.स, चिहान डाँडा सा.व.उ.स
५	जसपुर सा.व, राङभाङ सा.व, कालीढुंगा सा.व, चौकि डाँडा सा.व, कमला देवी सा.व
६	भिग्री खोला सा.व, बुढीचौर सा.व, वराहस्थान सा.व, पाङवाङ सा.व, सरस्वती सा.व

(४) व्यावसायिक क्षेत्र

पर्याप्त आधारभूत भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास हुन नसकेका कारण यहाँ ठुला बजार केन्द्रहरु, उद्योगहरू, व्यापार तथा बाणिज्यको विकास हुन सकेको छैन। हाल यस गाँउपालिकाको मुख्य व्यापारिक केन्द्रहरु वडा न. १ र २ को दर्भान बजार वडा न. ३ को पालुथान, हसंसुर, दमै, वडा नं. ४ को वड्डाडा, धनकोट, डुम्रुङ्गे, कुडुले बजार वडा नं. ५ को जसपुर, सौराकोट, विरिङकोट, प्यालीमाटी, गोलधारा, हात्तिखाल, बुढीचौर र वडा नं. ६ को वुढीचौर, पाङवाङ, किमीचौर, भिग्रीखोला, पाङकोट लगायतका बजारक्षेत्रहरु व्यापारिक केन्द्रको रूपमा क्रमशः विस्तार हुँदै गइरहेका छन्। भविष्यमा बजार व्यवस्थापन गर्न सकिने सम्भाव्य क्षेत्रहरु मध्ये वडा नं १ को दार्भन, साना किसान, वडा नं २ को १४ नं. को बगाले -ऐलानी जग्गा), वडा नं ३ को पालुथान, वडा नं ४ को ओखर डाँडा, छतिवन, दमार, वडा नं ५ को जसपुर दरवान चौर, कुढो पैरो, रातोडाँडा, चौकी डाँडा र वडा नं ६ को बुढीचौर क्षेत्र हुन। विशेषगरी गाउँपालिकामा रहेका व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छः

क्र.सं	मुख्य व्यापारिक केन्द्रको विवरण	वडा नं.
१.	साना किसान	१
२.	दर्भान बजार	२

क.सं	मुख्य व्यापारिक केन्द्रको विवरण	वडा नं.
३.	पालुथान	३
४.	वड्डाडा	४
५.	जसपुर	५
६.	वुढीचौर	६

(५) जल तथा नदी क्षेत्र

सरुमारानी गाउँपालिकाको प्रमुख नदी राप्ती नदी हो । यस वाहेक यहाँका अन्य सहायक नदी तथा खोलाहरु छन् । माडी नदी, पुडाखोला, वाङ्गेसाल, गहना खोला, सुखा खोला लगायतका खोला तथा नदीहरु पर्यावरण र जलाधार संरक्षणका हिसावले महत्वपुर्ण रहेका छन् । यस क्षेत्रमा वग्ने नदी तथा खोलाहरुले स्थाई वा अस्थाई रुपमा सिंचाईको सुविधा तथा खानेपानीमा सहयोग पुऱ्याइरहेको छ ।

क. सं.	नदी तथा खोला	समेटिएको क्षेत्र वा ठाउँ
१	राप्ती नदी	सरुमारानी गा.पा. १, २, ३
२	सुखा खोला	सरुमारानी गा.पा. १, २
४	सिम्ले खोला	सरुमारानी गा.पा. १
५	बोदने खोला	सरुमारानी गा.पा. १
६	हडबडे खोला	सरुमारानी गा.पा. १
७	धाद्र खोला	सरुमारानी गा.पा. १
८	बसेनी खोला	सरुमारानी गा.पा. १
९	राइपाले खोला	सरुमारानी गा.पा. १
१०	खारखोली	सरुमारानी गा.पा. १
११	चमारे खोला	सरुमारानी गा.पा. १
१२	गनाहा खोला	सरुमारानी गा.पा. २, ५
१३	ढाँड खोला	सरुमारानी गा.पा. २
१४	दर्भान खोला	सरुमारानी गा.पा. २
१५	खार खोला	सरुमारानी गा.पा. २
१६	ददेरी खोला	सरुमारानी गा.पा. २
१७	घोसखोला	सरुमारानी गा.पा. २

क्र. सं.	नदी तथा खोला	समेटिएको क्षेत्र वा ठाउँ
१८	चरिङगे खोला	सरुमारानी गा.पा. २
१९	माडी नदी	सरुमारानी गा.पा. ३, ४, ६
२०	बड्खोला	सरुमारानी गा.पा. ३
२१	बिराहा खोला	सरुमारानी गा.पा. ३
२२	झाक्री खोला	सरुमारानी गा.पा. ३
२३	बुढो खोला	सरुमारानी गा.पा. ३
२४	वेवरे खोला	सरुमारानी गा.पा. ३
२५	फलाटे खोला	सरुमारानी गा.पा. ३
२६	हापुर खोला,	सरुमारानी गा.पा. ३
२७	सन्चर खोला	सरुमारानी गा.पा. ३
२८	तालपानी खोला	सरुमारानी गा.पा. ४
२९	साङ खोला	सरुमारानी गा.पा. ४
३०	पुठा खोला	सरुमारानी गा.पा. ५, ६
३१	बूढी खोला	सरुमारानी गा.पा. ५
३२	मालागेडी खोला	सरुमारानी गा.पा. ६
३३	बाय खोला	सरुमारानी गा.पा. ६
३४	भिंगृ खोला	सरुमारानी गा.पा. ६
३५	बेथिखोला	सरुमारानी गा.पा. ६

६. पर्यटकीय क्षेत्र

सरुमारानी गाउँपालिका धार्मिक, ऐतिहासिक र पर्यटकीय क्षेत्र स्वर्गद्धारी जाने मुख्य प्रवेशद्धार हो। यहाँको प्रत्येक वडामा कुनै न कुनै प्रकारका महत्व बोकेका पर्यटकीय क्षेत्रहरू रहेका छन्। अर्कोतर्फ गाउँपालिकामा रहेका गुरुङ, मगर, क्षेत्री, ब्राह्मण, जस्ता जातिहरूको मौलिक संस्कृति, रहनसहन, खानपान, भेषभुषा मध्य पहाडी गोर्खाली सभ्यताका परिचयको रुपमा रहेका छन्। गाउँपालिकामा पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विवरण निम्नानुसार छन्:

क्र.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	वडा नं.	ठेगाना	विशेषता
१.	ठुलो झाक्री पोखरा मन्दिर	१	झात्री पोखरा	धार्मिक
२.	छहरे वराह मन्दिर	१	छहरे खोला	धार्मिक
३.	जामा मस्जिद	१	मियाटोल	धार्मिक
४.	नुरी मस्जिद	१	मियाटोल	धार्मिक
६.	कालिका मन्दिर	१	घाटुटोल	धार्मिक
७.	दुर्गा मन्दिर	१	आटिटार	धार्मिक
८.	शिव मन्दिर	२	फोर्सावाङ	धार्मिक
९.	स्वर्गद्धारी प्रवेशद्धार	२	ददेरी	पर्यटकीय
१०.	सुपा मन्दिर	२	रानीपौवा	पर्यटकीय
११.	खड्केश्वरी दुर्गा मन्दिर	२	मैदान	पर्यटकीय
१२.	ऐरावती मन्दिर	३	दुमै	धार्मिक
१३.	कोटघर मन्दिर (खडक भगवती)	३	हसंपुर	ऐतिहासिक, धार्मिक
१४.	मस्जित	३	कास्कोट	धार्मिक
१५.	रानीकुवा	४	गढी	धार्मिक, ऐतिहासीक
१६.	सिद्ध लेक	४	सिद्धलेक	पर्यटकीय
१७.	तालपानी वराह मन्दिर	४	तालपानी	धार्मिक
१८.	हापुर खोला झराना	४	हापुरखोला	पर्यटकीय
१९.	गढी दरवार	४	गढी दरवार	ऐतिहासिक
२०.	पुठा दरवार	५	हात्तिखाल	धार्मिक, ऐतिहासिक
२१.	सिद्धलेक	५	सिद्धलेक	धार्मिक, पर्यटकिय
२२.	चौके ढुंगा	५	लुकेलुके	ऐतिहासिक
२३	संग्राकोटको कमला मन्दिर	५	संग्राकोट	धर्मिक
२४.	भगवती मन्दिर	५	राङवाङ	धर्मिक
२५.	देवीस्थान मन्दिर	५	जसपुर	धार्मिक
२६.	सरुमारानी लेक	६	सरुमारानी लेक	पर्यटकीय
२७.	तिनकुने दह	६	किमीचौर	पर्यटकीय
२८.	लसुनेभिर	६	पाङकोट	पर्यटकीय
२९.	सिद्धलेक	६	वुढीचौर	पर्यटकीय
३०.	गोधधारा गुफा	६	किमिचौर	पर्यटकीय
३१.	भिग्रीखोला गुफा	६	भिग्रीखोला	पर्यटकीय
३२.	भालु गुफा	६	पाङकोट	पर्यटकीय

(७) ल्याण्डफिल्ड क्षेत्र

यस गाँउपालिकाको वडा नं. १, २ र ४ मा संकलन भएको फोहोरहरु व्यवस्थापन गर्नका लागि टोल विकास संस्थाको अग्रसरतामा वगाले सामुदायिक वन र बसेनी सामुदायिक वनको सिमानामा भएको खाली जग्गामा अस्थाई रुपले व्यवस्थित तरिकाले उर्त्सजन गर्ने गरिएको छ भने अन्य वडाहरुमा घरपरिवार स्वयम्ले व्यवस्थापन गर्ने गरेको पाइन्छ ।

(८) वर्षातको पानी निकास प्रणाली

गाउँपालिकाको मूल जलनिकासको रुपमा राप्ती नदी, गनाहा खोला, माडी नदी, बाङ्गेसाल, सुखा खोला लगायतका खोला तथा नदीहरु रहेका छन् । अधिकांस भू-भाग भौगोलिक रुपले पहाडी क्षेत्र भएको कारणले जल निकास व्यवस्थित गर्न नसके व्यापक रूपमा पहिरो, भू-क्षय र कटानको जोखिम रहन्छ । वर्षायामको उर्लदो भेल, खहरे खोला तथा खोल्साले पटकपटक गाउँपालिकावासीलाई बर्षायाम र ठूलो पानी परेका बेला दुख दिएकै छ । साथै पहाडी भेगबाट बग्ने नदीहरू पनि वर्षा याममा खतरापूर्ण रहेका छन् । नदीमा तटबन्ध तथा तारजाली निर्माण गरी विपद् न्यूनीकरणको प्रयास भएको भए तापनि गाउँबासी ढुक्क हुने अवस्था आइसकेको छैन ।

तसर्थ सडकको दायाँबाँया नाला निर्माण कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर दिगो विकासको अवधारणा अनुरूप अगाडि बढ्नु पर्ने देखिन्छ । यसका लागि सडकको स्तरोन्नति सँगसँगै नाला निर्माण गर्ने र नजिकको खोलाहरूमा निकास गर्ने प्रणाली विकास गर्नु पर्दछ । यसरी नालाको कामको थालनी गर्दा पहिरो र कटानका क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ ।

२.२.३ माटोको बनावट (Soil Type)

गाउँपालिकाको भौगर्भिक संरचना महाभारत पर्वत श्रृङ्खला निर्माण हुँदाको बखत भएको हो । यद्यपि धरातलीय स्वरुप (Physical Features) लाई हेर्दा वनस्पती, माटो र चट्टानहरूमा विविधता रहेको पाइन्छ । यसको कारण भू-धरातलमा निरन्तर भइरहने प्राकृतिक प्रक्रियाहरू (Natural Phenomena) जस्तै मौसम तथा ऋतु परिवर्तन, भू-क्षय, वायुमण्डलीय चापको प्रभाव, वर्षा, शीत, हिमपात, भुकम्प, जलवायु परिवर्तन, सामान्य हावाहुरी, पहिरो आदि हुन् । यसर्थ गाउँपालिकाको उच्च पहाडी खण्डको माटो र चट्टान सामान्यत नेपालको उच्च पहाडी तथा हिमाली श्रृङ्खला अन्तर्गत पाइने आग्नेय चट्टान (Igneous Rock) तथा पत्रे चट्टानको मिश्रण र तिनीहरूमा भौतिक र रसायनिक परिवर्तन हुँदै जाँदा बन्ने परिवर्तित चट्टान (Metamorphic Rock) को समिश्रणको रुपमा रहेको छ । राप्ती नदी, माडी नदी, गनाहा खोला, वाङ्गेसाल, सुखा खोला आदी खोलाहरूको प्रत्यक्ष प्रभाव क्षेत्रमा बलौटे माटोको मात्रा बढी छ भने अन्य भागमा रातो, चिम्टाइलो, चट्टान मिश्रित र दोमट माटो पाइन्छ । गाउँपालिकाको टार, बेसीमा पाइने माटोमा भने प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा पाइने हुनाले उर्वर र खेतीयोग्य माटोमा पर्दछ । यसरी प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा भने निरन्तर खेती भइरहेको क्षेत्रमा केही बढी छ भने बाँझो क्षेत्रमा क्रमश: घटिरहेको पाइन्छ ।

२.२.४ जमिनको भिरालोपन (Slope)

यो गाउँपालिका उत्तरतर्फ महाभारत तथा चुरे पहाडको फेदमा समथर क्षेत्रमा अवस्थित भएकोले यहाँको जमिनमा भिरालोको मात्रा वढी रहेको छ । यहाँको करिब २२.३१ प्रतिशत भूभाग ० डिग्रीदेखि १२ डिग्रीसम्मको, करिब ३७.३१ प्रतिशत भूभाग १२ डिग्रीदेखि २५ डिग्रीसम्मको, ३२.६९ प्रतिशत भूभाग २५ डिग्रीदेखि ४०

डिग्रीसम्मको, ७.६९ प्रतिशत भूभाग ४० डिग्रीदेखि ६० डिग्रीसम्मका भाग भिरालोपनको स्थितिमा छ। भिरालोपनको थप विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

क्र.सं.	भिरालोपन (डिग्रीमा)	उपयोग	जमिनको क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	प्रतिशत
१.	० देखि १२	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	३५.२५	२२.३१
२.	१२ देखि २५	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	५८.९४	३७.३१
३.	२५ देखि ४०	संरक्षित वन बनाउन सकिन	५१.६३	३२.६९
४.	४० देखि ६०	संरक्षित वन बनाउन सकिने	१२.१४	७.६९
जम्मा			१५७.९७	१००

स्रोत : भू-सूचना प्रणालीमा आधारित स्थलगत तथ्याङ्क, २०७८

२.२.५ जमिनको उचाइ (Height)

गाउँपालिका भौगोलिक हिसाबले समुन्द्री सतहवाट ३१७ मि. देखि १८१५ मि. को उचाई सम्म रहेको छ भने ८२° ४४'३३.३६" देखि ८२° ५६'४०.२८" पूर्वी देशान्तर र २७°५२'३६.८९" देखि २८°०'३७.०६" उत्तरी आक्षांशसम्म फैलिएको छ।

२.२.६ जमिनको मोहडा (Aspect)

गाँउपालिकाको भू-बनौट भिरालोपनमा विषमता हुँदा जमिनको मोहडामा पनि विषमता रहेको छ। यद्यपि मोहडाको हिसाबले हेर्दा पूर्वी मोहडा, दक्षिण पुर्वी मोहडा, दक्षिण मोहडा, दक्षिण पश्चिम मोहडा, पश्चिमी मोहडा भएको क्षेत्र ६५.६० प्रतिशत भएकोले गाउँपालिकामा जलवायुगत विविधता पाउनुका साथै यस प्रकारको पहारीलो क्षेत्रको जमिन कृषि, उद्योग, बसोबास तथा अन्य विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न उपयूक्त रहेको छ। थप तथ्याङ्क तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं १: जमिनको मोहडाको विवरण

क्र.स.	जमिनको मोहडा	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	प्रतिशत
१	समथर मोहडा	०.०३	०.०२
२	उत्तर मोहडा	२०.८८	१३.२१
३	उत्तर पूर्वी मोहडा	१९.९५	१२.६३
४	पूर्व मोहडा	१६.०६	१०.१७
५	दक्षिण पूर्वी मोहडा	२२.४२	१४.१९
६	दक्षिण मोहडा	२५.७५	१६.३०
७	दक्षिण पश्चिम मोहडा	२३.२९	१४.७४
८	पश्चिम मोहडा	१६.१२	१०.२०
९	उत्तर पश्चिम मोहडा	१३.५०	८.५४
	जम्मा	१५७.९८	१००

स्रोत : भू-सूचना प्रणालीमा आधारित स्थलगत तथ्याङ्क, २०७८

२.३ जनसांख्यिक विश्लेषण

नेपालस्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जनसङ्ख्या कोष (UNFPA) का अनुसार सन् १९९५ देखि नेपालको जनसाङ्ख्यिक प्रवृत्तिमा सारभूत भिन्नताहरू देखापरेका छन् । यस प्रकारको भिन्नता देखापर्नुका पछाडि घट्दो जन्मदर र मृत्युदर, बढ्दो औसत आयु, पहिलो विवाह गर्दाको बढ्दो उमेर र शहर केन्द्रित तथा सुविधाहरू केन्द्रित बसाइसराइहरू मुख्य कारणहरू रहेको विश्लेषण छ । कम विकसित राष्ट्रको तहबाट मध्यम आय भएका मुलुकहरूको स्तरमा पुग्न राष्ट्रिय योजना आयोगले दिगो विकासका लक्ष्य अनुरूप राखेको परिमाणात्मक लक्ष्य हासिल गर्न जनसाङ्ख्यिक चरहरूमा सकारात्मक सङ्केतहरू देखा पर्नु आवश्यक रहेको परिप्रेक्ष्यमा माथिको जनसाङ्ख्यिक विश्लेषण सकारात्मक दिशातर्फ नै उन्मुख देखिन्छ । केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागले सन् २०१४ मा प्रकाशन गरेको Population Monograph of Nepal (Vol. 1) मा समेत सन् १९९१-२००१ को औसत जनसङ्ख्या वृद्धिदर २.२५% प्रतिशतबाट घटेर सन् २००१-२०११ मा १.३५ प्रतिशतमा कायम हुनुका पछाडि जनसाङ्ख्यिक चरहरू जस्तै : ठूलो सङ्ख्यामा युवाहरू विदेशिनु, जनचेतनामा भएको सकारात्मक परिवर्तन, एकात्मक परिवारको सङ्ख्यामा वृद्धि आदिलाई ठानेको छ । अर्कोतर्फ आन्तरिक बसाइ सराइको प्रवृत्तिलाई हेर्दा हिमाल र पहाडबाट तराईतर्फ र ग्रामीण भेगहरूबाट शहरी केन्द्रहरूतर्फ बसाइसराइ गर्ने र एकात्मक परिवारको सङ्ख्या बढ्दै गएको देखिन्छ । यस प्रकारको बसाइसराइको प्रवृत्तिले गर्दा काठमाडौँ उपत्यका, तराई तथा देशका अन्य शहरी केन्द्रहरूमा जनसङ्ख्या वृद्धिको अत्यधिक चाप हुने र हिमाली तथा पहाडी जिल्लाहरू र विकट ग्रामीण क्षेत्रहरूमा जनसङ्ख्या वृद्धिदर ऋणात्मक समेत देखिन थालेको छ । यो प्रवृत्तिले निम्त्याएको अर्को पक्ष हो अनुपस्थित जनसङ्ख्या अर्थात् काम वा रोजगारीको सिलसिलामा ६ महिना वा सो भन्दा बढी समय आफ्नो मूल थलो छोडेर बाहिरिने जनसङ्ख्या सन् २००१ मा कुल ७,६२,१८१ हुँदा सन् २०११ को तथ्याङ्कमा १९,२१, ४९४ देखिन्छ । यो क्रम पछिल्ला वर्षहरूमा थप वृद्धि भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ को प्रारम्भिक नतिजा अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या १९,३७० (पुरुष ८,५४५ महिला १०,८२५) रहेको छ भने जम्मा घरधुरी संख्या ४,१२५ र परिवार संख्या ४,४८८ रहेको छ । सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ७८.९७ रहेको छ । जनघनत्व प्रति वर्ग कि मी १२२.६१ रहेको छ । प्यूठान जिल्लाको अवस्थालाई हेर्दा सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको प्यूठान नगरपालिकामा जम्मा जनसंख्या ४२,०९४ (पुरुष १८,९४५, महिला २३,१४९) छ भने सबैभन्दा कम जनसंख्या भएको माण्डवी गाँउपालिकामा जम्मा जनसंख्या १५,७७८ (पुरुष ७,००५ महिला ८,७७३) रहेको छ । नेपालको परिप्रेक्षमा हेर्ने हो भने सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको गाँउपालिका बैजनाथ (७०,३१५ जना) र सबैभन्दा कम जनसंख्या भएको नार्फूभूमी (३९८ जना) गाँउपालिका हो । नेपालको जनघनत्व १९८ जना प्रति वर्ग कि.मी. छ भने जनसंख्या बृद्धिदर ०.९३ प्रतिशत रहेको छ ।

१८. सरुमारानी गाउँपालिकाको आगामी १५ वर्षको जनसंख्याको प्रवृत्ति विश्लेषण

वर्ष (सन्मा)	२०६८	२०७८	२०८३	२०८८	२०९३	औषत वार्षिक वृद्धिदर
प्रक्षेपित जनसंख्या	१८६२७	१९३७०	१९७५९	२०१५७	२०५६२	०.४०

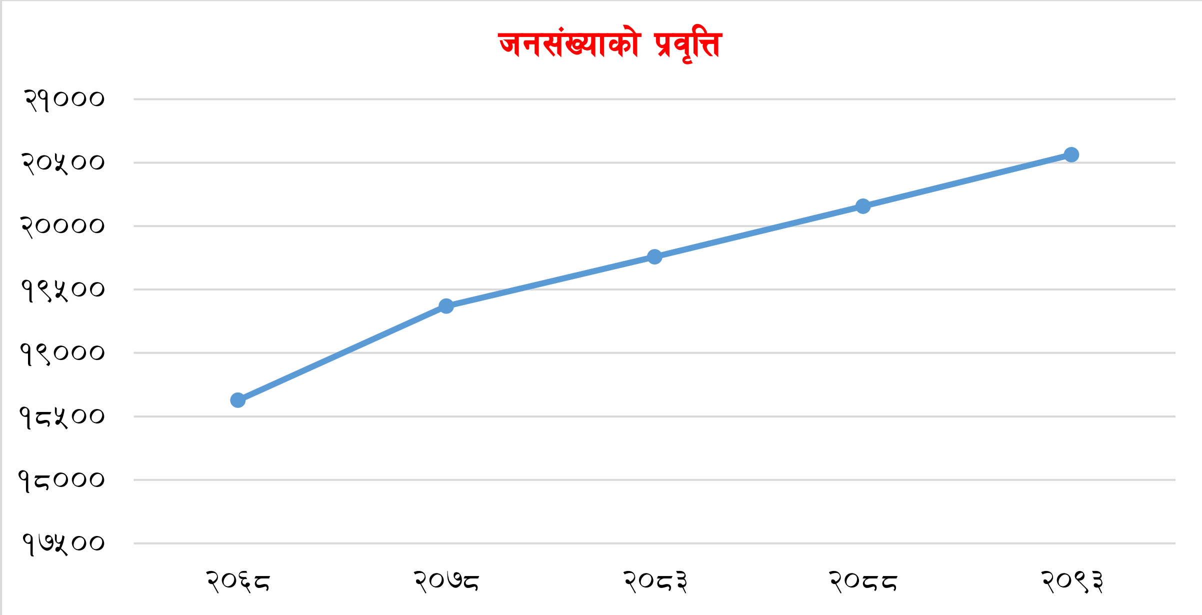

यस गाउँपालिकाको वि.सं. २०६८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार कूल १८,६२७ जनसंख्या रहेकोमा २०७८ को राष्ट्रिय जनगणनाको प्रारम्भिक नतिजा अनुसार कूल १९,३७० जनसंख्या रहेको छ । तथ्याङ्कलाई नियाल्दा जनसंख्या वृद्धिदर घनात्मकता तिर गएको र यही घनात्मक वृद्धिदर कायम भएमा आगामी पन्ध्र वर्षमा अर्थात् वि.सं. २०९३ सालमा हालका जनसाङ्ख्यिक चलहरूमा ठूलो परिवर्तन नभएमा जम्मा ०.४० प्रतिशतले जनसंख्या बृद्धि भई कूल २०,५६२ जनसंख्या हुने अनुमान गरिएको छ ।

२.४ सेवा प्रवाह र सेवा क्षेत्रको वितरण

राज्यद्वारा प्रवाह हुने सबै प्रकारको सेवाहरू गाउँपालिकाको केन्द्र रहेको वडा नं. ४ बाट भइरहेको छ भने थप सेवाहरू प्रत्येक वडाका वडा कार्यालयहरूबाट भइरहेका छन् । यसका साथै विषयगत शाखाहरूबाट कृषि/पशु, स्वास्थ्य, शिक्षा, सहकारी, रोजगारी लगायतका सेवाहरू प्राप्त लिदै आईरहेको छ ।

स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक सुविधा सम्पन्न हस्पिटल र विशेषज्ञ सेवाको अभाव रहेको छ भने सामान्यस्तरको स्वास्थ्य सेवाहरू भने गाउँपालिकामा रहेको स्वास्थ्य केन्द्र तथा विभिन्न स्वास्थ्य चौकीहरू, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रहरू र स्वास्थ्य इकाईहरू मार्फत प्रदान भइरहेको पाइन्छ । जटिल रोगको परीक्षण तथा उपचार र आकस्मिक सेवा प्राप्त गर्न दाङ, काठमाडौं, पोखरा, चितवन जाने गर्दछन् । आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध गर्न प्रत्येक वडामा सुविधा सम्पन्न स्वास्थ्य चौकीहरू स्थापना गर्नुका साथै भइरहेका स्वास्थ्य चौकीहरूको स्तरोन्नती गर्नुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकामा स्वास्थ्य सेवामा सबै जनताको पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम सञ्चालन भैरहेको छ । कोभिड १९ को महामारीबाट प्रभावितहरुको उपचारको लागि १५ बेडको अक्सिजन सहितको अस्थायी कोभिड अस्पताल/आइसोलेसन केन्द्र निर्माण गरी २४ सै घण्टा सेवा प्रवाह गरिरहेको छ ।

आवधिक योजना तयारीको लागि वडा भेला (२०७८ चैत्र) वाट प्राप्त तथ्यांक अनुसार यस गाउँपालिकामा ५६ प्रतिशतले धाराको, २० प्रतिशतले मुल/पँधेरोको, २२ प्रतिशतले खुल्ला कुवा/इनारको २ प्रतिशतले खोलाको पानी पिउने गरेको पाइन्छ । यस्ता विभिन्न श्रोतहरुवाट पानी प्रयोग गर्दै आईरहेको हुनाले पानी शुद्ध छ वा छैन भनी पानी शुद्धिकरण गर्नको लागि परीक्षण गर्नु पर्ने आवश्यक देखिन्छ । पहाडी क्षेत्रको गाउँपालिका भएकाले जलश्रोतको पर्याप्त उपलब्धता छ । तर पानी शुद्धीकरणको प्रभावकारी उपाय अवलम्बन भएको पाइदैन । यसैले पिउने पानीको शुद्धताको सुनिश्चितता गरिनु जरुरी छ । प्रत्येक वडामा सम्पूर्ण

घरधुरीमा पूर्णरूपमा शुद्ध पिउने पानीको प्रबन्ध हुन सकेको छैन । खानेपानी वितरणलाई पूर्णता दिन ठुलो लगानी गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७७/७८ सम्म सञ्चालन भइरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण हेर्दा गाउँपालिकामा पठनपाठनका लागि बालकक्षा मात्र संचालन भएका २, आधारभूत विद्यालयको सङ्ख्या १७, माध्यमिक विद्यालयको संख्या ७, मदरसा २, र निजी विद्यालयको संख्या ३ गरी जम्मा ३१ वटा शिक्षण संस्थाहरू रहेका छन् । वर्तमान समयमा निजी क्षेत्रको संलग्नता बढ्दै गइरहेको अवस्थामा ग्रामीण क्षेत्रमा भने निजी क्षेत्रको न्युन संलग्नता देखिन्छ ।

यद्यपि सामुदायिक र संस्थागत निजी क्षेत्रले शिक्षाको क्षेत्रमा विभिन्न समस्याको बावजुत उल्लेख्य योगदान पुऱ्याउँदै आएको देखिन्छ । सामुदायिक विद्यालयको स्तर वृद्धि गर्नुपर्ने ठुलो आवश्यकता रहेको छ भने उच्च अध्ययन र प्राविधिक शिक्षाका लागि थप लगानी गर्नु पर्ने देखिन्छ । कृषि र उद्योग क्षेत्रको विकासको सम्भावना बोकेको यो गाउँपालिकामा बहुप्राविधिक शिक्षालयको पनि आवश्यकता रहेको छ ।

गाउँपालिकाको शान्ति सुरक्षाको अवस्था हेर्दा सामान्य रहेको छ । गाउँपालिको वडा नं.२ मा ढुङ्गेगदी प्रहरी चौकी, वाङ्गेसाल सव डिभिजन वन कार्यलय, वडा नं. ४ मा प्रहरी चौकी, नगर प्रहरी रहेको छ । प्रत्येक वडामा शान्ति सुरक्षा र अमनचैन कायम गर्न प्रहरी चौकी सहित सुरक्षा निकायहरूलाई विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

आधुनिक अर्थव्यवस्थामा आर्थिक कारोबार बैंकबाट हुँदा त्यो व्यवस्थित र सहज हुन जान्छ । यसर्थ आधुनिक आर्थिक प्रणालीमा ग्रामीण जनताहरूको समेत बैङ्किङ सेवामा पहुँच पुऱ्याउन अपरिहार्य जस्तै भइसकेको छ । गाउँपालिकामा विभिन्न सहकारी, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले सेवा दिइरहेका छन् । हाल ज्योति विकास बैंक, प्राइम कमरसियल बैंकका शाखाहरू त्यसैगरी जन उत्थान लघुवित्त संस्था, जाल्पा सामुदायीक विकास केन्द्र रहेका छन् ।

गाउँपालिकामा ठूला उद्योगहरू सञ्चालनमा आउन नसके पनि उपलब्ध स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गरी विभिन्न साना तथा घरेलु तथा कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन् जसले गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याएको छ । यस गाउँपालिकाको हावापानी तथा वनस्पतीहरुले मौरीको लागि अति उपयुक्त वातावरण भएको हुनाले प्रसस्त मात्रामा मौरीको मह उत्पादन गर्ने गरिन्छ। वडा नं. ४ को जनउत्थान लघुवित्त संस्थाले कृषकहरुले उत्पादन गरेको महलाई प्रशोधन गरी विक्रि वितरण गर्ने गरेको छ, जसले गर्दा ग्रामिण समुदायको आर्थिक स्तरमा टेवा पुऱ्याएको छ । खानी सम्बन्धी सम्भाव्यता हेर्दा वडा नं १ मा ढुंगा खानीको सम्भावना रहेको तर यी खानीहरू हाल अध्ययन भएका छैनन् ।

गाउँपालिका मनोरञ्जनको लागि आधुनिक तथा सुविधासम्पन्न खेलकुद मैदानहरू नभएपनि भलिबल तथा फुटबल मैदानहरू खुल्ला जमिन, चौरमा यहाँका मानिसहरूले मनोरञ्जन लिने गरको पाइन्छ वडा नं. २ मा बर्नबिर खेल मैदान, लोसार मञ्च खेल मैदान, भमपाली खेल मैदान वडा नं. ३ मा भलिवल खेल मैदान निर्माण भैइरहेको छ त्यसै गरी वडा नं.४ मा २ वटा खेल मैदान र वडा नं. ६ मा श्री श्रम रानी मा.वि को चौर, ऐश्वर्य प्रा.वि को चौर, भुवनेश्वरी प्रा. वि चौर, नेरा प्रा.वि चौर रहेको छ ।

गाउँपालिकाको सबै वडाहरूमा विभिन्न समुदायको आफ्नै शवदाहस्थल, चिहान तथा कब्रस्थानहरू रहेका छन् । परम्परागत रुपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल, चिहानहरूलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनका लागि आश्रयस्थल, खानेपानी तथा काठ दाउराको व्यवस्थापन आदिमा भने ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा रहेको कुल खेतीयोग्य जमिनमध्ये २५ प्रतिशत कृषि भूमिमा सिंचाईको सुविधा पुगेको छ भने ७५ प्रतिशत भूमिमा सिंचाईको अभाव रहेको छ । सिंचाइको उचित प्रबन्ध संगै सिंचित जमिनको सही र पूर्ण सदुपयोग नहुँदा खाद्यान्न, तरकारी र अन्य कृषिजन्य उपजहरू आयात गर्नुपर्ने हुन्छ जसले गर्दा परनिर्भरता बढ्न जान्छ । तसर्थ गाउँपालिकालाई कृषि र खाद्यान्न उत्पादनमा सबल बनाउन सके आर्थिक क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ ।

गाउँपालिकाको कुल ४४८८ घरपरिवारहरू ९५ प्रतिशतले काठदाउरा ५ प्रतिशत ले एल पी ग्याँस प्रयोग गरिरहेका छन् । कुल घरधुरी मध्ये करिव ७० प्रतिशत घरधुरीमा एल पी ग्याँस रहे तापनि काठदाउराको बैकल्पीक श्रोतको रुपमा मात्र एल.पी ग्याँसको प्रयोग गर्ने गरेको पाईन्छ । तसर्थ ग्रामीण भेगहरूमा वैकल्पिक उर्जाको उत्तम उपायको रुपमा गोबर ग्याँस, सौर्य उर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्न सकिन्छ । यस्तै गाउँपालिकामा दैनिक वत्ती बाल्न प्रयोग गर्ने इन्धनको स्रोत विश्लेषण गर्दा ९८ प्रतिशत घरपरिवारले विद्युतको प्रयोग गरेको देखिन्छ । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा ग्रामिण विद्युतिकरणमा विकास भएको देखिन्छ ।

सामान्यतया नेपाल टेलिकम, एनसेलजस्ता दुरसञ्चार सेवा प्रदायक कम्पनीहरूले सेवा प्रदान गरेका छन् । मोबाइल फोनको प्रयोग मार्फत सूचना र खबर आदानप्रदानमा एक प्रकारको क्रान्ति नै भए तापनि यो गाउँपालिका विशेष गरी हुरी बतास र बर्षात्को समयमा Network Coverage को हिसाबले कमजोर रहेको छ । इन्टरनेट प्रविधिको विस्तार र गुणस्तर सुधारमा थप लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालीकामा एउटा पनि स्थानिय पत्रपत्रिका, रेडियो तथा टेलिभिजनको स्टेशन छैन ।

गाउँपालिका भित्रका अधिकांश सडकहरू धुले र कच्ची अवस्थामा रहेको हुनाले यस्ता सडकहरूमा वर्षातमा हिलो र खाल्टाखुल्टी बढ्ने तथा हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमनमा नै अवरुद्ध हुने समस्या रहेको छ । गाउँपालिकामा पक्की पुल तथा विभिन्न स्थानमा झोलुङ्गे पुलहरू रहेका छन् । तथापि यातायातका साधनहरूको अपर्याप्तता तथा रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था कमजोर रहेको पाइन्छ ।

परिच्छेद - ३: समष्टिगत दीर्घकालिन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको सुरुवात भए पश्चात देशको शासन तीन तहका सरकारहरूले आपसी समन्वयबाट गर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ। संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूका आ-आफ्ना अधिकार क्षेत्रहरू तोकिएका छन्। कतिपय अधिकार साझा छन् भने कतिपय एकल प्रकृतिका छन्। सविंधानको अनुसूचि-८ अर्न्तगत स्थानिय सरकारका विकास योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने एकल अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएकोले सोहि बमोजिम स्थानीय तहमा यो गाँउपालिकाले पहिलो आवधिक विकास योजना तयार पारेको हो।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ ७३.५१ प्रतिशत भू-भाग वनजंगलको ओगटेको।
▪ कुल भू-भागको २१.५१ प्रतिशत जमिन खेतियोग्य रहेको।
▪ मौरीपालनको लागि अधिक संभावना।
▪ राप्ती नदी, माडी नदी, गनाहा खोला तथा यसका सहायक नदीहरूको अविरल जलभण्डार रहेको।
▪ जैविक विविधतामा धनि साथै चुरे तथा पहाडी भू-भाग अर्न्तगत समशितोष्ण हावापानीमा हुने बालीनाली, पशुपंक्षी र जडिबुटी उत्पादनको नमुना क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको।
▪ स्थानिय उपजमा आधारित उद्योगको प्याकेजिङ र ब्रान्डिङ गरी राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्न सकिने।
▪ युवा जनशक्तिको जनसांख्यिक लाभाशंको उच्चतम सदुपयोग गरी समृद्धिको यात्रा तय गर्न सकिने।
▪ स्थानिय विशिष्टताका आधारमा आफ्नो स्थानिय आवश्यकता अनुरुप योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने अधिकार स्थानिय सरकारलाई प्राप्त भएको।
▪ लुम्बिनी प्रदेशको राजधानी भालुभाङसंग जोडिएको जिल्ला तथा पूर्व पश्चिम राजमार्ग देखि नजिक भएकोले कृषकहरुले उत्पादन गरेका उत्पादित वस्तुहरुलाई सहज रुपमा विक्रि वितरण गर्न सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ मध्य तथा पहाडी विषम भू-धरातल भएपनि वैज्ञानिक भू-उपयोग नीति कार्यान्वयन नहुँदा भूमिको पुर्ण सदुपयोग गर्न नसकिएको।
▪ खेतीयोग्य जमिनमा बाह्रमहिना सिँचाइ सुविधा पुचाउन नसकिएको।
▪ खेतीयोग्य जमिन बाँझो बस्ने र उत्पादनशिल क्षेत्र खेर गैरहेको।
▪ पर्यटनको राम्रो सम्भावना भएतापनि पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको।
▪ कृषि तथा स्थानिय उत्पादनमा आधारित उद्योगहरूको विकास हुन नसकेको।
▪ राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली सम्मको पहुँच सुद्धढ र सहज भै नसकेको।
▪ पहिरो भूक्षय, डडेलो तथा कटानको समस्या रहेको।
▪ परम्परागत चिन्तन शैलीमा व्यापक परिवर्तन नभइसकेकोले लैङ्गिकता, सामाजिक विभेद लगायतका सामाजिक सन्तुलनका विषयहरूमा प्रसस्त जागरण गर्नु पर्ने अवस्था रहेको।
▪ विकास र समृद्धि तर्फको यात्रा सफल तुल्याउन व्यापक जनचेतना फैलाउनु पर्ने अवस्था रहेको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ युवा जनशक्तीलाई गाउँपालिकामै अवसर श्रृजना गरी पुर्ण सदुपयोग गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ सडक, उर्जा, सिँचाइ, पिउनेपानी, आवास जस्ता आधारभुत भौतिक पुर्वाधारको यथोचित विकास हुन बाँकि रहेको ।
▪ ७३.५१ प्रतिशत ओगटेको वनजंगलको सदुपयोग र संरक्षण गरी आर्थिक समृद्धिसंग जोड्न नसकिएको ।

३.१ गाँउपालिका समृद्धिका मुख्य संवाहकहरू (Lead Sectors)

(क) कृषि, जडिवुटी र जैविक विविधता

समुन्द्र सतहवाट ३१७ मी. देखि १८१५ मीटर सम्मको उचाइ रहेको यस गाउँपालिका भौगोलिक विविधताको साथसाथै जैविक विविधता पनि छ। बेसी क्षेत्रमा पाइने उष्ण हावापानी देखि मध्य पहाडि भू-भागमा समशितोष्ण हावापानी पाइन्छ। यस कारण यहाँ जलवायु अनुकूल विविध बालीनाली, पशुपंक्षी, मौरी पालन तथा जडिवुटी उत्पादनको प्रचुर संम्भावना रहेको छ। गाउँपालिकाले यस क्षेत्रमा पाइने बालीनाली, मह, पशुपंक्षी र जडिवुटीहरूको दिगो र व्यावसायिक उत्पादन गरी ब्रान्डिङ र निर्यात गर्न सके आर्थिक समृद्धिको ढोका खुल्न सक्छ।

(ख) वनजंगल र जलश्रोत

यस गाँउपालिकाको कुल भू-भाग मध्ये ७३.५१ प्रतिशत भू-भाग वनजंगलले ढाकेको छ भने ३.१६ प्रतिशत भू-भाग नदी, खोला तथा बगर क्षेत्रले ढाकेको छ। नेपालमा वनको उचित व्यवस्थापन र स्याहार गरी प्रत्यक्ष आर्थिक र पर्यावरणीय लाभ लिने परिपाटी रहेको छैन। प्राकृतिक अवस्थामा नै रहेको वनको स्याहार सम्भार गर्नुको साटो वर्षेनी अतिक्रमण, डढेलो, चरिचरण र लुकिछिपी फडाँनीको चपेटामा परेको यर्थाथ छ। कृषिकर्ममा जस्तै वनजंगलको स्याहार, संरक्षण र वैज्ञानिक सदुपयोग गर्नसके यसवाट प्रत्यक्ष आर्थिक तथा पर्यावरणिय लाभ लिन सकिन्छ। विशेष गरी यो गाउँपालिकाको वनजंगललाई Agro Forest को अवधारणा अनुरुप विकास गर्न सके यो समृद्धिको दोश्रो बलियो स्तम्भ हुन सक्छ। अर्को तर्फ राप्ती नदीमा रहेको अविरल जलश्रोतको समेत उचित र पुर्ण सदुपयोग गर्न सकिएको छैन। लिफ्ट सिंचाइ लगायत उर्जा र जलपर्यटन साथै, जलश्रोत व्यावस्थापन मार्फत दीर्घकालिन समृद्धिमा यो जलसम्पदा समेत कोशेढुङ्गा सावित हुनसक्ने देखिन्छ।

(ग) पर्यटन

मोक्ष प्राप्तीको लागी पवित्र स्थल मानीने ऐरावति नजिकै मिसिने राप्ती नदी यहाँको जल श्रोतको प्रमुख श्रोतको रुपमा रहेको छ । यस नदीमा बहुचर्चित नौमुरे बहुउद्देश्यीय जलविद्युत आयोजना पनि यो गाँउपालिकाबासिको सपना रहेको छ। यो नदी तिर्थ स्नानको लागी भारतको गंगा नदी जस्तै पवित्र स्थलको रुपमा मानिन्छ। धार्मिक हिसाबले महत्वपूर्ण मानिने स्वर्गद्धारी जाने प्रवेशद्धारको रुपमा यो गाउँपालिका रहेको छ। स्वर्गद्धारी यात्राका लागि निस्कने पर्यटकहरूको Tourist Transit तथा तयारी स्थलका रुपमा यो क्षेत्रको विकास गर्न सकिन्छ। यस गाँउपालिका क्षेत्रभित्र रहेका विभिन्न गुफा, झरनाहरुको पहिचान गरी पर्यटकिय क्षेत्रको विकास गर्न पहल गर्नु पर्ने आवश्यक देखिन्छ।

(घ) स्थानिय उपजमा आधारित उद्योगहरू

विशेषगरी कृषि, पशुपालन र जडिबुटीमा आधारित उद्योगहरू स्थापना गर्न सकिने सम्भावना रहेकोले उत्पादित वस्तुहरूको गुणस्तर कायम गरी प्याकेजिङ, लेवलिङ र ब्रान्डिङ गर्न सके आर्थिक समृद्धिको अर्को स्तम्भ उद्योग पनि हो ।

३.२ विकासका मुख्य सहयोगी क्षेत्रहरू

१) प्राकृतिक सम्पदाहरू

गाउँपालिकाको भू-वनोट, जैविक विविधता, हावापानी, राप्ती नदीको जलसम्पदा, वन जंगल, हुन सक्ने देखिन्छ ।

२) सांस्कृतिक सम्पदा

मध्य पहाडी तथा उच्च पहाडी क्षेत्रको सांस्कृतिक सम्पदा जातजाति, भेषभुषा, खानपान, रहनसहनले मध्य पहाडी सभ्यता वास्तवमा नेपालको पश्चिमी क्षेत्रको सभ्यता र संस्कृतिको एउटा खुल्ला संग्रहालय हो । वन्यजन्तु, जडिवुटी लगायतका समग्र प्राकृतिक सम्पदाको प्रचुरताले विकासमा प्रसस्त सहयोगी भुमिका खेल्न सक्ने देखिन्छ । त्यसमा पनि विशेषगरी नेपालीहरूको अर्को पहिचान गोर्खाली समेत भएकोले गोर्खाली सभ्यता र संस्कृतिको संरक्षण र सर्बद्धन गर्नसके सरुमारानी गाउँपालिकाको समग्र विकासमा यो एक सहयोगी क्षेत्र हुन सक्छ ।

३) जनसांख्यिक लाभांश

नेपालमा १५ देखि ५९ वर्ष सम्मका सकृय युवाहरु गाँउ छोडेर रोजगारीको खोजीमा शहर तथा विदेश तिर पलायन हुने क्रम जारी छ । यो गाँउपालिका पनि यो समस्यावाट अछुतो रहन सकेको छैन । त्यस्ता जनशक्तिहरुलाई गाँउमै रोजगारमुलक कार्यक्रमहरु संचालन गरी रोक्न सकेमा आर्थिक उन्नतीमा बृद्धि हुने थियो । तर यो विषय चुनौतीको रुपमा खडा भएको छ । सक्रिय जनसंख्याको बाहुल्यता भएको हालको अवस्था गाँउपालिकाको विकासको लागि अति महत्वपूर्ण कालखण्ड हो । यो नै विकासको महत्वपुर्ण सहयोगी तत्व हो ।

३.३ गाउँपालिकाका गौरबका आयोजनाहरु

कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
ऐरावती, बड्डाडा पुठाखोला दाङ सडक स्तरोन्ती	१००००	१००००	१००००	१००००	१००००	संघ तथा प्रदेशसँग सहकार्य
दर्भान भिलिवाङ दुमै सडक						संघ तथा प्रदेशसँग सहकार्य
बड्डाडा उपल्लोखुट्टी तिराम मोटर बाटो निर्माण	५०००	५०००				प्रदेश सरकारसँग सहकार्य

कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
थक्लेनी मुर्कुटी मोटर बाटो स्तरोन्नती	५०००	२५००	२०००	१५००	१०००	प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
स्वर्गद्वारी गेट गनाहा बगलाचुली मोटर बाटो स्तरोन्नती						प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
दर्भान बजार भित्रि सडक कालोपत्रे	५०००	५०००	५०००	५०००	५०००	प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
दर्भान छहरे त्रित्रिबाँझ सडक कालोपत्रे			५०००	५०००	५०००	प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
गुरासेनी लिफ्ट खा. पा. ६ नं	१५००	१५००				
दाङ्गसिङ्ग मान्द्रे खा. पा.	१०००					
वागेसाल सिँचाई योजना						संघ प्रदेशसँग माग गर्ने
सरुमारानीलेक सिद्धलेक किमिचौरदह एकिकृत पर्यटकीय पूर्वाधार विकास योजना	१५००	१५००	१५००	१०००	१०००	
गढी रानीकुवा पर्यटकीय क्षेत्र पूर्वाधार विकास योजना	१०००	१०००	१०००	१०००		
पुठादरबार गोलधारा सौराकोट सिद्धलेक पदमार्ग निर्माण						
ऐरावती क्षेत्र धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन तथा दुमै त्रिशुले डाँडा पूर्वाधार विकास						
मदन आश्रित पार्क निर्माण वडा नं. १		१५००	१०००	१०००	१५००	
भाक्रिदमार पर्यापर्यटन पूर्वाधार विकास						
बड्डाडा, धनकोट, बुढिचौर, तिराम होमस्टे सञ्चालन कार्यक्रम						
बड्डाडा बजार हिल स्टेशन पूर्वाधार विकास						

कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
मगर, गुरुङ भाषा लिपि तथा संस्कृति संरक्षण	५००	१०००	१५००	१५००	१५००	संघ प्रदेश सहकार्य
विपन्न दलित अल्पसंख्यक, धामी, राउत समुदाय उत्थान कार्यक्रम	५००	१०००	१५००	१५००	१५००	संघ प्रदेश सहकार्य
भुताहा खोला, ददेरी खोला, ढाड खोला, वर्णविर खोला, बोधने खोला, हडबडे खोला, कुडुले खोला, राइपाले खोला, बृहद जलाशय निर्माण तथा सिँचाई योजना	१५००	२०००	२५००	३०००	३५००	संघ प्रदेश सहकार्य
अतिविपन्न परिवार जिवनस्तर उत्थान कार्यक्रम	१००००	१००००	१००००	१००००	१००००	संघ प्रदेश सहकार्य
अतिविपन्न परिवार सुरक्षित आवास कार्यक्रम	५०००	६०००	७०००	८०००	१००००	संघ प्रदेश सहकार्य
सामुदायिक विद्यालय शैक्षिक गुणस्तर सुधार कार्यक्रम	२०००	२५००	३५००	४५००	५५००	संघ प्रदेश सहकार्य
गनाहा खोला नियन्त्रण तथा तटबन्ध						संघ प्रदेश सहकार्य
दर्भान खोला नियन्त्रण तथा तटबन्ध						संघ प्रदेश सहकार्य
गनाहा खोला, वाय खोला, माडि नदी, पुठाखोला कुडुले खोला, सेम्लेखोला पक्की पुल निर्माण						संघ प्रदेश सहकार्य
सरुमारानी बाख्रा हब निर्माण कार्यक्रम	१००००	१००००	१००००	१००००	१००००	संघ प्रदेश
सरुमारानी दुग्ध उत्पादन वृद्धि कार्यक्रम	२०००	२५००	३०००	३५००	४०००	संघ प्रदेश
विद्युत लाईन विस्तार तथा स्तरोन्नती	५०००	६०००	७०००	८०००	९०००	संघ प्रदेश
सरुमारानी एफ एम सञ्चालन साझेदारी कार्यक्रम	२५००	५००	५००	५००	५००	साझेदार संस्थासँग साझेदारी

दीर्घकालीन सोच

"कृषि उत्पादकत्व वृद्धिः सरुमारानी गाउँपालिकाको समृद्धि"
प्राकृतिक सम्पदाको उच्चतम सदुपयोग मार्फत तीब्र उत्पादनमूखी व्यवसायिक कृषि, वन र पर्यटनको विकास मार्फत आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने ।

लक्ष्य

भूमिको वैज्ञानिक सदुपयोग गरी आधुनिक र व्यवसायिक कृषि वन र पर्यटनको विकास मार्फत स्थानिय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगको स्थापना गरी आर्थिक क्रान्ति गर्ने ।

उद्देश्यहरू

- ✓ कृषि क्षेत्रको आधुनिकिकरण, व्यवसायिकरण र यान्त्रिकरण गरी उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने ।
- ✓ कृषि, वन, पर्यटन र उद्योग लगायत आर्थिक सम्भावनाका क्षेत्रहरूको विकास मार्फत आर्थिक सम्बृद्धि हासिल गर्नु
- ✓ क्षमता अभिवृद्धि गरी उत्पादित वस्तु तथा सेवाहरुको प्रवर्द्धन र वजारीकरण गर्ने ।
- ✓ न्याय पूर्ण, सौहार्द, खुसी र सुखी समाज निर्माण गर्नु ।
- ✓ विकासका लागि अपरिहार्य सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधारको दिगो र सन्तुलित विकास गर्नु ।
- ✓ पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गरी वातावरण संरक्षण गर्नु ।
- ✓ सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई चुस्त र दुरुस्त पारी असल शासन स्थापित गर्नु ।

प्रमुख रणनीतिहरू

- आर्थिक क्षेत्रका मूल स्तम्भहरू जस्तै कृषि, वन पर्यटन र उद्योग क्षेत्रको समुचित विकास गर्न ती क्षेत्रहरूलाई वैज्ञानिक र व्यवसायिक बनाई यसमा संलग्न मानव स्रोतलाई सक्षम र प्रतिस्पर्धि तुल्याउने ।
- हरेक क्षेत्रको विकासमा अपरिहार्य आधारको रुपमा रहेका आधारभूत भौतिक पूर्वाधार जस्तै सडक, उर्जा, सिंचाई, खानेपानी आदिको विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिने ।
- सम्पूर्ण क्षेत्रको दीर्घकालिन विकासलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रको संस्थागत विकास गरी मानव स्रोत निर्माण, अध्ययन र अनुसन्धान तर्फ केन्द्रित नीति तथा कार्यक्रमलाई महत्वका साथ कार्यान्वयन गर्ने ।
- सामाजिक न्याय स्थापित गरी समावेशिकरण र पछाडी परेका वर्गलाई मूल प्रवाहीकरण गर्न सहभागितामूलक विकास पद्धती अबलम्बन गरी राज्यको नजरमा कोही पछि नपर्ने नीति कार्यान्वयन गर्ने ।
- विकास निर्माणका हरेक क्रियाकलापमा वातावरण संरक्षण र प्रवर्द्धन हुने क्रियाकलाप समेत गर्न र सोको सुनिश्चितता गर्ने ।
- जनमूखी असल शासन स्थापित गर्न संघीय र लोकतान्त्रिक सफल राज्यहरूमा अवलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूलाई हाम्रो विशिष्टिकृत परिस्थिति अनुरुप अनुशरण गर्ने ।

गाउँपालिकाका समष्टिगत परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औषत)	प्रतिशत		
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
४.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
५.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत		
६.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान			
७.	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर		
८.	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत		
९.	बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत		
१०.	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
११.	बेरोजगारी दर	प्रतिशत		
१२.	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत		
१३.	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत		
१४.	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत		
१५.	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत		
१६.	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष		
१७.	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना		
१८.	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना		
१९.	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत		
२०.	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		
२१.	माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत		
२२.	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत		
२३.	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		
२४.	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध जनसंख्या	प्रतिशत		
२५.	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक		

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
२६.	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक		
२७.	आधारभूत खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा रहेका घरपरिवार	प्रतिशत		
२८.	जीवनकालमा शारिरीक वा मानसिक वा यौन हिंसा पिडित महिला	प्रतिशत		
२९.	आफ्नै स्वामित्वको आवासमा बसोवास गर्ने परिवार	प्रतिशत		
३०.	सिंचित क्षेत्रफल	प्रतिशत		
३१.	पक्की सडकमा पहुँच भएको घरपरिवारको	प्रतिशत		

परिच्छेद - ४: आर्थिक क्षेत्र

४.१ भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग)

पृष्ठभूमि

सरुमारानी गाउँपालिका समुद्री सतहबाट ३१७ मिटर देखि १८१५ मिटरको उचाइमा रहेको छ । कुल क्षेत्रफल १५७.९७ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल रहेको यस गाउँपालिकामा समशितोष्ण हावापानी पाइन्छ । पहाडी भू-भाग भएको कारणले यहाँको नदीको किनार तथा समथर बेशीहरुमा कृषिको लागि उर्वर किसिमको माटो पाईन्छ भने पहाडी भू-भागमा रातोमाटो, चट्टान फुस्रेर बनेको दोमट चिम्ट्याइलो माटो पाईन्छ । यहाँको अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष वा अपत्यक्ष रुपमा कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन् । कूल क्षेत्रफल मध्ये वन जङ्गलले उल्लेख्य भाग अर्थात ७३.५१ प्रतिशत ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडीबुटीको पर्याप्तता रहेको छ भने २१.५१ प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य छ । वातावरणीय संवेदनशीलताको हिसाबले यस गाउँपालिकाको वडा न. १ को झिलिवाङ धाद्रे , सिम्ले खोला हुँदै छहरे खोला कटान क्षेत्र वडा नं. २ को गनाहा, दरवान, ढाड (बाढी), ददेरी, गनाह, दरवान (पहिरो) वडा नं. ४ तल्लो साधन वगर, कूडूले चिदियार, उपल्लो वडडाँडा, वडडाँड पानी टंकी, तल्लो वडडाँडा मान्द्रे वडा नं. ५ मा पुठाखोला, बुढी खोला, सुवाखोला, कुर्थुके, प्यारीमाटी, राम्चे, भिरिङगाउँ, पाखापानी, राङवाङ, बिरिङकोट, लुकलुके, जसपुर, दुविचौर वडा नं. ६ को पाङकोट, भिग्रीखोला, वुढीचौर, किमीचौर,पाङवाङ लगायतका टोलहरु संवेदनशील क्षेत्रको रुपमा रहेका छन । तथापी व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग मार्फत यस गाउँपालिकाको दिर्घकालीन सम्बृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

सबल पक्षः मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ मध्य तथा उच्च पहाडी क्षेत्र भएतापनि उर्वर जमिनको उपलव्धता रहेको ।
▪ वन जङल क्षेत्रले आधा भन्दा बढी अर्थात ७३.५१ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको ।
▪ राप्ती नदीको विशाल जलभण्डार भएको ।
▪ जडिवुटीको उत्पादनको राम्रो श्रोत रहेको ।
▪ भूमिको वैज्ञानिक र दिगो सदुपयोग मार्फत दीर्घकालिन सम्बृद्धि हासिल गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय तहमा भूमि व्यवस्थापन सम्बन्धी अधिकार रहेको ।
▪ भूकम्प प्रतिरोधात्मक घर निर्माण गरी वस्ती बसाउन सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वडा न. १ को झिलिवाङ धाद्रे , सिम्ले खोला हुँदै छहरे खोला कटान क्षेत्रको रुपमा रहेको ।
▪ गाउँपालिकाको वडा नं. १, २, ४, ५ को केहि क्षेत्रहरु वातावरणीय संवेदनशिल क्षेत्रको रुपमा रहेको
▪ जमिनको पूर्ण र वैज्ञानिक रुपमा सदुपयोग नभएको ।
▪ जमिन बाँझो राख्ने पवृतिलाई निरुत्साहित गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ वस्ती व्यवस्थापन गर्न ठुलो आकारको बजेटको आवश्यकता पर्ने ।
▪ स्थानियले लामो समयदेखि बसोवास गर्दै आएको वस्ती स्थानान्तरणका लागि सहमत गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ पहाडी तथा भिरालो भू-भाग भएको हुनाले व्यवसायिक रुपले गर्ने खेती योग्य जमिनको कमी

दीर्घकालिन सोच
भू श्रोतको पूर्णत वैज्ञानिक सदुपयोग मार्फत आर्थिक सम्बृद्धि
लक्ष्य
वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना लागू गरी भूमिलाई आर्थिक विकासको आधार बनाउने ।
उद्देश्य
✓ सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रुपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।

उद्देश्य १: सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रुपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।

रणनिती	कार्य नीति
१.१ राष्ट्रिय र प्रादेशिक भू-उपयोग नीति अनुरुप स्थानीय भू-उपयोग योजना र कृषि नीति निर्माण गर्ने	१.१.१ गाउँपालिकाको जमिनलाई भू-उपयोग योजना अनुरुप वर्गीकरण गरिनेछ ।
	१.१.२ गाउँपालिका भित्र रहेको सबै प्रकारको जग्गाको पूर्णरुपमा लगत संकलन गरी व्यक्तिगत, सरकारी, सार्वजनिक, सामुदायिक जग्गाको विस्तृत अभिलेख तयार पारि भूमि प्रशासन प्रणालीमा आवद्ध गरिनेछ ।
	१.१.३ गाउँपालिकामा उपलब्ध सिंचित र असिंचित जमिनको लगत तयार गरी कृषि योग्य जग्गाको सदुपयोग भए नभएको तथ्याङ्क अद्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
१.२ खेती गर्न इच्छुक तर आफ्नो नभएका कृषकहरूको लगत संकलन गर्ने	१.२.१ भूमि बैङ्कको स्थापना गरिनेछ ।
	१.२.२ करारमा खेती गर्न चाहने इच्छुक कृषकलाई आवश्यक जमिन उपलब्ध गराइने छ ।
	१.२.३ सामुहिक खेती प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्न संभाव्यता अध्ययन तथा कृषक अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
१.३ जग्गा बाँझो राख्ने कृषकको लगत संकलन गर्ने	१.३.१ जग्गा बाँझो राख्न नपाउने नीति अवलम्बन गरी जमिन बाँझो राख्ने जग्गा धनीलाइ भूमिकरमा निश्चित प्रतिशतले बढी लिने नियम लागू गरिनेछ ।
१.४ जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने	१.४.१ गाउँपालिकाभर जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूको विवरण संकलन गरिनेछ
	१.४.२ जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूलाई अभिमुखीकरण गरीनेछ
	१.४.३ सामुहिक खेती गर्न चाहने कृषकहरू पहिचान गरी कृषक समूह गठन गरिनेछ
	१.४.४ यस्ता सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई कृषि सहकारीसँग आबद्ध गरिनेछ ।
	१.४.५ चक्लाबन्दी गरी सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई मापदण्डका आधारमा मल, वीउ, ज्ञान, सीप, प्रविधि र अन्य कृषि सामग्रीमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग) को विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	गाउँपालिका भू-उपयोग योजना निर्माण	१०००					
		१.१.२	भूमि अभिलेख प्रणाली निर्माण		२५०				
		१.१.३	सिंचित, असिंचित, बाँझो तथा खेती भएको जमिनको अद्यावधिक तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण		२५०				
	१.२	१.२.१	भूमि बैङ्क स्थापना			१०००			
		१.२.२	करार खेतीका लागि इच्छुक कृषक लगत संकलन	१००					
		१.२.३	सामुहिक खेती अभिमुखिकारण तथा तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
	१.३	१.३.१	खेतीयोग्य क्षेत्र बाँझो रहन नदिन कार्ययोजना निर्माण	२००					
	१.४	१.४.१	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषकको लगत संकलन		२००				
		१.४.२	जग्गा चक्लाबन्दी अभिमुखिकरण कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.४.३	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषक समूह गठन			१००			
		१.४.३	कृषक समूह तथा कृषि सहकारी बिच अन्तकृर्या	४०	५०	६०	७०	८०	
		१.४.४	चक्लाबन्दी तथा सामूहिक खेती गर्ने कृषकलाई अनुदान	२००	३००	४००	५००	६००	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- गाउँपालिकामा उपलव्ध खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक र पुर्ण सदुपयोग भएको हुनेछ ।

४.२ कृषि

पृष्ठभूमि

गाउँपालिकाको भू-धरातल समुन्द्र सतहवाट ३२० मी. देखि १७९० मी. सम्म फैलिएको हुनाले धेरै क्षेत्रफल पहाडी भूभागमा पर्दछ । यस गाँउपालिकाको कुल भू-भाग मध्ये २१.५१ प्रतिशत भूभाग मात्र कृषिको लागि उपयुक्त रहेको छ । यी कृषि योग्य भूमी पनि नदी,खोलाको किनार र पहाडको फेदी वा बेसिक्षेत्रहरुमा अवस्थित छ । हाल खेतीपाती भैरहेको क्षेत्र, विशेषत मलिलो र सघन खेतीपाती गर्न सकिने उर्वर क्षेत्रमा पर्ने भएकोले यो भूमिको पूर्ण सदुपयोग गर्न सके यो गाउँपालिकालाई कृषिको नमूना क्षेत्रको रुपमा विकास गर्न सकिन्छ । पेशागत हिसावले अधिकांश जनताहरु कृषि पेशामा संलग्न रहेका छन् । गाउँपालिकाको दीर्घकालिन विकास र समृद्धिका हिसाबले यो क्षेत्रलाई कृषिको बैज्ञानिकिकरण र व्यवसायिकिकरण, वनजंगलको वैज्ञानिक व्यवस्थापन तथा जडिवुटी उत्पादन र पर्यटन विकास मार्फत सम्वृद्ध वनाउन सकिने संभावना रहेको छ ।

यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू, धान, मकै, गहुँ, जौ, तरकारी बालीहरूमा काउली, वन्दा, साग मूला, टमाटर आदि पर्दछन्, तेलहन बालीमा तोरी, फिलुङ्गे, सूर्यमुखी पर्दछन् त्यसैगरी दलहनबालीमा मसुरो, चना, गहत, वोडी, केराउ, सिमी ,मास, अलहर, फलफुल बालीमा आँप, केरा, लिची, कागती, मेवा, कटहर, आरु र नगदे बालीमा गहत, बेसार, पिडालु, लटे समेत खेति हुने गर्दछ । गाँउपालिकाकोको कृषि विकास शाखाले विभिन्न वडाहरुमा विभिन्न किसिमको बाली उत्पादन गर्नको लागि पकेट क्षेत्र निर्धारण गरेको छ । जसमा भौगालिक बनावट, उपयुक्त माटो र हावापानी अनुसार वडा नं. १ मा धान , गहुँ, आलु, तोरी र पिडालु, वडा नं. २ मा धान, मकै, गहुँ, कागती, घाँस वडा नं. ३ मा धान गहुँ, वेसार, वडा नं. ४ मा धान गहुँ अदुवा, वडा नं. ५ मा अदुवा, बेसार, टमाटर र वडा नं ६ मा सुन्तला, पिडालु, अदुवा, वेसार, गहुँ र कफी पकेट क्षेत्र निर्धारण गरिएको छ । कृषिपकेट क्षेत्र बाहेक यस गाँउपालिकामा १०७ ओटा कृषि/पशुपंक्षी फर्महरु दर्ता गरी संचालन गरिरहेका छन् । जस अन्तरगत वडा नं. १ मा मौसमी तथा वेमौसमी तरकारी तथा पशुपंक्षी फर्म, वडा नं.२ मा पशु फर्म, माछा फर्म वडा नं ३ मा मौरी पालन र पशुपंक्षी फर्म, वडा नं. ४ मा मौरी, तरकारी, पशुपंक्षी फर्म, वडा नं. ५ मा पशुपंक्षी फर्म र वडा नं. ६ मा कृषि तथा पशुपालन फर्महरु रहेका छन् ।

त्यसैगरी वडा नं. १ धान, तोरी, आलु,पकेट क्षेत्र स्मार्ट कृषि,क्षेत्र, वडा नं. २ मा धान, गहुँ, कागती, मकै, तोरी , बाखा, पकेट क्षेत्र, वडा नं. ३ मा गहुँ, धान पकेट क्षेत्र, वडा नं. ४ मा धान, मौरी पकेट, अदुवा पकेट क्षेत्र, वडा नं. ५ मा मौरी, बाखा, तरकारी पकेट क्षेत्र वडा नं. ६ मा अदुवा, बेसार, सुन्तला, गँहु पकेट क्षेत्र र वडा नं. ६ किमीचौरमा कफी पकेट क्षेत्रको सम्भावित क्षेत्र भनि अनुमान गरिएको स्थानियहरुले बताउछन ।

यहाँ जडिबुटिहरू उत्पादनको सम्भावना रहेको छ । यो गाउँपालिकामा पाइने मुख्य जडिबुटीहरूमा कुरिलो, दालचीनी हर्रो, बर्रो, गुर्जो, चुत्रो, टिम्मुर, बोझो, कालो बेसार, तितेपाती, चिराइतो, अमला, लगायत रहेका छन ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ मध्य पहाडि भू भाग भएता पनि २१.५१ प्रतिशत खेतियोग्य जमिनको उपलव्धता हुनु ।
▪ राप्ती तथा यसका सहायक नदीहरूमा जलश्रोतको उपलब्धता हुनु ।
▪ मौरीपालनको लागि उपयुक्त हावापानी तथा वनस्पतीहरुले साथ दिनु ।
▪ कृषि सम्बन्धी राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू अनुकूल हुनु ।
▪ ठूला उपभोक्ता बजारहरू जस्तै दाङ, चितवन, काठमाडौं,पोखरा सम्मको पहुँच मार्ग स्तरोन्नती हुदै जानु ।
▪ प्रसस्त जडिबुटिहरूको उत्पादनको सम्भावना हुनु ।
▪ स्थानीय सरकारले स्थानीय विशिष्टता र आवश्यकता अनुसार कृषि क्षेत्रलाई प्राथमिकता प्रदान गर्न सक्ने अधिकार हुनु ।
▪ भौगोलिक तथा जैविक विविधताका कारण विविध प्रकारका बालिनाली तथा पशुपंक्षीपालनको संम्भाव्यता हुनु ।
▪ व्यावसायिक मौरीपालन गरी ठुला बजारमा महको निर्यात हुनु ।
▪ कृषि, पशुपंक्षी तथा अदुवा वेसारको साना व्यवसायिक उत्पादन केन्द्र (पकेट क्षेत्र) विकासलाई निरन्तरता दिने नीति लिएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना लागू नहुनु ।
▪ कृषि सामाग्री, मल, वीउ, किटनाशक औषधि, औजार, प्राविधिक ज्ञान र सीपमा पर्याप्त पहुँच नहुनु ।
▪ बाह्रै महिना सिंचाइको सुविधा नहुदा आकासेबालीमा भर पर्नु ।
▪ अधिकांश भू-भाग वनजंगलले ओगट्नुका साथै भिरालो जमिन हुनु ।
▪ कृषिको समग्र बैज्ञानिकिकरण, यान्त्रिकिकरण र व्यवसायिकरण हुन नसक्नु ।
▪ परम्परागत खेतीप्रणाली हुनाले निर्वाहमूखी हुनु
▪ उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने उत्पादन तर्फ किसानहरूलाई आर्कषण गर्ने ठोस योजना नहुनु ।
▪ कृषि सडकको उपयुक्त पहुँच र भण्डारणको समस्या हुनु ।
▪ माटो, बिउ परिक्षणको लागि दक्ष जनशक्ति र कृषि कामदारको अभाव हुनु
▪ उत्पादित कृषि जन्य वस्तुहरु विक्रिको लागि उपयुक्त वजारीकरणको व्यवस्था नहुनु ।

दीर्घकालिन सोच
वैज्ञानिक, व्यवसायिक, उच्च प्रतिफलयूक्त निर्यातमुखी कृषि
लक्ष्य
गाउँपालिकाको आर्थिक समृद्धिको आधार स्तम्भको रुपमा कृषिको व्यावसायिकरण गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✓ व्यवसायिक र उच्च प्रतिफलमूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुन् ।
- ✓ गाउँपालिकाभर छरिएर रहेका स-साना उत्पादनशिल क्षेत्रहरूलाई मध्य तथा उच्च पहाडी नमूना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्नु ।
- ✓ वातावरण मैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु ।
- ✓ वातावरण र बाली मैत्री मौरीपालन प्रर्वद्धन गर्नु ।
- ✓ व्यवसायिक जडिबुटि उत्पादन तथा प्रशोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु ।

उद्देश्य १ : व्यवसायिक र उच्च प्रतिफल मूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ व्यवसायिक सोचको अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखिकरण तथा तालिमको व्यवस्था गर्ने	१.१.१ गाउँपालिकाभर कृषक परिचय पत्र वितरण गर्न कृषकहरूको वर्गीकरण गर्ने नीति निर्माण गरिनेछ
	१.१.२ वर्षमा कम्तीमा एकपटक कृषिको व्यवसायीकरण सन्दर्भमा अगुवा कृषकहरूलाई अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	१.१.३ गाउँपालिका भित्र कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षकहरुको व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.१.४ वडा स्तरिय उत्कृष्ट कृषक पुरस्कारको व्यवस्था गरी मापदण्ड निर्धारण गरिनेछ ।
	१.१.५ व्यवसायिक सोचका साथ कृषि व्यावसाय गर्न चाहनेहरुलाई प्रोत्साहन गर्नका लागि किसानसँग गाउँ सरकार कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
१.२ उच्च, प्रतिफलमूखी सघन खेती प्रणालीको अबलम्बन गर्ने	१.२.२ प्रत्येक वडामा अत्यन्त उर्वर र कृषियोग्य क्षेत्रको पहिचान गरी सघन खेतीका लागी मिश्रित बाली पहिचान गरिनेछ ।
	१.२.३ प्रत्येक वडामा उच्च मूल्यका कृषि उपज पहिचान गर्न संभाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.४ प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका तथा उर्वर खेती क्षेत्रको पुर्नउथ्थानका लागी सर्वेक्षण गरिनेछ ।
१.३ कृषि पकेट क्षेत्रको विकास गर्ने	१.३.१ प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन गरिनेछ र निर्माण भएका पकेट क्षेत्रलाई निरन्तरता दिईने छ ।
	१.३.२ फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना गरिनेछ ।
१.४ अत्यावश्यक कृषि सामाग्रीको पहुँच र उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने	१.४.१ प्रत्येक वडामा प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन सम्बन्धी तालिमको आयोजना गरिनेछ ।

उद्देश्य १ : व्यवसायिक र उच्च प्रतिफल मूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.४.२ वडास्तरमा उत्पादन हुने बाली विषेशका आधारमा उन्नत बीउ वितरण गर्न बीज बैङ्क तथा सामाग्री केन्द्रको विकास गरिनेछ ।
	१.४.३ कृषि यान्त्रिकिकरण अन्तर्गत किसानले खरिद गर्ने औजारमा मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ ।
	१.४.४ साना किसान तथा समग्र कृषि क्षेत्रलाई क्रमश यान्त्रिकिकरण गर्न एक गाउँपालिकास्तरीय Custom Hiring Center को निर्माण गर्न प्रदेश र संघीय सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।
	१.४.५ बेमौसमी तरकारी खेतीगर्नको लागि आवश्यक विउ विजन, सिंचाईको व्यवस्थापन गरिनेछ ।
१.५ मल तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी कृषक ज्ञान अभिबृद्धि गर्ने	१.५.१ मलको प्रयोग र अनुपात समय आदिका विषयमा प्रत्येक कृषकलाई सूसुचित गर्न स्थानीय सञ्चार माध्यमको प्रयोग गरिनेछ ।
	१.५.२ मल, विउ विजन तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्न गाउँपालिका स्तरीय Call center को स्थापना गरिनेछ ।
	१.५.३ वडास्तरीय कृषक पाठशालामा मल, विउविजन र विषादी प्रयोग सम्बन्धी सामाग्री सम्प्रेषण गरिनेछ ।
	१.५.४ वडास्तरमा घुम्ती माटो परीक्षण शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.५.५ जैविक विषादीको उत्पादन र प्रयोग सम्बन्धी वडास्तरीय तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
१.६ सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गर्ने	१.६.१ संघीय र प्रदेश सरकार तथा गाउँपालिकाको सहजीकरण तथा समन्वयमा व्यवसायिक योजना अनुरुप खेती गर्न चाहने कृषकलाई सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.६.२ सहकारी क्षेत्रलाई कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न कृषि सहकारी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.६.३ वैदेशिक रोजगारीमा कृषि पेशामा संलग्न भई स्वदेश फर्केका युवाहरूलाई कृषिमा लगानी गर्न इच्छुक भए मापदण्डका आधारमा कृषि कर्जाको व्याजमा अनुदान दिने व्यवस्था मिलाईने छ ।
१.७ कृषि विमालाई प्रभावकारी बनाउने	१.७.१ गाउँपालिकाको समन्वय र सहजिकरणमा कृषि विमालाई अनिवार्य बनाई बीमा प्रदायक कम्पनीहरूसंगको सहकार्यमा कृषक मैत्री बनाइने छ ।
	१.७.२ कृषकहरूलाई कृषि बीमाको आवश्यकता र महत्वका विषयमा सूसुचित गर्न बीमा कम्पनीहरूको सहयोगमा नियमित अभिमुखिकरण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

उद्देश्य १ : व्यवसायिक र उच्च प्रतिफल मूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.७.३ पशुगोठ व्यवस्थापनमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.७.४ जंगली जनावर तथा प्राकृतिक प्रकोपवाट हुने क्षति र जोखिम न्युनिकरण गर्न बाली बिमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न बिमा कम्पनीसंग अन्तरकृया गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : गाउँपालिकाभर छरिएर रहेका स साना उत्पादनशिल क्षेत्रहरूलाई मध्य तथा उच्च पहाडि नमुना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ असल अभ्यासहरूको अध्ययन र अवलोकन गर्ने	२.१.१ कृषि शाखाको समन्वयमा अगुवा र आकांक्षी कृषकहरूलाई देश तथा विदेशमा कृषि ग्रामको रुपमा विकास भैरहेका क्षेत्रको स्थलगत अवलोकन भ्रमण गराइनेछ ।
	२.१.२ अवलोकनबाट प्राप्त अनुभवहरूलाई अन्य कृषकहरूलाई सम्प्रेषण गर्न वर्षमा कम्तीमा १ पटक गाउँपालिका स्तरीय कृषक अर्न्तकृया कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.१.३ वार्षिक कृषि मेलाको आयोजना गरी बजारको प्रर्वद्धन गरिनेछ ।
२.२ सघन कृषि उत्पादन क्षेत्रको वर्गीकरण र घोषणा गर्ने	२.२.१ सघन कृषि क्षेत्र निर्माण मापदण्डको निर्माण गरिनेछ ।
२.३ कृषिको विकासका लागि आवश्यक भौतिक कृषि पूर्वाधारको क्रमश विकास गर्दै नमुना कृषि क्षेत्र बनाउने ।	२.३.१ प्राथमिकताका आधारमा सघन क्षेत्रका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नति गरिनेछ ।
	२.३.२ प्रत्येक वडामा सघन खेती क्षेत्रलाई उपयुक्त हुने स्थानमा कृषि उपज संकलन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
	२.३.३ गाउँपालिका स्तरीय एक चिस्यान केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
	२.३.४ गाउँपालिकामा उच्च उत्पादन संम्भावना रहेका बाली जस्तै धान, मकै, कोदो, तथा आलुको बीज बैङ्क स्थापना गरिनेछ ।

उद्देश्य ३: वातावरणमैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ वातावरणमैत्री दिगो कृषि सम्बन्धी अभिमुखिकरण गर्ने	३.१.१ वातावरण र कृषिको अन्तरसम्बन्धका विषयमा विज्ञहरूद्वारा गाउँपालिकाका सफल र अगुवा कृषकहरूलाई वर्षमा १ पटक अभिमुखिकरण गरिनेछ ।

उद्देश्य ३: वातावरणमैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.२ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने	३.२.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन प्याकेजिङ लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखिकरण तथा तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	३.२.२ स्थानीय उपज उपभोग हुने उपभोक्ता बजारको मागको अध्ययन गरी वस्तुगत सूचना संकलन गरिनेछ
	३.२.३ उत्पादनमा स्थानीय पहिचान राख्न सक्ने बाली तथा उत्पादनको पहिचान गरिनेछ ।
	३.२.४ जैविक प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गर्न गुणस्तरीय उत्पादन गर्न र कृषकहरूलाई नियमित तालिम तथा अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	३.२.५एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योग स्थापनाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।

उदेश्य ४ : वातावरण र बाली मैत्री मौरीपालन प्रवद्धन गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
४.१ कृषि र पर्यावरणमैत्री मौरीपालन व्यवसाय प्रर्वद्धन गर्ने	४.१.१ मौरीपालक कृषकको विवरण संकलन गरिनेछ ।
	४.१.२ मौरीपालक कृषकलाई प्राविधिक तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	४.१.३ व्यवसायिक मौरीपालक कृषकलाई घारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	४.१.४ उत्पादित महलाई प्रशोधन प्याकेजिङ्ग लेबलिङ र ब्रान्डिङ गरिनेछ ।
	४.१.५. मह प्रशोधन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

जडिबुटि

यस गाँउपालिकामा एकातर्फ भौगोलिक तथा जैविक विविधता हुनुको र वनजंगल क्षेत्रले कुल भू-भागको ७३.५१ प्रतिशत भूमि ओगटेका कारणले वनजंगल क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका जडिबुटीहरू पाइन्छन् । विशेषगरी कुरीलो, हर्रो, बर्रो, गुर्जो, टिम्मुर, बोझो, चिराइतो, दालचिनी, अमला जस्ता जडीवुटीहरु पाइन्छ । तथापि यस्ता जडिबुटीहरूको व्यावसायिक उत्पादन हुनसकेको छैन । यस्ता जडिबुटीहरूको पहिचान गरी व्यावसायिक उत्पादन, प्रशोधन र बजार प्रवर्द्धधन गर्न सकेमा स्थानियवासीको आयआर्जनमा समेत टेवा पुऱ्याउन सकिन्छ ।

उद्देश्य ५ : व्यवसायिक जडिबुटि उत्पादन तथा प्रसोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
५.१ गाउँपालिकामा पाइने बहुमूल्य जडिबुटीहरूको	५.१.१ विज्ञको सहयोगमा गाउँपालिकाभर पाइने जडिबुटीहरूको पहिचान गरी विवरण संकलन गरिनेछ ।
	५.१.२ पहिचान भएका जडिबुटिको नमूना तथा तीनको गुण विशेषता र उपयोग समेटेर गाउँपालिकामा एक Herborium तयार पारिने छ ।

उद्देश्य ५ : व्यवसायिक जडिबुटि उत्पादन तथा प्रसोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
पहिचान र संरक्षण गर्ने	५.१.३ आफ्नो वरपर रहेका बहुमुल्य जडिबुटिको पहिचान र संरक्षण गर्न जनस्तरमा जनचेचना फैलाउन स्थानीय संचार माध्यामहरूको सहयोग लिइनेछ ।
	५.१.४ पूर्ण विवरण तयार पारी जडिबुटिको फाइदा र विशेषता सहित ब्रोसर तथा पुस्तक तयार पारिनेछ ।
	५.१.५ गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा पाइने र संम्भाव्यता बोकेका जडिवुटीहरूजस्तै कुरीलो, हर्रो, वर्रो, गुर्जो, चुत्रो, टिमुर, बोझो, चिराइतो, जटामसी, सिल्टीमुर, अमला, सिस्नु, दालचिनी लगायतका बढि सम्भावना भएका जडिवुटीहरूको जोन स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरी औषधिय पर्यटन तथा जडिवुटी क्षेत्रको विकास कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
५.२ कृषकलाई व्यवसायीक जडिबुटी उत्पादनका लागि प्रोत्साहन गरिनेछ ।	५.२.१ इच्छुक कृषकहरूलाई गाउँपालिकाको तर्फबाट व्यावसायिक जडिबुटी उत्पादनको संभाव्यता, बजार र प्राविधिक ज्ञानबारे तालिम प्रदान गर्न सहयोग गरिनेछ ।
५.३ कृषि र जडिबुटी उत्पादनलाई एकिकृत गरी व्यवसायिकता प्रर्वद्धन गरिनेछ ।	५.३.१ गाउँपालिकामा खेर गैरहेको जमिन र वनक्षेत्रलाई व्यवसायिक जडिबुटी उत्पादन गर्न निजी क्षेत्रलाई लिजमा दिन व्यवस्था मिलाईने छ ।
	५.३.२ पालिकामा उत्पादन भइरहेका र थप उत्पादन हुन सक्ने जडीबुटीहरुको उत्पादनको लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।

कृषि तथा जडीबुटीको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
कृषि									
१.	१.१	१.१.१	कृषक वर्गीकरण तथा परिचय पत्र वितरण	२००					
		१.१.२	व्यवसायिकरण सम्बन्धी अगुवा कृषक अभिमुखिकरण	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.३	कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षक व्यवस्था	२००	२००	२००	२००	२००	
		१.१.४	वडा स्तरिय उत्कृष्ट कृषक पुरस्कारको प्रवन्ध	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.५	किसान सँग गाउँ सरकार कार्यक्रम	१००००	१२०००	१५०००	१८०००	२००००	
	१.२	१.२.१	वडास्तरीय सघन कृषि क्षेत्र तथा खेती मिश्रित बाली/अन्तरबाली वर्गीकरण तथा पहिचान			२५०			
		१.२.२	वडास्तरीय उच्च मूल्यका बाली तथा उत्पादन संभाव्यता अध्ययन		१००	१००	१००	१००	
		१.२.३	प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका तथा उर्वर खेती क्षेत्रको पुर्नउत्थानका लागी पहिचान, सर्वेक्षण र विवरण संकलन		१५०				
	१.३	१.३.१	प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन		५०	५०	५०	५०	
		१.३.२	फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना		५००	१००	१००	१००	
	१.४.	१.४.१	वडास्तरीय प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.४.२	वडास्तरीय बीज बैङ्क (Seed Bank) निर्माण		४००	३००	३५०	४००	
		१.४.३	कृषि यन्त्र अनुदान	२५००	३०००	३२००	३५००	४०००	
		१.४.४	गाउँपालिकास्तरीय Custom Hiring Center निर्माण					९००	
		१.४.५	बेमौसमी तरकारी खेतीका लागि आवश्यक व्यवस्था	४००	५००	६००	७००	८००	
	१.५	१.५.१	मल, बीउ, विषादी आदिको प्रयोग सम्बन्धी कृषि शिक्षा प्रसारण	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.५.२	गाउँपालिकास्तरीय कृषि Call Center को स्थापना			८००	९००	१०००	
		१.५.३	कृषक पाठशालाका लागि पाठ्यक्रम निर्माण			१००			

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.५.४	घुम्ती माटो परिक्षण शिविर सञ्चालन	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.५.५	जैविक विषादी उत्पादन तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
	१.७	१.७.१	कृषक तथा बीमा कम्पनी बीच अर्न्तकृया कार्यक्रम	८०	८५	९०	९५	१००	
		१.७.२	विपन्न कृषक बीमा अनुदान	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.७.३	पशुगोठ सुरक्षा तथा व्यवस्था अनुदान		२००	२५०	२५०	३००	
		१.७.४	जनावर तथा प्राकृतिक प्रकोपवाट हुने क्षती बाली विमाका लागी बिमा कम्पनी संग अर्न्तकृया	५०	५०	५०	५०	५०	
२.	२.१	२.१.१	कृषि ग्राम विशेष अगुवा कृषक अध्ययन तथा अवलोकन भ्रमण	२००	२००	२००	२००	२००	
		२.१.२	अगुवा तथा साना किसान बीच अर्न्तकृया कार्यक्रम	३०	४०	५०	६०	७०	
		२.१.३	वार्षिक कृषि मेलाको आयोजना				६५०	७००	
	२.२	२.२.१	सघन कृषि क्षेत्र विशेष मापदण्ड निर्माण		३५०				
	२.३	२.३.१	कृषि सडक स्तरोन्नती	३००	३५०	४००	४५०	५००	
		२.३.२	वडास्तरीय कृषि उपज तथा जडिबुटी संकलन केन्द्र निर्माण		३००				
		२.३.३.	गाउँपालिकास्तरीय शीत भण्डार निर्माण			३०००			
		२.३.४	धान, मकै, गहुँ को बीज बैङ्क स्थापना			६५०			
३.	३.१	३.१.१	वातावरण र दिगो कृषि विषयक अगुवा कृषक अभिमुखिकरण	३०	६०	९०	१२०	१५०	
	३.२	३.२.१	कृषि उपजहरुको प्याकेजिङ, लेबलिङ गुणस्तर जाँच तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम तथा अन्तरकृया	२००	३००	४००	५००	५००	
		३.२.२	कृषि सम्बन्धी उपभोग्य वस्तुको बस्तुगत माग सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन	१००					
		३.२.३	रैथाने प्रजातिका बालीहरूको पहिचान तथा बीज बैङ्क स्थापना			५००	५००		
		३.२.४	जैविक प्रविधि र खेती सम्बन्धी तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		३.२.५	प्रत्येक वडामा कृषिमा आधारित उद्योग स्थापनाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन						
४.	४.१	४.१.१	मौरीपालक कृषकको विवरण संकलन	५०					
		४.१.२	मौरीपालन तालिम सञ्चालन	८०	९०	१००	११०	१२०	
		४.१.३	लागत सहभागितामा मौरीको घारमा अनुदान	२००	२००	२००	२००	२००	
		४.१.४	मह ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम सञ्चालन	८०	८५	९०	९५	१००	
		४.१.५	मह प्रशोधन केन्द्रको स्थापना		३००	४००	५००	८००	
५	५.१	५.१.१	गाउँपालिकामा पाइने सबैप्रकारका जडिबुटीको Profile तयार		१००				
		५.१.३	गाउँपालिका स्तरीय Herborium निर्माण			५००			
		५.१.३	जडिबुटी सम्बन्धी जनचेतना सञ्चार	३०	३५	४०	४५	५०	
		५.१.४	जडिबुटी सम्बन्धी ब्रोसर तथा Profile प्रकाशन			१००			
		५.१.५	जडिवुटी जोन स्थापना सम्भाव्यता अध्ययन औषधिय पर्यटन तथा जडिवुटी क्षेत्र विकास कार्ययोजना निर्माण					४००	
	५.२.	५.२.१	जडिबुटी उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
	५.३	५.३.१	खेर गैरहेको जमिन र वन क्षेत्रलाई लिजमा दिन विवरण संकलन तथा अभिलेखिकरण	८०					
		५.३.२	जडिबुटी नर्सरीको सम्भाव्यता अध्ययन	२००					

४.३ पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन

पृष्ठभूमि

यहाँ अधिकांश घरपरिवारहरुले पशुपंक्षीपालन गरिरहेका छन् । २०७८ को कृषि तथा पशु शाखावाट प्राप्त तथ्यांक अनुसार व्यवसायिकरुपले कृषि तथा पशु फर्महरु संचालन गर्नेको संख्या १०७ रहेको छ । जसमा अन्तर्गत गाई, भैसी, बाखा, कुखुरा, बंगुर र मौरीपालन अन्तर्गतका फर्महरु संचालनमा रहेका छन् । यहाँ गाई, भैसी, बाखा, कुखुरा, बङ्गुर, मौरी लगायतका पशुपंक्षीहरूको व्यवसायीक उत्पादनको राम्रो सम्भावना रहेको छ । व्यावसायिक हिसाबले हेर्दा कृषकहरूले सबैभन्दा बढी गाई, भैंसी कुखुरा, बाखा, माछा, बंगुर, मौरी पाल्ने र बिक्री गर्ने गरेको पाईन्छ । पशुपन्छीपालनमा आधुनिकिकरण र व्यवसायीकरण हुन नसकेकोले यिनीहरूको बिक्रि वितरणबाट प्राप्त हुने आम्दानी भने न्यून रहेको छ । मध्य पहाडी क्षेत्र पशुपालनको राम्रो सम्भावना भएकोले व्यावसायिक गाई तथा भैसीपालन मार्फत दुग्ध उत्पादनमा आत्मनिर्भर भइ निर्यात प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ । नेपाली बजारमानै बाखा तथा लोकल कुखुराको उच्च माग रहेकोले सोको समेत यहाँ राम्रो सम्भावना रहेको छ । गाउँपालिकाको वडा नं १ मा उन्नत जातका माछाहरुमा ग्रासर्कार्प, कमनकार्प, वैखा (पांगस), मंगुर, रहु, नैनी, सिल्भर माछाहरु पाल्ने गरेका छन् । राप्ती नदी ठूलो तटिय क्षेत्र साथै अरु साना नदी जलश्रोतको पर्याप्त उपलब्धता भएकोले स्थानीय जलवायू अनुकूल माछापालन गर्न उपयूक्त देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ मध्यपहाडी क्षेत्रमा उपयूक्त जातका पशुपन्छी, मौरी र माछापालन गर्न सकिने ।
▪ दुग्धजन्य पदार्थ, माछा, मासु र अण्डाको निर्यात मार्फत राम्रो आम्दानी गर्न सकिने ।
▪ राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीसंग जोडने मुख्य सडकहरूको स्तरोन्नती भइरहेको हुनाले ठूला उपभोक्ता बजारसँग सन्निकटता कायम हुने ।
▪ पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने ।
▪ व्यवसायीक उत्पादन बढाउन सके मह, माछाको बजारको समेत राम्रो सम्भावना रहेको ।
▪ सामुदायिक होमस्टे, रिर्सोट तथा पर्यटन प्रवर्द्धन गरी माछा, पशु तथा पंक्षीजन्य परिकारको खपत बढाउन सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ बृहत रुपमा पशुपंक्षी, मत्स्य तथा मौरीपालन व्यवसायको व्यवसायीकरण र आधुनिकिकरण हुन नसकेको ।
▪ पशुपंक्षी तथा मत्स्यपालन सम्बन्धी आधारभूत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको ।
▪ युवा तथा व्यवसायिक सोचका कृषि उद्यमीहरूलाई यस क्षेत्रमा आर्कषण गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ पशुपंक्षी, मत्स्य तथा मौरीपालन सेवा केन्द्र, तथा दक्ष प्राविधिकहरूको पर्याप्त व्यवस्था र तालिम हुन नसकेको ।
▪ पशुपक्षींपालन व्यवसाय परम्परागत र निर्वाहमुखी रहेका ।
▪ पशुपक्षीको उपचार पर्याप्त नभएको ।
▪ पशुपक्षीजन्य उत्पादनको पर्याप्त बजारको संभाव्यता अध्ययन नभएको ।
▪ यूवा जनशक्ती विदेशीन् ।

दीर्घकालिन सोच
व्यवसायिक पशुपन्छी, मत्स्य तथा मौरी पालन मार्फत आर्थिक समृद्धि
लक्ष्य
आधुनिक, वैज्ञानिक र व्यवसायिक पशुपन्छी, मौरी तथा मत्स्य मार्फत निर्यातमुखी उत्पादनलाई बढावा दिने
उद्देश्यहरू
✓ पशुपन्छीपालनलाई व्यवसायिक बनाउनु । ✓ पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्नु । ✓ माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्नु ।

उद्देश्य १: पशुपंक्षी पालनलाई व्यवसायिक बनाउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ पशुपन्छी पालनमा व्यवसायिकता अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखिकरण गर्ने	१.१.१ वडास्तरमा उद्यमशिल सोच भएका इच्छुक युवा तथा अग्रणी कृषकहरूको पहिचान गरिनेछ ।
	१.१.२ कृषि उद्यमीहरूको उत्प्रेरणाका लागि वडास्तरमा उनीहरूको सोच र योजनाबारे सूचना संकलन गरी Start-up का लागि अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.३ इच्छुक युवा तथा अन्य अगुवा कृषकहरूको लगत संकलन पश्चात पशुपन्छी, मौरी तथा मत्स्य पालन सम्बन्धी असल अभ्यास तथा प्राविधिक पक्षहरूबारे वर्षमा एक पटक अभिमुखिकरण तथा तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ युवा उद्यमीहरूलाई यसतर्फ आर्कषण गर्न विशेष सहुलियत प्रदान गर्ने	१.२.१ निश्चित मापदण्डका आधारमा एकल तथा सामुहिक रुपमा पशुपन्छी पालनमा व्यवसायिक रुपमा जान खोज्ने कृषक, कृषक समूह तथा वैदेशिक रोजगारीवाट फर्किएका युवाहरूलाई व्याजमा अनुदान दिइने छ ।
	१.२.२ उच्च मूल्य पर्ने पशुपन्छीजन्य उत्पादनका लागि आवश्यक उन्नत जातका नश्लको प्रर्वद्धन गर्न बोका, बहर, राँगो तथा माउहरु आदिमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.३ स्थानीय सहकारी तथा समूहमा व्यवसाय गर्न चाहनेहरूलाई निश्चित प्रतिशत ब्याज तथा सहुलियत तथा लगानीमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
१.३ पशुपन्छी उत्पादनलाई आवश्यक कृषि सामाग्री तथा प्रविधिको उपलब्धता बृद्धि गर्ने	१.३.१ पशुपालनलाई आवश्यक घाँसको उत्पादन वीउ तथा बेर्ना वितरण गरिनेछ ।
	१.३.२ प्रत्येक वडामा पशुसेवा केन्द्रद्वारा प्रदान सेवालाई घुम्ती सेवा मार्फत विस्तार गरिनेछ ।
	१.३.३ पशु बिमा कार्यक्रमलाई कृषक मैत्री र प्रभावकारी बनाउन बिमा कम्पनीको समन्वयमा अर्न्तकृया गरिनेछ ।

उद्देश्य १: पशुपंक्षी पालनलाई व्यवसायिक बनाउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.३.४ पशु रोग नियन्त्रणका लागि भ्याक्सिनेसन तथा Call Center को व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.३.५ उन्नत र उच्च प्रतिफल दिने पशुनश्ल सुधार तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवालाई विस्तार गरिनेछ ।
	१.३.६ स्थानीय उपजमा आधारित दाना उद्योग खोल्ने उद्यमीलाई मापदण्डका आधारमा सहुलियत प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.७ पशुशिक्षा प्रर्वद्धन गर्न वडास्तरमा कृषक पाठशाला सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.८ बाखापालन व्यवसायलाई व्यवसायिकरण गर्नका लागि कृषकहरुलाई बाखापालन सम्बन्धमा तालिम प्रदान गर्नुका साथै डालेघाँस नर्सरी स्थापनाका लागि सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.९ गाउँपालिकामा संम्भाव्यता हेरी दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
	१.३.१० चल्ला उत्पादन गर्ने ह्याचरी उद्योग संचालनका लागी सहयोग प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य २: पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रर्वद्धन गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ कृषि तथा पशुपन्छी तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गर्ने	२.१.१ गाउँपालिकाभर पालिने पशुपन्छीको विवरण अध्यावधिक गर्ने तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिनेछ ।
२.२ पशुपन्छीजन्य उत्पादनको निर्यात गर्ने	२.२.१ गाउँपालिकामा उत्पादन हुने पशुपन्छी संकलन केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
	२.२.२ वडा स्तरिय पशुबधशालाको स्थापना गरिनेछ ।
	२.२.३ उत्पादित वस्तुहरूको ब्रान्डिङ, लेबलिङ, प्याकेजिङ तथा गुणस्तर जाँच गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।

उद्देश्य ३ : माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रबर्द्धन गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ माछापालनमा इच्छुक कृषक पहिचान गर्ने	३.१.१ वडागतरुपमा सम्भाव्यताका आधारमा माछापालन गर्न चाहने र गरिरहेका कृषक पहिचान गरि तालिम संचालन गरिनेछ ।

मत्स्य, पशुपंक्षी पालनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अगुवा तथा पशुपन्छी पालक कृषक पहिचान	५०					
		१.१.२	व्यवसायिक मौरी तथा पशुपन्छी पालनलाई Venture Capital को प्रबन्ध		३००	४००	५००	६००	
		१.१.३	अगुवा तथा यूवा कृषक विशेष अभिमुखिकरण तथा तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
	१.२	१.२.१	व्यवसायिक मौरी तथा पशुपन्छी पालक, युवा कृषक, वैदेशिक रोजगारी वाट फर्किएका युवा लाई व्याज अनुदान	२००	४००	५००	६००	७००	
		१.२.२	उन्नत जातका बोका, राँगा, बहर तथा माउमा अनुदान	४००	५००	६००	७००	८००	
		१.२.३	सामुहिक व्यवसाय गर्ने समूहलाई व्याजमा सहुलियत	१००	१५०	२००	२५०	३००	
	१.३	१.३.१	घाँसको बीउ, बेर्ना वितरण	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.३.२	पशुपन्छी स्वास्थ्य घुम्ती सेवा सञ्चालन	६००	७५०	८००	९००	१०००	
		१.३.३	पशुबीमा अनुदान तथा अन्तरकृया	४०	५०	६०	७०	८०	
		१.३.४	पशुखोप घुम्ती सेवा	१५०	२००	२५०	३००	३५०	
		१.३.५	उन्नत नश्ल तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवा विस्तार	१५०	२००	२५०	३००	३५०	
		१.३.६	कृषिदाना उद्योग सहुलियत अनुदान			७००	८००	९००	
		१.३.७	पशु कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षक प्रबन्ध		५००				
		१.३.८	बाखापालन तालिम	३००	३००	३००	४००	४००	
		१.३.८	डालेघाँस नर्सरी स्थापना	२००	२००	२००	२००	२००	
		१.३.९	दुध पकेट क्षेत्र स्तरिय चिस्यान केन्द्र स्थापना			५००			

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.३.१०	हयाचरी उद्योग स्थापना सहयोग				६००		
२	२.१	२.१.१	पशुपन्छी तथ्याङ्क अद्यावधिक	५०	५०	१००	१००	१००	
	२.२	२.२.१	पशुपन्छी उपज संकलन केन्द्र स्थापना			८००			
		२.२.२	वडा स्तरिय पशुबधशाला स्थापना						
		२.२.३	प्रशोधन, लेबलिङ, गुणस्तर मापन तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
३.	३.१	३.१.१	माछा पालक कृषक तालिम		१००				

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्ण सदुपयोग भएको हुनेछ ।
- कृषि क्षेत्र व्यवसायिक र वैज्ञानिक भएको हुनेछ।
- खाद्यान्न, मासु, अण्डा, दुधमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन हुनेछ।
- कृषिमा युवा कृषकहरूको आर्कषण बढेको हुनेछ।
- मध्य पहाडि नमुना कृषि क्षेत्रको आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास भएको हुनेछ।
- व्यवसायीक जडिबुटी उत्पादनको शुरुवात भएको हुनेछ।

४.४ सहकारी

पृष्ठभूमि

ग्रामीण पूँजीको संकलन र उचित सदुपयोगमार्फत आय आर्जन गर्न सहकारीको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको ३ प्रमुख खम्बा मध्ये एक महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रको ग्रामीण अर्थतन्त्र सुदृढीकरणमा मुख्य सहयोगी भूमिका हुन्छ। यहाँ हाल विधिवत रुपमा दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका ८ वटा सहकारी संस्थाहरू रहेका छन्। जसमध्ये वडा नं. १ मा साना किसान कृषि सहकारी र सक्रिय सामाजिक उद्यमी महिला सहकारी, वडा नं. २ मा नयाँ कृषि अभियान सहकारी, वडा नं. ३ मा शान्तीकुञ्ज सामाजिक उद्यमी महिला सहकारी, उद्यमी कृषि सहकारी, र हंसपुर बचत तथा ऋण सहकारी, वडा नं. ४ मा ऐरावती बहुउद्देश्यिय साना किसान सहकारी, वडा नं. ५ मा श्रृजनशिल कृषि सहकारी लगायत रहेका छन।. यी संस्थाहरू महिला, ऋण तथा बचत, कृषि, बहुउद्देश्यीय तथा उद्यमी गरी ६ प्रकारका छन्। यी सहकारीहरू मुख्य गरी घना वस्ती भएका मुख्य बजार केन्द्रहरूमा केन्द्रित रहेका छन्।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
➢ सहकारी क्षेत्रतर्फ क्रमश: जनताको आर्कषण बढ्दै गैरहेको।
➢ सानो रकम भए पनि बचत गर्नुपर्छ भन्ने चेतनाको क्रमश विकास भएको।
➢ सामुहिकता र सहकार्यमार्फत आर्थिक विकासको सम्भावना रहेको।
➢ सहकारीको परिचालन, नियमन, अनुगमन र खारेजी सम्बन्धी अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएको।
➢ बैंकहरु नभएको स्थानमा सहकारी मार्फत आर्थिक कारोवार गर्न सहज भएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू
➢ सहकारीको संख्यामा वृद्धि भएतापनि गुणात्मक विकास हुन नसकेको।
➢ आर्थिक अनुशासन कायम हुन नसक्दा आम नागरिकको बचत जोखिममा पर्ने संभावना
➢ सहकारीको मूल मर्म अनुसारको विकास हुन नसकेको।
➢ नियामक निकायको प्रभावकारीतामा कमी रहेको।
➢ जनचेतनाको व्यापक विकास गर्नुपर्ने।
➢ कृषि, उद्योग तथा व्यवसायिकता विकासमा यसको योगदान वृद्धि गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच

सामुहिकता र सहकार्य मार्फत सबल ग्रामीण अर्थतन्त्र निर्माण।

लक्ष्य

सहकारीको संस्थागत विकास मार्फत आम बचतकर्ताको जीवनस्तर उकास्ने

उद्देश्यहरू

✓ सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि र कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु
✓ सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा लाग्न उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नु

उद्देश्य १ : सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि, कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ सहकारी शिक्षाको माध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने	१.१.१ स्थानीय सञ्चार माध्यमको सहयोगमा सहकारीको महत्व सम्बन्धमा नियमित जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ र सहकारी सञ्चालकहरूलाई संस्थागत क्षमता विकास गर्न संघीय तथा प्रदेश सरकारहरूको सहयोगमा क्षमता विकास अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.२ महिलाहरूलाई सहकारीतर्फ आकर्षण गर्न महिला सहकारी विस्तार उत्प्रेरणा तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ उचित कार्यविधि तथा निर्देशिका निर्माण गरी नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने	१.२.१ गाउँपालिकाले सहकारीको अनुमति, खारेजी तथा विघटनको पूर्ण अभिलेखिकरण गर्ने संयन्त्र तथा स्थानीय नीति कानून, मापदण्डको निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२ सहकारीले स्थानीय अर्थतन्त्रमा पार्ने र पारेको प्रभावहरूको वस्तुगत अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.३ गाउँपालिकाका प्रत्येक कृषि सघन क्षेत्रलाई समेट्ने गरी कृषि सहकारी संस्था स्थापना गर्न समुदाय स्तरमा कृषक अर्न्तकृया सम्पन्न गरिनेछ ।
	१.२.४ सहकारी संस्था संचालन र क्षमता अभिवृद्धिका लगि ि

उद्देश्य २ : सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशील क्षेत्रका लाग्न उपयूक्त वातावरण निर्माण गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ सहकारी नीति परिमार्जन तथा निर्माण गरी ग्रामिण अर्थतन्त्र मैत्री बनाउने	२.१.१ सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशिल क्षेत्र जस्तै कृषि, उद्योग तथा पर्यटनमा लगानी अभिवृद्धि गर्न स्थानीय सहकारी नीति र ऐनमा आवश्यक सूधार संशोधन र परिमार्जन गरिनेछ ।
	२.१.२ अति विपन्न नागरिक तथा मजदुरहरूलाई सामुहिक बचत गर्ने बानी बसाल्न उत्प्रेरणा अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	२.१.३ निश्चित मापदण्डका आधारमा बचत, लगानी तथा ऋण परिचालनमा अब्बल एक सहकारीलाई वार्षिक उचित पुरस्कारको व्यवस्था गरिनेछ ।
२.२ सहकारीलाई व्यवसायिककरणका अभ्याससँग एकीकृत गर्ने	२.२.१ सहकारी खेतीलाई प्रोत्साहन गर्न कृषि सहकारी संस्थाको सहयोगमा व्यवसायिकता प्रबर्द्धन तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.२.२ सहकारीसँग उद्योग र सेवा क्षेत्र विस्तार गर्ने नीति अनुरुप सहकारीमा आधारित स्थानीय उद्योग र सेवाक्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.२.३ सम्भाव्यता र लागत लाभका आधारमा सहकारी खेती वा उद्योग वा सेवा क्षेत्रमा लाग्न चाहने सहकारीका सरोकारवाला सदस्यहरूलाई व्यवसाय विशेष क्षमता अभिवृद्धि तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।

सहकारी क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	स्थानीय सञ्चार माध्यम मार्फत सहकारी शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम सञ्चालन	१००	२००	२००	२००	२००	
		१.१.२	महिला सहकारी विकास तथा विस्तार उत्प्रेरणा तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
	१.२	१.२.१	कृषि सघन क्षेत्र स्तरिय कृषि सहकारी संस्था विस्तारका लागि कृषक अर्न्तकृया कार्यक्रम	५०	७०	८०	९०	१००	
२.	२.१	२.१.१	अति विपन्न नागरिक घरधुरीलाई सहकारीमा प्रवेश गराउन बीउ पूँजी वितरण	५०	६०	७०	८०	९०	
		२.१.२	उत्कृष्ट सहकारी पुरस्कार प्रदान	५०	५०	५०	५०	५०	
	२.२	२.२.१	सहकारी खेती प्रवर्द्धन तालिम	५०	५५	६०	६५	७०	
		२.२.२	सहकारीमा आधारित उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन		२००				
		२.२.३	सहकारी संस्थाका पदाधिकारीहरुलाई क्षमता विकास तालिम	२००	२५०	३००	३५०	४००	

४.५ पर्यटन

पृष्ठभूमि

हालसम्म पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको दिगो विकास हुन नसकेता पनि सरुमारानी गाउँपालिका पर्यटनको प्रचुर सम्भावना रहेको क्षेत्र हो। विशेष गरी यो गाउँपालिकालाई पर्यापर्यटन, औषधिय तथा जडिबुटी पर्यटन, पदयात्रा पर्यटन, साहसिक पर्यटन, जल पर्यटन, धार्मिक पर्यटन र कृषि पर्यटनका हिसाबले विकास गर्न सकिन्छ। धार्मिक हिसावले महत्वपुर्ण मानिने स्वर्गद्धारी जाने प्रवेशद्वारको रुपमा यो गाउँपालिका रहेको छ। जडिबुटी तथा औषधिय पर्यटन अर्न्तगत नेपालको मध्य पहाडि तथा लेकाली क्षेत्रमा पाइने विभिन्न प्रकारका जडिवुटीहरूको उत्पादन, अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्रका रुपमा विकास गर्न सकिन्छ। गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका हिन्दु देवालय तथा मन्दिरहरूसाथै बौद्ध मार्गीहरूका विहार र गुम्बा, मस्जितहरु भएकोले ति क्षेत्रहरूको विकास मार्फत धार्मिक पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न सकिन्छ,। मोक्ष प्राप्तीको लागी पवित्र स्थल मानीने ऐरावति नजिकै मिसिने राप्ती नदी यहाँको जल श्रोतको प्रमुख श्रोत को रुपमा रहेको छ। यस नदीमा बहुचर्चित नौमुरे बहुउद्देश्यीय जलविद्युत आयोजना संचालनमा रहेको छ। यो नदी स्नान तिर्थको लागी भारतको गंगा नदी जस्तै पवित्र स्थलको रुपमा मानिन्छ। यो नदीको किनारमा रहेका वडा नं १ र २ को उर्वर भुमिमा सिंचाईको संभावना रहेको छ। यस क्षेत्रमा अत्याधिक सालको वनजंगल रहेको छ। यहाँको जंगलमा चितुवा, रतुवा, घोरल, बँदेल, दुम्सी, बाँदर, खरायो आदि जनावर पाईन्छन भने मयूर, कालिज, चाखुरा, तित्रो लगायतका पंक्षिहरु पाईन्छन। यहाँका धार्मिक तथा ऐतिहासिक धरोहरहरु जस्तै ऐरावती, झाँक्रीदमार, छहरे, बराहथान, हंसपुर खड्ग भगवती मन्दिर, सरुमारानी मन्दिर, गढिदरवार रानी कुवा, मनोरम सरुमारानी पहाड आदि रहेका छन्। यहाँको मुख्य जातजातीहरु मगर, दलित समुदाय, क्षेत्री, ब्राम्हण, मुसलमान, कुमाल, धामी, राउत, गुरुङ, नेवार, कुसुण्डा रहेका छन्। यहाँको मुख्य भाषामा नेपाली भाषा रहेको भएपनि मगर र गुरुङ भाषा पनि बोल्ने गरेको पाईन्छ। तीज, दशै, तिहार, ईद, तमुल्होसार, माघे संक्रान्ति, जनैपूर्णिमा लगायतका पर्वहरु मनाइन्छ भने उक्त पर्वहरुमा विभिन्न ठाँउहरुमा मेलाहरु लाग्ने गर्दछन्। यहाँको मुख्य धर्म हिन्दु रहेको छ भने मुस्लिम, बौद्ध र क्रिश्चियन धर्म पनि मानिने गरेको पाईन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिका महत्वपूर्ण धार्मिक स्थल स्वर्गद्धारी जाने प्रवेशद्वारको रुपमा रहेको।
▪ गाउँपालिकालाई पर्यटकीय स्थलको रूपमा विकास गर्ने नीति लिइएको।
▪ गाउँपालिकाका उपयुक्त स्थलमा निजीक्षेत्रलाई आकर्षित गरी गुणस्तरीय होटेल, रिर्सोट तथा लजहरू खोल्न सकिने।
▪ स्थानीय मौलिक कला र संस्कृतिमा विशेष गरी आदिवासी, जनजाती तथा लोपोन्मुख जातजातिको साँस्कृतिक विकास र संरक्षण गरी अध्ययन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने।
▪ पर्यटनका धेरै आयामहरूको सम्भावना भएकोले यसको क्षेत्र व्यापक रहेको।
▪ यहाँ बसोबास गर्ने जातजातिको मौलिक संस्कृति, नाच, गीत, संगीत तथा अन्य अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाले सम्पन्न रहेकाले सांस्कृतिक पर्यटन प्रर्वद्धन गर्दै सामुदायिक होमस्टे संचालन गर्न सकिने
▪ प्रत्येक वर्ष पर्यटन महोत्सव आयोजना गरी साँस्कृतिक नाच, भेषभूषा प्रदर्शनी, खानपान तथा परम्परागत सीपहरूको प्रदर्शनी गर्न सकिने
▪ पोखरी तथा खोलानालामा माछापालन, कृषि, तरकारी र फलफूल फर्महरू र अरु साना उद्योगहरू स्थापना गरी कृषि पर्यटक भित्र्याउन सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ मध्य तथा उच्चपहाडी जटिल भू धरातल हुनुका साथै सबै सडक कच्ची अवस्थामा रहेकोले यातायातको भरपर्दो सुविधा नभएको ।
▪ पर्यटक बस्न पर्याप्त र सुविधा सम्पन्न होटल तथा रेष्टुरेन्ट आदिको सुविधा नभएको
▪ पर्यटन सूचना केन्द्र लगायतका सञ्चारका साधनहरूको पर्याप्त विकास नभएको
▪ पर्यटकको सुरक्षाको उचित प्रबन्ध नभएको
▪ आपतकालीन उद्धारको उचित व्यवस्था नभएको
▪ एकीकृत पर्यटन विकासको योजना नबनेको
▪ पर्यटकीय स्थलहरूको उचित भौतिक पुर्वाधारको विकास नभएको ।
▪ आकस्मिक स्वास्थ्य उपचार सेवा पर्याप्त नभएको ।
▪ पर्यटक पथप्रर्दशक तथा व्यावसायिक ट्राभल ऐजेन्सीहरू नभएको ।
▪ सिमित मात्रामा रहेका बैङ्कहरूको भरपर्दो ए.टि.एम. तथा मोवाइल बैङ्किङ सुविधा नभएको ।
▪ गाउँपालिकाका प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरूका बारेमा पर्याप्त प्रचारप्रसार नभएको ।
▪ गाउँपालिकाको सिमित आयश्रोतका कारण पर्यटकीय पूर्वाधार विकास गर्न चुनौतीपूर्ण भएको ।
▪ निजी क्षेत्रलाई आर्कषण गर्नुपर्ने चुनौती रहेको ।
▪ बाह्य पर्यटकहरूको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुन सक्नेतर्फ सजग हुनुपर्ने ।
▪ सामाजिक विकृतिहरू बढ्न सक्ने जोखिम रहेको ।

दीर्घकालिन सोच
आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक सम्बृद्धिको आधार पर्यटनको विकास
लक्ष्य
आर्थिक, सामाजिक र साँस्कृतिक सम्पन्नताका लागि आगामी ५ वर्षमा पर्यटन क्षेत्रलाई एक आर्थिक आधारशिलाको रुपमा विकास गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु ✓ कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नु ✓ धार्मिक पर्यटनको विकास गर्नु ✓ साहसिक, पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।

उद्देश्य १ : आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडकहरूको स्तरोन्नति गर्ने	१.१.१ प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रको विस्तृत विवरण र त्यहाँ पुग्ने प्रमुख मार्गहरूको वस्तुगत विवरण संकलन गरी प्रकाशन गरिनेछ ।
	१.१.२ संघीय र प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा ती प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडक विस्तार लगायत पर्यटन पूर्वाधारको विकासको लागि पर्यटन बोर्ड तथा सरोकारवाला निकायसँग सहकार्य गरिनेछ ।
१.२ पर्यटन सूचना व्यवस्थापन तथा सूचना केन्द्रलाई पूर्वाधार सम्पन्न बनाउने	१.२.१ गाँउपालिकाको क्षेत्र भित्र रहेका विभिन्न पर्यटकिय स्थलहरुलाई पूर्वाधार सम्पन्न बनाइनेछ ।
	१.२.२ पर्यटकलाई आवश्यक सम्पूर्ण सूचना जस्तै जानकारी, सावधानी, नक्सा, हावापानी, परिकार मेनु तथा सुरक्षा, मूल्य सूची, बसोबास सम्बन्धी विवरण संकलन गरी सूचना केन्द्रमा अद्यावधिक गरिनेछ ।
	१.२.३ पर्यटकीय क्षेत्र वरपर इन्टरनेट हटस्पटको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.२.४ पर्यटन वेभसाइट निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.५ पर्यटन सम्बद्ध पत्रकारहरूसँग पत्रकार सम्मेलन गरिनेछ ।
१.३ बसोवासको र सुरक्षाको आवश्यक प्रबन्ध गर्ने	१.३.१ गाउँपालिकामा आउने पर्यटकलाई बसोबासको बन्दोवस्ती गर्न निजी क्षेत्रसँग अर्न्तकृया गरी होटल, रिसोर्ट खोल्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.३.२ ठूला होटल तथा रिसोर्टको तत्काल व्यवस्था गर्न नसक्ने स्थितिमा विशेष गरी मगर वस्ती क्षेत्रमा घरवास पर्यटन प्रर्वद्धन गरिनेछ ।
१.४ पर्यटन क्षेत्रस्तरिय योजना र पर्यटन विकास समिति निर्माण गर्ने	१.४.१ पर्यटन क्षेत्र स्तरीय समिति गठन गरी पर्यटक व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने
	१.४.२ समिति मार्फत स्थानीय उत्पादन जस्तै रैथाने परिकार, चिनोको सामान, साँस्कृतिक गतिविधि, मेला सञ्चालनगर्न तालिम तथा अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	१.४.३ समग्र क्षेत्रलाई समेटेर एक पर्यटन विकास गुरुयोजना निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ सघन कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने	२.१.१ कृषि विषय अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य तथा अध्ययनका लागि कृषि क्याम्पससँग समन्वय गरी गाउँपालिकामा आर्कषण गरिनेछ

उद्देश्य ३ : धार्मिक पर्यटनको विकास गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ धार्मिक स्थलको निर्माण र जिर्णोद्वार गर्ने	३.१.१ गाँउपालिकाको क्षेत्रभित्र रहेका मठ मन्दिर, चर्च, गुम्वाहरुको निर्माण तथा मर्मत गर्नको लागि तथ्याङक संकलन गरी आवश्यकताका आधारमा प्राथमिकिकरण गरिनेछ ।
३.२ गाउँपालिकाका पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचार प्रसार गर्ने	३.२.१ गाउँपालिकामा रहेका पर्यटकिय क्षेत्रहरुको स्थानिय संचार माध्यमबाट प्रचारप्रसार गरिनेछ ।
	३.२.२ सबै धार्मिक क्षेत्र समेटेर वृतचित्र निर्माण गरी सामाजिक सञ्जाल मार्फत प्रचार प्रसार गरिनेछ ।

उद्देश्य ४ : साहसिक,पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
४.१ गाउँपालिका भर संञ्चालन गर्न सकिने सम्पुर्ण पदमार्गहरूको संम्भाव्यता अध्ययन तथा साहसिक पर्यटन पुर्वाधार विकास गर्ने ।	४.१.१ प्रत्येक पदमार्गमा पदयात्रा प्याकेज निर्माण गरी पर्यटन सुचना प्रणालीमा आवद्ध गरिनेछ ।
	४.१.२ पदयात्रा पर्यटनलाई स्थानिय गुरुङ, मगर तथा अल्पसंख्यक जातजातीहरुको संस्कृतीको मानवशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय पक्ष सँग जोडी शैक्षिक पर्यटन प्रर्वद्धन गर्न विश्वविद्यालय संग अन्तरकृया गरिनेछ ।

पर्यटन क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	पर्यटन Profile निर्माण	५००					
		१.१.२	पर्यटन क्षेत्रको विकासका लागि संघिय सरकार, प्रदेश सरकार तथा नेपाल पर्यटन बोर्ड सँग सहकार्य						
	१.२	१.२.१	पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना		२००	५०	१००	१००	
		१.२.२	पर्यटन सम्बन्धी समग्र जानकारी समेट्ने ब्रोसर निर्माण	१००					
		१.२.३	प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रमा Hotspot सेवाको प्रबन्ध		२००	१००	१००	१००	
		१.२.४	पर्यटन (Portal) वेबसाइट निर्माण		३००				
		१.२.५	पर्यटन सम्बन्धी पत्रकार सम्मेलन		१००				
	१.३	१.३.१	सम्भाव्य स्थानमा होटल तथा रिसोर्ट खोल्न नीजि क्षेत्रसँग अन्तरकृया	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.३.२	आदिवासी जनजाती सघन क्षेत्रमा होमस्टे सञ्चालन तालिम प्रदान	१००	१००	१५०	१५०	२००	
	१.४	१.४.१	पर्यटन क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूलाई व्यवस्थापन तालिम तथा अभिमुखिकरण	६०	७०	८०	९०	१००	
		१.४.२	स्थानीय मौलिक उत्पादन, चिनो, परिकार आदि निर्माण तालिम	६०	७०	८०	९०	१००	
		१.४.५	पर्यटन विकास गुरुयोजना निर्माण		१०००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
२.	२.१	२.१.२	कृषि क्याम्पस तथा विद्यार्थीहरूसँग अन्तरकृया	६०	६५	७०	७५	८०	
३.	३.१	३.१.१	प्रमुख धार्मिक क्षेत्रहरूको जिर्णोद्वार तथा निर्माण	५००	८००	१०००	१२००	१५००	
	३.२	३.२.१	स्थानिय संचार माध्यमबाट पर्यटकिय क्षेत्रको प्रचार प्रसार	१००	१००	१००	१००	१००	
	३.२	३.२.२	धार्मिक तथा अन्य पर्यटकीय क्षेत्र समेटेर एक वृत्त चित्र निर्माण			५००			
४.	४.१	४.१.१	पदमार्गमा पदयात्रा प्याकेज निर्माण	५००	६००	८००	१०००	५००	
		४.१.२	स्थानिय जातजाति र संस्कृति विशेष शैक्षिक पर्यटन प्रर्वद्धन कार्यक्रम	१००	२००	३००	४००	५००	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- ✓ कृषक पर्यटकहरूको आवागमन हुनेछ ।
- ✓ जल पर्यटनको विकास भई पर्यटक आवागमन बढ्ने छ ।
- ✓ धार्मिक क्षेत्रको एकिकृत विकास हुनेछ ।
- ✓ शैक्षिक पर्यटकहरूको आवागमन सूरु हुनेछ

४.६ खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति

पृष्ठभूमि

सरुमारानी गाउँपालिकामा मुख्यतया कृषि, पशुपालन पेशामा संलग्न घरपरिवारको संख्या बढी भएको ग्रामीण इलाका भएकोले मध्यम र ठूलो स्तरका उपभोक्ता बजारहरूको यहाँ उचित विकास भएको छैन तसर्थ उद्योग, व्यापार र वाणिज्य क्षेत्रको आधारभूत तहबाट नै विकास हुन बाँकी छ। यस गाउँपालिकामा खानीसम्बन्धी सम्भाव्यताको बारेमा सामान्य अध्ययन गरेको भएतापनि व्यवसायिक उत्पादनको लागि कुनै पहल भएको देखिँदैन। यस गाउँपालिकाको वडा नं. ४ र ६ मा तामा खानी तथा कोइला खानी भएको अनुमान गरिएको छ। यद्यपि यी खानीबाट व्यावसायिक उत्पादन भने गरिएको छैन। त्यस्तै गाउँपालिकाको महाभारत पर्वत श्रृङ्खला आसपास क्षेत्रमा चुनढुङ्गा हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ। गाउँपालिका क्षेत्रमा उपलब्ध हुने अन्य कच्चा पदार्थमा रोडा, ढुंगा, बालुवा आदि प्रसस्त मात्रामा पाइन्छ। यस गाँउपालिकामा कृषिमा आधारित केही साना उद्योग र अन्य घरेलु उद्योगहरू संचालनमा रहेका छन। वडा नं ६ मा ढुंगा खानीको सम्भावना भएको भन्ने स्थानियहरु बताउछन। त्यसैगरी वडा नं १ बेसार प्रसोधन केन्द्र, तरकारी संकलन तथा चिस्यान केन्द्, वडा नं.४ मा मह प्रसोधन केन्द्र, बेसार प्रसोधन, मौरी घार सञ्चालनमा रहेका छन। तर्सथ बनजंगल, कृषि, जडीबुटी खानीमा आधारित उद्योगहरूको राम्रो सम्भावना भएकोले उद्योग वाणिज्य क्षेत्रको विकासका लागि ठोस कदम चाल्नुपर्ने देखिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ व्यावसायिक रूपमा गाई, भैसी, माछा, कुखुरा, बंगुरपालन, मौरी तथा बाखापालन भइरहेको
▪ भूमिगत खानीहरु उत्खनन् सम्बन्धी काम हुन सक्ने उद्योग स्थापना गर्न सकिने
▪ पशुजन्य उत्पादनमा आधारित डेरी तथा मासु, छाला प्रशोधन उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने
▪ वनस्पती, जडीबुटीमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने
▪ राप्ती नदी, अन्य सहायक खोला आदिका बगरमा क्रसर उद्योग विकास र बिस्तार गर्न सकिने
▪ स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने
▪ औद्योगिक पूर्वाधारहरूको यथोचित विकास गर्न सके गाउँपालिकामा रोजगारीको सम्भावना र अवसरहरूको प्रचुरता रहेको
▪ वन क्षेत्रमा उत्पादनशील वन व्यवस्थापन गरी जडिबुटी प्रशोधन सम्बन्धी उद्योग विकास गर्न सकिने
▪ गाउँपालिका भित्र सञ्चालित व्यवसायलाई दर्ता नवीकरण तथा अन्य कानूनी प्रक्रियामा सरलता ल्याई प्रर्वद्धन र संरक्षण गर्न सकिने
▪ जडिबुटी प्रशोधन उद्योग, डेरी उद्योग र हस्तकलामा आधारित घरेलु उद्योगहरूको विकास गर्न सकिने
▪ काष्ठ उद्योगहरूको सञ्चालन गर्न सकिने
▪ प्रस्तावित औद्योगिक क्षेत्रहरू बिस्तार गरी गाउँपालिकाभित्र रोजगारी सिर्जना गर्न सकिने
▪ सिलाई/कटाइ/बुनाइ, मैनबत्ती बनाउने तालिम, मोटरसाईकल तथा साइकल मर्मत तालिम, कृषिजन्य तालिम प्रदान गरी साना तथा घरेलु उद्योगको लागि दक्ष जनशक्ति तयार गर्न सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरूर चुनौतीहरू	
▪	उद्योगको प्रचुर सम्भावना भए तापनि औद्योगिक पूर्वाधारहरू जस्तै सडक, उर्जा, पूँजी, दक्ष जनशक्ति, प्रविधि आदिको अवस्था अत्यन्त कमजोर रहेको
▪	औद्योगिक उत्पादनको सीप सिकाउने शिक्षा प्रणाली नभएको
▪	गाउँपालिकाका बजारकेन्द्रहरूमा ठूलो स्तरको आर्थिक गतिविधि नभएका
▪	निजी क्षेत्रको लगानी आर्कषण गर्न नसकिएका
▪	बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापना गर्न हिच्किचाइरहेका
▪	वित्तीय सुरक्षाको पर्याप्त प्रत्याभूति नभएको
▪	उद्योगमा संलग्न मजदुर तथा औद्योगिक क्रियाकलापका दौरान सामाजिक जटिलता, अपराध आदिको वृद्धि हुन सक्ने
▪	लगानी सुरक्षाको वातावरण आवश्यक पर्ने
▪	औद्योगिक पूर्वाधार विकासमा यथेष्ट बजेट व्यवस्था गरी योजनाबद्ध ढङ्गले लाग्नु पर्ने
▪	उद्योग विकासको लागि सडक, यातायात, विद्युत् तथा अन्य भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्नुपर्ने
▪	विभिन्न प्रकारका उद्योगहरू स्थापना गर्दा औद्योगिक प्रदूषण वृद्धि हुन सक्ने
▪	ठूलो आकारको लगानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच

गाउँपालिकाको आर्थिक वृद्धिदर कृषि, वन र पर्यटनमा आधारित उद्योगको भर

लक्ष्य

आगामी पाँच वर्षमा गाउँपालिकाको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान कम्तीमा २० प्रतिशत पुऱ्याई रोजगारी श्रृजना गर्ने

उद्देश्यहरू

- ✓ उद्योगका लागि आवश्यक आधारभूत पूर्वाधारको क्रमिक विकास गर्नु
- ✓ गाउँपालिकामा उत्पादन हुने स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापना मार्फत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्नु
- ✓ स्थानीय बजार प्रबर्द्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ : उद्योगका लागि आधारभूत पूर्वाधारको विकास गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ नीतिगत सुधार गरी लगानी मैत्री वातावरण निर्माण गर्ने	१.१.१ उद्योगमा लगानीमैत्री वातावरण निर्माण गर्न उद्योगका लागि जग्गा, रजिष्ट्रेशन, करारमा लिन विशेष सहुलियत र छुट दिने नीति तथा मापदण्ड निर्माण गरिने छ ।
	१.१.२ उद्योगमा लगानी गर्न असहज र प्रतिकूल रहेका विद्यमान स्थानीय कानूनहरूमा उद्योग लगानी मैत्री हुनेगरी संशोधन गरिने छ र श्रमिकहरूको सुरक्षा हक र हितका लागि कानूनको अधिनमा रही स्थानीय नीति र मापदण्ड श्रमिक उद्योग र उद्यमी मैत्री बनाइने छ ।
	१.१.३ महिला र युवा उद्यमीहरूलाई प्रोत्साहन गर्न विशेष अनुदान र सहुलियतको प्रवन्ध गरिने छ ।
	१.१.४ ठूलोस्तरको बाह्य लगानी भित्र्याउन सरकारी जमिनको सम्भाव्यता अध्ययन गरी निजी क्षेत्रका उद्यमीहरूसँग विशेष छुट र सहुलियत बारे अन्तरक्रिया गरिने छ ।
	१.१.५ कम्तीमा ३ जनालाई रोजगारी दिनसक्ने उद्योगका लागि दशलाख पूँजी लगानीको प्रस्ताव सहित आउने स्थानीय उद्यमीलाई ५० प्रतिशत लगानीको व्याजमा अनुदान दिइने छ ।
१.२ प्रमुख औद्योगिक पूर्वाधारको सुनिश्चितता गर्ने	१.२.१ मुख्य औद्योगिक क्षेत्रसम्मका पहुँच सडकलाई कृषि र पर्यटन सडकसंग एकीकृत गरी स्तरोन्नति गरिने छ ।
	१.२.२ स्थानीय कृषि उपजमा आधारित उद्योगलाई प्राथमिकता दिइ कच्चा पदार्थ उत्पादन सुनिश्चित गर्न सम्भाव्य उद्योगी र कृषक बीच अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।
	१.२.३ उद्योग क्षेत्रहरूमा आवश्यक विद्युतिकरण विस्तार गरिने छ ।
१.३ औद्योगिक ग्राम निर्माण तथा संचालन गर्ने	१.३.१ गाउँपालिकामा औद्योगिक ग्राम निर्माण तथा संचालन गरिनेछ ।

उद्देश्य २ : स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापनामार्फत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ निजी क्षेत्र र अगुवा कृषकको समन्वय र सहकार्यमा कम्तीमा एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योगको निर्माण गर्ने	२.१.१ बाली विषेश पकेट क्षेत्रका आधारमा उपलब्ध हुन सक्ने कच्चा पदार्थमा आधारित प्रत्येक वडामा सम्भाव्य उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.१.२ पहिलो चरणमा एक वडा एक कृषि उद्योग स्थापना गर्न उद्योगी कृषक वा कृषक समूह पहिचान गरिनेछ ।
	२.१.३ उद्यमी कृषकहरूलाई लक्षित अध्ययन तथा अभिमुखीकरण तालिमका लागि गाउँपालिकाद्वारा सहयोग प्रदान गरिनेछ ।
२.२ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने	२.२.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन प्याकेजिङ लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखीकरण तथा तालिम प्रदान गरिने छ ।

उद्देश्य ३ : खानी तथा खनिज क्षेत्रको अन्वेषण गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ खानी तथा खनिज क्षेत्रको अन्वेषण, उत्खनन् तथा व्यवस्थापन गर्ने	३.१.१ संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा स्थानीय खानी तथा खनिज अन्वेषण र उत्खननका लागि आवश्यक नीति, ऐन, नियम र मापदण्डको निर्माण गरिने छ ।
	३.१.२ गाउँपालिकाभर रहेका वा हुनसक्ने खानी तथा खनिजको अन्वेषण गर्न खानी तथा भू-गर्भ विभागसंग समन्वय गरी विज्ञसंग परामर्श लिइने छ ।

उद्देश्य ४ : स्थानीय बजार प्रर्वद्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य, बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्ने ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
४.१ बजार, व्यापार तथा वाणिज्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली निर्माण गर्ने	४.१.१ स्थानीय व्यापार, व्यवसाय, आपूर्ति, उपभोक्ता हित सम्बन्धमा नीति, कानून र मापदण्ड निर्माण गरिने छ ।
४.२ स्थानीय बजार प्रबर्द्धन कार्ययोजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	४.२.१ स्थानीय व्यापारिक फर्म तथा व्यवसायको दर्ता अनुमति नवीकरण, खारेजी, बजार तथा गुणस्तर अनुगमन र नियमन गर्न संयन्त्र र नियमित कार्यतालिका बनाइने छ ।
	४.२.२ मुख्य बजार केन्द्रलाई लक्षित गरी निजी क्षेत्रसंगको समन्वयमा व्यापारिक स्टल निर्माण गरी बहालमा दिइने छ ।
	४.२.३ वार्षिक रुपमा मुख्य चाडपर्व तथा अवसर हेरी व्यापारिक मेला आयोजना गर्न वार्षिक पात्रो निर्माण गरिने छ ।
	४.२.४ परम्परागत रुपमा चलि आएका स्थानीय हाटबजारलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक बनाउन अध्ययन गरी पूर्वाधार विकास गरिने छ ।
	४.२.५ प्रत्येक वर्ष नियमित आम उपभोक्ता हित र अधिकार साथै खाद्य गुणस्तरसम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्तिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	श्रमिक, उद्योग र उद्यमी मैत्रीसम्बन्धी नीति, कानून संशोधन गर्न विज्ञसँग परामर्श	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.२	महिला तथा युवा उद्यमी पहिचान, सहुलियत तथा अनुदान	५००	६००	७००	८००	१०००	
		१.१.३	ठूला लगानी भित्र्याउन बाह्य लगानीकर्ताहरूसँग लगानी सम्मेलन		५००				
		१.१.४	दशलाखसम्मको उद्योग लगानी प्रस्तावका लागि व्याज अनुदान	२००	३००	४००	५००	६००	
		१.१.५	स्थानीय वासिन्दालाई रोजगार प्रदान गर्ने उद्योगलाई राजश्वमा छुटको व्यवस्था						
	१.२	१.२.१	औद्योगिक सडक पहिचान तथा स्तरोन्नति	५००	८००	१०००	१२००	१५००	
		१.२.२	कच्चा पदार्थ उत्पादन केन्द्रित उद्योगी कृषक अन्तरक्रिया	४०	५०	६०	७०	८०	
		१.२.३	औद्योगिक क्षेत्र विद्युतिकरण	१००	२००	४००	५००	७००	
	१.३	१.३.१	गाउँपालिकामा औद्योगिक ग्राम निर्माण तथा संचालन	५००	६००	८००	९००	१०००	
२	२.१	२.१.१	कृषि उद्योगी विशेष अभिमुखीकरण कार्यक्रम	५०	६०	७०	८०	९०	
	२.२	२.२.१	कृषि उपज प्याकेजिङ, लेबलिङ गुणस्तर जाँच तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम तथा अन्तरक्रिया	५०	५५	६०	६५	७०	
३	३.१	३.१.१	खानी तथा खनिज सम्भाव्यता अध्ययन		३००				
४.	४.१	४.१.१	स्थानीय व्यापार, व्यवसाय, आपूर्ति, उपभोक्ता हित सम्बन्धमा नीति, कानून र मापदण्ड निर्माण						
		४.१.२	गाउँपालिकाबाट हुने निकासी तथा आयातको वस्तुगत सूचना तथा तथ्याङ्क प्राप्त गर्ने प्रणालीको विकास		२५०	१००	१००	१००	
	४.२	४.२.१	बहाल बिटौरी कर लागू गर्नेगरी व्यापारिक स्टल निर्माण		५००	८००	१०००		
		४.२.२	वार्षिक पात्रो अनुसार व्यापारिक मेला आयोजना	५००	६००	७००	८००	९००	
		४.२.३	हाटबजार पूर्वाधार निर्माण			१०००			
		४.२.४	उपभोक्ता हितसम्बन्धी जनचेतानामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	

४.७ बैङ्क तथा वित्तिय क्षेत्र

पृष्ठभूमि

स्थानीय स्तरमा व्यापक रुपमा पूँजीप्रवाह भैरहने वातावरणका लागि बैङ्किङ तथा वित्तीय संस्थाहरुको महत्वपूर्ण भुमिका रहन्छ । कुनैपनि स्थानको अर्थतन्त्र सबल हुन कृषि, पर्यटन र उद्योग क्षेत्र चलायमान हुनुपर्ने भएकोले ती क्षेत्रको क्रमिक विकाससंगै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको विकास स्वत: हुन जान्छ । यस गाँउपालिकामा २ वटा बैंक तथा २ वटा वित्तिय संस्थाहरु संचालनमा छन् । जस अन्तर्गत वडा नं. २ दर्भानमा ज्योति विकास बैक, वडा नं. ४ बड्डाँडामा प्राईम कमर्सियल बैक,जनउत्थान लघु वित्त संस्था र जाल्पा सामुदायिक विकास केन्द्र रहेका छन् ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाँउपालिकामा ज्योती विकास बैंक , प्राईम कमर्सियल बैंक र जनउत्थान लघुवित्त संस्था र जाल्पा सामुदायिक विकास केन्द्र संचालनमा रहेको ।
▪ गाँउपालिकामा महिला बचत समुह तथा महिला सहकारीहरूको विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्न सकिने ।
▪ अति विपन्न वर्गमा नियमित बचत गर्ने बानीको विकास गर्न प्रोत्साहन गर्न सकिने ।
▪ गाँउपालिकाभित्र रहेका सहकारीहरूको सञ्चालन, व्यवस्थापन र नियमन कार्यलाई प्रभावकारी गर्ने नीति लिइएको ।
▪ गाँउपालिकामा ऋण तथा कर्जा सेवा प्रदान गर्न विभिन्न कृषि तथा महिला समुहहरू सक्रिय रहेका ।
▪ उद्योग, कलकारखाना, बजार केन्द्र, व्यापारिक कारोबारको विस्तार गर्दै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको विकास गर्न सकिने ।
▪ अन्य बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई आर्कषण गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय जनताको अग्रसरतामा माइक्रो फाइनान्स तथा सहकारीहरूको विकास र बिस्तार गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू
▪ "क" वर्गका बैङ्क सीमित मात्रामा रहेका ।
▪ वित्तीय संस्थाहरूमा सहज पहुँच नहुँदा तथा अर्थतन्त्र चलायमान नहुँदा स्थानीय पूँजीको विकास कमजोर रहेको ।
▪ सहकारीको सङ्गठनात्मक विकास नभएका कारण लगानीको क्षेत्र र दायरा ठूलो हुन नसकेको ।
▪ औद्योगिक पूर्वाधार, उद्योग, व्यापारिक केन्द्र र स्थानीय पूँजीको विकास गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालीन सोच
वित्तीय पहुँच वृद्धिमार्फत आर्थिक क्षेत्रको गतिशिलता ।

लक्ष्य
प्रत्येक घरधुरीमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको सहज पहुँच स्थापित गर्ने ।

उद्देश्यहरू
✓ बैङ्क तथा वित्तीय संस्था तर्फ आम सर्वसाधारणलाई आर्कषण गर्नु ।
✓ सहजकर्जा प्रवाह र बचत परिचालनमार्फत उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु ।

उद्देश्य १: बैङ्क तथा वित्तीय संस्थातर्फ आम सर्वसाधारणलाई आर्कषण गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ वित्तीय पहुँच नपुगेका घरपरिवारमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको पहुँच पुऱ्याउने	१.१.१ आफ्नो नाममा बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको पूर्ण विवरण संकलन गरिने छ ।
	१.१.२ निजी क्षेत्रमा बैङ्कहरूसँग सहकार्य गरी इच्छुक घरधनीको घरमा घुम्ती बैङ्क खाता खोल्ने अभियान सञ्चालन गरिने छ ।
	१.१.३ बैङ्क खाता खोल्दा हुने फाइदाका विषयमा तथा महिलालाई बैङ्क खाता खोल्न प्रोत्साहन गर्न बैङ्कसँगको सहकार्यमा स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण गरिने छ ।
	१.१.४ पालिकाका सबै वडामा बैंकिङ्ग सुविधा (बैंकबाट भौगोलिक दुरी टाढा भएका गाँउबासीहरुको लागि Virtual Banking सुविधा) पुऱ्याइनेछ ।

उद्देश्य २: सहजकर्जा प्रवाह र वचत परिचालनमार्फत उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
२.१ व्यावसायिक, उत्पादनमूलक साना तथा मझौला उद्योगमा ऋण प्रवाह अभिवृद्धि गर्ने	२.१.१ स्थानीय उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच ऋण प्रवाहमा सहजीकरण गर्न गाउँपालिकाद्वारा अन्तकृया गरिने छ ।
	२.१.२ स्थानीय रोजगारी श्रृजना गर्न युवा उद्यमी र महिलाले तयार गरेको व्यावसायिक योजना, मझौला उद्योग क्षेत्र, पर्यटन वा कृषिमा लगानीका लागि ऋण प्रवाह गर्न गाउँपालिका जमानत बसी ब्याजमा निश्चित प्रतिशत अनुदान प्रदान गरिने छ ।

बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको लगत संकलन	१००					
		१.१.२	घुम्ती बैङ्किङ सेवा अभियान सञ्चालन	५०	१००	१००	५०	५०	
		१.१.३	महिलाको बैङ्किङ जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण		८०	८५	९०	९५	
२	२.१	२.१.१	उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच अन्तरक्रिया सहजिकरण	५०	१००	५०	१००	१००	
		२.१.२	युवा र महिला उद्यमीलाई मझौला उद्योगतर्फ विशेष व्याज अनुदान	१००	१२०	१५०	१७०	१९०	

अपेक्षित उपलब्धी

आगामी ५ वर्षमा गाउँपालिकाका ९० प्रतिशत भन्दा बढी घरपरिवारका सदस्यहरूको आफ्नो नाममा बैङ्क खाता हुने छ। व्यक्तिगत ऋण लिने प्रवृत्तिमा उल्लेख्य कमी आएको हुने छ। उत्पादनशील क्षेत्रमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋण प्रवाह वृद्धि भएको हुने छ।

४.८ गरीबी निवारण

पृष्ठभूमि

वि.स. २०१३ साल देखि हालसम्म विकास योजनाहरूमा सबैभन्दा बढी देखापर्ने पेचिलो मुद्दाको रुपमा गरीबी निवारण रहेको छ। जति विकासका योजनाहरू बनेपनि गरीबी निवारण गर्न सकिएको छैन। दिगो विकास लक्ष्यको पहिलो लक्ष्य नै सन् २०३० सम्म सबै प्रकारको गरीबीको अन्त्य गर्ने भन्ने छ भने राष्ट्रिय लक्ष्य शुन्यमा झार्न नसकिए पनि कुल जनसंख्याको ५ प्रतिशतमा सीमित गर्ने रहेको छ। यो गाँउपालिकामा निरपेक्ष गरीबीको रेखामुनि रहेको घरपरिवार संख्या उल्लेख्य रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गरीबी निवारणका कार्यक्रम तथा योजना तर्जुमा गर्ने अधिकार स्थानीय तहको सरकारलाई प्राप्त भएकोले बास्तविक गरीब पहिचान गरी त्यसको निराकरण गर्न सहज हुने।
▪ खेतीयोग्य उर्वर जमिन पर्याप्त भएको, पर्यटन तथा उद्योगहरूको सम्भावना रहेकोले गरीबी निवारणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने अवसरहरू रहेको।
▪ स्थानीय तहमै रोजगार केन्द्रको प्रबन्ध गरिएको।
▪ गाँउपालिकाले गरीबी निवारणलाई प्राथमिकता दिएको।
▪ प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम जस्ता राष्ट्रिय नीतिहरू कार्यान्वयनमा आएको।
▪ युवा उमेरको जनसंख्या रहेको।
▪ वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरूको सिपलाई गरीबी निवारणमा सदुपयोग गर्न सकिने।
▪ रोजगारी श्रृजना, सिपमूलक तालिम आदिमा गाँउपालिकाले प्रत्यक्ष सहयोग गर्न सक्ने वैद्यानिक र नीतिगत आधार तयार भएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू
▪ वास्तवित गरीबको पहिचान हुन नसकेको।
▪ सरकारको मूल कार्यक्रमहरूमा गरीब परिवारको वास्तविक पहुँच पुग्न नसकेको।
▪ कृषि उद्योग, पर्यटन र अन्य व्यवसाय प्राय निर्वाहमुखि हुने गरेको।
▪ शिक्षा र जनचेतनामा कमी रहेकोले गरीबी घटाउन कठिन र चुनौतीपूर्ण रहेको।
▪ युवाहरू अवसर नपाएर विदेश पलायन हुनुपरेको।
▪ विगतका गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू वास्तविक रुपमा प्रभावकारी हुन नसकेको।
▪ श्रमको सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास हुन नसकेको।
▪ रोजगारमूलक शिक्षाको उचित प्रबन्ध हुन नसकेको।

दीर्घकालीन सोच
"ज्ञान सिप र उद्यमशिलताको विकास गरी शुन्यमा झार्ने गरीबी"

लक्ष्य
आगामी पाँच वर्षमा हालको गरीबीलाई पचास प्रतिशत कम गर्ने।

उद्देश्यहरू
✓ निरपेक्ष र बहुआयमिक गरीबीमा रहेको जनताको गरीबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने।

उद्देश्य १: निरपेक्ष र बहुआयमिक गरीबीमा रहेको जनताको गरीबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ गरीबीसम्बन्धी सूचना र तथ्याङ्क चुस्त दुरुस्त राख्ने	१.१.१ गाउँपालिकाभर गरीबीको परिभाषा भित्र पर्ने परिवार वा व्यक्तिको वास्तविक सूचना संकलन र अध्यावधि गरिने छ ।
	१.१.२ बहुआयामिक गरिबीको सूचकाङ्कमा परेका जनसंख्याको तथ्याङ्क संकलन गरिनेछ ।
	१.१.३ राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनी रहेको सबै महिला तथा ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाको तथ्याङ्क संकलन गरिनेछ ।
१.२ सामाजिक सूरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.२.१ निरपेक्ष गरीबीमा रहेको जनसंख्या लक्षित पोषण तथा खाद्य सूरक्षा सुनिश्चितताका कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
	१.२.२ विपन्न वर्गका लागि गरीब आवास कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
	१.२.३ गाउँपालिकाभर रहेका अशक्त, असहाय, फकिर तथा राष्ट्रिय गरिबीको रेखामूनी रहेका सम्पूर्ण घरपरिवार तथा सडक मानवहरूलाई सहयोग गरिने छ ।
	१.२.४ अशक्त, असहाय तथा बेसहाराहरूलाई आश्रय स्थल तथा पोषणको प्रवन्ध गरिने छ ।
	१.२.५ भूमिहिन तथा सुकुम्बासीहरुलाई मापदण्डका आधारमा जग्गा उपलब्ध गराइनेछ ।
	१.२.६ **"कोहि भोको पर्दैन, भोकले कोहि मर्दैन"** भन्ने प्रतिबद्धताका साथ गाँउपालिका क्षेत्रलाई खाद्यान्नमा आत्मनिर्भर बनाइनेछ ।
१.३ विपन्न लक्षित सीपमूलक तथा रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.३.१ कृषि श्रमिकहरूलाई सिपमूलक तालिम प्रदान गरिने छ ।
	१.३.२ बेरोजगार युवाहरूको लगत संकलन गरी उनीहरूको रुची र क्षमता पहिचान गरी सोही अनुसार तालिम प्रदान गरिने छ ।
	१.३.३ रोजगार केन्द्रको अगुवाइमा Job bank को स्थापना गर्न नियमित अध्ययन र अनुसन्धान गरिने छ ।
	१.३.४ रोजगारीसम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी प्राप्त हुने सूचना प्रविधि संयन्त्रको निर्माण गरिने छ ।
	१.३.५ विपन्न लक्षित करार खेती प्रणाली विकास गर्ने भूमि बैङ्क स्थापना गरिने छ ।
	१.३.६ अति विपन्न परिवारका सदस्यहरूलाई घरेलु तथा कुटिर उद्योग सञ्चालन गर्न शुन्य प्रतिशत ब्याजमा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गर्न विपन्न लक्षित अनुदान कोषको निर्माण गरिनेछ ।

गरीबी निवारणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	गरीब परिवार पहिचान सूचना संकलन		५००				
	१.२	१.२.१	गरीब लक्षित पोषण तथा खाद्य सूरक्षा कार्यक्रम	१००	२००	२५०	३००	३५०	
		१.२.२	विपन्न नागरीक आवास कार्यक्रम		५००	५५०	६००	६५०	
		१.२.३	अशक्त, असहाय, बेसहारा सडक मानव तथा राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनी रहेका जनसंख्यालाई सहयोग	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.२.४	बेसहारा आश्रयस्थल निर्माण				५००	१०००	
		१.२.५	भूमिहिन तथा सुकुम्बासीहरुलाई जग्गा उपलब्धता						
		१.२.६	"कोहि भोको पर्दैन, भोकले कोहि मर्दैन" कार्यक्रम	५००	५००	६००	७००	८००	
	१.३	१.३.१	कृषि श्रमिक सिपमूलक तालिम	१५०	१६०	१७०	१८०	१९०	
		१.३.२	बेरोजगारलाई रुची अनुसार तालिम सञ्चालन	८०	९०	१००	१२०	१५०	
		१.३.३	Job Bank को स्थापना गर्न अध्ययन		२५०				
		१.३.४	Job Information Software निर्माण			४५०			
		१.३.५	विपन्न लक्षित विषेश भूमि बैङ्क स्थापना				५००	८००	
		१.३.६	अति विपन्न परीवार लक्षित उद्यमी अनुदान	१००	१५०	५००	२५०	३००	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ आफ्नो आम्दानीले बाह्र महिना खान नपुग्ने परिवार संख्या हालकोबाट ५० प्रतिशत कम हुने छ ।
- ✓ रोजगारीका अवसरहरू सृजना हुने छन् ।
- ✓ गरिब घरपरिवारको जीवनस्तर सुधार हुनेछ ।

नतिजाको सूचकहरू

कृषि

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि दर			
२.	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको कूल गार्हस्थ उत्पादनका योगदान	प्रतिशत	२८.५	
३.	प्रभाव	पूर्ण खाद्य सुरक्षा भएका घरधुरी	प्रतिशतमा		
४.	असर	खेतीयोग्य जमिन मध्ये पूर्णरुपमा खेती भैरहेको जमिनको	प्रतिशतमा	७५	
५.	असर	माटोमा औषत जैविक पदार्थको मात्रा	प्रतिशतमा	३.१	
६.	असर	झाडी बुट्यान र बाँझो जमिनको	प्रतिशतमा		
७.	असर	पूर्णरुपमा व्यवसायिक कृषिमा प्रयोग भइरहेको जमिन (प.दि.वि.ल.(२.४.१)	प्रतिशतामा		
८.	असर	वर्षैभरी सिंचाई सुविधा पुगेको जमिन (प.दि.वि.ल.(२.४.३)	हेक्टर		
९.	असर	जैविक प्रणालीबाट मात्र खेती भैरहेको जमिन	हेक्टर		
१०.	असर	प्रति व्यक्ति खाद्यान्न उत्पादन	के.जी.मा		
११.	असर	व्यवसायीक कृषिमा लागेका ४० वर्ष मूनिका युवा कृषक	संख्यामा		
१२.	असर	धान उत्पादन			
१३.	असर	मकै उत्पादन			
१४.	असर	गहुँ उत्पादन			
१५.	असर	केरा उत्पादन			
१६.	असर	उखु उत्पादन			
१७.	असर	अन्य फलफुल			
१८.	असर	आलु उत्पादन			
१९.	असर	अन्य तरकारी उत्पादन			
२०.	असर	दुध उत्पादन	लिटर	१२,५१,२५०	
२१.	असर	तेलहन बाली			
२२.	प्रतिफल	कृषि सूचना तथा श्रोत केन्द्र	संख्या		
२३.	प्रतिफल	एग्रोभेट	संख्या	८	
२४.	प्रतिफल	पशु उपचार केन्द्र	संख्या	४	

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
२५.	प्रतिफल	कृषि औजार बिक्री केन्द्र			
२६.	प्रतिफल	Custom Hiring Center	संख्या		
२७.	प्रतिफल	कृषि तथा पशु उपज बिक्री केन्द्र/संकलन केन्द्र		३	
२८.	प्रतिफल	व्यवसायिक कृषि फर्म	संख्या	२२	
२९.	प्रतिफल	कृषि घुम्ती सेवा	वार्षिक संख्या	६	
३०.	प्रतिफल	कृषक पाठशाला	संख्या		
३१.	प्रतिफल	व्यवसायिक कृषि नर्सरी	संख्या	१	
३२.	प्रतिफल	ब्रान्डेड कृषि उपज	संख्या		
३३.	प्रतिफल	व्यवसायिक फलफुल खेती गरिएको क्षेत्रफल	हेक्टर		
३४.	प्रतिफल	आधुनिक कृषि औजार तथा यन्त्र प्रायोगकर्ता	कृषक संख्या		
३५.	प्रतिफल	कृषि सहकारी संस्था	संख्या		
३६.	प्रतिफल	सामुहिक खेतीमा संलग्न समूह	संख्या		
३७.	प्रतिफल	रैथाने तर नासिने अवस्थामा पुगेका स्थानीय बाली नश्ल	संख्या		
३८.	प्रतिफल	चक्लाबन्दी गरी खेती गरिएको जमिन क्षेत्रफल			
३९.	प्रतिफल	जलवायू अनुकूलन विशेष बालीनाली	संख्या		
४०.	प्रतिफल	सामुदायिक बीज बैंकको संख्या प.दि.बि.ल (२.५.२.४)			
४१.	असर	स्थानीयस्तरमा उत्पादन भई निकासी हुने बीज	संख्या		
४२.	प्रतिफल	जैविक किटनासक प्रयोगकर्ता	कृषक संख्या		
४३.	प्रतिफल	गाउँपालिकाबाट कृषि उपज निर्यात तथा बजारीकरणका लागि दिइएको अनुदान सहायता रकम प.दि.बि.ल.(२.ख.१)	रू लाखमा	१२	
४४.	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रलाई छुट्याइएको बजेटको प्रतिशत (कुल बजेटको) .प.दि.वि.ल.(२.क.१)			
४५.	प्रतिफल	बाली भित्र्याइसकेपछि हुने क्षती	प्रतिशतमा		
४६.	प्रतिफल	वैकल्पिक सिंचाइ प्रविधि प्रयोगकर्ता कृषक	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
४७.	प्रतिफल	सन्तुलित मूल्य श्रृंखलामा समेटिएका कृषि उपज	संख्या		
४८.	प्रतिफल	कृषि तथा पशु प्राविधिक जनशक्ति	संख्या	८	
४९.	प्रतिफल	कृषिमा आधारित उद्योग	संख्या		
५०.	प्रतिफल	पशुधन निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा	२९	
५१.	प्रतिफल	पन्छीजन्य निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा	१२	
५२.	प्रतिफल	माछा निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा		
५३.	प्रतिफल	मह निर्यातबाट प्राप्त रकम	लाखमा	१५०	
५४.	प्रतिफल	कृषक समूह	संख्या	१०९	
५५.	प्रतिफल	दुध चिस्यान तथा डेरी	संख्या	२	
५६.	प्रतिफल	कृषि पकेट जोन/सुपर जोन	संख्या	३७	
५७.	प्रतिफल	व्यवसायिक जाडिबुटी खेती गरिएको क्षेत्रफल जडिबुटी नर्सरी	संख्या		
५८.	प्रतिफल	व्यवसायिक तरकारी उत्पादन गरिएको क्षेत्रफल			
५९.	प्रतिफल	कृषि सडकको पहुँचले जोडिएको कृषि क्षेत्रको	प्रतिशत	४५	
६०.	प्रतिफल	रासायनिक मल समयमा प्राप्त हुन नसकि प्रभावित कृषक	प्रतिशत	२०	
६१.	प्रतिफल	व्यवसायिक रुपमा प्राङ्गारिक मल उत्पादन गर्ने कृषक	संख्या		
६२.	प्रतिफल	सघन खेतीपातीले ओगटेको क्षेत्रफल			
६३.	प्रतिफल	करारखेतीले ओगटेको क्षेत्रफल			
६४.	प्रतिफल	बगर खेतीले ओगटेको क्षेत्रफल			
६५.	प्रतिफल	खाद्यन्न गोदाम संख्या			
६६.	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रले ओगटेको पूर्ण रोजगारी	प्रतिशत		
६७.	प्रतिफल	कृत्रिम गर्भादान सेवा संख्या	वार्षिक	११९ पशु	
६८.	प्रतिफल	उन्नत नश्लका पशुपन्छी श्रोत केन्द्र संख्या			
६९.	प्रतिफल	रैथाने पन्छी तथा पशुपालक फार्म संख्या		१५४	
७०.	प्रतिफल	घाँसेबालीले ओगटेको कृषि क्षेत्र	हेक्टरमा		
७१.	प्रतिफल	भेटिरिनरी प्रयोगशाला	संख्या	३	
७२.	प्रतिफल	कृषि प्रर्दशनी तथा मेला	संख्या वार्षिक		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
७३.	प्रतिफल	माछा पोखरीले हाटबजार ओगटेको क्षेत्रफल	हेक्टर	२ रोपनी	
७४.	प्रतिफल	मौरी घार	संख्या	३६००	
७५.	प्रतिफल	कृषि प्राविधिक तालिम तथा अभिमुखिकरण बाट पूर्ण लाभान्वित छु भन्ने कृषक	संख्या	४०%	
७६.	प्रतिफल	माछाका भूरा वितरण संख्या	प्रतिवर्ष		

पर्यटन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	पर्यटक आगमन	संख्या		
२.	असर	रोजगारीमा योगदान	प्रतिशत		
३.	असर	कूलग्राहस्थ उत्पादनमा योगदान			
४.	असर	पर्यटक बसाइ अवधि	दिन		
५.	असर	प्रति पर्यटक प्रतिदिन खर्च	४५ डलर		
६.	प्रतिफल	आधारभूत पूर्वाधार पूर्ण भएका पर्यटकीय गन्तव्य	संख्या		
७.	प्रतिफल	तालिम प्राप्त पर्यटन सम्बद्ध जनशक्ति	संख्या		
८.	प्रतिफल	सुविधा (आधारभूत युक्त) होटल, रिर्सोट, लज	संख्या		
९.	प्रतिफल	होमस्टे	संख्या		
१०.	प्रतिफल	पर्यटन सूचना केन्द्र	संख्या		
११.	प्रतिफल	वार्षिक पर्यटन पात्रो अन्तर्गत समेटिएका पर्यटन गतिविधि	संख्या		
१२.	प्रतिफल	चिनो, कोशेली तथा पर्यटन विक्रि केन्द्र	संख्या		
१३.	प्रतिफल	नविनतम पर्यटन गन्तव्य	संख्या		
१४.	प्रतिफल	पक्की सडकको पहुँच पुगेका पर्यटन गन्तव्य	संख्या		
१५.	प्रतिफल	पूर्णरुपमा पर्यटनमा संलग्न रोजगारको	संख्या		

खानी, खनिज, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	असर	गैर कृषि क्षेत्रमा (उद्योगमा) संलग्न रोजगारहरू	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
२.	असर	कुल रोजगारीमा ठूला उद्योगको योगदान (९.२.२)	प्रतिशत		
३.	असर	कुल ग्राहस्थ उत्पानमा उद्योग क्षेत्रको योगदान (प.दि.वि.ल. ८.३.१)	प्रतिशत		
४.	प्रतिफल	थोक व्यापार क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या	प्रतिशत		
५.	प्रतिफल	खुद्रा व्यापारमा संलग्न जनसंख्या	प्रतिशत		
६.	प्रतिफल	आयात मूल्य	रकममा		
७.	प्रतिफल	निर्यात मूल्य	रकममा		
८.	प्रतिफल	थोक तथा खुद्रा व्यापारमा कूल लगानी	रकममा		
९.	प्रतिफल	खानीमा आधारित उद्योग संख्या	संख्या		
१०.	प्रतिफल	साना उद्योग संख्या	संख्या		
११.	प्रतिफल	मझौला उद्योग संख्या	संख्या		
१२.	प्रतिफल	ठूला उद्योग संख्या	संख्या		
१३.	प्रतिफल	व्यवसायिक अभिमुखिकरण तालिम (वार्षिक)	संख्या		
१४.	प्रतिफल	महिला उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		
१५.	प्रतिफल	यूवा उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		
१६.	प्रतिफल	समग्र उद्यमीहरूको संख्या (व्यक्तिगत नाममा दर्ता)	संख्या		

बैङ्क तथा वित्तिय क्षेत्र

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रतिफल	आफ्नै नाममा बैङ्क खाता भएका घरपरिवार	संख्या		
२.	प्रतिफल	गाउँपालिकामा विस्तार भएका वाणिज्य बैङ्को	संख्या		
३.	प्रतिफल	गाउँपालिकामा विस्तार भएका विकास बैङ्को	संख्या		
४.	प्रतिफल	गाउँपालिकामा विस्तार भएका लघुवित्त	संख्या		
५.	असर	वित्तिय सेवाको पहुँचमा रहेका घर परिवारको संख्या	संख्या		
६.		प्रति १ लाख वयस्कहरूमा वाणिज्य बैङ्कहरूमा शाखा (८.१०.१ क)	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
७.		प्रति १ लाख वयस्कहरूमा ए.टि.एम (८.१०.१ ख) प.दि.बि.ल)	संख्या		
८.		बैङ्कबाट ऋण लिएर व्यवसायका उद्योग सञ्चालन गर्ने व्यवसायीको (९.३.२) प.दि.बि.ल.	संख्या		
९.		लघुवित्तद्वारा समेटिएको खेती गर्ने परिवार प्रतिशत (१०.५.१.१) प.दि.वि.ल.	प्रतिशत		
१०.	असर	३० मिनेटको पैदल दुरीमा बैङ्कि सेवामा पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत		

गरिबी निवारण

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	प्रभाव	गरिबीको रेखामुनि रहेको परीवार (प.दि.बि.ल १.२.१)	प्रतिशत		
२.	प्रभाव	बहुआयामिक गरिबीको दर (प.दि.बि.ल १.२.२)	प्रतिशत		
३.	प्रभाव	बेरोजगारी दर (प.दि.बि.ल ८.५.२)	प्रतिशत	५.४७ %	
४.	प्रतिफल	गरीब लक्षित कार्यक्रमबाट प्रत्यक्ष लाभ लिने घरपरिवार	संख्या		
५.	प्रतिफल	भूमिहिन तर करार खेतीबाट लाभन्वित घरपरिवार	संख्या		
६.	प्रतिफल	आयमूलक सीप विकास तालिमद्वारा लाभान्वित घरपरिवार	संख्या		
७.	असर	अशक्त, असहाय, बेसहारा आश्रयस्थलमा समेटिने	संख्या		
८.	प्रतिफल	स्वास्थ्य बीमाबाट सूरक्षित गरिएका विपन्न परिवार	संख्या		
९.	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका महिला (१.२.१.१)	प्रतिशत		
१०.	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका ५ वर्ष मुनिका बालबालिका (१.२.१.१)	प्रतिशत		
११.	प्रतिफल	कूल बजेटमा सामाजिक सुरक्षा खर्च (१.३.१.१)	प्रतिशत		
१२.	प्रतिफल	आफ्नै नाममा अचल सम्पती भएका महिला (१.४.२.१)	प्रतिशत		

परिच्छेद - ५: सामाजिक क्षेत्र

५.१ शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि

पृष्ठभूमि

सभ्य र सुसंस्कृति समाजको निर्माणमा शिक्षाको सर्वोपरी भूमिका रहेको हुन्छ । विज्ञान तथा प्रविधिमैत्रि शिक्षा प्रदान गर्न सकेमात्र सक्षम मानव संशाधन तयार हुन्छ । आधुनिक समाज निर्माण गर्न शिक्षामा बृहतर लगानी गर्नु पर्ने हुन्छ । विश्वभर विकसित मुलुकहरूको समग्र विकासको कारण भनेकै ती मुलुकहरूको शिक्षामा गरेको विशाल लगानीको प्रतिफल हो । नेपालको संविधान २०७२ ले शिक्षालाई नागरिकको मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको छ । विशेषगरी आधारभूत तह सम्मको शिक्षा नि:शुल्क र अनिवार्य साथै माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा नि:शुल्क गरेको छ । उक्त परिप्रेक्ष्यमा राज्य: विशेषगरी स्थानीय सरकारको भूमिका र जिम्मेवारी महत्वपूर्ण हुन गएको छ ।

ग्रामिण परिवेश रहेको सरुमारानी गाँउपालिकाको शैक्षिक अवस्था मध्यम रहेको छ । यहाँ संस्थागत र सामुदायिक गरी ३१ ओटा विद्यालय रहेका छन् जसमध्ये माध्यमिक विद्यालय ४ वटा, आधारभूत विद्यालय २२ वटा, निजी विद्यालय ३ वटा र धार्मिक (मदरसा) विद्यालय २ वटा रहेका छन् । शैक्षिक संस्था र जनशक्ति शहर तथा मुकाम केन्द्रित भएकाले शिक्षामा विधार्थी पलायन हुने प्रवृत्ति कम गर्न पर्ने अवस्था रहेको छ । आधारभूत र माध्यमिक तहमा विद्यालय पाठ्यक्रममा रहेको विज्ञान र प्रविधिको सामान्य औपचारिक अध्यापन बाहेक विज्ञान र प्रविधि विकासमा थप प्रयासहरू हुन सकेका छैनन् ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ सरुमारानी गाँउपालिका पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित रहेता पनि सरस्वती माध्यामिक विद्यालय बाङेसाल र सरस्वती उच्च माध्यामिक विद्यालयमा कक्षा १२ सम्म कक्षा संचालन गरिएको ।
▪ लुम्बिनी प्रदेशको राजधानी भालुवाङ यस गाँउपालिकावाट निकट रहेको र राप्ती गाँउपालिकाको लालमटियामा प्राविधिक शिक्षा संचालन भएको हुनाले यस पालिकाका विद्यार्थीहरुलाई प्राविधिक शिक्षा अध्ययनमा सहजता हुने ।
▪ आवश्यकता बमोजिम विद्यालयहरूको स्तर वृद्धि, शौचालय र थप कक्षाकोठा प्रबन्ध गरीएको ।
▪ आधारभूत शिक्षाको माथिल्लो तह कक्षा ८ को परीक्षालाई गुणस्तरीय बनाउन परिक्षणको रूपमा फरक विद्यालयका शिक्षकलाई खटाई विद्यार्थीहरूको स्तर मापन गर्ने परिपाटीको विकास गरिएको ।
▪ विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना हुने दर बढाउन र विद्यालय छाड्ने दर घटाउन दिवा खाजा, सेनिटरी प्याड लक्षित छात्रवृति लगायतको व्यवस्था गरेको ।
▪ गाउँपालिकाले विभिन्न प्रकारका खेल प्रतिष्पर्धाहरुको आयोजना गरी “स्वस्थ्य युवा, सरुमारानीको भविष्य निर्माण” भन्न नारालाई सार्थक बनाउने निति लिएको ।
▪ विद्यालयहरुलाई प्रविधिमैत्री बनाउन कम्प्युटर प्रिन्टर र ईन्टरनेटको व्यवस्था गर्ने निति लिएको ।
▪ माध्यमिक तहमा कम्प्युटर शिक्षा तथा गाँउपालिकामा आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्न तद्अनुरुपका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विद्यालयहरूलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा आवश्यक मात्रामा शैक्षिक सामग्रीहरूको थप व्यवस्था, पुस्तकालय तथा विज्ञान र कम्प्युटर प्रयोगशालाको व्यवस्था गरी व्यवहारिक शिक्षा प्रदान गर्न सकिने ।
▪ शिक्षकहरूलाई तालिम दिई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सकिने ।
▪ दक्ष शिक्षक, गुणस्तरीय शिक्षा दिन सक्ने, कृषि, विज्ञान तथा अन्य प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालनमा ल्याउन सकिने ।

दुर्बल पक्ष: प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू
▪ ग्रामिण तथा पहाडि भूभागहरु भएकोले विद्यार्थीहरूले गुणस्तरिय शिक्षामा पहुँच पाउन कठिनाई ।
▪ प्राविधिक शिक्षाबाट गाउँपालिका लाभान्वित हुन नसकेको ।
▪ विद्यालयहरूमा स्थानिय आवश्यकता समेट्ने पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागु नगरिएको ।
▪ विद्यालयहरूमा विद्यार्थीको अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी मिलान नगरिएको ।
▪ विद्यालयमा विषयगत शिक्षकको कमी रहेको ।
▪ विद्यालयहरूमा किताब-कापी-कलम, स्वच्छ खानेपानी, समावेशी शौचालय, पुस्तकालय, सुरक्षित भवन, फर्निचर तथा समय सापेक्ष सूचना प्रविधिमैत्री पूर्वाधारको अपर्याप्तता वा अभाव ।
▪ विद्यालय तथा विद्यार्थीहरूमाझ स्वस्थ प्रतिस्पर्धात्मक भावना कमी भएको ।
▪ कतिपय विद्यालय भवन कच्ची र असुरक्षित साथै आवश्यक पूर्वाधार नभएको र भूकम्प तथा प्राकृतिक विपत्तिले क्षति गर्न सक्ने ।
▪ अतिरिक्त क्रियाकलाप, विद्यार्थी मैत्री शिक्षा तथा खेलकुद सामग्रीको अभाव भएको ।
▪ लक्षित निरक्षर तथा सीमान्तकृत वर्गलाई विशेष शिक्षाको व्यवस्था नभएको ।
▪ विद्यालय क्षेत्रका शैक्षिक समस्याहरूको समयमै सम्बोधन नगर्ने हो भने राष्ट्रलाई आवश्यक सक्षम, दक्ष र कर्मठ नागरिक उत्पादन हुन नसक्ने ।
▪ आदिवासी, जनजाति, दलित र तथा पिछडा वर्ग/समुदायका महिलाहरूको शैक्षिक स्तर अगाडि बढाउनु पर्ने ।
▪ समग्र शैक्षिक समस्याहरू सम्बोधन गरी शैक्षिक संस्थाहरूलाई सुविधासम्पन्न बनाउन बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
▪ चुस्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
▪ शैक्षिक क्यालेण्डरलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्नुपर्ने ।
▪ शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई नियमित तालिम प्रदान गर्नुपर्ने ।
▪ बालमैत्री तथा बिद्यार्थीमैत्री शिक्षण सिकाइ तथा अन्य नवीनतम शिक्षण पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने ।
▪ अन्तराष्ट्रिस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्नुपर्ने ।
▪ हरेक विद्यालयलाई सूचना प्रविधियुक्त तथा गुणस्तरीय बनाउनु पर्ने ।
▪ प्राविधिक तथा सिपमूलक शिक्षाको बढोत्तरी गरिनुपर्ने ।
▪ शैक्षिक ऋण तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू
▪ विद्यार्थी संख्याको आधारमा शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ।
▪ अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
▪ सुविधा तथा पूर्वाधारयुक्त विद्यालय भवनको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ।
▪ प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालन गर्न लगानीको वातावरण बनाउनुपर्ने ।
▪ दक्ष शिक्षकहरूको आवश्यकताअनुरूप आपूर्ति गर्नुपर्ने ।
▪ जीर्ण भवनहरूलाई स्तरोन्नति गरी सुरक्षित वातावरणमा पठनपाठन गराउनुपर्ने ।
▪ सामुदायिक विद्यालयमा अंग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पनि पठनपाठन गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालीन सोच

राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी मानव स्रोतको निर्माण

लक्ष्य

निरक्षरता शुन्यमा झारी आधारभूत देखि उच्च तह सम्मको गुणस्तरीय शिक्षा गाउँपालिकाभित्र उपलब्ध गराउने

उद्देश्यहरू

- ✓ न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास गरी आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित
- ✓ निरक्षरता शुन्यमा झार्नु
- ✓ व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूलयमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु
- ✓ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु
- ✓ विज्ञान तथा प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।

उद्देश्य १ : न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास मार्फत आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच स्थापित गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ न्यूनतम भौतिक पूर्वाधारहरूलाई प्राथमिकताको आधारमा निर्माण गर्दै लैजाने	१.१.२ छात्रा छात्रमैत्री शौचालयहरुको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.२ जिर्ण अवस्थाको विद्यालयहरुको पून निर्माण, स्तरोन्नती तथा विद्यालय मर्मत तथा रंगरोगन गरिनेछ ।
	१.१.३ विद्यालयहरुलाई आवश्यक शैक्षिक सामाग्री खरिद गरिनेछ ।
	१.१.४ विद्यालयलाई आवश्यक खेलमैदानको उचित प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.५ विद्युत तथा सौर्य उर्जाको प्रबन्ध गरिने छ ।
१.२ अत्यावश्यक शैक्षिक जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने	१.२.१ सुत्केरी विदा अवधीका लागि सट्टा शिक्षकहरुको व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.२ विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी कम भएका विद्यालयमा दरवन्दी व्यवस्था गरिने छ ।

उद्देश्य १ : न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास मार्फत आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच स्थापित गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.२.३ विद्यार्थी संख्या अति न्यून भएका विद्यालयहरूको गाभ्ने प्रक्रियाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।
	१.२.४ कक्षाको आवश्यकता र पाठ्यक्रमको माग अनुरुप शिक्षकहरूलाई आफ्नो विषयमा दक्ष तुल्याउन नियमित विषयगत तालिमको प्रबन्ध गरिने छ ।
१.३ सबैका लागि आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्न स्थानीय नीति तथा कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	१.३.१ पूर्व प्राथमिक अथवा बालविकास, आधारभूत तथा माध्यामिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुल्ला तथा वैकल्पिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा साथै विशेष शिक्षासम्बन्धी कानून र मापदण्ड निर्माण गरी लागू गरिने छ ।
	१.३.२ समग्र शिक्षा विकास गुरुयोजना निर्माण गरी लागू गरिने छ ।
	१.३.३ अति विपन्न समूदायका विद्यालय जाने बालबालिकाको तथ्याङ्क तयार पारिने छ ।
	१.३.४ विद्यालय जाने उमेरका विद्यालय जानबाट बञ्चित बालबालिकालाई विद्यालय पुऱ्याउन नसक्नुका कारणहरूको अध्ययन गरी तीनको निराकरण गरिने छ ।
	१.३.५ विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय अनिवार्य पठाउन अभिप्रेरित गर्ने विशेष अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिने छ ।
	१.३.६ विद्यालय जाने उमेर छँदै बाल विवाहमा परेका या शिक्षाबाट बञ्चित बालबालिकालाई बुहारी शिक्षा अन्तर्गत विद्यालयमा आउने वातावरण निर्माण गर्न अभियान सञ्चालन गरिने छ ।
१.४ पोषण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी व्यवस्था	१.४.१ विद्यार्थी भर्ना दर बढाउन दिवा खाजाको प्रबन्ध गरिने छ। बालबालिकालाई आवश्यक सन्तुलित भोजनका बारेमा अभिभावक र स्वयं बालबालिकाहरूलाई सूसूचित गर्न विद्यालयस्तरीय पोषण शिक्षा अभियान सञ्चालन गरिने छ ।
	१.४.२ स्यानिटरी प्याड, तथा किशोरी लक्षित स्वास्थ्य सामाग्रीको प्रबन्ध गरिने छ ।
	१.४.३ एक विद्यालय एक नर्सको व्यवस्थालाई विस्तार गरिने छ ।

उद्देश्य २ : निरक्षरता शुन्यमा झार्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ अति विपन्न, आदिवासि, दलित तथा अपाङ्ग र विद्यालय जानबाट बञ्चित विद्यार्थी तथा बयस्क केन्द्रित शैक्षिक अभियान सञ्चालन गर्ने	२.१.१ अतिविपन्न र विद्यालय जानबाट वञ्चित सम्पूर्ण बालबालिकालाई अनिवार्य रुपमा विद्यालय पुऱ्याउन विशेष छात्रवृत्तिकोषको व्यवस्था गरिने छ ।
	२.१.२ हरेक वडामा निरक्षरहरूको विवरण तयार पारिने छ ।
	२.१.३ प्रत्येक वडामा निरक्षर केन्द्रित अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कक्षालाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिने छ ।
	२.१.४ अनौपचारिक प्रौढ शिक्षाको उपलब्धी मापन गर्न कक्षा समापन पश्चात वार्षिक सर्वेक्षण गरिने छ ।

उद्देश्य २ : निरक्षरता शुन्यमा झार्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	२.१.५ फरक शारिरिक अवस्था रहेकालाई विशेष कक्षा संचालन गरिने छ ।
	२.१.६ स्थानीय सञ्चार माध्यम मार्फत तथा वडास्तरमा शिक्षाको महत्वका विषयमा निरक्षर केन्द्रित जनचेतनामूलक कार्यक्रम अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिने छ ।
	२.१.७ वडा स्तरीय एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।

उद्देश्य ३ : व्यवहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
३.१ प्राविधिक र व्यवहारिक शिक्षा केन्द्रित शिक्षालय तथा पाठ्यक्रमको निर्माण गरी लागू गर्ने	३.१.१ मा.वि. सञ्चालनमा रहेका विद्यालयमा एक वडा एक प्राविधिक विषय सञ्चालन गर्न आवश्यक शैक्षिक पूर्वाधारका लागि सङ्घीय र प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा रकम विनियोजन गरिने छ ।
	३.१.२ विद्यालयहरुमा कम्प्युटर ल्यापटप तथा प्रिन्टर सहयोग कार्यक्रमहरु संचालन गरिनेछ ।
३.२ नैतिक मूल्यमा आधारित जीवनोपयोगी शिक्षाका लागि हरेक तहमा पाठ्यक्रम अनिवार्य गरी लागू गर्ने	३.२.१ हरेक तह साथै औपचारिक साथै अनौपचारिक क्षेत्रको शिक्षामा नैतिकता, अनुशासन र जीवन सीप (Life Skills) विकास गर्न पाठ्यक्रम तयार गरी लागू गर्न विज्ञसँग परामर्श लिइने छ ।
	३.२.२ हरेक तहको शिक्षामा, आध्यात्मिक तथा आत्मिक विकास, सेवाभाव, मानवता, ध्यान, योग र स्वयंसेवा प्रर्वद्धन गर्ने पाठ्यक्रम तयार गरी अनिवार्य लागू गर्न त्यस्ता विषय शिक्षकहरूलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

उद्देश्य ४: राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
४.१ नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिहरूको व्यवहारिक प्रयोग गर्ने	४.१.१ हरेक विद्यालयमा नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिको प्रयोगका बारेमा नियमित शिक्षक अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गरिने छ ।
	४.१.२ निर्धारित पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरुप सिकाइ उपलब्धी मापन गर्न प्रत्येक विद्यार्थीको PIS (व्यक्तिगत सूचना प्रणाली) निर्माण गरिने छ ।
	४.१.३ शिक्षण सिकाई मापन गर्न प्रमाणिक तथा वैज्ञानिक ग्रेडिङ प्रणालीको प्रयोग गरिने छ ।
४.२ स्थानीय आवश्यकता अनुरुप पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्ने	४.२.१ विज्ञान प्रविधि, गणित, अंग्रेजी जस्ता विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने विद्यार्थी तयार पार्न सूचना प्रविधिको प्रयोगमार्फत विद्यार्थीहरूलाई तहगत हिसाबले सू-सूचित बनाउन विद्यालयमा इन्टरनेटको अनिवार्य व्यवस्था मिलाइने छ ।

उद्देश्य ४: राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु	
रणनीति	कार्यनीति
	४.२.२ हरेक विद्यालयमा अध्यापनरत शिक्षकहरूका लागि आफूले पढाउने विषयमा अधिकतम ज्ञान हासिल गरी व्यक्तिगत क्षमता विकास गर्नका लागि विषय सम्वन्धित पुस्तक तथा सामग्रीहरू भएको Teachers Reference Library स्थापना गरिनेछ ।
	४.२.३ विद्यार्थीको व्यक्तिगत रुचि र झुकावको पहिचान गरी हरेक विद्यालयमा नियमित अतिरिक्त कृयाकलाप अन्तर्गत गायन, वाद्यवादन, नृत्य, अभिनय, खेलकुद, चित्रकला, वतृत्वकला जस्ता कृयाकलाप सञ्चालन गरिनेछ ।
४.३ विद्यार्थीहरूको ज्ञानको क्षितिज वृद्धिहुने कृयाकलाप नियमित गर्ने	४.३.१ विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक, जीवनोपयोगी र व्यवहारिक ज्ञान दिलाउन नियमित स्थलगत अध्ययन र परियोजना कार्यमा संलग्न गराइने छ ।
	४.३.२ विद्यालय शैक्षिक पात्रोमा प्रबन्ध गरी नियमित रुपमा विज्ञान, प्रविधि, कला, खेलकुद, पेशा व्यवसाय आदिमा सफल व्यक्तित्वहरूसँग विद्यार्थीहरूलाई साक्षात्कार गराइने छ ।
	४.३.३ विद्यालयमै ज्ञान, विज्ञान, सफलता, साहस र जितका कथाहरू समेट्ने वृतचित्र तथा चलचित्रहरूको नियमित प्रर्दशन गराउने व्यवस्था मिलाइने छ ।
	४.३.४ विद्यार्थीहरूलाई ज्ञान सिपसम्बन्धी क्षेत्रीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगितामा भाग लिन पूर्व तयारी गरिने छ ।
	४.३.५ गाँउपालिकास्तरीय एक बहुक्षेत्रिय सिप विकास तथा व्यवसायीक तालिम केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।
४.४ पाठ्य सामाग्रीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने	४.४.१ हरेक विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन गर्न पुस्तकालय निर्माण गरिने छ ।
	४.४.२ विद्यालयमा आवश्यक शैक्षिक सामाग्रीहरु सहयोग गरिनेछ ।
	४.४.३ विद्यालयमा आवश्यक खेलकुदका सामाग्रीहरु सहयोग गरिनेछ ।
४.५ नियमित अनुगमन तथा निरिक्षण गरी शैक्षिक कृयाकलापहरूलाई समय सापेक्ष सुधार गर्ने	४.५.१ विद्यालयमा शिक्षकहरू नियमित उपस्थित भएको हाजिरी साथै सुनिश्चित गर्न वडा अध्यक्ष र प्रधानाध्यापकहरूसँग हरेक महिनामा अन्तरक्रिया गरी सूचना लिइने छ ।
	४.५.२ शिक्षण सिकाइमा उत्कृष्ट विद्यालयलाई हरेक वर्ष पुरस्कृत गर्न एक कोषको निर्माण गरिने छ ।

उद्देश्य ४: राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	४.५.३ उत्कृष्ट निजी विद्यालय व्यवस्थापनका अनुभव साट्न वर्षमा एक पटक सामाजिक दायित्व अन्तर्गत निजी तथा सामुदायिक विद्यालयहरू बीच अन्तरक्रिया आयोजना गरिने छ ।
	४.५.४ कोरोना महामारी जस्ता माहामारीका समयमा वैकल्पिक विधिवाट अध्यापन गराउन आवश्यक भौतिक पुर्वाधारको प्रबन्ध, विद्यार्थीको सर्वेक्षण सहित कार्ययोजना निर्माण गरी लागु गरिनेछ ।
	४.५.५ Early Childhood Development तथा शिशुकक्षामा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई आवश्यक विषेश तालिम प्याकेज सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.५.६ प्रधानअध्यापक तथा व्यवस्थापन समिती अध्यक्ष लक्षित शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास विशेष तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	४.५.७ गाँउपालिकास्तरिय एक वैज्ञानिक तथा व्यवहारिक शैक्षिक पात्रोको निर्माण गरी लागु गरिनेछ ।
	४.५.८ अनुसन्धानात्मक क्रियाकलापमा विद्यार्थीहरुलाई संलग्न गराउन परियोजना कार्यलाई पाठ्यक्रममा समावेश गरी पूरक क्रियाकलापका रुपमा अनिवार्य गरिनेछ ।

उद्देश्य ५: विज्ञान, प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
५.१ विज्ञान र प्रविधिमा रुचि भएका विद्यार्थी बालबालिका तथा युवाहरूको पहिचान तथा प्रोत्साहन गर्ने ।	५.१.१ त्यस्ता विद्यार्थीहरू सम्मिलित गरी वर्षमा एक पटक एक गाँउपालिका स्तरीय विज्ञान प्रदर्शनी आयोजना गरिने छ ।
	५.१.२ विज्ञान प्रदर्शनीमा संलग्न विद्यार्थीहरूलाई वर्षमा एक पटक राष्ट्रियस्तरका बैज्ञानिक वा विज्ञानका उच्च शिक्षा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूबाट प्रशिक्षण सञ्चालन गरिने छ ।
	५.१.३ कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिमा गाँउपालिकामा भित्रिएको कुनैपनि नविन प्रविधिबारे विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउन स्थलगत भ्रमण गराइने छ ।
	५.१.४ यस गाँउपालिकाबाट राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तित्वहरूसँग विभिन्न उपयुक्त अवसर पारेर साक्षात्कार गराइने छ ।
	५.१.५ विज्ञान र प्रविधि सम्बन्धी विषयहरुमा विद्यार्थी भर्नादर बृद्धि गर्न विशेष अभिमुखिकरण तथा तयारी कक्षा सञ्चालन गरिनेछ ।

शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	छात्र, छात्रा मैत्री शौचालय निर्माण		५००	५००	५००	५००	
		१.१.२	विद्यालयहरुको पून निर्माण, स्तरोन्नती तथा विद्यालय मर्मत तथा रंगरोगन		२००	२००	२००	२००	
		१.१.३	शैक्षिक सामाग्री खरिद	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.४	एक विद्यालय एक खेलमैदान निर्माण तथा व्यवस्थापन						
		१.१.५	विद्युत पहँच नपुगेका विशेष गरि पहाडि इलाकाका विद्यालयमा विद्युत जडान वा सौर्य उर्जाको प्रबन्ध	२००	४००	६००	८००	१०००	
	१.२	१.२.१	सुत्केरी विदा अवधीका लागि सट्टा शिक्षकहरुको व्यवस्था	२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.२	नपुग शिक्षक दरबन्दी पूर्ति	४००	५००	६००	९००	१०००	
		१.२.३	विद्यालय गाभ्न सम्भाव्यता अध्ययन	२००					
		१.२.४	विषय शिक्षक तालिम	२००	२५०	३००	४००	५००	
	१.३	१.३.१	शिक्षा नीति, मापदण्ड तथा कानून निर्माण		२००				
		१.३.२	शिक्षा गुरुयोजना निर्माण	५००					
		१.३.३	अति विपन्न, सीमान्तकृत, तथा विद्यालय जानबाट वञ्चित बालबालिकाको विवरण संकलन	८५					
		१.३.४	विद्यालय जाने बालबालिका नजानुका बस्तुगत कारणको अध्ययन	१००					
		१.३.५	अभिभावक अभिमुखीकरण तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	५०	६५	७०	७५	८०	
		१.३.६	बुहारी शिक्षा अभियान सञ्चालन	२००	४००	६००	८००		

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
	१.४	१.४.१	पोषणयुक्त दिवा खाजा सञ्चालन	४००	४००	४००	४००	४००	
		१.४.२	किशोरी लक्षित स्वास्थ्य सामाग्री	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.४.१	“एक विद्यालय एक नर्स” कार्यक्रमलाई विस्तार						
२.	२.१	२.१.१	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा सञ्चालन (प्रत्येक वडामा)	५००	६००	६००	६००		
		२.१.२	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा उपलब्धी मापन सर्वेक्षण	५०	५०	५०	५०	५०	
		२.१.३	फरक शारिरीक अवस्था भएकालाई विशेष कक्षा संचालन	५००	६००	६५०	७००	७५०	
		२.१.४	निरक्षर केन्द्रित शिक्षा सञ्चार तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रम (स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट)	७५	७५	७५	७५	७५	
		२.१.५	एक वडा एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना			८००	१०००		
३.	३.१	३.१.१	“एक वडा एक प्राविधिक विषय” पूर्वाधार विकास कोष						
		३.१.२	विद्यालय कम्प्यूटर ल्यापटप तथा प्रिन्टर सहयोग		५००		५००		
	३.२	३.२.१	हरेक तहको पाठ्यक्रममा नैतिक, जीवनोपयोगी सामाग्री तय गर्न परामर्श सेवा	५००	५००	५००	५००	५००	
		३.२.२	नैतिकता, जीवनोपयोगी शीप, आत्मिक विकास, योग साधना अध्यापन गर्ने शिक्षक व्यवस्थापन		६००				
४.	४.१	४.१.१	नविनतम शिक्षण सिकाई तालिम सञ्चालन	१८०	१९०	२००	२००	२००	
		४.१.२	विद्यार्थी व्यक्तिगत सूचना प्रणाली निर्माण	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.१.३	शिक्षण सिकाई उपलब्धी मापन ग्रेडीङ्ग प्रणाली निर्माण		१००				
	४.२	४.२.१	विद्यालय स्तरिय E Learning पुर्वाधार निर्माण			८००			

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		४.२.२	Teachers Reference Library स्थापना		५००				
		४.२.३	अतिरिक्त कृयाकलाप सञ्चालन	२५०	२५०	३५०	४००	४५०	
	४.३	४.३.१	स्थलगत अवलोकन तथा परियोजना कार्य संचालन	९०	१००	११०	१२०	१३०	
		४.३.२	सफल व्यक्तित्व साक्षात्कार कार्यक्रम	५०	६०	७०	८०	९०	
		४.३.३	वृत्तचित्र तथा चलचित्र प्रर्दशनी व्यवस्थापन			१००	१२०	१५०	
		४.३.४	विभिन्न राष्ट्रिय, क्षेत्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगिता पूर्व तयारी		५०	५०	५०	५०	
		४.३.५	बहुक्षेत्रिय सिप विकास तथा व्यावसायिक तालिम केन्द्र संचालन				५००		
	४.४	४.४.१	सामुदायिक विद्यालयको पुस्तकालयमा स्थानिय भाषाका पुस्तक, पत्रिका, लिपि लगायत राष्ट्रिय, अन्तराष्ट्रिय पुस्तकहरूको संकलन	१००	२००	२००	५००	५००	
		४.४.२	विद्यालयलाई शैक्षिक सामाग्री सहयोग	५००	६००	७००	८००	९००	
		४.४.३	विद्यालयलाई खेलकुद सामाग्री सहयोग	५००	६००	७००	८००	९००	
	४.५	४.५.१	इ. हाजिरी व्यवस्थापन तथा विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष र प्रधानाध्यापक अन्तरक्रिया	५००	५००	५००	५००	५००	
		४.५.२	उत्कृष्ट विद्यालय पुरस्कार कोष (शिक्षक/विद्यार्थी पुरस्कार)	२००	२००	२००	२००	२००	
		४.५.३	निजी सामुदायिक विद्यालय अन्तरक्रिया कार्यक्रम		८०	८०	८०	८०	
		४.५.४	महामारी विशेष वैकल्पिक शिक्षा पुर्वाधार निर्माण	२००	३००	३००	४००	४००	
		४.५.५	ECD विशेष शिक्षक शिक्षिका तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		४.५.६	प्रधानअध्यापक शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास तालिम	१००	१२०	१३०	१४०	१५०	
		४.५.७	गाउँपालिका स्तरिय शैक्षिक पात्रो निर्माण	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.८	अनुसन्धनात्मक परियोजना कार्य विशेष पाठ्यक्रम निर्माण	१००	१५०	१६०	१८०	२००	
५.	५.१	५.१.१	पालिकास्तरीय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना	५००	६००	७००	८००	८५०	
		५.१.२	विशेष विज्ञानमा अभिरुची र क्षमता भएका विद्यार्थीलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम	५०	६०	७०	८०	९०	
		५.१.३	पालिकामा भित्रिएका नविनतम प्रविधिहरूको स्थलगत अवलोकन	६०	६५	७०	७५	८०	
		५.१.४	विज्ञान र प्रविधि सम्बन्धी वैज्ञानिकहरूसँग साक्षात्कार कार्यक्रम	५०	५५	६०	६५	७०	
		५.१.५	विज्ञान तथा प्रविधिका विषयहरुमा विद्यार्थी भर्ना बृद्धि गर्न विशेष अभिमूखिकरण तथा तयारी कक्षा सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूको वस्तुगत विवरण तयारी	८५					
		१.१.२	भूकम्प प्रतिरोधी विद्यालय भवन निर्माण			१०००	१५००	२०००	
			छात्र, छात्रा मैत्री शौचालय निर्माण				५००		
		१.१.३	शैक्षिक सामाग्री खरिद	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.४	एक विद्यालय एक खेलमैदान निर्माण तथा व्यवस्थापन		५००	८००			

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.५	विद्युत पहँच नपुगेका विशेष गरि पहाडि इलाकाका विद्यालयमा विद्युत जडान वा सौर्य उर्जाको प्रबन्ध	२००	४००	६००	८००	१०००	
		१.१.६	हरेक विद्यालयमा इन्टरनेट सेवाको प्रबन्ध			५००			
	१.२	१.२.१	शिक्षक विद्यार्थी अनुपात अध्ययन	१००					
		१.२.२	नपुग शिक्षक दरबन्दी पूर्ति		५०		९०	१००	
		१.२.३	विद्यालय गाभ्न सम्भाव्यता अध्ययन	२००					
		१.२.४	विषय शिक्षक तालिम	८०	८०	८०	८०	८०	
	१.३	१.३.१	शिक्षा नीति, मापदण्ड तथा कानून निर्माण						
		१.३.२	शिक्षा गुरुयोजना निर्माण	१०००					
		१.३.३	अति विपन्न, सीमान्तकृत, तथा विद्यालय जानबाट वञ्चित बालबालिकाको विवरण संकलन	८५					
		१.३.४	विद्यालय जाने बालबालिका नजानुका बस्तुगत कारणको अध्ययन	१००					
		१.३.५	अभिभावक अभिमुखीकरण तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	५०	६५	७०	७५	८०	
		१.३.६	बुहारी शिक्षा अभियान सञ्चालन	२००	४००	६००	८००		
	१.४	१.४.१	पोषणयुक्त दिवा खाजा सञ्चालन	४००	४००	४००	४००	४००	
		१.४.२	किशोरी लक्षित स्वास्थ्य सामाग्री	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.४.१	"एक विद्यालय एक नर्स" कार्यक्रमलाई विस्तार	२००	५००	६००	८००	१०००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
२.	२.१	२.१.१	अति विपन्न र सीमान्तकृत (तामाङ, चेपाङ, तथा दलित) बालबालिका छात्रवृत्ति कोष स्थापना	५००	५००	५००			
		२.१.२	निरक्षरको विस्तृत विवरण संकलन	२००					
		२.१.३	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा सञ्चालन (प्रत्येक वडामा)	५००	६००	६००	६००		
		२.१.४	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा उपलब्धी मापन सर्वेक्षण	५०	५०	५०	५०	५०	
		२.१.५	फरक शारिरीक अवस्था भएकालाई विशेष कक्षा संचालन	५००	६००	६५०	७००	७५०	
		२.१.६	निरक्षर केन्द्रित शिक्षा सञ्चार तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रम (स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट)	७५	७५	७५	७५	७५	
		२.१.७	एक वडा एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना			८००	१०००		
३.	३.१	३.१.१	“एक वडा एक प्राविधिक विषय” पूर्वाधार विकास कोष						
		३.१.२	गाउँ पालिकास्तरीय एक बहुप्राविधिक विद्यालय स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने		४००				
	३.२	३.२.१	हरेक तहको पाठ्यक्रममा नैतिक, जीवनोपयोगी सामाग्री तय गर्न परामर्श सेवा	५००	५००	५००	५००	५००	
		३.२.२	नैतिकता, जीवनोपयोगी शीप, आत्मिक विकास, योग साधना अध्यापन गर्ने शिक्षक व्यवस्थापन		६००				
४.	४.१	४.१.१	नविनतम शिक्षण सिकाई तालिम सञ्चालन	८०	९०	१००	१००	१००	
		४.१.२	विद्यार्थी व्यक्तिगत सूचना प्रणाली निर्माण	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.१.३	शिक्षण सिकाई उपलब्धी मापन ग्रेडीङ्ग प्रणाली निर्माण		१००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
	४.२	४.२.१	स्थानीय माग अनुसारको पाठ्यक्रम निर्माणका लागि परामर्श सेवा	५००	५००	५००	५००	५००	
		४.२.२	विद्यालय स्तरिय E Learning पुर्वाधार निर्माण			८००			
		४.२.३	Teachers Reference Library स्थापना		५००				
		४.२.४	अतिरिक्त कृयाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षक दरबन्दी			३५०			
	४.३	४.३.१	विद्यार्थी शैक्षिक भ्रमण व्यवस्थापन खर्च	५००	५५०	६००	६५०	७००	
		४.३.२	स्थलगत अवलोकन तथा परियोजना कार्य संचालन	९०	१००	११०	१२०	१३०	
		४.३.३	सफल व्यक्तित्व साक्षात्कार कार्यक्रम	५०	६०	७०	८०	९०	
		४.३.४	वृत्तचित्र तथा चलचित्र प्रर्दशनी व्यवस्थापन			१००	१२०	१५०	
		४.३.५	विभिन्न राष्ट्रिय, क्षेत्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगिता पूर्व तयारी		५०	५०	५०	५०	
		४.३.६	बहुक्षेत्रिय सिप विकास तथा व्यावसायिक तालिम केन्द्र संचालन				५००		
	४.४	४.४.१	पाठ्यपुस्तक तथा शैक्षिक सामग्री आपूर्ति संयन्त्र निर्माण			२००			
		४.४.२	सामुदायिक विद्यालयको पुस्तकालयमा स्थानिय भाषाका पुस्तक, पत्रिका, लिपि लगायत राष्ट्रिय, अन्तराष्ट्रिय पुस्तकहरूको संकलन				५००	५००	
		४.४.३	एक विद्यालय एक कम्प्यूटर प्रयोगशाला तथा I.C.T ल्याब निर्माण			५००	५००	५००	
		४.४.४	माध्यमिक स्तरको विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण			७००	७००	७००	
	४.५	४.५.१	इ. हाजिरी व्यवस्थापन तथा विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष र प्रधानाध्यापक अन्तरक्रिया	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.२	शिक्षा अभिभावक अन्तरक्रिया कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		४.५.३	उत्कृष्ट विद्यालय पुरस्कार कोष		५००				
		४.५.४	निजी सामुदायिक विद्यालय अन्तरक्रिया कार्यक्रम		८०	८०	८०	८०	
		४.५.५	जेहेन्दार छात्र/छात्रा छात्रवृत्ति कोष निर्माण			३००			
		४.५.६	हरेक विद्यालयमा उत्कृष्ट शिक्षक पुरस्कार कोष स्थापना			५००			
		४.५.७	जेहेन्दार विद्यार्थी उच्च अध्ययन कोष निर्माण		५००				
		४.५.८	शिक्षकहरूलाई विद्युतीय हाजिरी प्रवन्ध	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.९	महामारी विशेष वैकल्पिक शिक्षा पुर्वाधार निर्माण	२००	३००	३००	४००	४००	
		४.५.१०	ECD विशेष शिक्षक शिक्षिका तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
		४.५.११	प्रधानअध्यापक शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास तालिम	१००	१२०	१३०	१४०	१५०	
		४.५.१२	गाउँपालिका स्तरिय शैक्षिक पात्रो निर्माण	५०	५०	५०	५०	५०	
		४.५.१३	अनुसन्धनात्मक परियोजना कार्य विशेष पाठ्यक्रम निर्माण	१००	१५०	१६०	१८०	२००	
५.	५.१	५.१.१	हरेक विद्यालयबाट विज्ञानमा विशेष रुची र क्षमता भएका विद्यार्थी पहिचान	२५०					
		५.१.२	पालिकास्तरीय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना	५००	६००	७००	८००	८५०	
		५.१.३	विशेष विज्ञानमा अभिरुची र क्षमता भएका विद्यार्थीलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम	५०	६०	७०	८०	९०	
		५.१.४	पालिकामा भित्रिएका नविनतम प्रविधिहरूको स्थलगत अवलोकन	६०	६५	७०	७५	८०	
		५.१.५	विज्ञान र प्रविधि सम्बन्ध वैज्ञानिकहरूसँग साक्षात्कार कार्यक्रम	५०	५५	६०	६५	७०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		५.१.६	औपचारिक शिक्षा भन्दा वाहिर रहि विज्ञान र प्रविधिमा विशेष क्षमता भएका व्यक्तिहरू पहिचान	५०	५०	५०	५०	५०	
		५.१.७	विज्ञान तथा प्रविधिका विषयहरुमा विद्यार्थी भर्ना बृद्धि गर्न विशेष अभिमूखिकरण तथा तयारी कक्षा सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ निरक्षरता शुन्यमा झर्नेछ ।
- ✓ आधारभूत शैक्षिक पूर्वाधारको प्रबन्ध हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत शिक्षा सबैका लागि अनिवार्य हुनेछ ।
- ✓ माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित हुनेछ ।
- ✓ राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध हुनेछ ।
- ✓ नैतिकता, राष्ट्रप्रेम र मानव मूल्यमा आधारित शिक्षाको विकास हुनेछ ।
- ✓ विज्ञान र प्रविधिमा युवाहरूको आर्कषण बढ्ने छ ।

५.२ स्वास्थ्य

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ३५ मा स्वास्थ्य सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरिएको छ। उपधारा १ मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निशुल्क प्राप्त गर्ने हक हुनेछ र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित गरिने छैन भनि उल्लेख गरिएको छ। यसै हकको कार्यान्वयन गराउने स्थानीय सरकारहरू भएकोले स्थानीय तहमा आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार र सेवाहरूको प्रबन्ध हुन अपरिहार्य छ। हाल यस गाउँपालिकाका ६ वटै वडाहरुमा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्य इकाइहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। गाउँपालिकाको वडा न.१, ३, ५, प्रत्येकमा एक एक वटा गरी ३ वटा स्वास्थ्य चौकी, वडा नं. २ , ४, ५, ६, प्रत्येक मा एक एक वटा गरी ४ वटा आधारभुत स्वास्थ्य इकाइ , वडा नं १, २, ३, ४, ५, ६ प्रत्येकमा एक एक वटा गरी ६ वटा वर्थीङसेन्टर साथै गाउँपालिका भित्र १८ वटा खोप केन्द्र वाट स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिएको छ। सबै वडामा स्वास्थ्य स्वयम्सेविका मार्फत परिवार नियोजन सेवा, प्रजनन तथा प्रसुती सेवा तथा पोषण सेवा सञ्चालनमा रहेका छन भने स्वास्थ्य सुचना सञ्चार सम्बन्धि प्रचार प्रसारलाई निरन्तर अगाडी बढाइएको छ। गाउँपालिकामा अवस्थित स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट सिमित मात्रामा मात्र स्वास्थ्यका आधारभूत सेवा सञ्चालन भएतापनि सरकारी तवरबाट प्रदान गरिने उच्च स्वास्थ्य सेवाको पहुँचबाट पुरै गाउँपालिका वञ्चित रहेको छ। तथापी वडा न. ४ मा एउटा निजी अस्पताल र प्रसुती गृह सञ्चालनमा छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिकामा ४ वटा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, ६ वटा बर्थिङ सेन्टर, ३ वटा स्वास्थ्य चौकी र १८ वटा खोप केन्द्रहरू रहेका।
▪ गाउँपालिकाबासीको आधारभूत स्वास्थ्य सेवाका लागि उपलब्ध हुने निशुल्क औषधिको सहज व्यवस्थापन तथा समूचित वितरणको सुनिश्चितता गरिएको
▪ गाउँपालिकामा गाउँघर क्लिनिक, फामेर्सी, क्लिनीक, पोलि क्लिनीक टि.वी उपचार केन्द्रहरु रहेका।
▪ प्रत्येक वडामा स्वास्थ्य स्वयम् सेविकाहरू मार्फत स्वास्थ्य सम्वन्धी जानकारीहरु समुदायमा प्रवाह रहेका।
▪ गाउँपालिका स्तरीय १० सैयाको अस्पताल निर्माण गर्ने नीति लिएको।
▪ टोलटोलमा स्वास्थ्य परामर्श र दुर्गम आवश्यक वस्तिहरुमा घुम्ति स्वास्थ्य क्लिनिक संचालन गर्ने नीति लिएको।
▪ विपन्न, असहाय र दीर्घ रोगीहरुलाई स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नका लागि सहायता कार्यक्रमलाई वास्तविक पिडितलाई राहत पुग्ने गरी पारदर्शी र प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्ने नीति लिएको।
▪ स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई आधुनिकिकरण, गुणस्तर तथा प्रबिधिमैत्री वनाई एकिकृत स्वास्थ्य व्यवस्थापन प्रणालीलाई विकास गर्ने नीति लिएको।
▪ जेष्ठ नागरिक तथा फरक क्षमता भएकाहरुलाई घरघरमा गई स्वास्थ्य परीक्षण तथा उपचार कार्यक्रम संचालन गर्ने नीति लिएको।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ स्वास्थ्य सेवाको पहुँच स्थानिय तहसम्म पुऱ्याउन गाँउघर क्लिनिकलाई थप प्रभावकारी वनाउने नीति लिएको
▪ नि:शुल्क वितरण गरिने औषधीको आपूर्तिलाई सहज गराउन सकिने
▪ वैकल्पिक चिकित्सा पद्दति जस्तै जडिबुटी, होमियोप्याथी, प्राकृतिक चिकित्सा तथा योग तथा ध्यान केन्द्रको व्यवस्था गर्न सकिने ।
▪ विद्यमान स्वास्थ्य पूर्वाधारहरूलाई स्तरोन्नति गरी तिनीहरूको सेवा प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
▪ खोप केन्द्रलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन सकिने ।
▪ प्रत्येक वडामा बर्थिङ् सेन्टर अझ वढी स्तरउन्नती गरी सेवा प्रदान गर्न सकिने ।
▪ आवश्यकता अनुसार प्रत्येक वडामा २ वटा सम्म आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र निर्माण गरी गाउँपालिकाबासीमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विकास गर्न सकिने ।
▪ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकालाई थप तथा सबलीकरण गरी स्वास्थ्य सेवामा परिचालन गर्न सकिने
▪ एम्बुलेन्स सेवा उपलब्ध गरी जेष्ठ नागरिक तथा गर्भवती महिलालाई सुत्केरी हुने बेला गाउँपालिकाबाट निशुल्क एम्बुलेन्स सेवा प्रदान गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष: प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ आपतकालीन उपचार सेवाको अभाव ।
▪ जटिल रोगको उपचार तथा शल्यक्रिया सेवा आदिको अभाव ।
▪ रक्तसञ्चार सेवा उपलब्ध नभएको ।
▪ सर्जिकल सामग्री तथा अन्य आवश्यक उपकरणको अभाव ।
▪ २४ सै घण्टा आकस्मिक सेवाको अभाव ।
▪ सुविधासम्पन्न अस्पताल तथा विज्ञ डाक्टरहरूको अभाव ।
▪ महामारी प्रतिकार्य इकाई तथा संयन्त्रको प्रयाप्त व्यवस्था नभएको ।
▪ स्वास्थ्य सेवाको उचित व्यवस्था र प्रबन्ध नहुँदा विरामीको अकालमै मृत्यु हुन सक्ने ।
▪ स्वास्थ्य चेतनाको अभावका कारण बालबालिका स्वास्थ्य, महिला तथा प्रजनन् स्वास्थ्य, जेष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य र समग्र सामुदायिक स्वास्थ्य जोखिममा पर्न सक्ने ।
▪ समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रको सुधारका लागि ठूलो आकारको बजेट तथा कर्मचारी र विशेषज्ञहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने ।
▪ स्वास्थ्य केन्द्र तथा स्वास्थ्य चौकीको स्तर वृद्धि गरी सुविधा सम्पन्न बनाउनु पर्ने ।
▪ आधारभूत तहबाट नै पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठूलो बजेटको व्यवस्थापन गर्ने चुनौती रहेको ।
▪ कतिपय निजी औषधी पसलले बिना प्रेस्क्रिप्सन औषधी बेच्ने प्रचलनमाथि गाउँपालिकाले निगरानी गर्नुपर्ने
▪ वालविवाह प्रथा वदी भएकाले उमेर नपुगि वच्चा जन्माउदा आमा तथा वच्चाको स्वास्थ्यमा असर

दीर्घकालिन सोच
घरदैलो मै आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितिता
लक्ष्य
आगामी पाँच वर्ष भित्र आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण सम्पन्न गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिका मै उपलब्ध गराउनु ✓ स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रर्वद्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ :आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिका मै उपलब्ध गराउनु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण गर्ने	१.१.१ प्रत्येक वडामा रहेका स्वास्थ्य चौकीहरूको क्रमश स्तरोन्नती गरिनेछ ।
	१.१.२ गाँउपालिकास्तरीय १० शैयाको अस्पताल निर्माण गर्न आवश्यक समन्वय गरी बजेट व्यवस्थापन गरिनेछ ।
	१.१.३ गाउँपालिका स्तरिय एक प्रयोगशाला डाइनोष्टिक (Diagnostic) ल्यावको निर्माण गरिनेछ
	१.१.४ गाउँपालिकास्तरिय एक बाल उपचार इकाइको स्थापना गरिनेछ ।
	१.१.५ गाउँपालिकाभर समेट्ने गरी २४ सै घण्टा सेवा उपलब्ध हुने एम्बुलेन्स सेवाको सुनिश्चतता गरिनेछ ।
	१.१.६ गाउँपालिकास्तरिय एक रक्तसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.७ गाउँपालिका स्तरिय एक आखाँ उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.८ गाउँपालिका स्तरिय एक प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षित गर्भपतन सेवा तथा परिवार नियोजन सेवा इकाइ निर्माण गरिनेछ
	१.१.९ गाउँपालिकास्तरिय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१० गाउँपालिकास्तरिय एक नाक, कान, घाँटी उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.११ गाउँपालिकास्तरिय एक छाला तथा यौनरोग उपचार इकाइ निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१२ गाउँपालिकास्तरिय एक मनोपरामर्श इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१३ गाउँपालिकास्तरिय एक अक्सिजन प्लान्टको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१४ गाउँपालिकास्तरिय एक सामान्य शल्य चिकित्सा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य १ :आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिका मै उपलब्ध गराउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.१.१५ गाउँपालिकास्तरिय एक सामान्य रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१६ गाउँपालिकास्तरिय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१७ गाउँपालिकास्तरिय एक Ultrasound सेवा इकाइको निर्माण गरिनेछ ।
१.२ स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास गर्ने	१.२.१ गाउँपीलकाको संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन गरिनेछ ।
	१.२.२ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.३ सम्पूर्ण स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई क्षमता विकास सम्बन्धी नियमित तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.४ एक विद्यालय एक स्वास्थ्य सहायकको व्यवस्थापन गर्न थालनी गरिनेछ ।
	१.२.५ आमा संग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरी गर्भवति तथा सुत्केरी आमाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण सुरक्षा कायम गरिनेछ ।
	१.२.६ आमा सुरक्षा कार्यक्रम अर्न्तगत प्रयोगशाला निशुल्क परिक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइनेछ ।
१.३ आधारभूत स्वास्थ्य सेवाबाट अति विपन्न र आम नागरिकलाई बञ्चित हुन नदिने	१.३.१ अति विपन्न नागरिकको आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्न स्वास्थ्य बीमामा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.२ वडास्तरमा नियमित निशुल्क स्वास्थ्य जाँच घुम्ती शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ निशुल्क वितरण गरिने औषधिको आपूर्ति र भण्डारण प्रणाली चुस्त र दुरुस्त पारिनेछ ।
	१.३.४ अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन गरी अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.३.५ गम्भिर प्रकृतिका रोगहरूको उपचारमा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने निशुल्क सेवाहरूलाई सहजिकरण सिफारिस र प्रभावकारी बनाउन एक र्‍यापिड रेस्पोन्स इकाई (Rapid Response Unit) को व्यवस्था गरिनेछ ।

उद्देश्य १ :आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिका मै उपलब्ध गराउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.३.६ बेला बेलामा आइपर्ने Covid-19 जस्ता तथा अन्य माहामारीका लागि आधारभूत पूर्वाधारको बन्दोबस्ती गर्न एक महामारी विपद व्यवस्थापन योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.७ अति विपन्न परिवारमा सुनौलो हजार दिनमा शिशु र आमाको पोषण पूरा गर्न पोषण प्याकेजको निर्माण गरी निशुल्क वितरण गरिनेछ ।
	१.३.८ बालवालिकाको नियमित तौल र उचाइ समेत जाँच्ने प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.३.९ जेष्ठ नागरिक विशेष निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.१० वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य २ स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रर्वद्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ स्वास्थ्य प्रति सचेत नागरिक निर्माण गर्न व्यापक जनचेतना जागरण अभियान सञ्चालन गर्ने	२.१.१ स्थानीय सञ्चार माध्याम तथा सामाजिक सञ्जाल मार्फत गाउँपालिकाको सकृयतामा व्यक्तिगत स्वास्थ्य तथा स्वस्थ व्यवहार सम्बन्धी सामाग्रीहरू नियमित प्रसारण गरिनेछ ।
	२.१.२ प्रत्येक सघन बस्ती भएका टोलहरूमा योग साधना तथा प्रवचन केन्द्र स्थापना गरिनेछ ।
	२.१.३ विद्यालय पाठ्यक्रममा व्यक्तिगत तथा सामुदायिक स्वास्थ्यका क्षेत्रलाई अनिवार्य समेट्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.१.४ विद्यालयमा जङ्कफुड निषेध गर्न विद्यालय व्यवस्थापन तथा अभिभावकसंग नियमित अन्तरकृया गरी निषेध गरिनेछ ।
	२.१.५ शारिरीक व्यायाम वा श्रमको स्वास्थ्यमा पर्ने सकारात्मक असर बारे नियमित जनचेतना फैलाउन सञ्चार माध्यामसँग सहकार्य गरिनेछ ।
	२.१.६ धुम्रपान र मद्यपानलाई नियन्त्रण र कम गर्न निश्चित अवधि वा स्थानबाट बिक्रि वितरण हुने व्यवस्था मिलाई जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।
	२.१.७ आफ्नै घरआगन र करेसाबारीमा उपलब्ध हुने सागसब्जी, फलफुल र खाद्यान्नहरूको पोषणको स्तर तथा सन्तुलित भोजनका बारेमा विद्यालयस्तरमा नियमित रुपमा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य २ स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रवर्द्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	२.१.८ आम नागरिकलाई नियमित सम्पूर्ण स्वास्थ्य जाँचका फाइदाबारे व्यापक प्रचार प्रसार गरिनेछ ।
२.२ वैकल्पिक चिकित्सा पद्धतीको विकास र त्यसको अवलम्बन गरी जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्ने	२.२.१ गाउँपालिकास्तरीय एक आयुर्वेद उपचार केन्द्रको विकास गर्न पूर्वाधार तयार पारिनेछ ।
	२.२.२ गाउँपालिकास्तरीय एक प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र स्थापना गर्न नीजि क्षेत्रसँग अन्तरकृया गरिनेछ ।
	२.२.३ स्थानीय स्तरमा रहेका लामा झाँक्री तथा बैद्यहरूलाई विज्ञान सिद्ध स्वास्थ्य चेतना फैलाउन विशेष तालिम प्याकेज निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

स्वास्थ्यको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	वडास्तरीय स्वास्थ्य चौकिहरूको स्तारोन्नती	५००	६००	७००	८००	९००	
		१.१.२	गाँउपालिका स्तरीय १० शैयाको अस्पताल निर्माण		१०००	१५००	२०००	३०००	
		१.१.३	गाउँपालिकास्तरीय सुविधा सम्पन्न प्याथोलोजी ल्याब निर्माण			५००	५००		
		१.१.४	सुविधा सम्पन्न आकस्मिक उपचार कक्ष निर्माण			५००	५००	५००	
		१.१.५	प्रसुति सेवा कक्ष निर्माण		४००	५००			
		१.१.६	बाल उपचार इकाई निर्माण				७००		
		१.१.७	एम्बुलेन्स खरिद		२५००				
		१.१.८	रक्तसञ्चार सेवा संचालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन	२००					
		१.१.९	आँखा उपचार इकाइ निर्माण		५००	५००			
		१.१.१०	प्रजनन् सेवा, परिवार नियोजन तथा सुरक्षित गर्भपतन सेवा इकाई स्थापना			७००			
		१.१.११	गाउँपालिका स्तरिय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण				५००		
		१.१.१२	गाउँपालिका स्तरिय एक नाक, कान, घाँटी उपचार इकाइ निर्माण			५००			
		१.१.१३	गाउँपालिका स्तरिय एक छाला तथा यौनरोग उपचार इकाइ निर्माण		५००				
		१.१.१४	मनोपरामर्श सेवा केन्द्र स्थापना				८००		
		१.१.१५	गाउँपालिका स्तरिय एक अक्सिजन प्लान्ट को निर्माण					८००	
		१.१.१६	गाउँपालिका स्तरिय एक सामान्य शल्य चिकित्सा इकाइको निर्माण			८००			
		१.१.१७	गाउँपालिका स्तरिय एक सामान्य रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण				५००		
		१.१.१८	गाउँपालिका स्तरिय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण	५००					

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.१९	गाउँपालिका स्तरिय एक Ultasound सेवा इकाइको निर्माण		५००				
	१.२	१.२.१	महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका तालिम तथा Logistic Support (Bag, Mobile, Tourch)	५००	५००	५००	६००	६००	
		१.२.२	अन्य स्वास्थ्यकर्मी तालिम तथा अनुसन्धान	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.३	एक विद्यालय एक स्वास्थ्य सहायक व्यवस्थापन	३५	४०	४५	५०	६०	
		१.२.४	आमासंग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन	४०	४०	४०	४०	४०	
		१.२.५	आमा सुरक्षा कार्यक्रम अर्न्तगत प्रयोगशाला निशुल्क परिक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	
	१.३	१.३.१	विपन्न नागरिक स्वास्थ्य बीमा अनुदान	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.३.२	वडास्तरीय निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य परिक्षण शिविर सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.३	नि:शुल्क वितरण हुने औषधि नियमित आपूर्ति			८००			
		१.३.४	अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन	१५०					
		१.३.५	र्‍यापिड रेस्पोन्स इकाई (Rapid Response Unit) को व्यवस्था			५००			
		१.३.६	महामारी विपद व्यवस्थापन योजना निर्माण	८००					
		१.३.७	विपन्न नागरिक सुनौला हजार दिन पोषण व्यवस्था	५००	५००	५००	५००	५००	
		१.३.८	वालवालिकाको नियमित तौल र उचाइ जाँच्ने व्यवस्था	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.३.९	निशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.३.१०	वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन	१००	१५०	१५०	१५०	१५०	
२.	२.१	२.१.१	स्वास्थ्य शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम	५०	६५	७०	९०	१००	
		२.१.२	योग साधना प्रवचन केन्द्र स्थापना (वडास्तरीय)		२००	२००	२००	२००	
		२.१.३	व्यक्तिगत र सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विद्यालय पाठ्यक्रम		५००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.१.४	जङ्क फुड उन्मूलन विद्यालय अभियान अर्न्तगत अभिभावक अर्न्तकृया	५०	५५	६०	६५	७०	
		२.१.५	शारिरीक व्यायाम तथा श्रमको महत्व विषयक सूचना सञ्चार	५०	५०	५०	५०	५०	
		२.१.६	धुम्रपान र मध्यपान नियन्त्रण सचेतना अभियान	४०	४०	४०	४०	४०	
		२.१.७	"सन्तुलित र पोषिलो भोजन रोजौं, घर आँगन नै खोजौं" कार्यक्रम	५०	५५	६०	६५	७०	
		२.१.८	नियमित स्वास्थ्य जाँचको महत्वबारे विशेष जनचेतनामूलक कार्यक्रम	५०	५५	६०	६५	७०	
	२.२	२.२.१	गाउँपालिका स्तरीय एक आर्युवेद स्वास्थ्य केन्द्र स्थापना	२००	५००	६००	८००	९००	
		२.२.२	गाउँपालिका स्तरिय प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र स्थापना		२००	२००	२००	२००	
		२.२.३	लामा, झाँक्रि, वैद्य तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधारको विकास भई गाउँ मै स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुनेछ ।
- ✓ आवश्यक मात्रामा दक्ष स्वास्थ्य जनशक्तिको प्रबन्ध हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा अति विपन्न नागरिकको पहुँच स्थापित हुनेछ ।
- ✓ स्वास्थ्य चेतनामा व्यापक सुधार आउने छ ।
- ✓ वैकल्पिक चिकित्सा पद्धती तर्फ आम सर्वसाधारणको आर्कषण बढेको हुनेछ ।

५.३ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य

पृष्ठभूमि

कुनै पनि समुदायको आफ्नै विशिष्ट पहिचान, जीवनशैली, भेषभूषा र रहनसहन हुन्छन । सदियौंदेखि अभ्यास गर्दै आइरहेका रीतिरिवाजले मानिसको दैनिक जीवनलाई नियमित र व्यवस्थित गर्न सहयोग पुऱ्याइरहेको हुन्छ । अर्कोतर्फ समुदायपिच्छे आफ्ना-आफ्ना धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज र परम्पराहरू हुन्छन् । ती फरक रीतिरिवाज, रहनसहन र परम्पराहरू समुदाय र समाजका विशिष्ट पहिचान साथै बौद्धिक सम्पदाहरू (Intellectual Property) भएकोले तिनीहरूको संरक्षण गर्नु जरुरी छ । सरुमारानी गाउँपालिका यस्ता मौलिक तथा साँस्कृतिक विविधतामा धनी गाउँपालिका हो । यस गाउँपालिकामा विभिन्न जाति, धर्म सम्प्रदाय र समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । मुख्य जातजातीहरुमा मगर, दलित समुदाय, क्षेत्री ,ब्राम्हण, मुसलमान, कुमाल, धामी, गुरुङ ,नेवार, कुसुन्डा लगायत रहेका छन । यहाँको मुख्य भाषामा नेपाली भाषा रहेको भएपनि मगर भाषा, र गुरुङ भाषा पनि बोल्ने गरेको पाईन्छ । सबै जातजाति र सम्प्रदायका आ-आफ्नै किसिमका धर्म, संस्कृति र चालचलनहरू छन् । यहाँ मुख्य पर्वहरु तिज, दशै , तिहार ,ईद ,तमुल्होसार ,माघे संक्रान्ति ,जनै पूर्णीमा, क्रिसमस डे लगायत मनाउने गरिन्छ । मुख्य नाचहरूमा तिहारको भैलो नाच, मारुनी, पन्चे बाजा, मारुनी, सोरठी, घाटु, कौडा, भजन, तिज नाच तथा स्थानीय इन्याउरे नाँच आदि रहेका छन । लोपोन्मुख नाँच तथा कलाहरूको संरक्षणमा भने गाउँपालिकावासीको ठूलो योगदान रहेको छ । वाद्यवादनका क्षेत्रमा पनि गाउँपालिका सकृयता रहेको छ । मेलापातमा लोकभाकाको साथ मनोरञ्जन गर्ने, विभिन्न साँस्कृतिक भजन समुह वनाइ भजन गाउने चलनले कला र संस्कृतीको संरक्षणमा टेवा पुगेको छ साथै गाउँपालिकामा विभिन्न परम्परागत धार्मिक एवं साँस्कृतिक स्थलहरू ऐरावती, कोतघर, मस्जीद, पालुमन्दिरहरु, गोरखनाथ, बराह मन्दिर, दह गुफा, पाटी ढुङ्गा, सोली घोप्टे, श्रमरानी लेक सिद्धस्थान रानी कुवा, करल्याङ, कुरलुङ गुफा गढी दरवार लगायत रहेका छन् ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ विविध जात, धर्म, सम्प्रदाय र संस्कृतिका समुदायहरू सौहार्दपूर्ण तरिकाले बसेका ।
▪ धार्मिक हिसाबले विभिन्न धर्मावलम्बीहरूले आफ्ना धर्म, संस्कृति र परम्परा कायम राखिरहेको
▪ तिज, दशै, तिहार, ईद, तमुल्होसार, माघे संक्रान्ति, जनै पूर्णीमा, क्रिसमस डे जस्ता चाडपर्वहरू मनाउने गरेको ।
▪ भैलो नाच, मारुनी, पन्चे बाजा, मारुनी, सोरठी, घाटु, कौडा, भजन, तिज नाच तथा स्थानीय झ्याउरे नाच जस्ता नाचहरू प्रचलनमा रहेका ।
▪ ढोलक, मादल, खैजेडी, मुरली, वाँसुरी, डम्फु, पञ्चेवाजा, बाजा मजुरा, सारङ्गी तथा नौमली बाजाहरु आदि जस्ता सांस्कृतिक बाजाहरू प्रचलनमा रहेका ।
▪ विविध समुदायहरूको मानवशास्त्रीय अध्ययनका लागि शैक्षिक धार्मीक तथा लोकपर्यटनको गन्तव्यस्थल बनाउन सकिने
▪ विभिन्न जाति तथा समुदायका आ-आफ्ना मठ, मन्दिर तथा धार्मिक स्थलहरू रहेका
▪ आदिवासी जनजातिका विविध सांस्कृतिक सम्पदाहरू रहेकोले सांस्कृतिक सङ्ग्रहालय तथा सांस्कृतिक केन्द्रहरूको रूपमा विकास गर्ने पहल भइरहेको

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ चाडपर्वको बेला नाचगान गर्दा दौरा सुरुवाल,चौबन्दी चोली पटुकी, छड्के पटुका, घलेक, भोटो, कछाड, गादो, टोपी स्टकोट जस्ता साँस्कृतिक भेषभुषाबाट सँस्कृतिको जर्गेना गर्ने प्रयास भइरहेको ।
▪ गाउँपालिकालाई मौलिक संस्कृति र सभ्यताको केन्द्रको रूपमा विकास गरी सांस्कृतिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।
▪ गाउँपालिका क्षेत्रका सर्जक तथा कलाकारको उत्थान र वृत्ति विकास गर्न सकिने ।
▪ आदिबासी, गुरुङ, मगरहरूको संस्कृति उजागर गर्न होमस्टे सञ्चालन गर्न सकिने ।
▪ गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका विभिन्न धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरूको विकास गर्न सकिने ।
▪ लोपोन्मुख जस्ता लोकभाका तथा परम्परागत बाजागाजाको संरक्षण गरी लोक संस्कृतिको उत्थान गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ सांस्कृतिक धरोहरहरूको संरक्षणका लागि ठोस कार्ययोजना नबनेको ।
▪ सामाजिक सञ्जाल, आम सञ्चार तथा सुचना प्रविधिमा भएको विकासका कारण पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुने जोखिम रहेको ।
▪ विभिन्न धार्मिक तथा पुरातात्विक स्थलहरू मर्मत सम्भार नहुँदा जीर्ण अवस्थामा पुगेका
▪ कतिपय आदिवासी जनजातिहरू विपन्न अवस्थामा रहेकोले उनीहरूको सबलीकरणका लागि ठोस कार्यक्रमहरू नभएको
▪ कतिपय प्राचीन धरोहरहरू उचित प्रसारप्रसार, संरक्षण तथा जिर्णोद्धारको पर्खाइमा रहेका।
▪ समुदाय र राज्य दुवैका उदासिनताका कारण स्थानीय र मौलिक मौलिक संस्कृतिहरू लोप भई पहिचान नै संकटमा पर्न सक्ने ।
▪ गुरुङ, क्षेत्री, मगर, नेवार, दलित, कुमाल तथा मुस्लीम आदि जातिको भेषभुषा तथा भाषाको संरक्षण गर्नुपर्ने
▪ सम्बन्धित समुदाय र राज्यले मिलेर सांस्कृतिक संरक्षण प्रर्वद्धनमा ठोस र दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू तत्काल सञ्चालन गर्नुपर्ने
▪ विभिन्न लोक भाकाको संरक्षण गर्नुपर्ने
▪ आर्थिक प्रलोभनमा पारी धर्म परिवर्तन गराउने परिपाटी रोक्नुपर्ने
▪ धार्मिक परम्पराका आडमा गरिने अश्लिलताको रोकथाम गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
सभ्य र सुसंस्कृत समाजको निर्माण
लक्ष्य
संस्कृती, भाषा कला र साहित्यको जर्गेना र विकास मार्फत सभ्य र सौहार्द समाजको स्थापना गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ स्थानीय पहिचान कायम हुने भाषा कला, संस्कृति, साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ✓ संस्कृति भाषा, कला तथा साहित्यको श्रृजनात्मक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।

उद्देश्य १ : स्थानीय पहिचान, कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको वस्तुगत अभिलेखिकरण गर्ने	१.१.१ गाउँपालिकामा प्रचलनमा रहेका सबैप्रकारका मूर्त र अमूर्त साँस्कृतिक सम्पदा (Intangible Cultural Heritage) को वस्तुगत तथा विस्तृत पार्श्वचित्र तयार पारिनेछ ।
	१.१.२ लोपोन्मुख अर्मुत सांस्किृतिक संम्पदाहरूलाई संस्थागत स्मरणमा (Institutional Memory) राख्न कला संस्कृती तथा साहित्यप्रेमी कलाकारहरूको सहयोगमा रेर्कड गरिनेछ । जस्तै लोक गीत, लोक कथा,लोक गाथा आदि ।
	१.१.३ गाउँपालिकाको मौलिकता दर्शाउने यो सम्पदा समेटेर एक वृत्तचित्र निर्माण गरिनेछ ।
१.२ भाषा संस्कृति, कला साहित्यलाई जीवन्त तुल्याउने	१.२.१ विद्यालयस्तरमा कला, साहित्य र संस्कृतिमा विशेष झुकाव भएका विद्यार्थीहरूको पहिचान गरी अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.२.२ त्यस्ता प्रतिभाहरूको प्रतिभा उजागर गर्न हरेक महिना विद्यालयस्तरिय र निश्चित समयको अन्तरालमा अन्तरविद्यालय सांस्कृतिक, साहित्यिक प्रतियोगिता आयोजना गरिनेछ ।
	१.२.३ राष्ट्रिय र प्रादेशिक तहका प्रतियोगीतामा भाग लिने कलाकार साहित्यकार आदिको प्रशिक्षण तथा तयारीका लागि एक प्रोत्साहन कोषको निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.४ वडा स्तरीय सांस्कृतिक समितिहरू गठन गरी वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो कार्यान्वयनमा ल्याउन सांस्कृतिक अभ्यासहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.५ हरेक विशेष चाडपर्व मेला र सांस्कृतिक उत्सवलाई भव्य बनाउन सांस्कृतिक समितिहरूलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी सो सञ्चालनका लागि रकमहरूको व्यवस्था गरिनेछ ।

उद्देश्य १ : स्थानीय पहिचान, कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.२.६ सांस्कृतिक गतिविधिहरू पर्यटनसंग आबद्ध गर्न व्यापक प्रचार प्रसार गरिनेछ ।
	१.२.७ मातृमाषामा आधारभूत शिक्षाका लागि अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.८ लोपोमुख सांस्कृतिक गाथाहरूसंरक्षण गर्न विशेष समारोह आयोजना गरिनेछ । (जस्तै धान दिवसमा असारे मौलिक गीतहरू)

उद्देश्य २ : संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको श्रृजनात्मक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ कला, साहित्य, भाषा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन गर्ने	२.१.१ कला, साहित्य, भाषा तथा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई यि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक मागहरूको संम्बोधन गर्न विशेष अन्तकृया आयोजना गरिनेछ ।
	२.१.२ यसप्रकारका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन तथा पुरस्कृत गर्न एक गाउँपालिकास्तरीय साँस्कृतिक कोषको निर्माण गरिनेछ ।
	२.१.३ विभिन्न राष्ट्रिय तथा गाउँपालिका स्तरीय विशेष अवसरमा यस्ता सर्जक तथा कलाकारहरूलाई सम्मान र पुरस्कृत गरिनेछ ।
	२.१.४ हरेक विद्यालयमा अतिरिक्त कृयाकलापहरूमा यि विषय समावेश गरी नियमित अभ्यास र पठनपाठन गर्न आंशिक शिक्षकको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	२.१.५ वडास्तरीय झाँकीहरू प्रस्तुत गर्न सांस्कृतिक समिति मार्फत अभ्यास सञ्चालन गर्ने
२.२ सांस्कृतिक, साहित्यिक भाषिक तथा कला सम्बन्धी पूर्वाधार निर्माण	२.२.१ गाउँपालिकास्तरीय एक सांस्कृतिक केन्द्रको स्थापना गर्ने
	२.२.२ साँस्कृतिक केन्द्रलाई चलायमान बनाउन नाटक, नृत्य, सांगितिक कार्यक्रम, साहित्यिक कार्यक्रम, चित्रकला प्रर्दशनीहरूको सांस्कृतिक पात्रो बमोजिम आयोजना गर्ने
	२.२.३ हरेक वर्षमा एक पटक सांस्कृतिक पर्व (Cultural Festival) तथा साहित्य उत्सव (Literature Festival) आयोजना गरिनेछ ।
	२.२.४ गाउँपालिकास्तरीय एक कला संग्रहालयको निर्माण गर्ने

संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अमूर्त साँस्कृतिक सम्पदाको पाश्र्वचित्र तयारी	१००					
		१.१.२	लोपोन्मुख अर्मुत सांस्किृतिक सम्पदाहरूलाई रेर्कड						
		१.१.३	सांस्कृतिक वृत्त चित्र निर्माण		८००				
	१.२	१.२.१	विशेष कला भएका विद्यार्थी पहिचान	१५०					
		१.२.२	विद्यालय तथा अन्तर विद्यालय सांस्कृतिक प्रतियोगिता		५००	५००	५००	५००	
		१.२.३	राष्ट्रिय तथा प्रादेशिकस्तरको सांस्कृतिक प्रतियोगिता तयारी कोष	२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.४	वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिहरू मार्फत अभ्यासका लागि प्रोत्साहन अनुदान	४००	४००	४००	४००	४००	
		१.२.५	विशेष पर्व तथा उत्सव तयारी अनुदान	३००	३००	४००	४००	४००	
		१.२.६	सांस्कृतिक गतिविधि प्रचारप्रसार गरी पर्यटन प्रवर्द्धन	२००	३००	४००	५००	७००	
		१.२.७	मातृभाषामा आधारभूत शिक्षाका लागि अनुदान	३५०	४००	५००	६००	७००	
		१.२.८	लोपोन्मुख सांस्कृतिक गाथा संरक्षण कार्यक्रम		५००				
२.	२.१	२.१.१	कला, साहित्य र संस्कृतिका सर्जक तथा कलाकारहरूसँग अन्तरकृया	५०	५५	६०	६५	७०	
		२.१.२	गाउँपालिकास्तरीय सांस्कृतिक कोषको निर्माण		५००				
		२.१.३	कलाकार, सर्जक तथा कला-पत्रकार सम्मान	२००	२००	२००	२००	२००	
		२.१.४	सांस्कृतिक गतिविधि तथा पठनपाठनका लागि आंशिक शिक्षक व्यवस्थापन		४००				
		२.१.५	सांस्कृतिक झाँकी तयारी	१००					
	२.२	२.२.१	सांस्कृतिक केन्द्र निर्माण		२००	५००	७००	१०००	
		२.२.२	वार्षिक सांस्किृतिक तथा साहित्य उत्सव गर्ने	१००	२००	२००	२००	२००	
		२.२.३	नियमित सांस्कृतिक गतिविधि, उत्सव (Cultural Festival) आयोजना	५००	५००	५००	५००	५००	
		२.२.४	साँस्कृतिक केन्द्रमा रहने एक कला संग्रहालयको निर्माण		५००	६५०	८००	१०००	

५.४ लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरण

पृष्ठभूमि

सामाजिक जागरणको पर्याप्तता नभएको, राजनैतिक चेतनाको परिपक्वता भैनसकेको र पुरानो सामाजिक, जातिय, लैङ्गिक तथा वर्गिय स्वरुपको समाजमा व्यापक रुपान्तरण समेत भैनसकेकोले नेपालमा लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिकको सम्मान, सामाजिक सुरक्षा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार र कठिनाइहरूको सम्बोधन तथा समग्र सामाजिक समावेशीकरणका मुद्दाहरू सामाजिक विकासका दृष्टिले केन्द्रिय भाग मै रहेका छन् । यस गाउँपालिकामा समेत यी सवालहरूको व्यापक सान्दर्भिकता रहेको र विकास योजनाले यी विषयहरूलाई महत्व दिएर समेट्नु पर्ने देखिन्छ । नेपालको संविधानमा नै वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गर्ने तथा आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रारम्भिक नतिजा अनुसार कुल जनसंख्या १९३७० रहेको छ जस मध्ये पुरुष ८५४५ जना र महिला १०८२५ जना रहेका छन् । सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) अर्थात प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ७८.९७ रहेको छ । समाजमा सिमान्तकृत जनसंख्यालाई मूलधारमा ल्याई उनीहरूको सम्मानपूर्वक जिवनयापन गर्न पाउने नैसर्गिक अधिकार सुनिञ्चित नगर्दा सम्म सभ्य र सौहार्दपूर्ण समाजको परिकल्पना गर्न सकिदैन त्यसैले लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशिकरणका क्षेत्रमा प्राथमिकता दिन सके असमानताको जालो तोड्न सहज हुन जान्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिकाले हरेक बर्ष जेष्ठ नागरिक, महिला तथा अपाङ्गता भएकाहरुलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता घरदैलो कार्यक्रम मार्फत वितरण गरिएको ।
▪ प्रत्येक टोलमा महिला तथा आमा समुह गठन गरी हिंसा न्यूनीकरण, क्षमता अभिवृद्धि तथा मूलप्रवाहीकरणका कार्यहरू भइरहेको ।
▪ नारी दिवस मनाई जनचेतना जगाउने काम भइरहेको ।
▪ छोरीपेवा बचत कार्यक्रमबाट लाभग्राहीहरुका संरक्षकहरुको भेला तथा अभिमुखीकरण गोष्ठि संचालन गर्ने नीति रहेको ।
▪ “ग” वर्गको अपांगता भएका र अनाथ बालबालिकाहरुलाई दिदै आएको सामाजिक सुरक्षा भत्तालाई निरन्तरता दिने नीति लिएको ।
▪ युवा तथा लक्षित वर्गको उद्यमशिलता विकास मार्फत आय आर्जनमा बृद्धि गरि स्वरोजगार जनशक्ति सृजना गर्ने नीति लिएको ।
▪ लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण, लागु औषध दुर्व्यसनी, मानव ओसारप्रसार तथा बेचबिखन सम्बन्धी सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको
▪ विपन्न महिलालाई सिपमूलक तथा उद्यमशिलतामा तालिममा जोड दिई आय आर्जनका कार्यक्रम गर्ने गरिएको ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ दलित वर्गमाथि हुने भेदभाव न्यूनीकरण गरी परम्परागत ज्ञान र सिपलाई व्यवसायीकरण गर्ने प्रयत्न गरिएको ।
▪ अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण व्यवस्थित गरी सहायता सामाग्री वितरणमा गाउँपालिकाले जोड दिएको ।
▪ न्यायिक समितिको कामकार्यवाहीलाई प्रभावकारी र सर्वसुलभ बनाई मेलमिलाप तथा मध्यस्थता सेवालाई चुस्त बनाउन आवश्यक पुर्नताजगी तालिको व्यवस्था गरिएको ।
▪ छुवाछुत तथा सामाजिक विभेद क्रमशः न्यून हुँदै गएको ।
▪ गाउँपालिकामा सांस्कृतिक तथा धार्मिक सहिष्णुता कायम रहेको ।
▪ कतिपय महिलाहरू राजनीति, सामाजिक कार्यलगायत विभिन्न विकासका गतिविधिहरूमा सरिक हुन थालेका ।
▪ छोरा र छोरी एकै हुन् भन्ने सोचको क्रमश विकास हुँदै गएको ।
▪ प्रत्येक वडामा १ महिला सदस्य र १ दलित महिला सदस्य अनिवार्य रूपमा निर्वाचित हुने व्यवस्था गरेको हुँदा उनीहरूले सम्पूर्ण महिला, दलित, जनजातिहरूको हक हित तथा अधिकारको पक्षमा आवाज उठाएका कारण सामाजिक न्याय, समानता लगायत समाज सुधारका पक्षमा केही प्रगति भएको ।
▪ अपाङ्ग पुनर्स्थापना केन्द्र, विपन्न सहायता केन्द्र, अनाथालय तथा जेष्ठ नागरिक स्याहार केन्द्र स्थापना गरी न्यायपूर्ण समाजको स्थापनामा सहयोग पुऱ्याउन सकिने ।
▪ भौतिक संरचना निर्माण गर्दा बालमैत्री र अपाङ्गमैत्री बनाउन सकिने ।
▪ शिक्षा र जनचेतनामा आएको क्रमिक सकारात्मक सुधारका कारण महिला तथा सीमान्तकृत वर्गको उत्थानमा उपयुक्त वातावरण बन्दै जाने ।
▪ सबै तह र तप्काका समुदायलाई सामाजिक मूल प्रवाहिकरणमा ल्याउँदा गाउँपालिकाको समग्र विकास प्रक्रियाले गति लिन सक्ने ।
▪ महिलाहरू राजनीतिक गतिविधिमा संलग्न हुन थालेकाले उनीहरूका आवाजहरू सम्बन्धित निकायमा पुऱ्याउन सहज भएको ।
▪ एकल महिला, बेरोजगार महिला, अति पिछडिएका तथा विपन्नहरूका लागि रोजगारमूलक तालिमको व्यवस्था गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ गाउँपालिकामा बैङ्किङ सुविधाको अवस्था कमजोर हुँदा सामाजिक सुरक्षा भत्ता लिन र दिन मा सेवाग्राही तथा सेवा प्रदायक दुवैलाई असहजता हुने गरेको ।
▪ गाउँपालिकामा सामुदायिक भेटघाट केन्द्र, दलित सञ्जाल, महिला सञ्जाल, वृद्धाश्रम, बाल सुरक्षा तथा सुधार गृह जस्ता भवनहरूको अभाव रहेको ।
▪ गाउँपालिकामा पुरुषको भन्दा महिलाको जनसंख्या बढी भए पनि परम्परागत रूपमा रहेको लैङ्गिक विभेद पूर्ण रुपमा अन्त्य हुन नसकेको
▪ समाजमा महिलाको समग्र सामाजिक स्तर अत्यन्त कमजोर रहेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ जातीय भेदभाव पूर्ण रूपले अन्त्य हुन नसकेको ।
▪ सीमान्तकृत समुदाय, आदिवासी जनजातिहरूको आर्थिक र सामाजिक सबलीकरण हुन नसकेको ।
▪ जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू अपेक्षाकृत रूपमा प्रभावकारी हुन नसकेका ।
▪ लुकिछिपी बाल विवाह गर्ने प्रचलन हालसम्म कायम रहेको ।
▪ महिला तथा जनजातिहरूको उद्यमशिलता विकास तथा शसक्तिकरण सम्वन्धि तालिमहरू संचालन गर्दा लक्षित वर्ग सम्म पुग्न नसकेको । महिला तथा जनजातिमा पनि टाठा बाठाको नै पकड रहेको ।
▪ लैङ्गिक विभेद तथा हिंसाले समाजमा सामाजिक विग्रह ल्याउनुका साथै विकासको गतिमा नकारात्मक असर पर्न सक्ने ।
▪ महिला पछाडि पर्दा समग्र पारिवारिक संगठन र समाज नै विकृत बन्न सक्ने ।
▪ सामाजिक सौहार्दता, मेलमिलाप, शान्ति र समृद्धिका लागि सामाजिक विवेकको प्रयोग गरी सामाजिक अन्तरघुलनका साथै महिला शसक्तिकरण र सीमान्तकृत वर्गको मूल प्रवाहिकरण गर्नुपर्ने ।
▪ व्यापक रूपमा महिला शिक्षा तथा अन्य जातजाति, अल्पसङ्ख्यक र सीमान्तकृतहरूलाई विशेष रूपमा लक्षित गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
▪ प्रसूती सेवाको व्यवस्था गर्नुको साथै प्रजनन् स्वास्थ्य बारे जनचेतना फैलाउनुपर्ने ।
▪ घरेलु हिंसा र महिला हिंसा निर्मूल गर्नुपर्ने ।
▪ गाउँपालिकाभित्र गठन भएका दर्जनौं आमा समूहहरूलाई नकारात्म कार्य तथा विकृति विरुद्ध अभियान सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्ने ।
▪ बालविवाह तथा बहुविवाहलाई दण्डित गर्नुपर्ने ।
▪ बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा महिलामैत्री संरचनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
सरुमारानीको सभ्यता न्यायपूर्ण समाज र सामाजिक सौहार्दता
लक्ष्य
सामाजिक न्यायमा आधारित सभ्य समाजको निर्माण गर्ने
उद्देश्यहरू
लैङ्गिकता, उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु

उद्देश्य १ः लैङ्गिकता उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु	
रणनीति	**कार्य नीति**
१.१ महिला जागरण केन्द्रित नीति निर्माण तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.१.१ छात्रामैत्री वातावरण निर्माण गर्न हरेक विद्यालयका प्रधानाध्यापक तथा व्यवस्थापन समितीसँग नियमित अन्तरकृया सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.२ महिला अधिकार, महिला हिंसा, यौन शोषक, यौन हिंसा जस्ता विषयहरूको समुचित सम्बोधन हुनेगरी महिलालाई सचेत बनाउन हरेक वडामा रहेका महिला अधिकारकर्मी, महिला नेतृ, शिक्षिका लगायत सचेत र सक्षम महिलाको संयोजकत्वमा महिला सेल गठन गरिनेछ ।
	१.१.३ प्रत्येक वडामा रहेका महिला सेलहरूमार्फत हरेक महिना पुरुषहरूको समेत संलग्नतामा महिला जागरण सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.४ स्थानीय सञ्चार माध्यामहरूबाट लैङ्गिकता तथा महिला जागरण सम्बन्धी सामाग्री नियमित प्रसारण गरिनेछ ।
	१.१.५ दाइजो प्रथा तथा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध हरेक वर्ष विशेष जागरण सप्ताह मनाइने छ ।
	१.१.६ विद्यालयमा सामाजिक शिक्षा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकालाई समेटेर लैङ्गिक हिंसा र महिला जागरण सम्बन्धी अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ महिला सुरक्षा र लैङ्गिक न्यायका निम्ती महिला शसक्तिकरणका कार्यक्रमहरू अभियानको रुपमा सञ्चालन गर्ने	१.२.१ गाउँपालिकामा स्थापना भई कार्य गरिरहेका सबै प्रकारका महिला समूह, आमा समूह, किशोरी समूह लगायतका समूहलाई लक्षित गरी वार्षिक पात्रोका आधारमा नियमित आयआर्जन तालिम, शिप तथा उद्यमशीलता विकास तथा नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२ महिला उद्यमीहरूलाई गाउँपालिका बाहिरका सफल महिला उद्यमीहरूसँग वर्षमा एक पटक साक्षात्कार गराइने छ ।
	१.२.३ मापदण्डका आधारमा महिला उद्यमीहरूलाई उनीहरूको नाममा दर्ता भई सञ्चालन हुने साना तथा घरेलु उद्योग संचालनका लागि अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.४ सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने महिलाहरूको अभिलेख तयार पारी निशुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.५ स्थानीय न्यायिक समितिलाई नियमित तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.६ महिलाका नाममा रहेको अचल सम्पत्ती सम्बन्धी वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ र त्यसमा वृद्धि गर्न ऐन कानूनमा सहुलियतको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.७ महिला हिंसा पहरेदारी तथा कानूनी सेवाका लागि वडास्तरीय महिला सेल गठन गरी अभिमुखिकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.३ जेष्ठ नागरिकको सामाजिक सूरक्षा र	१.३.१ संविधान र नेपाल सरकारले घोषणा गरेका जेष्ठ नागरिक सामाजिक सूरक्षा अन्तर्गतका सबै कार्यक्रम चुस्त दुरुस्त रुपमा प्रभावकारी

उद्देश्य १: लैङ्गिकता उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु	
रणनीति	**कार्य नीति**
आत्मसम्मान कायम हुने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइ सञ्चालन गर्ने	बनाउन गाउँपालिकाभित्र जेष्ठ नागरिक प्रतिकार्य इकाइ सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.२ वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक निशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण शिविर सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ एक वडा एक जेष्ठ नागरिक सत्संग केन्द्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.४ स्थानीय सञ्चार माध्यामसँगको सहकार्यमा जेष्ठ नागरिकहरूका जीवन अनुभव साट्न र सुन्न "जेष्ठ नागरिक आवाज" कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.५ वर्षमा १ पटक आन्तरिक पर्यटन प्रर्वद्धन तथा जेष्ठ नागरिक सम्मान स्वरुप निश्चित मापदण्डका आधारमा जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न परिवहन अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.६ वडास्तरमा आफ्ना रितीथिति, संस्कार, धर्म सम्प्रदाय अनुरुपका भजन किर्तन, गायन, बाद्यवाधन कार्यक्रम संचालन गर्न जेष्ठ नागरिक किर्तन मण्डली गठन गरी बाद्यवाधन यन्त्रमा मापदण्ड बनाई अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.७ ८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकहरूलाई सु-आहारा कार्यक्रम सञ्चालन गरी पोषिलो आहारा वितरण गर्ने प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.३.८ जेष्ठ नागरिकको सम्पूर्ण स्वास्थ्य उपचार सुनिश्चित गर्न अति विपन्न परिवारको स्वास्थ्य बिमामा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
१.४ अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको कठिनाइ न्यूनिकरण गर्ने कार्यक्रमहरूसंचालन गरी उनीहरूको आत्मबल बढाउने र आत्मसम्मान जगाउने ।	१.४.१ अपाङ्गता परिचय पत्र लिन बाँकि भएमा अपाङ्गताको प्रकार अनुसार परिचय पत्र वितरण गरिनेछ ।
	१.४.२ ह्वील चेयर आवस्यक अपाङ्गहरूको लगत संकलन गरी त्यसमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.४.३ विशेष क्षमता भएका अपाङ्गहरूको वृत्ति विकास कार्यक्रम अन्तर्गत कलाकारिता शिप विकास तथा आय आर्जन तालिम नियमित सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.४.४ गाउँपालिकामा अब बन्ने सबैखाले सार्वजनिक भौतिक संरचनाहरू अपाङ्गमैत्री बनाउन निर्माण मापदण्ड र कार्यविधि परिमार्जन गरिनेछ ।
	१.४.५ अपाङ्गता भएका तर विशेष कलाको क्षमता भएकालाई लक्षित गरी प्रोत्साहन अनुदान दिइनेछ ।
१.५ जातिय विभेद, अल्पसंख्यक दलित, आदिवासी, मुस्लिम थारु तथा राज्यको मूल प्रवाहमा आउन नसकेको नागरिकहरूका मूल सरोकारका विषयमा अध्ययन गरी मूल	१.५.१ लोपोन्मुख, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत तथा राज्यको मूल प्रवाहिकरणभन्दा बाहिर रहेका वर्ग, व्यक्ति वा समुदायको यर्थाथ स्थितिका बारेमा अध्ययन गरी स्थितिपत्र प्रकाशन गरिनेछ ।
	१.५.२ आदिवासी, जनजाती तथा मुस्लिमहरूका मौलिकता र पहिचान रहनसहन, रितिथिति, परम्परा, भेषभूषा खानपान, कला, चाडवाड आदिका बारेमा विस्तृत विवरण सहितको अभिलेख तयार पारिनेछ ।
	१.५.३ सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अनुरुप राज्यको आरक्षण कोटामा सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने यो वर्गका आकांक्षीहरूलाई लक्षित गरी विशेष तयारी कक्षाहरू निशुल्क सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य १: लैङ्गिकता उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु	
रणनीति	**कार्य नीति**
प्रवाहिकरण कार्यनीति निर्माण गर्ने	१.५.४ यि वर्गका विद्यालय जाने बालबालिकाको शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न अभिभावक शिक्षा र शैक्षिक सामाग्रीमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।
	१.५.५ छुवाछुत र सबै प्रकारका सामाजिक भेदभाव अन्त्य गर्न राज्यको मूल कानूनको अधिनमा रहि त्यस्ता कार्यलाई दण्डित गर्न स्थानीय कानून निर्माण गर्दै न्यायिक समितिलाई सकृय तुल्याइनेछ ।
	१.५.६ यि लक्षित वर्गलाई समेट्ने शिप विकास र व्यवसायिक आयआर्जनका लागि तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.५.७ लोपोन्मुख भाषा तथा लिपिको संरक्षण गर्न परामर्श अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिनेछ ।
	१.५.८ सामाजिक अन्तरघुलन कार्यक्रम अन्तर्गत वर्षमा एक पटक विशेष राष्ट्रिय दिवसको अवसरमा गाउँपालिकाको आयोजनामा सबै जात वर्ग सम्प्रदाय दलित उत्पिडितहरू सम्मिलित चियापान तथा अनुभूति आदान प्रदान कार्यक्रम आयोजना गरिनेछ ।

लैङ्गिक समानता, श्रेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	विद्यार्थी,अभिभावक, प्रधानाध्यापक तथा व्यवस्थापन समितिसंग अन्तरकृया कार्यक्रम			२००	३००	४००	
		१.१.२	वडास्तरीय महिला हिंसा तथा लैङ्गिक भेदभाव निगरानी सेल गठन		४००				
		१.१.३	महिला सेल मार्फत हरेक महिना जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.४	लैङ्गिकता र महिला जागरण सञ्चार कार्यक्रम संचालन	३०	३५	४०	४५	५०	
		१.१.५	महिला हिंसा र दाइजो प्रथा विरुद्ध वार्षिक रुपमा सप्ताह व्यापी कार्यक्रम	७०	७५	८०	८५	९०	
		१.१.६	सामाजिक शिक्षामा यौन हिंसा, अपहरण, बलात्कार जस्ता विषयमा शिक्षक-शिक्षिका अभिमुखिकरण कार्यक्रम	३०	३५	४०	४५	५०	
	१.२	१.२.१	महिला शिप विकास तथा आय आर्जन साथै नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.२	सफल महिला उद्यमी साक्षात्कार कार्यक्रम	४५	५०	५५	६०	६५	
		१.२.३	महिला लघु उद्यमी तथा व्यवसायीलाई अनुदान	२००	२००	३००	३००	३५०	
		१.२४	सरकारी सेवा प्रवेश नि:शुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन	५००	५००	६००	६००	६००	
		१.२.५	न्यायिक समिति लैङ्गिक भेदभाव विरुद्ध न्याय सम्पादन तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.६	महिलाको स्वामित्वमा अचल सम्पत्ति वृद्धि गर्न स्थानीय ऐन कानून संशोधन						

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.७	महिला हिंसा पहरेदारी वडास्तरीय महिला सेल अभिमुखिकरण	५०	५०	५०	५०	५०	
	१.३	१.३.१	गाउँपालिकामा “जेष्ठ नागरिक सहयोग कक्ष” गठन		२००				
		१.३.२	जेष्ठ नागरिक वडास्तरिय निःशुल्क स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन	५००	५५०	६००	६५०	७००	
		१.३.३	वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक सत्संग केन्द्र निर्माण		५००	५००	५००	१०००	
		१.३.४	जेष्ठ नागरिक आवाज कार्यक्रम सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.५	जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन परिवहन अनुदान			९००	१०००		
		१.३.६	जेष्ठ नागरिक किर्तन तथा मनोरञ्जन मण्डली गठन तथा वाद्ययन्त्र अनुदान	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.३.७	८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकलाई सु-आहारा कार्यक्रम	८५	९०	९५	१००	११०	
		१.३.८	जेष्ठ नागरिक स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा अति विपन्न अनुदान	१५०	२००	२५०	३००	५००	
	१.४	१.४.१	अपाङ्गता परिचय पत्र वितरण						
		१.४.२	ह्विलचेयर आवश्यक तर नपाएका अपाङ्गको लागि ह्विलचेयर खरिद			२००			
		१.४.३	विशेष क्षमता भएका अपाङ्ग लक्षित कलाकारिता, आय आर्जन तथा शिप विकास तालिम	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.४.४	सार्वजनिक भौतिक निर्माणमा अपाङ्गमैत्री बनाउन मापदण्ड परिमार्जन						
		१.४.५	अपाङ्गता भएका कलाकारलाई विशेष प्रोत्साहन अनुदान	१००	१५०	२००	२५०	३००	
	१.५	१.५.१	सिमान्तकृत तथा मूल प्रवाहिकरणमा छुटेका वर्गको स्थितिपत्र प्रकाशन	५०	५०	५०	५०	५०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.५.२	आदिवासी, जनजाती, मुस्लिम लगायतका वर्गको सांस्कृतिक पहिचान सम्बन्धी अध्ययन गरी पार्श्वचित्र प्रकाशन		५००				
		१.५.३	सरकारी सेवामा मूल प्रवाहिकरण लक्षित विशेष तयारी कक्षा सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.५.४	लक्षित वर्ग अभिभावक शिक्षा तथा शैक्षिक सामाग्री वितरण	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.५.५	छुवाछुत र सामाजिक भेदभाव न्यूनिकरण विशेष न्यायिक समिति तालिम	१५०	२५०	२५०	३००	३००	
		१.५.६	लक्षित वर्ग विशेष आय आर्जन तालिम	६०	६०	६०	६०	६०	
		१.५.७	लोपोन्मुख भाषा तथा लिपि अध्ययन परामर्श	४०	४०	४०	४०	४०	
		१.५.८	सामाजिक अन्तरघुलन चियापान कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ महिला सचेतनामा वृद्धि हुनेछ ।
- ✓ सरकारी सेवा तथा उद्यम व्यवसायमा महिला विपन्न र सिमान्तकृतको उपस्थिति बढ्नेछ ।
- ✓ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका कठिनाइहरू न्यूनिकरण हुनेछ ।
- ✓ सामाजिक, भेदभाव तथा थिचोमिचोमा कमी आउनेछ ।
- ✓ जेष्ठ नागरिकको उचित सुरक्षा र सम्मानको प्रबन्ध हुनेछ ।

५.५ बालबालिका

पृष्ठभूमि

हालको बालबालिकाको समग्र अवस्थाले भोलि राष्ट्र निर्माण तथा समाज निर्माणमा जिम्मेवार हुने मानव संशाधन कस्तो हुनेछ भन्ने निर्धारण गर्दछ तसर्थ बालबालिकाको उचित हेरचाह, शिक्षा, पोषण, स्वास्थ्य जस्ता विषयहरूबाल अधिकार अर्थात नागरिक दायित्व र जिम्मेवारीका मात्र विषय होइनन्, यि विषय आज हामिले भोलिको समाज र राष्ट्र निर्माणमा गरिने वृहद लगानीसँग गाँसिएका विषयहरू हुन् ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ बालबालिकाको मौलिक अधिकार संरक्षणको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई आएको ।
▪ गाउँपालिकाको ठुलो हिस्सा बालबालिका भएकोले उनीहरूको राम्रो हेरचाह गर्न सबै भविष्यका लागि असल समाज र नागरिक निर्माण गर्न सकिने ।
▪ संविधानले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरेको ।
▪ स्थानीय सरकारले बाल सरोकारका विषयलाई आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा महत्व दिने गरेको
▪ आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा स्थानीय सरकारको जिम्मेवारीमा रहेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ राज्यद्वारा बालबालिकाको क्षेत्रमा गरेको लगानि पर्याप्त र प्रभावकारी नभएको
▪ विपन्नताका कारण धेरै बालबालिकाहरू आधारभूत आवश्यकता र अधिकारबाट बञ्चित हुनुपरेको ।
▪ बालबालिकालाई उचित शिक्षा, पोषण र स्वास्थ्यको पूर्ण ग्यारेन्टी गर्न नसकिएको ।
▪ बालबालिकाको उचित स्याहार र अधिकारको प्रत्याभूति गर्नु चुनौती र जिम्मेवारी रहेको
▪ समयमै बालबालिकाका सवालहरूको सम्बोधन गर्न नसके भोलिको भविष्य अनिश्चित र अन्धकार हुने जोखिम रहेको ।

दीर्घकालिन सोच
नैसर्गिक अधिकार पूर्ण बालमैत्री समाज
लक्ष्य
बालबालिकाको, अधिकार अन्तर्गत स्वास्थ्य, पोषण, उचित स्याहार र शिक्षाका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ बालबालिकाका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु

उद्देश्य १. बालबालिकाका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ बाल अधिकार सम्बन्धी जनचेतना जागरण गर्ने	१.१.१ बाल अधिकार र बालबालिकामा गरिने लगानीका सम्बद्धमा अभिभावकहरूलाई सचेत बनाउने कार्यक्रम अभियानका रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.२ बालबालिकाहरू स्वंयलाई बालबालिकाका आवश्यकता र अधिकारका विषयमा सचेत तुल्याउन विद्यालय पाठ्यक्रम बाहेक स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.३ बालमैत्री स्थानीय शासन (CFLG) कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने हेतुले गाउँपालिकाका समग्र बालबालिकाको वस्तुगत अवस्थाबारे अध्ययन गरी बालबालिका स्थितिपत्र तयार पारिनेछ ।
	१.१.४ विशेष अवसरहरुमा सप्ताहव्यापि बालअधिकार जागरण अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
१.२ अतिविपन्न तथा विशेष संरक्षण आवश्यक असहाय बालबालिका केन्द्रित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	१.२.१ असहाय बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.२.२ गाउँपालिकास्तरीय एक असहाय बाल गृहको स्थापना गरिनेछ ।
१.३ बालअधिकार सम्बन्धी नीतिगत सूधार तथा व्यवस्था	१.३.१ गाउँपालिकालाई बालश्रम मूक्त घोषणा गर्न गृहकार्य गरिनेछ ।
	१.३.२ बालविवाह मूक्त गाउँपालिका घोषणा गर्न गृहकार्य गरिनेछ ।
	१.३.३ सबै प्रकारका बाल हिंसा विरुद्ध आवाज उठाउन सञ्चार माध्याम, सामाजिक संजाल तथा सरकारी र गैर सरकारी संस्थाको सहयोग लिइनेछ ।
	१.३.४ गाउँपालिका तथा वडास्तरीय बालक्लब स्थापना र तीनको प्रभावकारीता वृद्धि गर्न बालबालिकालाई Motivational तथा नेतृत्व विकास तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.३.५ बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा तथा शोषणका कृयाकलाप नियन्त्रण गर्न एक बालहेल्प लाईन सेवा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.६ गाउँपालिकास्तरीय एक बाल उद्यान निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.७ बालवालिकासंग स्थानीय सरकार कार्यक्रम अन्तर्गत हरेक वर्षको एक पटक गाउँपालिका अध्यक्षसंग वालवालिकाको सरोकार सम्वन्धी बालबालिकासंग प्रत्यक्ष अन्तर्कृया आयोजना गरिनेछ ।

बालबालिकाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	बाल अधिकार सम्बन्धी अभिभावक सचेतना कार्यक्रम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.२	स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम	६०	६०	६०	६०	६०	
		१.१.३	बालबालिकाको वस्तुगत स्थितिपत्र तयारी	५०					
		१.१.४	विशेष अवसर (बाल दिवस) मा सप्ताहव्यापि बालअधिकार जागरण अभियान सञ्चालन	७०	८०	९०	१००	११०	
	१.२	१.२.१	अति विपन्न तथा असहाय बालबालिकाको, शिक्षा स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध		२००				
		१.२.२	बालगृहको निर्माण			५००	५००	८००	
	१.३	१.३.१	बालश्रम मुक्त गाउँपालिका घोषणा						
		१.३.२	बालविवाह मुक्त गाउँपालिका घोषणा		२००				
		१.३.३	बालशोषण र बाल हिंसा विरुद्ध जनचेतना अभियान	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.३.४	बालक्लबमा आबद्ध बालबालिकाको नेतृत्व विकास तालिम	६०	७०	८०	९०	१००	
		१.३.५	बालहेल्पलाईन सञ्चालन		१००				
		१.३.६	बाल उद्यान स्थापना				५००		
		१.३.७	हरेक वर्षको एक पटक गाउँपालिका अध्यक्षसंग वालवालिकाको सरोकार सम्वन्धी वालवालिका संग प्रत्यक्ष अर्न्तकृया आयोजना	५०	५५	६०	६५	७०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ बालमैत्री समाजको निर्माण हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत बाल अधिकारको सुनिश्चितता हुनेछ ।
- ✓ अति विपन्न र असहाय बालबालिकाहरू सुरक्षित हुनेछन् ।
- ✓ बालमैत्री स्थानीय शासनको अभ्यास सफल हुनेछ ।

५.६ युवा, मानव संसाधन श्रम तथा रोजगार

पृष्ठभूमि

राष्ट्रिय युवा नीति २०७२ अनुसार १६ देखि ४० वर्ष उमेर समुहको जनसंख्यालाई युवा समूहमा राखिएको छ। देशको प्रमुख श्रम शक्ति, मानव संसाधन र उर्जाको आधार स्तम्भ नै यी युवाहरू हुन्। युवाको सामर्थ्यलाई पूर्णत सदुपयोग गरेका राष्ट्रहरूले नै ठूलो फड्को मारेका छन्। जनसंख्याको उपस्थिति तथा मानव संसाधन विकास तथा श्रमशक्तिका हिसाबले ठूलो जनसांख्यिक लाभ बोकेको यस गाउँपालिकाले युवा शक्तिलाई देशमै उपयूक्त रोजगारी दिनसके छोटो अवधि मै आर्थिक तथा सामाजिक समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिकास्तरमा युवासँग सम्बन्धित उद्घोषण, नेतृत्व विकास, क्षमता विकास तथा खेलकुद प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्ने गरिएको
▪ युवा शक्ति गाउँपालिकाको मानव संसाधनको महत्वपूर्ण श्रोत हुनु।
▪ गाउँपालिकाको भावी समृद्धि युवाको काँधमा रहनु
▪ युवासँग सम्बन्धित क्लव, खेलकुद मैदान तथा साँस्कृतिक टोलीहरू गाउँपालिकामा रहनु।
▪ युवा शक्तिमा रहेको जागरुकतालाई यथोचित सम्बोधन गर्न सके गाउँपालिकाको विकासमा कायापलट हुन सक्ने।
▪ नियमित रूपमा खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिका लागि रंगशाला, खेलकुद मैदान तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिलाई प्राथमिकतामा राखेर क्रमश: स्तरोन्नती गर्न सकिने।
▪ गाउँपालिकाको युवा लक्षित वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिने
▪ गैरसरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी युवामैत्री, तालिम, गोष्ठी तथा सेमिनार आयोजना गरी आय आर्जनका गतिविधिमा आवद्ध गराउन सकिने।
▪ गाउँपालिकामा विभिन्न प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमहरू आयोजना गरी युवालाई प्रतिस्पर्धात्मक तथा जागरुक बनाउन सकिने।
▪ उच्च तथा प्राविधिक शिक्षाका अवसरहरू गाउँपालिकामै सिर्जना गरी रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिने।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ गाउँपालिकामा युवा लक्षित कार्यक्रमले युवा वर्गलाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकेको।
▪ गाउँपालिकाबाट स्वभाविक रूपमा ठूलो हिस्सा शिक्षा तथा रोजगारका लागि शहरी क्षेत्र तथा विदेश पलायन भइरहेको।
▪ प्रधानमन्त्री युवा रोजगार कार्यक्रम आशातित रूपमा युवा आकर्षण र युवामैत्री हुन नसकेको
▪ युवा जनशक्तिलाई यथोचित अभिमूखीकरण तथा तालिमको व्यवस्था हुन नसकेको।
▪ गाउँपालिकामा रहेका वेरोजगार युवाहरू निरास, निश्क्रिय भई मोबाइल लगायतका प्रतिफलहिन कृयाकलापमा सम्लग्न हुने लत बढ्दै गएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ कतिपय युवाहरू गलत संगत, लागूपदार्थ सेवन, झैझगडा लगायतका कुलतमा फस्ने अवस्था रहेको ।
▪ गाउँपालिकामा अध्ययन तथा रोजगारका लागि शहर तथा विदेश गएकाहरूलाई स्वदेशमै रोजगार सिर्जना गर्न चुनौती रहेको
▪ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वेरोजगार युवालाई थेग्न सक्ने गरी रोजगारीको सिर्जना गर्न चुनौती रहेको ।
▪ कोभिड-१९ बाट प्रभावित वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका तथा गाउँपालिकाका वेरोजगार युवालाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकिएको
▪ पूर्वाधारको समूचित विकास गर्न नसकिएका कारण तोकिएका खेलकुद मैदानहरू, क्लव तथा मनोरञ्जनात्मक स्थलहरू स्तरोन्नती गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
▪ कुलतमा फसेका वा फस्ने खतरामा रहेका युवालाई रोक्ने कार्यक्रम तत्काल सञ्चालन गर्नु पर्ने चुनौती रहेको ।

दीर्घकालिन सोच
श्रमशिल, कर्मठ र दक्ष युवा मानव संसाधन निर्माण
लक्ष्य
गाउँपालिकाको युवा जनसंख्यालाई पूर्ण रोजगार र उच्च उत्पादनमुखि बनाउने
उद्देश्यहरू
✓ श्रमशिल र सकृय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सहि सदुपयोग गर्नु

उद्देश्य १ : श्रमशिल र सकृय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सहि सदुपयोग गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ युवा तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने	१.१.१ गाउँपालिकाभर रहेका युवा जनशक्तिको पृष्ठभूमिबारे स्थितिपत्र तयार पार्ने
	१.१.२ गाउँपालिकाबाट श्रम तथा रोजगारीका लागि बाहिरिएका युवाहरूको पूर्ण विवरण तयार पारिनेछ ।
१.२ दक्ष र शिपयुक्त मानव संसाधनको विकास गर्ने	१.२.१ युवा स्थितिपत्रमा तयार विवरण अनुसार हाल अदक्ष र अर्धदक्ष मानव श्रोतलाई लक्षित गरी उनीहरूको रुचि र झुकाव अनुसार नियमित शिप विकास रोजगारी मूलक र Motivatonal तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२ समाजमा शान्ति सुव्यवस्था, आपतकालिन उद्धार र मानव सेवामा लगाउने उद्देश्यका साथ युवा स्वयंसेवक दस्ता तयार गर्न अभिमुखिकरण तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य १ : श्रमशिल र सकृय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सहि सदुपयोग गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.२.३ गायन, वाद्यवाधन, नृत्य , कला, अभिनय आदिमा विशेष रुची भएका युवाको पहिचान गरी वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिमा आबद्ध गराई उनीहरूलाई विशेष तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.४ कुनैपनि युवालाई बेरोजगार नराख्न प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत उनीहरूलाई समेटि गाउँघरमा आवश्यक अर्धदक्ष कामहरू जस्तै इलेक्ट्रिसियन, प्लम्बिङ, कृषि श्रम, निर्माण आदिका लागि विशेष तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.५ गाउँपालिकाभर सञ्चालनमा रहेका युवा क्लबहरूको अभिलेखीकरण गरी प्रत्येक क्लबलाई युवाका सरोकार समाधान गर्ने केन्द्रको रुपमा विकास गर्न एक गाउँपालिका स्तरिय युवा सम्मेलनको आयोजना गरिनेछ ।
	१.२.६ यस प्रकारका युवा क्लबका कृयाकलापलाई संस्थागत रुपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसंग साक्षात्कार गरी युवा क्लवलाई साधन श्रोत सम्पन्न गराइनेछ ।
	१.२.७ कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोचाउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.८ युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशिल विकास तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.९ जिवन निर्वाहमा चरम कठिनाइ भोगी वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.१० युवा उद्यमशिलता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

यूवा मानव संसाधन श्रम तथा रोजगारको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	यूवा स्थितिपत्र तयार पार्ने	५०					
		१.१.२	रोजगारीका लागि बाहिरिने युवाहरूको समग्र विवरण तयार पार्ने		७५				
	१.२	१.२.१	रोजगारीमूलक तथा युवा अभिमुखिकरण तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.२	यूवा स्वयंसेवा दस्ता तालिम	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.३	यूवा कलाकारीता तालिम	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.४	प्रधानमन्त्री रोजगार विशेष तालिम	४०	४५	६०	६५	७०	
		१.२.५	गाउँपालिकास्तरिय युवा सम्मेलनको आयोजना	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.६	युवा क्लवका कृयाकलापलाई संस्थागत रुपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसंग साक्षात्कार गर्ने	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.७	कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोयाउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन	२००	२००	३००	३००	३००	
		१.२.८	युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशिल विकास तालिम सञ्चालन	१६०	१६५	१७०	१७५	१८०	
		१.२.९	वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान तथा सवलिकरण कार्यक्रम सञ्चालन	४००	४००	५००	५००	६००	
		१.२.१०	युवा उद्यमशिलता विकास कार्यक्रम	५००	५००	६००	६००	७००	

अपेक्षित उपलब्धी

- ✓ शिपयुक्त अर्धदक्ष र दक्ष मानव संसाधनको विकास हुनेछ ।
- ✓ बेरोजगार युवाको जनसंख्यामा उल्लेख्य कमी आएको हुनेछ ।

५.७ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

पृष्ठभूमि

अनुशासन, राष्ट्रिय भाइचारा प्रदर्शनी गरी शारीरिक तन्दुरुस्ती कायम गर्न खेलकुद विकासको अहम् महत्व रहेको हुन्छ । विश्वका विकसित देशहरूले खेल पर्यटन मार्फत समृद्धि हासिल गरेको र विश्वस्तरमा पहिचान स्थापित गरेको पाइन्छ । उदाहरणको लागि स्पेन, इटली, इङ्गल्याण्ड, ब्राजिल फ्रान्स जस्ता यूरोपियन राष्ट्रहरू हाल खेल प्रवर्द्धनमार्फत विश्व परिचित मात्र नभई खर्बौं डलरको कारोबार गर्दछन् । छिमेकी राष्ट्र भारतसमेत क्रिकेटका लागि प्रसिद्ध मानिन्छ । पूर्वाधार अभाव तथा व्यवसायिकताको अवसर नहुँदा नहुँदै पनि नेपाली खेलाडिहरू खेलकुदमा आवद्ध छन् किनकि खेलकुद विकास आर्थिक समृद्धिसँग पनि जोडिएको छ । गाउँपालिकाले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा खेलकुद विकासलाई महत्व दिएको छ । यो गाउँपालिकाले खेलकुदको माध्यमबाट सबै वडाहरू बीच भाइचारा सम्बन्ध राख्ने उद्देश्य रोखेको छ । खेलमैदान, योग तथा व्यायमशाला,तथा कभर्डहल निर्माणमा तदारुक्तता देखाउनुले गाउँपालिका खेलकुदको विकासमा सम्वेदनशील भएको देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिकाको वडा नं २ मा २० रोपनीमा फैलिएको मैदान बर्नबिर खेलमैदान, ४० रोपनीमा लोसार मञ्च खेल मैदान, १ रोपनीमा फैलिएको भमपाली खेलमैदान लगायतका ठूला खेलमैदानहरु हुनु ।
▪ वडा नं. ३ मा भलिबल खेलको खेल मैदान निर्माण भएको ।
▪ गाउँपालिकाका विभिन्न वडामा निर्माण गरिएका पक्की भवन हरूलाई दैनिक प्रयोग र जर्गेना गर्न तथा युवाहरूमा भौतिक संरचना प्रति अपनत्व जगाउनका लागी योग तथा ब्यायमशालाको रुपमा पनि प्रयोग गर्न सकिने ।
▪ गाउँपालिकाको सबै वडाहरूमा भेटघाट गरी विविध विषयमा छलफल गर्नका लागि उपयुक्त ठाउँको व्यवस्था रहेको ।
▪ गाउँपालिकाले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूमा वर्षेनी खेलकुद क्षेत्रको विकासलाई प्राथामिकतामा राख्ने गरेको
▪ गाउँपालिकाका सबै विद्यालय तथा वडाहरूमा आवश्यक खुलाचौर तथा खेलमैदान रहेको
▪ गाउँपालिकाको पायक पर्ने स्थान बड्डाँडामा सुविधा सम्पन्न सांस्कृतिक केन्द्र निर्माण गर्न सकिने ।
▪ विभिन्न स्थानीय तथा राष्ट्रिय खेलहरू मार्फत स्थानीय प्रतिभाहरू जगेर्ना गर्न सकिने
▪ युवाहरूलाई लोक संस्कार, संस्कृतिको संरक्षण र संर्वद्धनका संवाहकका संवाहकका रुपमा लिएको यस गाउँपालिकाले अन्तर गाउँपालिका स्तरिय/वडा स्तरिय कला प्रदर्शन तथा प्रतियोगीताहरू संचालन गर्न सक्ने ।
▪ खेलपूर्वाधारको विकास मार्फत विभिन्न खेल प्रतियोगिताहरू आयोजना गरी खेलकुद पर्यटनको विकास गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ गाउँपालिकामा भएका खेल मैदान, पार्क तथा पिकनिक स्थल व्यवस्तित एवं पुर्वाधारयुक्त हुन नसक्नु ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ गाउँपालिकामा खुल्ला चौर, खेल मैदान, पार्क तथा पिकनिक स्थल प्राय कच्ची हुनाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिले निरन्तरता पाउन नसक्नु ।
▪ गाउँपालिकाभर सार्वजनिक पुस्तकालय, सिनेमा हल तथा नाट्यशाला, स्वीमिङपुल, व्यायामशाला जस्ता अध्ययन तथा मनोरञ्जन स्थलको अभाव हुनु
▪ गाउँपालिकामा खेलकुदको विकास गर्न स्थानीय स्तरमा खेलकुद प्रशिक्षकको अभाव हुनु ।
▪ सिमित बजेटका कारण गाउँपालिकाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनमा यथोचित लगानी गर्न नसक्नु ।
▪ व्यवस्थित खेलकुद पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठूलो आकारको बजेटको व्यवस्थापनको चुनौती रहेको ।
▪ भौगौलिक अवस्थिति तुलनात्मक रूपमा असहज भएर पनि खेलकुद पूर्वाधारको चाहेजति सहज र चुस्त रूपमा विकास गर्न कठिन रहेको ।
▪ खेलकुदप्रति अभिरुचि राख्ने तथा प्रतिभावान् खेलाडीहरू शिक्षा तथा रोजगारी लगायतका कारणले गाउँपालिका छोडने भएकाले उनीहरूलाई फर्काएर टिकाउने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
▪ खेलकुदलाई व्यवसायीकरण गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगितामा खेलाडिहरू समावेश गराउन कठिन परिस्थिति रहेको ।
▪ यातायात सुविधाको अभावमा विभिन्न वडामा रहेका खुलाचौर तथा खेलमैदान स्तरउन्नति गर्ने कार्य कठिन भएको ।
▪ ऐतिहासिक, पर्यटकीय तथा धार्मिक महत्वका क्षेत्रहरूमा पार्क, वनभोज स्थल आदिको विकास गर्न कठिन ।

दीर्घकालिन सोच
शारिरीक र मानसिक रुपमा स्वस्थ नागरिक निर्माण
लक्ष्य
शारिरीक स्वास्थ्य र मानसिक सन्तुलनका लागि आधारभूत खेलकुद र मनोरञ्जनका पूर्वाधार विकास गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यमले नागरिकको खुसी र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १. खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यामले नागरिकको खुसि र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ खेलकुद पूर्वाधारको प्रवन्ध गर्ने	१.१.१ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा खेल मैदानको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.२ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा न्यूनतम खेल सामाग्रीको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.३ वडास्तरीय खेल मैदानको व्यवस्था गरिनेछ
	१.१.४ वडास्तरीय खेलकुद विकास समिति निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य १. खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यामले नागरिकको खुसि र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.१.५ गाउँपालिका स्तरीय रंगशाला निर्माण गरिनेछ ।
१.२ खेलाडी पहिचान तथा प्रशिक्षण	१.२.१ गाउँपालिकास्तरीय सम्पूर्ण खेलाडीहरूको विवरण तयार पार्ने
	१.२.२ खेल अनुसार खेलाडी समूह छुट्याई वडास्तरीय खेलकुद समिति मार्फत प्रशिक्षण तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	१.२.३ राष्ट्रिय खेलमा भाग लिने खेलाडीहरूलाई विशेष तयारी प्रशिक्षण सञ्चालन गर्न कोषको व्यवस्था गरिनेछ
	१.२.४ स्थानीय तह र प्रदेशस्तरमा आयोजना हुने खेलहरुमा सहभागी हुन खेलाडी प्रशिक्षण सञ्चालन गरिनेछ ।
१.३ खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने	१.३.१ गाउँपालिकास्तरीय भलिवल, फूटबल तथा एथलेटिक्स प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.२ अन्तर विद्यालय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.३.३ वडास्तरिय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ ।
१.४ स्थानीय स्तरमा गर्न सकिने मनोरञ्जनात्मक कृयाकलापको अध्ययन गरी व्यवस्थित गर्ने	१.४.१ स्थानीय जातजाति, धर्म, सम्प्रदायहरूमा प्रचलित कला, कौशल, गायन, नृत्य आदिको पूर्ण विवरण तयार गरी तिनिहरूको जगेर्ना र सान्दर्भिकता बारे अध्ययन गरिनेछ ।
	१.४.२ ठूलो संख्याका मानिसहरूलाई सामूहिक रुपमा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने प्रकारका जात्रा, मेला, हाट, नौटङ्की, नाटक, गान, बजाना, नृत्य, जादु, कला, कौशल, आदिलाई संस्थागत गर्न सम्भावना अध्ययन गरिनेछ ।
	१.४.३ गुरुङ,क्षेत्री, मगर समुदायमा सञ्चालित रोधी, घाटु नृत्य लगायतका मौलिक परम्पराहरूको जर्गेना गर्दै समय सापेक्ष जीवन्त तुल्याइराख्न त्यस्ता जातीहरू रहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित बार्षिक तथा नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजना गर्न विशेष अर्न्तकृया पश्चात कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.४.४ वनभोज स्थलहरूलाई व्यवस्थित गर्ने वडास्तरीय पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल बारे सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने

खेलकुद तथा मनोरञ्जनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	विद्यालय स्तरीय खेल मैदान मर्मत सम्भार	५००	६००	७००	८००	१०००	
		१.१.२	विद्यालय खेल सामाग्री खरिद	५००	५००	६००	७००	७००	
		१.१.३	वडास्तरीय खेल मैदान निर्माण		१००	२००	३००	४००	
		१.१.४	खेलकुद विकास समिति निर्माण	१५०					
		१.१.५	गाउँपालिका स्तरिय रंगशाला निर्माण	५००	५००	५००	७००	१०००	
	१.२	१.२.१	खेलाडीको व्यक्तिगत विवरण तयारी	५०					
		१.२.२	खेलाडी प्रशिक्षण वडास्तरीय (नियमित)	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.३	खेलाडी प्रशिक्षण (राष्ट्रिय प्रतियोगितामा सहभागी हुन)	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.२.४	खेलाडी प्रशिक्षण (प्रार्दशिक र स्थानीय तह)	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
	१.३	१.३.१	अन्तरविद्यालय वार्षिक खेलकुद Tournament	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.३.२	अध्यक्ष कप फूटबल प्रतियोगिता सञ्चालन	५००	५००	५००	५००	५००	
		१.३.३	वडास्तरीय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता	५००	५००	५००	५००	५००	
	१.४	१.४.१	स्थानीयस्तरमा हुने मनोरञ्जनात्मक गतिविधिको विवरण तयारी	१००					
		१.४.२	परम्परागत मनोरञ्जनात्मक कृयाकलाप संस्थागत गर्ने कृयाकलाप		२००				
		१.४.३	जनजाती समुदायमा प्रचलित मौलिक परम्परा मान्ने जातीहरू रहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित बार्षिक तथा नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम कार्ययोजना निर्माण			५००			
		१.४.४	वनभोजस्थल व्यवस्थापन तथा वडास्तरीय पार्क सम्भाव्यता अध्ययन		५००	७००	९००	१०००	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

- ✓ न्यूनतम खेलकुद पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- ✓ खेलाडीहरू पहिचान भई क्षमता विकास भएको हुनेछ ।
- ✓ स्थानीयस्तरमा प्रचलनमा रहेका मनोरञ्जनात्मक कृयाकलापहरू संस्थागत हुनेछन् ।

५.८ सामाजिक सुरक्षा

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ४३ मा मौलिक हक अन्तर्गत सामाजिक सूरक्षाको हकको व्यवस्था गरिएको छ । जसअनुसार आर्थिक रुपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानून बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनी स्पष्ट पारिएको छ । अर्कोतर्फ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले संघ र प्रदेश कानूनको अधिनमा रहि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको कार्यान्वयन सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेकोले स्थानीय विकास योजना तर्जुमा गर्दा सामाजिक सुरक्षालाई सम्बोधन गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ स्थानीय तहलाई सामाजिक सुरक्षाको अधिकार प्राप्त हुनु ।
▪ नेपाल सरकारले सामाजिक सुरक्षाको विषयलाई प्राथमिकता प्रदान गर्नु ।
▪ योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको सुरुवात हुनु ।
▪ सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतनामा समेत वृद्धि हुनु ।
▪ सामाजिक सुरक्षा मौलिक हकको रुपमा स्थापित हुनु ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू लक्षित समूदायमा केन्द्रित भई पूर्ण प्रभावकारी र संस्थागत हुन नसक्नु
▪ सामाजिक सूरक्षाले समेट्नु पर्ने वर्गलाई समेट्न एकिकृत सूचना प्रणालीको व्यवस्था नहुनु साथै त्यस्ता वर्ग छुट्नु जानु
▪ हाल प्राप्त भैरहेको सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रकम जीवन निर्वाहका लागि आवश्यक न्यूनतम सहयोग समेत नपुग्ने रकम भएकोले नाम मात्रको सामाजिक सुरक्षा हुनु ।

दीर्घकालिन सोच
"असक्त अवस्थामा निस्चिन्तता सामाजिक सूरक्षा"
लक्ष्य
असक्षम र असक्त भई जिवन निर्वाह गर्न नसक्ने अवस्थाका सबैलाई राज्यद्वारा अभिभावकत्व दिने
उद्देश्यहरू
✓ सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु

उद्देश्य १. सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ सामाजिक सूरक्षाको आवश्यकता पर्ने सम्पूर्ण नागरिकको पहिचान गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्ने	१.१.१ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा समेटिने वर्गको परिभाषा र मापदण्ड संघीय र प्रादेशिक सरकारको नीति र कानूनको अधिनमा रहि निर्माण गर्ने र सो को आधारमा त्यस्ता व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत विवरण तयार पारी सूचना प्रणालीमा आबद्ध गर्ने ।
	१.१.२ सामाजिक सुरक्षाका प्रकारहरू निश्चित गरी आवश्यकता र संवेदनशीलताका आधारमा तहहरू छुट्याइने छ। यसरी संवेदनशिलताको तह बमोजिम सुरक्षाको प्रकार, निश्चय गरिनुका साथै मापदण्ड र विद्यमान ऐन कानूनको परिधिमा रहि सामाजिक सूरक्षाको दायरा वृद्धि गर्न श्रोतका आधारमा अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.३ योगदानमा आधारित सामाजिक सूरक्षा व्यवस्था लागू गर्न आवश्यक तयारी अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.४ निजी र अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमिक तथा अन्य जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरकृया गरिनेछ ।
	१.१.५ सामाजिक सूरक्षाका विषयमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

सामाजिक सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	सामाजिक सुरक्षा तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण		१००				
		१.१.२	सामाजिक सुरक्षाका प्रकृति र तहहरूको निर्क्यौल गर्ने र दायरा वृद्धि गर्न अध्ययन	८०					
		१.१.३	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थित गर्न तयारी		५०				
		१.१.४	अनौपचारिक तथा निजी क्षेत्रमा जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा संलग्न गराउन तयारी तथा अन्तर्रकृया	३०	३०	३०	३०	३०	
		१.१.५	जनचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन	४०	४५	५०	५५	६५	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

नागरिकहरूमा सामाजिक सूरक्षा पाउनु मौलिक हक हो र यसमा सक्रिय जीवनमा सहयोग गर्नुपर्छ भन्ने जनचेतनाको विकास हुनेछ। असक्षम, असक्त र असहाय अवस्थाका सबै नागरिकलाई राज्यले सामाजिक सुरक्षाको सहारा सुनिश्चित गरेको हुनेछ।

५.९ शान्ति सुरक्षा

पृष्ठभूमि

गरिबी, सामाजिक विसंगति र अपराध मनोविज्ञानका कारण समाजमा विविध किसिमका आपराधिक घटनाहरू घट्ने गर्दछन्। यस्ता घटनाहरू न्यूनीकरण गर्न शान्ति, सुरक्षा र अमन चयनको प्रवन्ध राज्यले मिलाउने दायित्व हुन आउँछ। यसर्थ गाउँपालिकाले गाउँमा शान्ति सुरक्षा कायम गर्न प्रत्येक वडामा प्रहरी चौकीहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने र आवश्यक सङ्ख्यामा दरबन्दी कायम गरी शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्नु आवश्यक छ। यसका साथै यस गाउँपालिकाले शान्ति सुरक्षाको लागि नगर प्रहरीको गठन गरी शान्ति सूरक्षा तथा अमनचयन सुनिश्चित गर्ने गरिएको छ। यस बाहेक यहाँ वडा नं.२ मा ढुङ्गेगदी प्रहरी चौकी, वाङ्गेसाल सव डिभिजन वन कार्यलय, र वडा नं. ४ मा प्रहरी चौकी रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ वडा नं.२ मा ढुङ्गेगदी प्रहरी चौकी, वाङ्गेसाल सव डिभिजन वन कार्यलय, वडा नं. ४ मा प्रहरी चौकी र गाँउपालिकामा नगर प्रहरीको व्यवस्था गरिएको।
▪ गाउँपालिकामा विगत १२ महिनामा सामान्य घटना बाहेक अन्य आपराधिक गतिविधिहरू नभएका।
▪ गाउँपालिकाभित्र अमन चयन र शान्ति सुरक्षा कायम गर्न जिल्ला र गाउँपालिका अन्तर्गतका सम्पूर्ण सुरक्षा निकायसँग समुचित समन्वय कायम गर्ने र गाउँपालिकाको नगर प्रहरीलाई थप क्रियाशील र चुस्त दुरुस्त बनाइ परिचालन गर्ने नीति लिएको।
▪ आम नागरिकलाई स्वतन्त्रतापूर्वक हिंडडुल गर्न तथा दैनिक कार्य सञ्चालन गर्न सुरक्षा चुनौती नभएको।
▪ गाउँपालिकामा उपाध्यक्षको नेतृत्वमा रहेको न्यायिक समिति तथा सो समिति अन्तर्गतका वडास्तरीय इकाईहरूले समन्वयात्मक तवरले विवाद तथा मुद्दामामिलाको प्रभावकारी छिनोफानो भएकोले थप सुरक्षा जटिलता नभएको।
▪ कुनै पनि बेला हुन सक्ने दुर्घटनाको तत्काल सम्बोधन गर्न सकिने
▪ घटना वा दुर्घटनाका बेला उद्दार सामाग्रीको पर्याप्त आपूर्ति गर्न सकिने।
▪ अमनचयन तथा शान्ति सुरक्षाको अवस्थालाई जुझारु राख्न उपयुक्त कदमहरू चाल्न सकिने।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ गाउँपालिकामा छिटफुट रुपमा चोरी तथा बलात्कारका घटना हुने गरेका
▪ गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थितिको कारणले गर्दा अत्यावश्यक समयमा पनि तुरुन्त सुरक्षा निकायको उपस्थिति हुन नुसक्ने।
▪ सुरक्षा निकायमा दरबन्दी अनुसारको जनशक्ति नरहेको।
▪ सुरक्षाकर्मीको मनोवल उच्च राख्न आधुनिक हतियार, यातायातका साधन आदिको पर्याप्त उपलब्धता नरहेको।
▪ प्रविधिको अभाव तथा सूचना प्रवाह कठिनाइका कारण अपराधका घटनाहरूको यथार्थ लगत राख्न कठिन भएको।
▪ कच्ची तथा निर्माणधीन सडकका कारण घटना या दुर्घटना घट्दा सुरक्षाकर्मीको उपस्थिति तत्काल हुन कठिनाई।
▪ समन्वयात्मक रूपमा उद्दार सामाग्रीको उपलब्धता तथा समूचित प्रयोगमा कठिनाई।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ गाउँपालिकाको सिमित बजेटका कारण सुरक्षा निकायको उपस्थिति सबै वडामा पुऱ्याउने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
▪ अपराधलाई लोकलाज अथवा डर त्रासकाकारण लुकाई अपराधीलाई थप प्रोत्साहित हुने सम्भावना रहेको ।
▪ आत्महत्या नियन्त्रणका लागि मनोसामाजिक परामर्शदाता व्यवस्था गर्न तथा मनोरोगीको पहिचान र उपचार गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको ।
▪ लागुऔषध नियन्त्रण चुनौतीपूर्ण ।
▪ निमुखा तथा सोझा साझा नागरिकको सुरक्षा प्रत्याभूति गर्न चुनौतीपूर्ण ।

दीर्घकालिन सोच
शान्ति सुरक्षाका हिसाबले सुरक्षित गाउँपालिका
लक्ष्य
गाउँपालिकाबासिलाई शान्ति सुव्यवस्थाका हिसाबले पूर्ण सुरक्षित महसुस गराउने
उद्देश्यहरू
✓ समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु

उद्देश्य १. समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ सुरक्षा पूर्वाधारको विकास गर्ने	१.१.१ सुरक्षाका लागि प्रहरी चौकि स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकता भएका स्थानहरूको अध्ययन गरी सुरक्षा निकायसँग समन्वय गरिनेछ ।
	१.१.२ आवश्यकताका आधारमा नगर प्रहरी गठन गरिनेछ ।
	१.१.३ सुरक्षा गस्तीलाई आवश्यकता अनुरुप नियमित र अपराध संवेदनशील क्षेत्रमा सघन बनाइनेछ ।
	१.१.४ मदिरापान, भिडभाड, होहल्ला झै झगडा हुने क्षेत्रमा सुरक्षा सर्तकता वृद्धि गरी सुरक्षा योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५ Hot Line सेवाको प्रवन्ध गरी तत्काल परिचालन हुने stand by force तयार पारिनेछ ।
	१.१.६ उद्धार विशेष टोली निर्माण गरी तयारी अवस्थामा राख्ने ।
	१.१.७ व्यक्तिगत सुरक्षा र सुचना दिन प्रोत्साहन गर्ने हिसाबले विद्यार्थीसँग प्रहरी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.८ सघन वस्ती रहेका बजार क्षेत्रहरूमा आवश्यकताका आधारमा cctv जडान गरिनेछ ।
१.२ संस्थागत क्षमता विकासका कृयाकलाप सञ्चालन गर्ने	१.२.१ अपराध हुनु अगावै सूचना प्राप्त गर्न सक्ने गुप्तचर सेवालाई प्रभावकारी बनाउन तालिम र कार्ययोजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२ नगर प्रहरीलाई सुरक्षा संवेदनशीलताका आधारमा क्षमता विकास तालिम प्रदान गरिनेछ ।

शान्ति सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	प्रहरी चौकि विस्तार गर्न आवश्यक स्थानको विवरण तयार पार्ने	५०					
		१.१.२	नगर प्रहरीको दरवन्दी तय गर्ने	७५					
		१.१.३	सुरक्षा गस्तीको आवश्यक रुट र स्थान बारे अध्ययन गर्ने	८०					
		१.१.४	समग्र गाउँपालिका सुरक्षा योजना तयार गर्ने		५०				
		१.१.५	Hot Line सेवा सञ्चालन		१००				
		१.१.६	उद्वार संयन्त्र निर्माण	२००					
		१.१.७	विद्यार्थीसँग प्रहरी विशेष कार्यक्रम संचालन गर्ने	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.१.८	सघन बजार र वस्ती क्षेत्रमा CCTV जडान			९०	९०	९०	
	१.२	१.२.१	गुप्तचर सेवा तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.२	नगर प्रहरी तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	

अपेक्षित उपलब्धी

- गाउँपालिका बासिन्दाहरू सुरक्षाका हिसाबले ढुक्क छु भन्ने वातावरण श्रृजना भएको हुनेछ ।

५.१० शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

गाउँपालिकामा हरेक समुदायको आ-आफ्नो धर्म र संस्कृति अनुसार शवदाहस्थल र चिहान क्षेत्रहरु रहेका छन्। शवदाह तथा चिहान क्षेत्रलाई सुधार गर्नको लागि कुनै पनि योजनाले समयमै सम्बोधन गर्नुपर्दछ। परम्परागत रूपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल र चिहानलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनु पर्दछ। यो गाउँपालिकामा जातिय तथा धार्मिक विविधता भएसंगै प्राकृतिक श्रोतका कारण शवदहन गर्न प्रत्येक वडामा सम्भव रहेको छ। प्रत्येक वडामा हिन्दु, बौद्ध, मुस्लिम, कृस्चियन, तथा अन्य जातिगत संस्कारका लागी शवदाह स्थल तथा चिहान कच्ची अवस्थामा रहेको छन। वडा नं. १ मा सिम्ले कालीढुङ्गा कब्रस्थान मुस्लिम समुदायका लागि, राप्तीघाट, सुनघाट खोल्सी हिन्दुहरूका लागी, वडा नं. २ मा गुरुङ डाँडा गुरुङ समुदायको लागि, राप्ती किनार सबै जाती तथा समुदायका लागि, वडा नं. ३ मा रहेको कब्रस्थान मुस्लिम समुदायका लागि, वडा नं. ५ मा जिमुरे खोला, बुढी खोला, सुवा खोला, गनाह खोला, प्यालीमाटी भित्री खोला सबै समुदायको लागि, वडा नं. ६ मा काप्रा डाँडा, सानो भिग्रि खोला गुरुङ समुदायका लागि शव व्यवस्थापन मा प्रयोग गरिदै आएका क्षेत्रहरु हुन्। यद्यपि व्यवस्थित शवदहन तथा शव व्यवस्थापनमा भने गाउँपालिकाले यथाशीघ्र कार्य प्रारम्भ गर्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिकामा सवै धर्म तथा समुदायका लागी मानिसको अन्तिम संस्कार गर्नका लागी स्थलको ठुलो समस्या नभएको।
▪ गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न समुदायका आ-आफ्ना धर्मसंस्कृतिअनुरूपका शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन प्रति गाउँपालिका सवंदेनशील भएको।
▪ गाउँपालिकाले एकिकृत रूपमा भएका शवदाहस्थल एवमं चिहानलाई व्यवस्थित गर्ने तथा नभएका स्थानहरूमा उपयुक्त स्थलहरू पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम ल्याउन सक्ने।
▪ शवदाहस्थल, चिहान तथा किरियापुत्री भवनको लागि आवश्यक सडक, विद्युत, सञ्चार लगायतका पूर्वाधारहरूको गाउँपालिकाले विकास गर्न सक्ने।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ गाउँपालिकामा व्यवस्थित तवरले शवदाह स्थल तथा चिहानहरूको व्यवस्थापन नभैसकेको।
▪ अव्यवस्थित दाहसंस्कार गरिनुले गाउँपालिकाको पर्यावरणीय, सामाजिक तथा सांस्कृतिक व्यवस्थामा चुनौति थपिएको।
▪ शवदाह स्थलहरुमा शवहरु दहन गर्नका लागि दाउराको समस्या।
▪ शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनका लागि सर्वस्वीकृति स्थलहरू किटान गर्ने चुनौती रहेको।
▪ अन्तिमसंस्कारका लागि सडक, विद्युत, बाटोघाटो, सञ्चार लगायतका पूर्वाधार विकास गर्न ठूलो आकारको बजेट चाहिने।
▪ छरिएर रहेका बस्तीहरूका कारण शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनमा कठिनाइ तथा खर्चिलो हुने।
▪ भौगोलिक विकटताका कारण लास वोकेर शवदाहस्थल, चिहान,तथा कब्रस्थान सम्म पुयाउन कठिनाइ

दीर्घकालिन सोच
शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्ने
लक्ष्य
भविष्यमा शवदाह तथा चिहान व्यवस्थापनको समस्यालाई पूर्णत सम्बोधन गर्ने र उचित प्रबन्ध गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सम्पूर्ण वडालाई समेटेर व्यवस्थित शवदाहस्थल र चिहानको पूर्वाधार तयार गर्ने	१.१.१ प्रत्येक वडामा परम्परागत हिसाबले चलि आएका शवदाहस्थल र चिहानको व्यवस्थित नक्साङ्कन गरिनेछ
	१.१.२ प्रत्येक वडामा किरियापुत्री घर तथा चिहान क्षेत्र तारबार र शवदाहस्थल निर्माणको कार्य क्रमश अगाडि बढाइने छ ।
	१.१.३ अतिविपन्न नागरिकहरूलाई किरिया खर्च प्रदान गरिनेछ ।
	१.१.४ महामारीका बेला हुने मृत्यु र शव व्यवस्थापन योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
	१.१.५ प्रत्येक वडालाई समेट्ने गरी आवश्यकताका आधारमा शव बाहन सेवा सञ्चालन गरिनेछ ।

शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	शवदाहस्थल तथा चिहानहरूको नक्साङ्कन	१५०					
		१.१.२	शवदाहस्थल तथा किरियापुत्रि घर निर्माण र चिहान क्षेत्र तारबार		२००	४००	६००		
		१.१.३	अति विपन्न घर परिवारका लागि किरिया खर्च व्यवस्थापन	१००	२००	२००	२५०	३००	
		१.१.४	माहामारी शव व्यवस्थापन	१००	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.१.५	शव वाहन खरिद		५००	६००	८००	१२००	

अपेक्षित उपलब्धी

- गाउँपालिकामा शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित प्रबन्ध भएको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१	**शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि**				
१	असर	प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर	प्रतिशत	९७.१९	
२	असर	प्राथमिक तह पुरा गर्ने दर	प्रतिशत	७	
३	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थीमध्ये कक्षा ८ सम्म पुग्ने विद्यार्थी	प्रतिशत	७५.६९	
४	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा ८ सम्म पुग्ने अनुपात			
५	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा १२ सम्म पुग्ने अनुपात			
६	असर	माध्यमिक शिक्षाको कूल भर्नादर (९ देखि १२)	प्रतिशत		
७	प्रतिफल	पूर्व प्राथमिक शिक्षाको लागि बाल अनुदान पाएको (संख्या)	संख्या	३६	
८	असर	पूर्व वाल्यकाल शिक्षामा उपस्थिति (प्रतिशत) हाजिरी	प्रतिशत	५८.२०	
९	असर	छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थी प्रतिशत (कूल विद्यार्थीमा)	प्रतिशत	४२.१५	
१०	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (प्राथामिक)		१.०३	
११	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (माध्यमिक)			
१२	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको साक्षरता दर	प्रतिशत		
१३	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको महिला साक्षरता दर	प्रतिशत		
१४	प्रतिफल	प्रति विद्यार्थी हुने सार्वजनिक खर्च (हजारमा)	हजारमा		
१५	असर	विद्युतमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत	१००	
१६	असर	इन्टरनेटमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत	०	
१७	असर	WASH सुविधा भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत	२०	
१८	असर	अपाङ्गमैत्री विद्यालयहरू	प्रतिशत		
१९	असर	न्यूनतम रुपमा संगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका आधारभूत शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत	५०	
२०	असर	न्यूनतम रुपमा संगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत	७५	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
२१		(दिगो विकास लक्ष्य ४ अन्तर्गत) माथिका सबै सूचकहरू			
२२	असर	समग्र साक्षरता प्रतिशत			
२३	असर	साक्षरता प्रतिशत (पुरुष)			
२४	असर	साक्षरता प्रतिशत (महिला)			
२५	प्रतिफल	उच्च शिक्षा अध्यापन हुने कलेज	संख्या	०	
२६	प्रतिफल	प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन हुने विद्यालय	संख्या	१	
२७	असर	आधारभूत शिक्षा उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
२८	असर	माध्यमिक शिक्षा उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
२९	असर	स्नातक तह उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
३०	असर	स्नातकोत्तर उतिर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
३१	प्रतिफल	विद्या वारिधि उतिर्ण जनसंख्या	संख्या		
३२	असर	प्राविधिक वा व्यवसायिक तालिम प्राप्त युवा संख्या	प्रतिशत		
३३	असर	विज्ञान प्रयोगशाला सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत	२५	
३४	असर	सुविधा सम्पन्न पुस्तकालय भएका विद्यालय	प्रतिशत	२५	
३५	असर	बुक कर्नर सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत	२८	
३६	असर	सुविधायुक्त खेलमैदान भएका विद्यालय	प्रतिशत	०	
३७	असर	छात्राको लागि व्यवस्थित शौचालय भएका विद्यालय	प्रतिशत	१२	
३८	असर	एक स्वास्थ्यकर्मीको सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत	०	
३९	प्रतिफल	अनौपचारिक प्रौढ कक्षा संख्या	संख्या	०	
४०	प्रतिफल	व्यवस्थित रुपमा संचालन भएका बालक्लव	संख्या	९	
२	**स्वास्थ्य**				
१	असर	दक्ष प्रसुतीकर्मीहरूको सहयोगमा भएको जन्मको (अनुपात)	प्रतिशत	६३	
२	असर	पाँच वर्षमूनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जिवित जन्ममा)		२	
३	असर	नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जिवित जन्ममा)		८	
४	प्रतिफल	कुष्ठरोगी विरामी वार्षिक	प्रतिशत	०	
५	प्रतिफल	कालाजार विरामी वार्षिक	संख्या	०	
६	प्रतिफल	हात्तिपाइले विरामी वार्षिक	संख्या	०	
७	प्रतिफल	डेङ्गु विरामी वार्षिक	संख्या	०	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
८	प्रतिफल	सक्रिय ट्रकोमा विरामी वार्षिक	संख्या	०	
९	प्रतिफल	मुटु सम्बन्धी विरामी वार्षिक	संख्या	३	
१०	प्रतिफल	क्यान्सर विरामी वार्षिक	संख्या	४	
११	प्रतिफल	मधुमेह विरामी वार्षिक	संख्या	११५	
१२	प्रतिफल	स्वास प्रणाली सम्बन्धी दिर्घ रोग दम आदिका विरामि	संख्या	३२५	
१३	प्रतिफल	आत्महत्याबाट मृत्यु हुने जनसंख्या	संख्या	०	
१४	प्रतिफल	सडक दुर्घटनाबाट मृत्युदर प्रति लाख जनसंख्यामा		०	
१५	प्रतिफल	परिवार नियोजनका आधुनिक साधन प्रयोगकर्ता दर	प्रतिशत	२५	
१६	असर	प्रोटोकल अनुसार चार पटक पूर्व प्रसुति सेवा प्राप्त गर्ने महिला वार्षिक	प्रतिशत	७६	
१७	असर	अस्पताल/स्वास्थ्य संस्थामा बच्चा जन्माउने महिला	प्रतिशत	६३	
१८	असर	हेपाटाइटिस बी भ्याक्सिन पुरा (३ डोज) गर्ने शिशु	प्रतिशत	१०२	
१९	असर	रगतमा ग्लुकोजको मात्रा बृद्धि भई औषधि प्रयोग गरिरहेका १५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	प्रतिशत		
२०	असर	घरबाट स्वास्थ्य संस्थामा ३० मिनेट वा सो भन्दा कम समय लाग्ने परिवार	प्रतिशत		
२१	असर	स्वास्थ्य बीमामा आवद्ध विपन्न परिवार	प्रतिशत		
२२	असर	राष्ट्रिय खोप कार्यक्रममा समावेश भएका सबै खोपद्वारा समेटिएको लक्षित जनसंख्या	प्रतिशत	९४.४	
२३	असर	स्वास्थ्यकर्मीको घनत्व र वितरण	प्रतिलाख जनसंख्या मा)	१३२	
२४	असर	स्वास्थ्य क्षेत्रमा कूल खर्च कुल (बजेटको) दिगो विकास लक्ष्य ३	प्रतिशत	८४	
२५	प्रतिफल	सम्पूर्ण आधारभूत सुविधायुक्त स्वास्थ्य चौकी	संख्या		
२६	असर	कुपोषण भएका बालबालिका दर	प्रतिशत	३	
२७	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या	६	
२८	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक प्रसुति सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या	५	
२९	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा एम्बुलेन्स सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या	२	
३०	प्रतिफल	बैकल्पिक स्वास्थ्य उपचार केन्द्र	संख्या	०	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
३१	प्रतिफल	योग केन्द्र	संख्या	०	
३२	असर	पूर्ण सुरक्षित पिउने पानी प्रयोग गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत		
३३	प्रतिफल	आधारभूत स्वास्थ्य चेतना प्राप्त गर्ने वैद्य धामी झाँक्री	संख्या		
३४	प्रतिफल	परिवार नियोजन सेवा केन्द्र	संख्या	६	
३५	प्रतिफल	रक्तसंचार सेवा	संख्या	०	
३६	प्रतिफल	अपेक्षित आयू (जन्मदाको बखत)	वर्ष		
३७	प्रतिफल	मातृ मृत्युदर (प्रति लाखमा)	प्रतिलाख मा	२.१	
३८	असर	पाठेघरको क्यान्सरका निम्ती स्क्रिनीङ गरिएका ३० देखि ४९ वर्षका महिला	प्रतिशत	०	
३९	प्रतिफल	HIV AIDS Antiviral औषधि प्राप्त गर्ने	संख्या	०	
४०	प्रतिफल	उच्च रक्तचापको औषधि सेवन गरिरहेका १५ वर्ष भन्दा माथिको जनसंख्या	प्रतिशत	२४७	
४१	प्रतिफल	सुविधासम्पन्न अस्पताल	संख्या	०	
४२	प्रतिफल	घुम्ती स्वास्थ्य शिविर वार्षिक (खोप तथा गाउँघर क्लीनीक घुम्ती सेवा)	संख्या	४.५	
४३	प्रतिफल	स्वास्थ्य प्रयोगशाला	संख्या	३	
३.	**संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य**				
१	प्रतिफल	अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदामा सूचिकृत सम्पदा	संख्या		
२	प्रतिफल	सांस्कृतिक सम्पदा मध्ये स्थानीय पाठ्यक्रममका समावेश (सम्पदा)	संख्या		
३	प्रतिफल	सांस्कृतिक बृत्त चित्र	संख्या		
४	प्रतिफल	कलाकार विवरणमा समावेश कलाकार	संख्या		
५	प्रतिफल	सांस्कृतिक पात्रोमा समावेश गतिविधि (वार्षिक)	संख्या		
६	प्रतिफल	सांस्कृतिक प्रतियोगिता तथा कार्यक्रम (वार्षिक)	संख्या		
७	प्रतिफल	स्थानीय मातृभाषा पाठ्यक्रम	संख्या		
८	प्रतिफल	साहित्यिक गतिविधि (कार्यक्रम) (वार्षिक)	संख्या		
९	प्रतिफल	झाँकी प्रर्दशनी (वार्षिक)	संख्या		
१०	प्रतिफल	सांस्कृतिक केन्द्र	संख्या		
११	प्रतिफल	सांस्कृतिक समिति	संख्या		
१२	प्रतिफल	सांस्कृतिक उत्सव (Art and Literature Festival)	संख्या		

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१३	प्रतिफल	कला संग्रहालय	संख्या		
४.	**लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता सामाजिक समावेशीकरण**				
१	प्रतिफल	गाउँपालिकामा महिला उद्यमीहरूको	संख्या		
२	प्रतिफल	पूर्णरूपमा आत्मनिर्भर एकल महिलाको संख्या (प्रतिशतमा बढाउँदै लैजाने)	प्रतिशत		
३	प्रतिफल	बालश्रमिकहरू (घटाउँदै लैजाने)	संख्या		
४	प्रतिफल	अन्तरजातीय विवाह (बढाउँदै लैजाने)	संख्या		
५	प्रतिफल	दुर्व्यसन सुधार गृह	संख्या		
६	प्रतिफल	बाल सुरक्षा/संरक्षण गृह	संख्या		
७	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक सत्सङ्ग केन्द्र	संख्या		
८	असर	सामाजिक सुरक्षामा योजनामा समावेश भएका नागरिक	प्रतिशत		
९	असर	आधार वर्षको तुलनामा न्यायिक समितिमा उजुरीको (प्रतिशतले घटाउँदै लैजाने)	प्रतिशत		
१०	असर	विगत १२ महिनामा शारीरिक, मनोवैज्ञानिक लैङ्गिक तथा यौनजन्य हिंसामा परेका जनसंख्या (संख्यामा) घटनाको आधारमा (प.दि.वि.ल. १६.१.१)	संख्या		
११	असर	उमेरअनुसार १८ वर्षको उमेरसम्म यौनहिंसाको अनुभव गरेका १८ देखि २९ वर्ष उमेरका युवती र युवकहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. १६.२.३)	प्रतिशत		
१२	असर	निर्णय-निर्माण समावेशी र जवाफदेही भएको विश्वास गर्ने जनसंख्याको अनुपात (लिङ्ग, उमेर, अपाङ्गता र जनसाङ्ख्यिक समूहअनुसार) (प.दि.वि.ल. १६.७.२)	प्रतिशत		
१३	असर	सार्वजनिक निकायहरूको नीतिनिर्माण पदहरूमा रहेका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. १६.७.२.१)	प्रतिशत		
१४	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका जनजातीको प्रतिशत	प्रतिशत		
१५	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका आदिवासीको प्रतिशत	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१६	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मधेशीको प्रतिशत	प्रतिशत		
१७	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मुस्लिमको प्रतिशत	प्रतिशत		
१८	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका पिछडा वर्गको प्रतिशत	प्रतिशत		
१९	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका अल्पसंख्यकको प्रतिशत	प्रतिशत		
२०	असर	शारीरिक/यौनहिंसा अनुभव गरेका १५ देखि ४९ वर्षसम्मका महिलाहरूको (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.२.२.१)	प्रतिशत		
२१	प्रतिफल	महिला, किशोरी तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन (सङ्ख्या) (प.दि.वि.ल. ५.२.२.२)	संख्या		
२२	असर	विवाहित वा वैवाहिक मिलनमा रहेका १५ देखि १९ वर्ष उमेरका महिलाहरू (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.३.१.१)	प्रतिशत		
२३	असर	श्रमशक्तिमा महिला र पुरुषको सहभागिताको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.४.१.१)	प्रतिशत		
२४	असर	महिलाले घरायसी काममा खर्चेको औसत समय/घण्टामा (प.दि.वि.ल. ५.४.१.२)	घण्टामा		
२५	असर	गाउँपालिका वाट राष्ट्रिय संसद् मा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.१)	प्रतिशत		
२६	असर	गाउँपालिका प्रादेशिक संसदमा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.२)	प्रतिशत		
२७	असर	स्थानीय सरकारका तहहरूमा प्रतिनिधित्व (Bodies) (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.३)	प्रतिशत		
२८	असर	निजी क्षेत्रको निर्णायक तहमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.१)	प्रतिशत		
२९	असर	सहकारी क्षेत्रमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.२)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
३०	असर	सार्वजनिक सेवाका नीतिनिर्माणका पदहरूमा रहेका महिला (कुल कर्मचारीहरूमध्ये महिलाको प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.३)	प्रतिशत		
३१	असर	व्यावसायिक र प्राविधिक कामदारहरूमा महिला-पुरुषको अनुपात (Ratio of women to men) (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.४)	प्रतिशत		
३२	असर	यौन सम्बन्ध, परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग र प्रजनन स्वास्थ्य हेरचाह सम्बन्धमा सुसूचित भएर आफैले निर्णय गर्ने १५ देखि ४९ वर्ष उमेरका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.६.१)	प्रतिशत		
३३	प्रतिफल	महिलाहरूको स्वामित्व भएका उद्यमहरूको सङ्ख्या (प.दि.वि.ल. ५.क.१)	संख्या		
३४	प्रतिफल	महिलाहरूको सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व (जमिन र घर) (प.दि.वि.ल. ५.क.२)	संख्या		
३५	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका इन्टरनेट प्रयोग गर्ने महिलाको प्रतिशत (प.दि.वि.ल. ५.ख.१)	प्रतिशत		
५.	**बालबालिका**				
१	प्रतिफल	बाल श्रमिकको (संख्या)	संख्या		
२	प्रतिफल	असहाय बालबालिका (संख्या)	संख्या	६० जना	
३	प्रतिफल	पुर्नस्थापित बालबालिका संख्या	संख्या		
४	प्रतिफल	विद्यालय जान नपाएका बालबालिकाको संख्या	संख्या		
५	प्रतिफल	बालगृह संख्या	संख्या		
६	प्रतिफल	बाल विवाह संख्या	संख्या		
७	प्रतिफल	बाल उद्यान संख्या	संख्या		
८	प्रतिफल	पोषण सुनिश्चित गरिएका असहाय अति विपन्न बालबालिका	संख्या		
९	प्रतिफल	बालबालिका केन्द्रित वार्षिक बाल कार्यक्रम	संख्या	३	
६.	**यूवा श्रम तथा रोजगार**				
१	असर	बेरोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत	५.४७	
२	असर	पुरुष बेरोजगार युवा	प्रतिशत	४.२२	
३	असर	महिला बेरोजगार युवा	प्रतिशत	१.२४	
४	असर	रोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत	१.४७	
५	असर	पुरुष रोजगार युवा	प्रतिशत	०.५९	

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
६	असर	महिला रोजगार युवा	प्रतिशत	०.८८	
७	असर	न्यूनतम रोजगारीका लागि विदेशिने युवाहरू	संख्या		
८	प्रतिफल	आफ्नै स्वामित्वमा उद्योग भएका युवा उद्यमीहरूको	संख्या		
९	प्रतिफल	महिला युवा उद्यमीहरूको	संख्या	६३	
१०	प्रतिफल	स्नातक तह उर्तीण गर्न नसकि अध्ययन छाडेका यूवाको	संख्या	८९.२१	
११	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट बञ्चीत यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत	१.४७	
१२	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट सन्तुष्ट यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
१३	असर	दुर्व्यसनमा फसेका यूवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
१४	प्रतिफल	जटिल प्रकारका रोगबाट ग्रसित युवाको संख्या			
१५	प्रतिफल	अपराधिक कार्यमा संलग्न युवाको संख्या			
१६	प्रतिफल	राष्ट्रिय रूपमा ख्याती प्राप्त युवाको संख्या (कलाकारिता, नेतृत्व, उद्यमी, खेलकुद, अध्ययन अनुसन्धान, आदि)			
७.	**खेलकुद तथा मनोरञ्जन**		संख्या		
१	प्रतिफल	व्यायामशालाको संख्या	संख्या		
२	प्रतिफल	सुविधा सम्पन्न खेलकुद रंगशालाको संख्या	संख्या		
३	प्रतिफल	खेल मैदानको संख्या	संख्या	२८	
४	प्रतिफल	थिएटर वा सिनेमा घरको संख्या	संख्या		
५	प्रतिफल	बाल उद्यानको संख्या	संख्या		
६	प्रतिफल	पार्क तथा हरित उद्यानको संख्या	संख्या		
७	प्रतिफल	व्यावस्थित पिकनिक स्थलको संख्या	संख्या	१	
८	प्रतिफल	व्यावस्थित पौडी पोखरीको संख्या	संख्या	२	
९	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक मिलन केन्द्रको संख्या	संख्या		
१०	प्रतिफल	साँस्कृतिक तथा कला केन्द्रको संख्या	संख्या		
८.	**शान्ति सुरक्षा**				
१	प्रतिफल	प्रहरी बिटको संख्या		२	
२	असर	प्रति वर्ष हुने आपराधिक क्रियाकलापका घटनाहरू (घटाउँदै लाने)			
३	असर	प्रति सुरक्षाकर्मी जनसंख्या अनुपात			

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
४	प्रतिफल	नेपाल प्रहरी		८	
५	प्रतिफल	नेपाली सेना			
६	प्रतिफल	शसस्त्र प्रहरी			
७	प्रतिफल	नगर प्रहरी		५	
८	असर	आफू बसेको क्षेत्र वरिपरि एक्लै हिंडडुल गर्ने आफूलाई सुरक्षित ठान्ने परिवार प्रतिशत (प.दि.वि.ल. १६.१.४)	प्रतिशत		
९	प्रतिफल	सिसिटिभी जडान संख्या		गा.पा १६ सिसि क्यामरा	
९.	**शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन**				
१	प्रतिफल	व्यवस्थित शवदाह स्थल/चिहानको संख्या			
२	प्रतिफल	शववाहनको संख्या			

परिच्छेद - ६: पूर्वाधार विकास

६.१ खानेपानी तथा सरसफाई

पिउने पानी तथा सरसफाईको वर्तमान अवस्था

सफा सुन्दर र स्वच्छ गाउँ सभ्यताको प्रमुख परिचायक हो । त्यसैगरी स्वस्थ जीवन जिउन हाम्रो वरपरको जनजीवन र सेरोफेरो सफा हुनु जरुरी छ । शहरीकरणको सघनतामा वृद्धि नभएको र हालसम्म पूर्णत ग्रामीण परिवेशमा रहेकाले यो गाउँपालिकामा अन्य सघन शहरी क्षेत्रमा जस्तो फोहोरमैला उत्सर्जन हुँदैन र फोहोर व्यवस्थापन मुख्य चुनौतीका रुपमा रहेको छैन । नेपालको संविधानले पनि खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधालाई नागरिकको मौलिक हकको रुपमा व्याख्या गरेको हुनाले स्वस्थ नागरिक उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउन गुणस्तरीय खानेपानी र सरसफाईको क्षेत्रलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी थप खानेपानी आयोजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने साथै वैज्ञानिक विधिहरूको प्रयोग गरी फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

यस गाँउपालिकामा हालसम्म (२०७८ साल चैत्र महिना) संचालित खानेपानी योजना अन्तर्गत वडा नं १ मा धारा, कुवा, इनार मुलपधेंरोको स्रोतवाट पानी उपभोग गरिरहेको अवस्था छ । वडा नं. २ मा ६ वटा लिफ्टिङ (दरभान लिफ्ट खानेपानी योजना, मैदान लिफ्ट खानेपानी वर्नविर लिफ्ट खानेपानी,रत्ने मसुरी लिफ्ट खान्पानी, ददेरी लिफ्ट खानेपानी, अमिल ढीक खानेपानी योजनाहरु संचालनमा रहेका छन । त्यसैगरी वडा नं. ३ हंसपुरमा वृहत खानेपानी योजना, हंसपुर लिफ्टखानेपानी आयोजना, चामलखोला लसुनबारी खानेपानी योजना, वडा नं. ४ मा डिङडाङ खानेपानी योजना, डुम्री खोला खानेपानी योजना, तरुले खानेपानी योजना, बुढी खोला खानेपानी योजना, साङखोला खानेपानी आयोजना, तल्लो तथा उपल्लो मान्द्रे खानेपानी योजना, साधन वगर खानेपानी योजना, हिले खोला खानेपानी योजना, वरागेल खानेपानी योजना, चिसापानी खानेपानी योजना, छतिवन्द खानेपानी योजना, रैनीपानी खान्पानी योजना र जामुने, प्यारढाप खानेपानी योजना संचालनमा रहेका छन । वडा नं.५ मा मित्री खोला खानेपानी योजना, भेलेखोला हात्तिखाल खानेपानी योजना, वजरखोला हात्तिखाल खोपानी योजना, प्यालीमाटी सौराकोट खानेपानी योजना, सिमलपानी, पाखापानी खानेपानी योजना, बढीचौर खानेपानी योजना, छविसे खानेपानी योजना र वडा नं. ६ मा घोप्टेचार खानेपानी योजना (पुरानो तथा नयाँ), कुटीचौर खानेपानी योजना, असारे खानेपानी योजना, डोप्टा खानेपानी योजना, जुके पानी खानेपानी आयोजनाहरुवाट पानीको प्रयोग गरि रहेको अवस्था छ । यसबाहेकका खानेपानी योजनाले नसमेटिएका वस्तिहरुमा पधेंरो, मुल, कुवावाट पनि खानेपानीको उपलव्धता गरिरहेका छन् ।

यद्यपि यी आयोजनाहरूले सबै गाउँपालिकाबासीलाई यथेष्ट खानेपानीको आपूर्ति गर्न सकिरहेका छैनन् । गाउँपालिकामा अझै पनि स्वच्छ पिउने पानीको पहुँच कमजोर रहनुले पानीजन्य रोगहरू जस्तै टाइफाइड, झाडापखाला, आउँ जस्ता रोगहरूको संक्रमण हुन सक्ने सम्भावना रहेको छ । साना मुहान र गुणस्तरीय संरक्षण ट्याङकी नभएकोले विभिन्न वडा क्षेत्रहरूमा अझैपनि खानेपानिको समस्या रहेको पाईन्छ । सबै घरधुरीले स्वच्छ पिउनेपानीको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सिर्जना गर्न गाउँपालिकाले विशेष कार्यक्रमहरू योजनावद्ध रुपमा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
• राप्ती नदी, गनाहा खोला जस्ता जलस्रोतको उपलब्धता हुनु ।
• प्रत्येक वडाहरुमा साना ठूला खानेपानी योजनाहरु संचालनमा रहेको ।
• गाँउपालिकाले एक घर एक धारा नीति लिएको ।
• गाउँपालिकामा पानी संरक्षण गरी दिगो रुपमा पानीको सदुपयोग गर्ने योजना कार्यान्वयन गर्न सकिने
• घरघरमा पानी संकलन ट्यांकी राख्न प्रोत्साहन गरेमा दीर्घकालीन हिसाबले पिउने पानीको समस्या समाधान गर्न सकिने ।
• फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि कुहिने र नकुहिने फोहोरको वर्गीकरण गरी फोहोरमैला संकलन गर्न सकिने ।
• बजार क्षेत्रमा फोहोर व्यवस्थापन गर्न केही ठाउँमा डस्टबिनहरूको व्यवस्था गर्न सकिने ।
• पानी शुद्धीकरण प्रक्रियाको चेतनामूलक कार्यक्रम र तालिम संचालन गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
• प्रचुर मात्रामा जल स्रोतको उपलब्धता भएता पनि पिउने पानी शुद्धीकरण गरी पिउने उचित प्रबन्ध नभएको ।
• सम्पूर्ण घरपरिवारलाई सुरक्षित र स्वच्छ पिउने पानी वितरण प्रणालीमा जोड्न नसकिएको ।
• पानीका उपलब्ध प्रमुख स्रोतहरूको वैज्ञानिक हिसाबले संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न नसकिएको ।
• फोहोरमैला संकलन केन्द्र तथा ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्था भइनसकेको ।
• अधिकांश घरहरूमा व्यवस्थित शौचालयको साथै गाउँपालिकाको अधिकांश सार्वजनिक स्थलमा शौचालयको व्यवस्था नभएको ।
• विशेष गरी सघन बस्तीमा रहेका बजार केन्द्रहरूमा सडकहरूमा नाला व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
• वैज्ञानिकरुपमा फोहोरमैला व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
• कच्ची सडकका कारण धुलोले गर्दा वायु प्रदूषण हुने गरेको ।
• फोहोर व्यवस्थापनको ठोस योजना नबन्दा विशेषगरी बजार क्षेत्रमा दीर्घकालीन हिसाबले जटिलता सिर्जना हुन सक्ने ।
• पिउने पानी तथा सरसफाईको उचित व्यवस्थापन नहुँदा विभिन्न सरुवा रोगको संक्रमण हुन सक्ने ।

दीर्घकालिन सोच
स्वच्छ, स्वस्थ र सुन्दर गाउँपालिका निर्माणका लागि गुणस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ
लक्ष्य
गाउँपालिकाका सम्पूर्ण बस्तीहरूमा स्वच्छ खानेपानी पुऱ्याउने तथा सरसफाइको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने

उद्देश्यहरू
✓ गाउँपालिकाबासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु ✓ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु

उद्देश्य १ गाउँपालिकाबासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. आधारभूत खानेपानी सुविधा नपुगेका घरपरिवारमा खानेपानी सुविधा विस्तारका लागि प्राथमिकता दिने ।	१.१.१ "एक घर एक धारा" को अवधारणा अनुसार खानेपानी सुविधा नपुगेका घरहरूमा समुदायको सहभागितामा आधारभूत खानेपानी व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.१.२ सम्भाव्य खानेपानी आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.३ खानेपानी आयोजनाहरू समयमै निर्माण सम्पन्न गरी उपभोक्ता समिति मार्फत सेवा सञ्चालनमा ल्याइनेछ । नेपालमा असल अभ्यासका हिसावले अत्यन्त सफल खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूका अनुभवहरू अनुसरण गर्न अध्ययन भ्रमण गरिनेछ ।
	१.१.३ उपभोग गरिरहेका र उपभोग गर्ने खानेपानीको शुद्धता परिक्षण गरिने छ ।
१.२. मूहान संरक्षण तथा खानेपानी सेवाको स्तर वृद्धि गर्ने ।	१.२.१ खानेपानीका मुहानहरू सार्वजनिक सम्पती भएकोले सम्पूर्ण मुहानहरूको नक्साङ्कन पश्चात वस्तुगत विवरण संकलन गरिनेछ ।
	१.२.२ खानेपानीका संरचनाहरूको स्तरोन्नति तथा मुहान सुधार गरी पानी प्रशोधन गरेर मात्र वितरण गरिनेछ ।
	१.२.३ हरेक घरपरिवारमा पाइपमार्फत खानेपानी आपूर्ति प्रणाली निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.४ खानेपानीको उपभोगको मात्रा अनुसार महशुल उठाई निर्माण, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन कोषको व्यवस्था गरिनेछ .

उद्देश्य २ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	२.१.१. प्रत्येक घरमा अनिवार्य शौचालयको प्रावधान लागू गरी शौचालय नभएका विपन्न घरपरिवारमा शौचालय निर्माणका

उद्देश्य २ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. हरेक घरपरिवारमा आधारभूत शौचालय तथा सरसफाइ सुविधाको व्यवस्था गर्ने ।	लागि प्रोत्साहन गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ ।
	२.१.२. घर घरबाट निस्कने फोहरलाई वर्गीकरण गरी कुहिने फोहोरलाई कम्पोष्ट मलमा परिणत गर्न समुदायलाई विषेश तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
२.२. सार्वजनिक स्थल तथा बजार क्षेत्रमा सरसफाइ सेवाको व्यवस्थापन गर्ने ।	२.२.१. प्रत्येक सार्वजनिक स्थल, विद्यालय, सामुदायिक भवन, अस्पताल, बजार केन्द्र, बसपार्क जस्ता क्षेत्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गरी समुदायलाई सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइनेछ ।
	२.२.२. उल्लेखित स्थानहरूमा फोहोरलाई वर्गीकरण गरी फ्याक्नका लागि बास्केट तथा कण्टेनरको व्यवस्था गरिने छ ।
	२.२.३. फोहोर व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त स्थान पहिचान गरी ल्याण्डफिल साईट निर्माण गरिनेछ ।
	२.२.४. फोहोर पानीको उत्सर्जन कम गर्ने र उत्पादित फोहोर पानीको व्यवस्थापन गरी वातावरण स्वच्छ राखिनेछ ।
	२.२.५. मुख्य बजार क्षेत्रका चोक र सडक वरपर नियमित सफाई गरिनेछ ।
	२.२.६. बजार केन्द्रहरूमा घरबाट निस्कने फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र नीजि क्षेत्रसँग सहकार्य गरिनेछ ।
	२.२.७. पानीको मुहान वरपर फोहोर गर्नेलाई जरिवाना गरिनेछ साथै नदीनाला, जलाशय तथा तालतलैयाको पर्यावरणीय स्वच्छता कायम गरिनेछ ।
२.३.सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.३.१. घरघरमा निस्कने फोहोरलाई कम गर्न, फोहोरलाई वर्गिकरण गर्न, कम्पोस्ट मल बनाउन र पुर्नप्रयोग गर्न प्रेरित गर्नका लागि जनस्तरमा नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.३.२ घर, आँगन र टोल सफा राख्न प्रत्येक वडामा सरकारी, निजी गैसस तथा सामुदायिक संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी स्थानीय बासीको संलग्नतामा नियमित रुपमा सरसफाई अभियान सञ्चालन गरी जनचेतना फैलाईनेछ ।
	२.३.३ स्थानीय सञ्चारमाध्यमको सहयोगमा सरसफाई सम्बन्धी नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

खानेपानी तथा सरसफाईको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	एक घर एक धारा कार्यक्रम	५०००	४०००	४०००	४०००	४०००	
		१.१.२	संम्भाव्य खानेपानी आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन						
		१.१.३	खानेपानी उपभोक्ता समिति मार्फत सेवा सञ्चालन तथा अध्ययन भ्रमणको लागि कार्ययोजना तयार		३५०				
	१.२	१.२.१	खानेपानी मुहान क्षेत्र पहिचान तथा विवरण संकलन						
		१.२.२	खानेपानी परीक्षण, प्रशोधन तथा वितरण प्रणाली निर्माण		२५०	२५०	३००	३००	
		१.२.२	वडा नं. १, आँटीटार, वाङेशालबृहत खानेपानी योजना		५००				
		१.२.२	वडा नं. १, मजिलाढिक खानेपानी ट्यांकी निर्माण					५००	
		१.२.२	वडा नं. २, ढाण खानेपानी योजना	५००					
		१.२.२	वडा नं. २, भुल्के खानेपानी योजना			६००			
		१.२.२	वडा नं. २, भोमपानी खानेपानी योजना					७००	
		१.२.२	वडा नं. २, अदुवावारी विरेवगर खानेपानी योजना		४००				
		१.२.२	वडा नं. २, गनाहा र दरभान खानेपानी योजना (गौरवको योजना)			४००			
		१.२.२	वडा नं. २, हाल संचालित खानेपानी योजनाहरुको आवश्यकता अनुसार मर्मत तथा पुनः निर्माण	५००	५००	५००	५००	५००	
		१.२.२	वडा नं. ३, दूमही लिफ्टिङ खानेपानी योजना				६००		
		१.२.२	वडा नं. ३, हंशपुर धारापानी स्कूल लिफ्टिङ खानेपानी योजना	५००					
		१.२.२	वडा नं. ३, वाँगेपनाह लिफ्टिङ खानेपानी योजना		५००				
		१.२.२	वडा नं. ३ मा बृहत खानेपानी योजना मर्मत सम्भार	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.२	वडा नं. ३, मुहान संरक्षण तथा मर्मत	४००					

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.२	वडा नं. ३, टंकी तथा पधेरा मर्मत		४५०				
		१.२.२	वडा नं. ३, आवश्यकता अनुसार फेरा टंकी निर्माण			५००			
		१.२.२	वडा नं. ४, डुम्रीखोला लिफ्टिङ खानेपानी योजना				५००		
		१.२.२	वडा नं. ४, हंशपुर (६-८) लिफ्टिङ खानेपानी योजना मर्मत सम्भार	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.२	वडा नं. ४, हाल संचालनमा भएको खानेपानी योजनाहरु मर्मत तथा पुन:निर्माण	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.२	वडा नं. ४, आँपगैरा खानेपानी योजना		५००				
		१.२.२	वडा नं. ४, विसेती भकुण्डे खानेपानी योजना			५००			
		१.२.२	वडा नं. ४, कुडुले खानेपानी योजना				५००		
		१.२.२	वडा नं. ४, अँधेरीखोला खानेपानी योजना					५००	
		१.२.२	वडा नं. ४, गुरुङ पधेरा मर्मत	६००					
		१.२.२	वडा नं. ४, वेलडाँडा कुवा मर्मत		६५०				
		१.२.२	वडा नं.५, बजरखोला हात्तिखाल खानेपानी योजना			६००			
		१.२.२	वडा नं. ५, पलीमाटी तल्लोटोल खानेपानी योजना				६००		
		१.२.२	वडा नं. ५, गनाहा खोला, लुकलुके, राङवाङ, विरिङकोट लिफ्टिङ खानेपानी योजना					६००	
		१.२.२	वडा नं. ५, सोतीखोला दोभानवाट प्यालीमाटी सौराकोट, गोलधारा लिफ्टिङ खानेपानी योजना	५००					
		१.२.२	वडा नं. ५, घोसले खानेपानी ट्यांकी निर्माण		५००				
		१.२.२	वडा नं. ५, जलुके खानेपानी ट्यांकी निर्माण			५००			
		१.२.२	वडा नं. ५,विरिङकोट पतेनापानी खानेपानी ट्यांकी निर्माण				५००		

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.२.२	वडा नं. ५, पाखापानी खानेपानी ट्यांकी निर्माण					५००	
		१.२.२	वडा नं. ५,नयाँवस्ती कथुर्के खानेपानी योजना निर्माण	६५०					
		१.२.२	वडा नं. ५,भित्रीखोला खानेपानी योजना मर्मत		६५०				
		१.२.२	वडा नं. ५, गरुढपानी सौराकोट खानेपानी योजना			६५०			
		१.२.२	वडा नं. ५,गोलधारा खानेपानी योजना मर्मत				६५०		
		१.२.२	वडा नं. ५, भिरगाँउ खानेपानी योजना					६५०	
		१.२.२	वडा नं. ५,दमार लिफ्टिङ खानेपानी योजना	५००					
		१.२.२	वडा नं. ५, भासीकुटी कारोनी खानेपानी योजना		५००				
		१.२.२	वडा नं. ६, बुढीचौर खानेपानी योजना			५००			
		१.२.२	वडा नं. ६, गुरोसिनी लिफ्टिङ खानेपानी योजना				५००		
		१.२.२	वडा नं. ६, लिसापानी (पाङकोट) खानेपानी योजना					५००	
		१.२.२	वडा नं. ६, ठूलोखोला (पाङवाङ) खानेपानी योजना	५००					
		१.२.२	वडा नं. ६, पैयाँपानी खानेपानी योजना मर्मत		५००				
		१.२.२	वडा नं. ६, पँधेरा खोला खानेपानी योजना मर्मत			५००			
		१.२.२	वडा नं. ६,जुकेपानी खानेपानी योजना मर्मत				५००		
		१.२.२	वडा नं. ६, टाकुरा खोपानी योजना मर्मत					५००	
		१.२.२	चिनिखोप लिफ्टिङ खानेपानी आयोजना वडा नं ४	५००					
		१.२.२	डोन्डरेखोला-धारापानी-बाँसपुर र चिनीखोप खानेपानी आयोजना वडा नं ४		५००				
२	२.१.	२.१.१	शौचालय निर्माण गर्न अनुदान						

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.१.२	वडास्तरीय कम्पोस्ट मल उत्पादन तालिम	५०	५०	५०	५०	५०	
	२.२.	२.२.१.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी शौचालय निर्माण		२००	५००	६००	८००	
		२.२.२.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी फोहर फ्याक्ने कन्टेनरको व्यवस्था		१५०	२००	२५०	५००	
		२.२.३	गाउँपालिकाद्वारा सम्भाव्य स्थानमा ल्यान्डफिल साइटको निर्माण		२००	४००	६००	९००	
		२.२.४	सघन वस्ती क्षेत्रमा ढल निर्माण	५००	५५०	६००	६५०	७००	
		२.२.५	सरसफाइ कर्मचारीको व्यवस्था	१५०	२००	२००	२५०	२५०	
		२.२.६	फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र नीजि क्षेत्र संग सहकार्यका लागी कार्ययोजना निर्माण		३५०				
		२.२.७	पानीको मुहान संरक्षण तथा संरचना मर्मत	५००	५००	५००	५००	५००	
	२.३.	२.३.१	फोहोर पुनर्प्रयोग गर्न तालिम	५०	५५	६०	६५	७०	
		२.३.२	विभिन्न संघ संस्थासंग समन्वय गरी सामुदायिक स्तरमा प्रत्येक हप्ताको शनिबार सरसफाई कार्यक्रम सञ्चालन	१००	१००	१००	१००	१००	
		२.३.३	स्थानीय सञ्चारमाध्यममा सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामुलक कार्यक्रम प्रसारण ।	५०	५०	५०	५०	५०	

अपेक्षित उपलब्धि

गाउँपालिकाका सम्पूर्ण घरधुरीमा आधारभूत खानेपानी सुविधा भएको हुने, सम्पूर्ण घरधुरीमा शौचालयको व्यवस्था भएको हुने, सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था भएको हुने र सरसफाईको अवस्थामा उल्लेख्य सुधार भएको हुनेछ ।

६.२ सिंचाई

पृष्ठभूमि

खाद्यान्न बाली, नगदेबाली तथा जडिबुटि उत्पादनमा राम्रो सम्भावना रहेको यस गाउँपालिकाको वडा नं. १ मा सिँचाई टंकी, कोल्गोड सिँचाई ट्याकी, वडा नं.२ मा गनाह सिँचाइ आयोजना, बुढी गह्वा सिँचाई कुलो, रत्ने मसुरी सिँचाई कुलो, डगडगे सिँचाई कुलो वर्णविर सिँचाई कुलो, वडा नं. ३ मा प्रभु सिँचाई कुलो, ओदाले सिँचाई कुलो, ध्रुवाघाट सिँचाई कुलो, नौघाट सिँचाइ कुलो, वडा नं. ४ मा डुम्री खोला कुलो, छत्री खोला कुलो, अँधेरी खोला कुलो, बुढी खोला कुलो (तल्लो, माथिल्लो) तल्लो माथिल्लो बैंके कुलो, वडा नं. ५ मा पुठा खोला हात्तिखाल सिंचाई, जसपुर छविसे सिँचाई कुलो नयाँ बस्ती कर्थुके सिँचाई कुलो, वडा नं. ६ मा वेथी खोला, टुनी खोला, कूलो खोला, ठाडी ओडार सिँचाई कुलो लगायतका सिचाँइ कुलो तथा आयोजनाहरु सञ्चालनमा रहेका छन् । गाउँपालिकाले मुख्य प्राथमिकतामा राखी प्रस्तावित योजनाहरू मात्र पनि सफल बनाउन सके कृषि क्षेत्रमा गाउँपालिकाले उपलब्धी हाँसिल गर्न सक्ने देखिन्छ । झनै राप्ती नदी र अन्य सहायक नदीको जलभण्डारलाई सदुपयोग गर्न सके त कृषि क्षेत्रमा कायपलटनै हुन सक्नेछ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ पर्याप्त खोला तथा जलश्रोतको भण्डार रहेकोले सिँचाइ आयोजना तथा कुलो मार्फत गाउँपालिकाका सबै वडाहरूलाई सिंचित गर्न सकिने ।
▪ सिंचाइसँग सम्वन्धित निर्माण कार्य गर्न अधिकतम प्रयत्न गरिने नीति लिएको ।
▪ गाउँपालिकामा रहेका खोला नालाहरू, झरना, पोखरीहरू लगायतका पानीका मुहानहरूलाई संरक्षण गरी उक्त क्षेत्रहरूको सम्भाव्यता अध्ययन तथा सिंचाई योजना निर्माण वाट कृषि उत्पादनमा व्यापक वृद्धि गर्न सकिने ।
▪ प्रत्येक वडामा रहेका परम्परागत सिंचाई कुलाहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नती गरी सुविधायुक्त बनाउन सकिने ।
▪ वैकल्पिक सिँचाइ थोपा सिँचाइ, फोहोरा सिँचाइ तथा प्लास्टिक पोखरी आदिवाट सिँचाइ सुविधा पुयाउन सकिने ।
▪ कृषि विद्युतीकरण मार्फत सिंचाई सहजीकरण गर्न सकिने ।
▪ लिफ्ट सिचाँइ मार्फत राप्ती नदीको जलश्रोतको उपयोग गर्न सकिने ।
▪ एकीकृत सिंचाई कार्यक्रमको सम्भाव्यता अध्ययन गरी स्रोतको बहु उपयोग गर्न सकिने ।
▪ कृत्रिम जलाशयहरू निर्माण गरेर समेत खेतीयोग्य भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुर्याउन सकिने साथै जल पर्यावरणीय प्रणालीको विकास र जलपर्यटन समेत विकास गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरूर चुनौतीहरू
▪ उपलब्ध जलस्रोतको पूर्णरूपमा सदुपयोग हुन नसकेको ।
▪ परम्परागत प्रविधिमा आधारित कुला तथा नहरहरूको मर्मत संभार नियमित हुन नसकेको ।
▪ आधुनिक सिंचाई परियोजनाहरू खर्चिलो भएका कारण ठुलो आकारको बजेट आवश्यकता पर्ने ।
▪ लिफ्ट सिचाँइ प्रणाली खर्चिलो हुने गरेको ।
▪ खहरेखोलाहरु भएकोले स्थाई रुपले सिंचाई योजनाहरु संचालन गर्न कठिनाई ।

दीर्घकालिन सोच
"बाह्रै महिना पूर्ण सिंचाइयुक्त गाउँपालिका"
लक्ष्य
सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा दिगो सिंचाईको व्यबस्थापन गरी उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनमा योगदान पुर्याउने
उद्देश्यहरू
✓ सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु ✓ सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु

रणनीति	कार्यनीति
१.१. परम्परागत तथा वैकल्पिक प्रविधिको प्रयोग गरी खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाई सुविधा पुर्याउने	१.१.१ गाउँपालिका भएर बग्ने नदी, खोलानाला, ताल पोखरीहरू क्षेत्रहरूलगायत पानीका मुख्य श्रोतहरू र तिनका जलाधार क्षेत्रको नक्सांकन गरी विस्तृत विवरण (inventory profile) तयार गरिनेछ ।
	१.१.२ परम्परागत सिंचाई कुला र नहरहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नती गरी सुविधायुक्त बनाइनेछ ।
	१.१.३ सम्भाव्यता अध्ययन गरी सिंचाई संरचनाहरू क्रमश: निर्माण गर्दै सिंचाई सुविधा बढाउँदै लगिनेछ ।
	१.१.४ सतह सिंचाईको सम्भावना नभएका स्थानमा वैकल्पिक तथा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई जस्तै थोपा सिंचाई, फोहरा सिंचाई, वर्षातको पानी संकलन, प्लास्टिक पोखरीको सम्भाव्यता अध्ययन गरी उपयुक्त स्थान र वडाहरूमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।
	१.१.५ जलपर्यावरण र जलश्रोत संरक्षणका हिसावले अत्यन्त उपयुक्त पोखरीहरूको निर्माण र व्यवस्थापन अभियानका रुपमा सञ्चालन गरी प्रत्येक वडामा वहुउद्देश्यीय नमूना पोखरी निर्माण गरिनेछ । यस अभियान अन्तर्गत पोखरीहरूको पुर्नउत्थानलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

उद्देश्य २. सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
२.१. उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनको सम्भावना	२.१.१ चक्लाबन्दी भएका क्षेत्र, कृषि पकेट क्षेत्र तथा निजी ठूला कृषि फर्ममा आवश्यकताको आधारमा सिंचाईको व्यवस्था गरिनेछ ।

उद्देश्य २. सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
बोकेका क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखेर सिंचाई प्रणालीको विकास गर्ने ।	२.१.२ कृषि विद्युतीकरण मार्फत Lift सिंचाई प्रणाली सुदृढिकरण गरिनेछ ।
२.२. कृतिम जलाशयहरूनिर्माण गरी वैकल्पिक सिंचाई प्रर्वद्धन गर्ने	२.२.१ प्रत्येक वडामा कृतिम जलाशयहरू निर्माण गरी माछापालन, सिंचाई तथा पर्यटकलाई आकर्षित गर्नका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
२.३. संस्थागत संरचना सुदृढीकरण गर्ने ।	२.३.१. मर्मत संभार कोष स्थापना गरी नियमित मर्मत संभार गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
	२.३.२. पोखरी खोला तथा मुहान संरक्षणका लागि स्थानीयवासीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ साथै सिंचाइ उपभोक्ता समितिको क्षमता विकास गरिनेछ ।
	२.३.३. मुहानहरू संरक्षण कार्य योजना जस्तै बायो इन्जिनियरिङ्ग, पोखरी तथा हरित क्षेत्र विकास कार्यक्रम प्रत्येक वडामा सम्भाव्य क्षेत्रमा संचालन गरिनेछ ।
	२.३.४. मानवीय हस्तक्षेप तथा जलवायु परिवर्तनका कारण जलस्रोत क्षेत्रमा परेको असर न्यूनीकरण गर्ने कार्ययोजना निर्माण गरी लागू गरिनेछ ।
	२.३.५. सिंचाई आयोजना सञ्चालन र व्यवस्थापन प्रणालीलाई स्वचालित र आत्मनिर्भर बनाउनका लागि न्यूनतम उपभोगको मात्रा अनुसार सेवा शुल्क निर्धारण गरी संकलन गरिनेछ ।
	२.३.६. मुहान तथा जलाधार संरक्षणका लागि प्रत्येक घरपरिवारको सहभागिता सुनिश्चित गर्न "हामी जोगाउँछौ हाम्रो मुहान" कार्यक्रमलाई अभियानका रुपमा वडास्तरमा व्यापक जागरण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

सिंचाईको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१	१.१.१.	जलाधार क्षेत्रको विवरण संकलन तथा नक्सांकन	१००					
		१.१.२.	प्राथमिकता प्राप्त कुलो तथा नहरहरूको मर्मत सम्भार तथा स्तरोन्नती						
		१.१.२.	वडा नं. १ को कृषि योग्य भूमिमा राप्ती नदीवाट लिफ्टिङ प्रविधिवाट सिंचाईको व्यवस्था गर्ने		२००				
		१.१.२.	वडा नं. १, मिठीआँप खोलावाट पक्की कुलो निर्माण गर्ने		२००				
		१.१.२.	वडा नं. २, हाल संचालित कुलोहरु मर्मत तथा पुन: निर्माण			३५०			
		१.१.२.	वडा नं. २, ढाड सिंचाई योजना				४५०		
		१.१.२.	वडा नं. २, दरवान बृहत सिंचाई योजना					५५०	
		१.१.२.	वडा नं. २, ददेरी लिफ्ट सिंचाई योजनाको निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने		२००				
		१.१.२.	वडा नं. २, अमिलढीक सिंचाई कुलो निर्काण			४५०			
		१.१.२.	वडा नं. २, भमपानीमा आकाशे पानी संकलन पोखरी निर्माण				५५०		
		१.१.२.	वडा नं. २, दरवान नर्सरी क्षेत्रमा आकाशेपानी संकलन पोखरी निर्माण					६००	
		१.१.२.	वडा नं. ३, बांगे पनाहा सिंचाई कुलो		२००				
		१.१.२.	वडा नं. ३, मछडी विराहा सिंचाई कुलो			४५०			
		१.१.२.	वडा नं. ३, फलाटे सिंचाई कुलो				५५०		
		१.१.२.	वडा नं. ३, तल्लो चामा सिंचाई कुलो					५५०	
		१.१.२.	वडा नं. ३, पुमही लिफ्टिङ सिंचाई योजना	२००					
		१.१.२.	वडा नं. ३, हंशपुर वडरखोला सिंचाई योजना		४५०				
		१.१.२.	वडा नं. ३, बागेवेशी लिफ्टङ सिंचाई योजना			५५०			
		१.१.२.	वडा नं. ३, पनाहा लिफ्टिङ सिंचाई योजना				६५०		
		१.१.२.	वडा नं. ३, जुकेपानी लिफ्टिङ सिंचाई योजना					७००	
		१.१.२.	वडा नं. ३, नौघाट पुमु लिफ्टिङ सिंचाई योजना	२००					
		१.१.२.	वडा नं. ३, हंशपुर जावुने लिफ्टिङ सिंचाई योजना	२००					

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.२.	वडा नं. ४, डुम्री खोला सिंचाई कुलो निर्माण तथा मर्मत		४५०				
		१.१.२.	वडा नं. ४, अँधेरीखोला कुलो निर्माण तथा मर्मत			५५०			
		१.१.२.	वडा नं. ४, हपुबेशी कुलो निर्माण तथा मर्मत				६५०		
		१.१.२.	वडा नं. ४, श्रीबगर कुलो निर्माण तथा मर्मत					७००	
		१.१.२.	वडा नं. ५, पुडाखोला हात्तीवन सिंचाई कुलो मर्मत तथा निर्माण	२००					
		१.१.२.	वडा नं. ५, जसपुर छविसे सिंचाई कुलो मर्मत तथा निर्माण		४५०				
		१.१.२.	वडा नं. ५, बुढोपधेरा सिंचाई पोखरी निर्माण			५५०			
		१.१.२.	वडा नं. ५, बिरिङकोट गुरुङटोल सिंचाई टंकी निर्माण				६५०		
		१.१.२.	वडा नं. ५, दवियार सिंचाई पोखरी निर्माण					७००	
		१.१.२.	वडा नं. ५, चुकावाँध सिंचाई पोखरी निर्माण	२००					
		१.१.२.	वडा नं. ५, पाखापानी सिंचाई पोखरी मर्मत		४५०				
		१.१.२.	वडा नं. ५, ठूलो पधेँरा लिफ्टिङ सिंचाई योजना			५५०			
		१.१.२.	वडा नं. ५, कुसुमखोला सिंचाई पोखरी निर्माण				६५०		
		१.१.२.	वडा नं. ५, ओडारे सिंचाई कुलो निर्माण					७००	
		१.१.२.	वडा नं. ५, अदुवावारी सिंचाई पोखरी निर्माण	२००					
		१.१.२.	वडा नं. ५, जामुने गुरुङखेत सिंचाई कुलो निर्माण		४५०				
		१.१.२.	वडा नं. ५, कालिटार सिंचाई कुलो निर्माण			५५०			
		१.१.२.	वडा नं. ५, तल्लो बुढीचौर सिंचाई पोखरी निर्माण				६५०		
		१.१.२.	वडा नं. ५, माथिल्लो बुढीचौर सिंचाई पोखरी निर्माण					७००	
		१.१.२.	वडा नं. ५,कालापानी ज्यामिरे सिंचाई योजना	२००					
		१.१.२.	वडा नं. ५, मसानघाट अमिले सिंचाई योजना		४५०				
		१.१.२.	वडा नं. ५, मसानघाट लुकलुके सिंचाई योजना			५५०			
		१.१.२.	वडा नं. ५, पाखापानी कोलडाँडा सिंचाई योजना				६५०		
		१.१.२.	वडा नं. ५, उपल्लो हात्तिखाल सिंचाई योजना					७००	
		१.१.२.	वडा नं. ५, भेरीगाँउ सिंचाई योजना	२००					

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.२.	वडा नं. ५, नयावस्ती कुथुर्के उपल्लो टोल सिंचाई योजना		४५०				
		१.१.२.	वडा नं. ६, झाँक्री खोला सिंचाई योजना			५५०			
		१.१.२.	वडा नं. ६, जडनखेत सिंचाई योजना				६५०		
		१.१.२.	वडा नं. ६, आझिने झाँक्रीखोला सिंचाई योजना					७००	
		१.१.२.	वडा नं. ६, असारे ,संचाई योजना	२००					
		१.१.२.	वडा नं. ६, किटा सिंचाई कुलो योजना		४५०				
		१.१.२.	वडा नं. ६, जुकेपानी गोधधारा लिफ्टिङ सिंचाई			५५०			
		१.१.२.	वडा नं. ६, ठाडीओडार सिंचाई कुलो मर्मत				६५०		
		१.१.२.	राजिहर सिंचाई कुलो निर्माण		२००				
		१.१.३	भूमिगत तथा सतह सिंचाई सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण	५००					
		१.१.४	वैकल्पिक सिंचाईको व्यवस्था		१००	२००	३००		
		१.१.५	प्रत्येक वडामा बहुउद्देश्यीय नमूना पोखरी निर्माण		२००	४००	६००	८००	
२	२.१.	२.१.१.	ठूला कृषि उत्पादन क्षेत्रमा सिंचाईको विशेष सम्भाव्यता अध्ययन	३००					
		२.१.२	कृषि विद्युतिकरण लाइनको व्यवस्था		२००	२००	२००		
	२.२.	२.२.१.	कृतिम जलाशय निर्माणको सम्भाव्यता अध्ययन				५००		
	२.३.	२.३.१.	मर्मत संभार कोष स्थापना		५००				
		२.३.२.	सिंचाई उपभोक्ता समितिलाई मूहान संरक्षण तथा दिगो सिंचाई सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था	५०	७०	८०	९०	१००	
		२.३.३.	हरित क्षेत्र विकास कार्यक्रम संचालन	५०	५०	६०	६५	७०	
		२.३.४.	Climate adaptation and mitigation कार्यक्रम संचालन	७०	८०	९०	१००	११०	
		२.३.५.	सिंचाइ सेवा शुल्क निर्धारण तथा संकलन	५०	५५	६०	६५	७०	
		२.३.६.	मुहान तथा जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम संचालन	४०	४५	५०	५५	६०	

अपेक्षित उपलब्धि

सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुगेको हुनेछ र उच्च प्रतिफलयुक्त कृषि उत्पादन भएको हुनेछ ।

६.३ ऊर्जा

पृष्ठभूमि

अपार जलस्रोतको सम्पदा भएर पनि त्यसको सदुपयोग हुन नसकिरहेको कारण शहर र ग्रामीण ईलाकामा उर्जा संकट व्याप्त छ । नेपालको पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा अहिले पनि ठुलो संख्यामा जनताहरूले खाना पकाउने इन्धनको रुपमा काठदाउराको प्रयोग गर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा गुइँठाको प्रयोग व्यापकरुपमा भइरहेको छ । यहाँ धेरैजसो घरपरिवारले घरायसी प्रयोजनको लागि काठदाउराको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । यहाँका सबै वडामा काठदाउराको श्रोत सामुदायिक वन तथा निजी वन रहेका छन् । काठ दाउराको प्रयोगका थुप्रै नकारात्मक पक्षहरूमध्ये स्वास्थ्यमा पर्ने असर र वनजङ्गलको विनाश प्रमुख हुन् । त्यसैगरी कुनै पनि क्षेत्रमा बसोबास गर्ने नागरिकको जीवनलाई सरल र सहज बनाउन साथै आर्थिक तथा सामाजिक विकास गर्न विद्युत् तथा ऊर्जाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । वडा नं ३ मा २१८ कि.वा. को जलविद्युत उत्पादन भइ प्रयोगमा रहेको छ । गाउँपालिकाका वडा केन्द्र तथा अन्य केही क्षेत्रमा सौर्य उर्जाको पनि प्रयोगमा रहेको छ । वडा न १ को खुन्जने, एकलोखोरिया, विचवाटो, फोर्सावाङ, वडा नं ४ को तारेपार र वडा नं ६ को किटा गाँउहरुमा हालसम्म विद्युतिकरणको व्यवस्था हुन सकेको छैन ।

तथापी गाउँपालिका अन्य स्थानमा विद्युतीकरणको अवस्था सन्तोषजनक नै रहेको भए पनि सामान्य हावाहुरी तथा वर्षात हुने संकेत हुनासाथ विद्युत सेवा अवरुद्ध हुन्छ । यसकारण व्यवसाय संचालन तथा औद्योगिकरणका लागि आवश्यक क्षमताको विद्युत् लाईन जडान हुनसकेको छैन । विद्युत् प्रसारण लाईनमा सुधार गर्नुपर्ने साथै low voltage हुने स्थानहरूमा ट्रान्सफर्मरको स्तरोन्नती तथा नयाँ ट्रान्सफर्मर जडान गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्युत ऊर्जा साथसाथै सौर्य उर्जा जस्ता अन्य वैकल्पिक ऊर्जाबाट विभिन्न उद्योग तथा व्यवसाय, सिँचाई आयोजना, खानेपानी आयोजना समेत सञ्चालन गर्न सकिन्छ अतः यस गाउँपालिकामा अल्पकालिन रुपमा सौर्य उर्जा र वायो ग्याँसलाई तथा दीर्घकालीन रूपमा जलविद्युत ऊर्जालाई जोड दिनु आवश्यक छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिकाका प्रायजसो स्थानहरूमा राष्ट्रिय वा स्थानीय स्तरबाट उत्पादित विद्युत प्रशारण सेवा पुगेको
▪ नवीकरणीय उर्जा तथा वैकल्पिक उर्जालाई उचित व्यवस्थापन गरी सदुपयोग गर्न सकिने
▪ गाँउपालिका भित्र विभिन्न स्थानहरुमा ट्रान्सफमर राखी विद्युत लाईन प्रसारण गरेको ।
▪ गाउँपालिका बासीलाई विद्युतीय उपकरणको, सौर्य उर्जा उपयोगमा प्रोत्साहन गरी काठ दाउरा र ग्याँसको खपत न्यूनीकरण गर्न सकिने
▪ राप्ती नदीबाट पर्याप्त विद्युत्तीय उर्जा निकाल्न सकिने ।
▪ व्यवसाय संचालन तथा औद्योगिकरणका लागि आवश्यक क्षमताको विद्युत् लाईन निष्कासन गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ मुख्य प्रसारण लाईन बाहेक गाउँपालिकामा विद्युतीकरणका लागि प्रयोग भएका पोलहरू पर्याप्त नहुनु
▪ विभिन्न स्थानमा ट्रान्सफर्मरहरूको क्षमता अभिबृद्धि गर्नु पर्ने ।
▪ सार्वजनिक सडक बत्तिहरूको पर्याप्त प्रबन्ध नभएको
▪ भुकम्पपछि बसेको बस्तीहरूमा जग्गाधनी प्रमाण पत्रको अभावमा केही घरहरूमा विद्युतीकरण गर्न कठिनाई भएको
▪ गुणस्तरीय विद्युत आपुर्तिको व्यवस्था नभएको ।
▪ वडाको सबै वस्तिहरुमा विद्युतिकरण व्यवस्था गर्न नसकिएको

दीर्घकालिन सोच
ऊर्जामा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त गाउँपालिका
लक्ष्य
गाउँपालिकावासीहरूमा दिगो, वातावरण मैत्री उर्जामा पूर्ण पहुँच स्थापित गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ ऊर्जामा सबै गाउँपालिका बासीको पहुँच पुऱ्याउनु ✓ ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु

उद्देश्य १. ऊर्जामा सबै गाउँपालिका बासीको पहुँच पुऱ्याउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. विद्युतीकरण नभएका स्थानहरूमा विद्युत् सेवा विस्तार गर्ने ।	१.१.१. विद्युत् सेवा नपुगेका बस्तीहरूमा विद्युतीकरणका लागि थप कार्य अगाडि बढाइनेछ ।
	१.१.२. तत्काल विद्युतीकरण उपलब्ध हुन नसक्ने घरधुरी र काठ दाउराको प्रयोगलाई पूर्णरुपले विस्थापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै सौर्य ऊर्जा तथा वायोग्याँस प्रयोग गर्न प्रोत्साहन स्वरुप अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

उद्देश्य २. ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. विद्युत क्षमता वृद्धि गर्ने ।	२.१.१. गाउँपालिकामा मुख्य प्रसारण लाईनमार्फत पूर्ण विद्युतीकरण गरी वितरण प्रणाली सुदृढ गरिनेछ ।
	२.१.२. मागअनुसार आवश्यक voltage परिपूर्ति गर्न ट्रान्सफर्मर जडान तथा क्षमता वृद्धि गरिनेछ ।
	२.१.३. विद्युत प्रसारण लाईन सुधार गर्न तथा काठका पोलहरू विस्थापन गर्न विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गरिनेछ ।
	२.१.४काठका पोलहरु विस्थापित गरी पोलहरुको स्तरोन्नती गरिनेछ ।
२.२. विद्युत् उपयोग बढाउने ।	२.२.१. घरायसी खाना पकाउन विद्युतीय उपकरणको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
	२.२.२. विद्युतिय सवारी साधनको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ .
२.३. वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन गर्ने ।	२.३.१ गाउँपालिकामा वैकल्पिक ऊर्जा उत्पादनको सम्भाव्यता हेरी निजीक्षेत्रलाई आकर्षण गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।
	२.३.२. बजार क्षेत्रहरूमा फोहोरको सदुपयोग गरी ऊर्जामा परिणत गर्ने प्रविधीको प्रयोग गरिनेछ ।
	२.३.३. उज्यालो गाउँपालिका अभियान अन्तर्गत गाउँपालिकाका बजार क्षेत्रहरूमा तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा सौर्यबत्ती जडान गरिनेछ ।
२.४ जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.४.१. दाउरा र गुइँठाको प्रयोगलाई पूर्णरूपमा वैकल्पिक उर्जा तथा विद्युतीय ऊर्जाको प्रयोगले विस्थापित गर्न दाउरा र गुइँठाको प्रयोगका नकारात्मक असरबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

उर्जाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१	विद्युतका प्रशारण लाईन विस्तार	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.२	वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्न अनुदान	५००	५००	५००	५००	५००	
२	२.१.	२.१.१	विद्युत उपकेन्द्र स्थापना			५००	८००		
		२.१.२	आवश्यकताका आधारमा ट्रान्सफर्मर जडान		२००	४००	६००	८००	
		२.१.३	विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गरी विद्युत प्रसारणलाईन सुधार गर्ने	२००	४००	५००	६००	७००	
		२.१.४	आवश्यकता अनुसार विद्युत पोलहरुको सुधार		४००	५००	६००		
	२.२.	२.२.१	विद्युतीय उपकरण खरिदमा निश्चित मापदण्डका आधारमा छुटको व्यवस्था						
		२.२.२	विद्युतीय सवारी साधन सञ्चालनमा सवारी छुटको व्यवस्था						
	२.३.	२.३.१	सोलार मिनि ग्रिड आयोजनाको निर्माण		४००	६००	८००	१०००	
		२.३.२	वैकल्पिक ऊर्जा उत्पादनमा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्न अन्तरकृया	५०	७०	८०	९०	१००	
		२.३.३	सघन वस्ती क्षेत्रमा प्रविधिको प्रयोग गरी फोहोरबाट उर्जा उत्पादन सम्भाव्यता अध्ययन		२५०				
		२.३.४	सडक तथा सार्वजनिक स्थानमा सौर्य बत्ती जडान	१००	१५०	२००	२५०	३००	
	२.४.	२.४.१	विद्युत ऊर्जा तथा वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्नका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५५	६०	६५	७०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

उर्जाका आधारभुत पूर्वाधारहरूको विकास भइ हरेक घरधुरीमा न्युनतम उर्जाको सुनिश्चितता भएको हुनेछ। उर्जाको मुल प्रवाहमा नसमेटिएका घरधुरीहरूमा वैकल्पिक उर्जाको प्रबन्ध भएको हुनेछ।

६.४ सडक तथा यातायात

पृष्ठभूमि

सडक तथा यातायातलाई पूर्वाधार विकासको महत्वपूर्ण सूचक मानिन्छ । आर्थिक जीवनस्तर सुदृढ गर्नका लागि सडक तथा यातायातले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यस गाँउपालिका क्षेत्रभित्र निर्माण गरिएका सडकहरुको जम्मा लम्वाई १६० कि.मी. रहेको छ । भालुवाङ प्यूठान सडक खण्डको कुल लम्वाई मध्य ४८ कि. मी. यसै गाउँपालिकाको क्षेत्रभित्र पर्दछ । गाँउपालिका कार्यालय देखि प्रत्येक वडाको वडा कार्यालयसम्म कच्ची सडक संजाल जोडिएको छ, जसले गर्दा अस्थाई रुपमा भएपनि सेवा प्रवाहमा सहजता ल्याएको छ । गाँउपालिका भित्रका अधिकांश सडकखण्डहरू कच्ची अवस्थामा रहेका हुनाले यस्ता सडकहरूमा वर्षातमा हिलो र खाल्डाखुल्डि बढ्ने तथा हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमन कष्टप्रद हुने गरेको छ । तसर्थ सडकहरूको निर्माण, विस्तार तथा मर्मत गर्नुका साथै आवश्यक स्थानहरूमा पुलहरू निर्माण गर्ने विषय प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने देखिन्छ । यातायातका साधनहरूको अपर्याप्तता तथा रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था भने कमजोर रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी सडक मार्गबाट ओहोर दोहोर गर्ने यात्रुहरूलाई सुविधाको लागि विभिन्न स्थानहरूमा यात्रु प्रतिक्षालय तथा सार्बजनिक शौचालय निर्माण गर्नु पनि आवश्यक छ । सडक तथा यातायातको विकासले उत्पादकत्व वृद्धिगर्ने, स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवामा पहुँच पुऱ्याउने, रोजगारी श्रृजना गर्ने, गरिबी न्यूनीकरण गर्ने र आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने हुदाँ यस गाउँपालिकामा सडक तथा यातायात गुरुयोजना तय गरी सोही अनुरुप योजनाबद्ध एवं व्यवस्थित तवरले सडक सञ्जालको बिस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ भालुभाङ प्यूठान सडकखण्ड यसै गाँउपालिका हुँदै गएको ।
▪ गाउँपालिकाका सडकहरूलाई मापदण्ड बनाई सो अनुसारको स्तरोन्नति कार्यलाई तीव्रता दिन सकिने ।
▪ गाउँपालिकामा भित्री सडक निर्माण गरी कृषि, पर्यटन तथा उद्योगको विकासको राम्रो सम्भावना रहेको ।
▪ कच्ची अवस्थामै रहे पनि प्रत्येक वडालाई सडक सञ्जालले जोडेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ योजनाबद्ध तथा दिगो विकास लक्ष्यका मापदण्ड मुताविक सडक सञ्जाल विस्तार नभएको ।
▪ कच्ची सडकमा वर्षातको समय पटकपटक पहिरो जाने, हिलाम्मे हुने, खाल्टाखुल्टी बढ्ने र हिउँदमा धुलाम्मे हुने हुँदा आवागमन जोखिमपूर्ण र कष्टप्रद हुने गरेको ।
▪ गाउँपालिकाभित्र दैनिक आवतजावतका लागि आवश्यक भरपर्दो यातायातको असुविधा भएकाले विभिन्न रूटहरूको निर्धारण गरी सार्वजनिक यातायात सेवा संचालन गर्नुपर्ने ।
▪ सडक वरपर प्रदूषण भई वातावरण र जनस्वास्थ्यमा पर्न गएको नकारात्मक असर कम गर्न पहल गर्नुपर्ने ।
▪ सडकको स्थिति कमजोर हुँदा उद्योगधन्दा, कलकारखाना, व्यापार व्यवसाय, कृषि, पर्यटन जस्ता क्षेत्रहरू चलायमान हुन नसकेको ।
▪ सडकको स्तरउन्नती गर्न ठूलो आकारको बजेट आवश्यक पर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
“सहज, सुरक्षित र भरपर्दो सडक तथा यातायात सेवाको सुनिश्चितता”
लक्ष्य
गाउँपालिकाभित्रको सडक सञ्जाल स्तरोन्नती गरी यातायातलाई सुरक्षित, सहज र भरपर्दो बनाउने
उद्देश्यहरू
✓ गाउँपालिकावासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु ✓ गाउँपालिकामा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. गाउँपालिकाबासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु ।

रणनीति	कार्यनीति
१.१. गाउँपालिका केन्द्रबाट सबै वडाकेन्द्र र बजार केन्द्रमा सडक सञ्जाल बिस्तार गर्ने ।	१.१.१. सम्पूर्ण वडा केन्द्रलाई गाउँपालिका केन्द्रसँग जोड्ने मुख्य-मुख्य सडकहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी शीघ्र स्तरोन्नती तथा कालोपत्रे गरिनेछ ।
	१.१.२.यस गाउँपालिकामा पर्ने भालुभाङ प्यूठान सडकखण्डलाई मर्मत/पुनःनिर्माण गर्न प्रदेश र संघीय सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।
	१.१.३ सडक बिस्तार सँग-सँगै बसपार्क तथा बस टर्मिनल निर्माण गरिनेछ ।
१.२. विद्यमान सडकको स्तरोन्नती तथा विस्तार गर्ने ।	१.२.१ पहिचान भएका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नती र विस्तार गरी गाउँपालिका सडक सञ्जालसँग आवद्ध कृषि सडक सञ्जाल निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रस्तावित औद्योगिक तथा व्यवसायिक क्षेत्रहरूको यकिन गरी ती स्थानहरूलाई जोड्ने सडक क्रमिक रुपमा निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.३. सघन यातायात सञ्चालन हुने मुख्य सडकहरूमा आवश्यकता अनुसारको रोड फर्निचर (Road Furniture) को व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.४. गाउँपालिकाभर अति आवश्यक स्थानहरूमा पुल निर्माणका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	१.२.५. उच्च प्राथमिकता प्राप्त पुलहरूको डिपिआर सम्पन्न गरिनेछ ।
	१.२.६. उच्च प्राथमिकता प्राप्त पुलहरू निर्माण गर्न संघीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।
१.३. सार्वजनिक यातायात प्रणालीको विकास गर्ने ।	१.३.१. यातायात व्यवसायी तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया गरी सार्वजनिक सवारी साधन चल्ने रूटहरू तय गरिनेछ ।

उद्देश्य १. गाउँपालिकाबासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुर्‍याउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.३.२. रूटमा चल्ने सवारी साधनहरूको संख्या र प्रकार (जस्तै बस, मिनिबस, माइक्रोबस आदि) आवश्यकता अनुसार तय गरिनेछ ।
	१.३.३. रूटको बीच-बीचमा बस स्टप, सार्वजनिक शौचालय, प्रतीक्षालयहरू स्थानीय आवश्यकता अनुसार निर्धारण गरी निर्माण गरिनेछ ।
	१.३.४. गाउँपालिकाका सघन यातायात सञ्चालन हुने मुख्य रूटहरूमा आवश्यकताको आधारमा ट्राफिक युनिट स्थापना गरिनेछ.।
	१.३.५ विशेष गरी वर्षातको समयमा आवागमन अवरुद्ध हुनसक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गरी तत्काल आवागमन खुलाउन (Rapid Response Mechanism) तयार गरी तयारी अवस्थामा राखिनेछ ।
१.४. हेलिप्याड निर्माण गर्ने ।	१.४.१. आवश्यकता अनुसार गाउँपालिकाका प्रत्येक वडामा कम्तिमा एउटा हेलिप्याड निर्माण गरिनेछ ।

उद्देश्य २. गाउँपालिकामा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ सडक तथा यातायात गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।	२.१.१. गुरु योजनामा आधारित सडक सञ्जालको विकास तथा यातायात रुटहरूको तय गरिने छ ।
	२.१.२. रणनीतिक सडकहरूको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन (डिपिआर) तयार गरी प्राथमिकताका आधारमा निर्माण गरिनेछ ।
२.२. सडकको न्यूनतम मापदण्ड कार्यान्वयनमा ल्याइने ।	२.२.१.सडकको न्यूनतम मापदण्डलाई कार्यान्वयनमा ल्याइने छ तथा सडक अतिक्रमण गर्ने कार्यलाई पूर्ण रुपमा निरुत्साहित गरिने छ ।
२.३. दिगो तथा वातावरण मैत्री प्रविधिमा जोड दिने ।	२.३.१.सडकको नियमित मर्मत सम्भारका लागि आधुनिक प्रविधिको उपयोग तथा यान्त्रीकरणमा जोड दिइने छ ।
	२.३.२.प्राकृतिक प्रकोप तथा जलवायु परिवर्तनले सडक तथा यातायातमा हुन सक्ने असर तथा नोक्सानीलाई न्युनीकरण गरिने छ ।
	२.३.३.विद्युतीय सवारी साधन संचालन गर्नका लागि संघीय तथा प्रादेशिक सरकारसँग समन्वय गरी प्रोत्साहन गर्न निजी क्षेत्रलाई आर्थिक सहुलियत दिने र चार्जिङ स्टेशन को सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
	२.३.४ गाउँपालिकामा निर्माण हुने सडकहरूमध्ये २० प्रतिशत सडकहरूमा बायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी निर्माण गर्न सम्भावना अध्ययन गरिनेछ ।

सडक तथा यातायातको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	मुख्य सडकको निर्माण, स्तरोन्नती तथा कालोपत्रे						
		१.१.१.	दुर्मेवस्ती हुँदै सिमलनेटा पाग्रेघाट	१००	२००	३००	५००	८००	
		१.१.१.	वाघखोर हुँदै विराह मछडी मोटरबाटो		२५०	३५०	४५०	६००	
		१.१.१.	रातामाटा सुपारीगैरा हुँदै डडुवा माटरबाटो		३००	५००	६००	७००	
		१.१.१.	रानाचौपारी फेवालीटोल कोटापधेरा मोटरवाटो	२००	४००	६००	८००		
		१.१.१.	वकुरेआँप सल्लेरी धोरलोट मोटरवाटो	४००	६००	८००			
		१.१.१.	कुडुले - देउराली (ट्र्याक खोल्ने)		३००	५००	८००	१०००	
		१.१.१.	छतिवन दमार - छतिवन खोला (ट्र्याक खोल्ने)		२००	३००	५००	८००	
		१.१.१.	रत्ने -राङ वाङवाड			५००	८००		
		१.१.१.	रत्ने -कमरवास		५००	८००	१०००		
		१.१.१.	दाङ रिडरोड	४००	६००	८००			
		१.१.१	दुर्मेवस्ती हुँदे सिमलनेटा पाग्रेघाट (५ कि.मी.)		५००				
		१.१.१	बाघखोर हुँदे विराहा मछडी मोटरबाटो (६ कि.मी.)			६००			
		१.१.१	रातामाटा सुपारीगैरा हुँदै डडुका मोटरबाटो (६ कि.मी.)			६००			
		१.१.१	रानाचौपारी फेवालीधेरा कोत्तपधेरा मोटरबाटो (४ कि.मी.)		५००				
		१.१.१	कुकुरेआँप सल्लेहरु घोरलोट मोटरबाटो (६ कि.मी.)				६००		
		१.१.१	नूनथली स्वास्थ्यचौकी हुँदे बाघखोर मोटरबाटो (३ कि.मी.)		४००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.१	ढोवस्कुल सुवलारि देवाले डाँडा मोटरबाटो (५ कि.मी.)			५००			
		१.१.१	बाँगेनौघाट मोटरबाटो (७ कि.मी.)				७००		
		१.१.१	सजिकोट रानाटोल घोरलोट मोटरबाटो (४ कि.मी.)		४००				
		१.१.१	बुढादेवी जावुने मोटरबाटो (१० कि.मी.)			१०००			
		१.१.१	वडा कार्यालय स्याउलीवाङ्ग सगिकोट मोटरबाटो (४ कि.मी.)		४००				
		१.१.१	पुठाखोला-फाँक्रेकोल-विरेवगर (ट्याक खोल्ने)			७००			
		१.१.१	विरिङकोट-कालीढुंगा-विरीवगर (ट्याक खोल्ने)				८००		
		१.१.१	उपल्लो विरिङकोट-राङवाङ (ट्याक खोल्ने)		५००				
		१.१.१	लुकलुके-फाकेकोल (ट्याक खोल्ने)			८००			
		१.१.१	पाखापानी-फाँक्रीकोल (ट्याक खोल्ने)				६००		
		१.१.१	सुकेपानी-जलुके-दह (ट्याक खोल्ने)		५००				
		१.१.१	कुर्थुके-तिरतिरे (ट्याक खोल्ने)			६००			
		१.१.१	भासुकुटी कोरोन्डे -गुरुङटोल (ट्याकखोल्ने)				८००		
		१.१.१	भासीकुटी - छविसे (ट्याकखोल्ने),		६००				
		१.१.१	प्यालीमाटी -सिम्ले (ट्याकखोल्ने)					९००	
		१.१.१	वड्डाडा-वुढीचौर-सौराकोट (ट्याकखोल्ने)			६००			
		१.१.१	जसपुर-वुढीचौर (ट्याकखोल्ने)				७००		
		१.१.१	वुढीखोला -वुढीचौर (ट्याकखोल्ने)		४००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		१.१.१	गोलधारा -कुथुर्के (ट्र्याकखोल्ने)			५००			
		१.१.१	गोलधारा -पुठाचौर (ट्र्याकखोल्ने)				८००		
		१.१.१	पाखापानी -कुर्थुके (ट्र्याकखोल्ने)	३००					
		१.१.१	विरिङकोट -डुम्रीखर्क-गुरुङटोल (ट्र्याकखोल्ने)		४००				
		१.१.१	सौराकोट - दिवीचौर - कुर्थुक (ट्र्याकखोल्ने)			८००			
		१.१.१	पाङवाङ - वंगलाचुली (१० कि.मी/ ६ मी.)				५००	५००	
		१.१.१	पाङवाङ - वडा कार्यालय सम्म (६ कि.मी/ ६ मी.)		४००	४००			
		१.१.१	पाङवाङ- धैरेखपटे -वसेरी -अर्खेले (१० कि.मी/६ मी.)			३००	५००		
		१.१.१	गोधधारा- गुरासैनी - पाङकोट (१० कि.मी/ ६ मी.)				४००	६००	
		१.१.१	पाङवाङ- जुकेपानी (५ कि.मी/ ६ मी.)	२००	३००				
		१.१.१	स्याम्ले - मिग्रीखोला - उपल्लो खुरी (५ कि.मी/ ६ मी.)		२००	३००			
		१.१.१	डुम्रीखोला -ठाडी ओडार (३ कि.मी/ ६ मी.)	४००					
		१.१.१	पुनटोल - खुनकुटी - टाकुला (१० कि.मी/ ६ मी.)			४००	५००		
		१.१.२.	भालुवाङ-प्यूठान सडक खण्डको स्तरोन्नति		५००	६००	८००	१०००	
		१.१.३.	बसपार्क तथा बस टर्मिनल निर्माण:						
		१.१.३.	दरर्मान मिनीवसपार्क		५००	७००	१०००	१२००	
		१.१.३.	गनाह मिनीवसपार्क	४००	६००	८००	१०००		
		१.१.३	भालुवाङ्ग नुनथली		२००	५००	१०००		

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
	१.२	१.२.१.	कृषि सडकहरूको विस्तार तथा स्तरोन्नती	२००	५००	८००	१०००	१२००	
		१.२.२.	औद्योगिक, व्यवसायिक तथा कृषि क्षेत्र जोड्ने सडक निर्माण		४००	५००	९००	१०००	
		१.२.३.	मुख्य सडकहरूमा रोड फर्निचरको व्यवस्था		२००	३५०	५००	९००	
		१.२.४.	अति आवश्यक पुलहरूको संभाव्यता अध्ययन	४००					
		१.२.५.	प्राथमिकता प्राप्त पुलहरूको डिपिआर निर्माण		४००	५००	८००	१२००	
		१.२.६.	प्राथमिकता प्राप्त पुलहरू तथा झोलुङ्गे पुलहरुका निर्माण :						
		१.२.६.	सिखे - अमिलठीक झोलुङ्गे पुल निर्माण	२००	४००	५००	८००	१०००	
		१.२.६.	अडरवारी - वर्णविर झोलुङ्गेपुल निर्माण		२००	६००	८००	१०००	
		१.२.६.	नौघाट पक्कीपुल निर्माण		४००	५००	८००		
		१.२.६.	वर्राघाट लामीदमार झोलुङ्गेपुल निर्माण	२००	६००	७००	८००		
		१.२.६.	वैकेदह झोलुङ्गेपुल निर्माण	२००	४००	६००	८००		
		१.२.६.	वेथीखोला झोलुङ्गेपुल निर्माण	२५०	३५०	५५०	७५०	९५०	
	१.३.	१.३.१.	सार्वजनिक सवारीसाधन चल्ने रुटहरू तय	१००					
		१.३.२.	रुट अनुसार सवारी साधनहरूको संख्या र प्रकार निर्धारण		१५०				
		१.३.३.	बस स्टप, सार्वजनिक शौचालय तथा प्रतिक्षालय निर्माण	३५०	५५०	८००	१०००	१२००	
		१.३.४.	ट्राफिक युनिट स्थापना		५५०	६५०	८००		
		१.३.५	सडक मर्मत संम्हार Rapid Response Mechanism तयार गर्ने	१५०					
	१.४.	१.४.१.	प्रत्येक वडाका सम्भाव्यस्थलमा हेली प्याड निर्माण	४००	५५०	६००	८००	१२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
२	२.१.	२.१.१.	सडक तथा यातायात गुरुयोजना निर्माण	१२००					
		२.१.२.	रणनीतिक सडकहरूको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन निर्माण		८००				
	२.२.	२.२.१.	अनुगमनको व्यवस्था		२००	४००	६००	८००	
	२.३.	२.३.१.	आधुनिक उपकरण खरिद	२००	४००	६००	७००		
		२.३.२	बायोइन्जिनियरिङ प्रविधि अवलम्बन गर्ने		५००				
		२.३.३.	विद्युतीय सवारी साधन खरिदमा सहुलियत			८००	१०००		
		२.३.४.	बायोइन्जिनियरिङ प्रविधि प्रयोग गर्न सम्भाव्यता अध्ययन	४५०					

अपेक्षित उपलब्धीहरू

सडक यातायातको सहज पँहुच स्थापित भएको हुनेछ। गाउँपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने मुख्य सडकहरू कालो पत्रे भएका हुनेछन्। गाउँपालिका केन्द्रलाइ प्रत्येक वडाकेन्द्र जोड्ने सडकहरू स्तरोन्नती भएका हुनेछन्। सार्वजनिक यातायातका वैज्ञानिक रुटहरू तय भइ सार्वजनिक परिवहन सहज भएको हुनेछ। सडक जोखिम तथा दुर्घटना न्युनीकरण हुनेछन्।

६.५ आवास, भवन तथा वस्ती विकास

पृष्ठभूमि

मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकताहरूमध्ये आवास पनि एक हो र नेपालको संविधानले पनि सुरक्षित तथा वातावरण मैत्री आवासको हकलाई प्रत्याभूति गरेको छ। तथ्यांकअनुसार गाउँपालिकाका अधिकांश घरहरू कच्ची तथा विपन्न अवस्थामा रहनुले यस गाउँपालिकाका घरहरू भूकम्पीय तथा अन्य प्रकोप सुरक्षाको दृष्टिकोणले अत्यन्त असुरक्षित तथा जोखिमयुक्त अवस्थामा रहेको स्पष्ट हुन्छ। गाउँपालिकाका अधिकांश घरहरू कच्ची तथा विपन्न अवस्थामा रहनुले यस गाउँपालिकाका घरहरू भूकम्पीय तथा अन्य प्रकोप सुरक्षाको दृष्टिकोणले अत्यन्त असुरक्षित तथा जोखिमयुक्त अवस्थामा रहेको स्पष्ट हुन्छ। वातावरणीय संवेदनशीलताको हिसाबले गाउँपालिकाको वडा नं. २ को गनाह, दरवान, ढाड, (बाढी), ददेरी, गनाह, दर्भान (पहिरो), वडा नं. ३ को सुवाखोला, हपुर बेशी (पहिरो), बाढी खोला (बाढी), वडा नं. ५ को पुठाखोला, बुढीखोला, सुवाखोला, कुर्थुके, प्यारीमाटी, राम्चे, भिरिङगाउँ, पाखापानी, राङवाङ, बिरिङकोट, लुकलुके, जसपुर, दुविचौर वडा नं. ६ को पाङकोट लगायतका सबै वडाहरु बाढी तथा पहिरो जाने गरेकोले यो क्षेत्रहरु जोखिममा परेका छन। यहाँ वैज्ञानिक र व्यवस्थित भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग मार्फत मात्र यस गाउँपालिकाको दीर्घकालिन समृद्धि हासिल गर्न सकिनेछ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ स्थानीय स्तरमा आवास निर्माण सामग्रीहरूजस्तै- गिट्टी, बालुवा, माटो, ढुङगा आदि उपलब्धता भएको हुँदा स्थानीय स्रोतसाधनको प्रयोग गरी निर्माण कार्य गर्न सकिने
▪ व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सकिने
▪ विपन्न वर्ग सुरक्षित आवास कार्यक्रम अन्तर्गत ४५० विपन्न घुरीमा जस्तापाता लगाउने कार्य सम्पन्न भएको
▪ नेपाल सरकारको सुरक्षित नागरिक आवास कार्यक्रमबाट २०० घरधुरीलाई जस्तापाता लगाउने कार्य भइरहेको
▪ गाउँपालिकाभित्र जिल्लामै सबैभन्दा बढि संख्यामा दलित तथा अल्पसंख्यक मुस्लिम समुदायको लागि जनता आवास निर्माण भएको
▪ भूकम्प प्रतिरोधी वातावरण मैत्री सुविधासम्पन्न तथा सुरक्षित भवन निर्माणमा जनचासो बढ्दै गएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ अधिकांश घरहरू अर्धपक्कि, कच्ची/फुस, खवडा, टायले छाएको रुपमा रहेकाले सुरक्षित नभएका
▪ छरिएर रहेका बस्तीहरूलाई एकीकृत गर्न तथा आवास क्षेत्रमा वृद्धाश्रम, धर्मशाला, सामुदायिक भवन आदि निर्माण गर्न प्रशस्त मात्रामा बजेटको आवश्यकता पर्ने
▪ मौलिक संस्कृति र वास्तुकलाको लोप हुँदै जाने अवस्था रहेको
▪ भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा आउन नसकेको
▪ भवन तथा सुरक्षित आवास निर्माणका लागि स्थानीयस्तरमा प्राविधिक र दक्ष जनशक्तिको आभाव भएको

दीर्घकालिन सोच
सबैलाई पूर्ण सुरक्षित तथा आधारभूत सुविधासम्पन्न आवासको प्रत्याभूति
लक्ष्य
सुरक्षित र न्यूनतम सुविधायुक्त आवास तथा बस्ती विकास गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्नु ✓ सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्ने

उद्देश्य १. न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ छरिएर रहेका तथा विपदको जोखिममा परेका बस्तीहरूलाई एकीकृत बस्तीको निर्माण गरी स्थानान्तरण गर्दै लैजाने ।	१.१.१. वस्ती विकास योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.२. विपद्को जोखिममा परेका बस्तीहरू पहिचान तथा नक्साङ्कन गरिनेछ ।
	१.१.३. एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा उपयुक्त स्थानहरू पहिचान गरी आवास क्षेत्र विकास गरिनेछ ।
	१.१.४. छरिएर रहेका तथा विपद्को जोखिममा परेका घरपरिवारका लागि सुरक्षित, व्यवस्थित, आधारभुत सुविधायुक्त तथा वातावरण मैत्री एकीकृत बस्ती निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.५. सुकुम्बासी, विपन्न, लोपोन्मुख जाति तथा आर्थिक रूपले पिछडिएका परिवारका लागि आवास निर्माण सम्बन्धि ठोस नीति बनाइने छ ।
	१.१.६. विपद्को उच्च जोखिममा रहेका स्थानमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिने छ ।
	१.१.७. बाढी पहिरो तथा भुकम्प पिडित तथा बाढी पहिरो तथा भुकम्प पिडितवाट क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको निर्माणलाई तिव्रता दिइ सम्पन्न गरिनेछ ।
१.२. घना बस्ती रहेको स्थानमा बस्ती व्यवस्थित गर्ने ।	१.२.१. गाउँपालिकाको भू-उपयोग नीति अनुरुप वस्ती विकास तथा योजना निर्माण गरिनेछ ।
	१.२.२. हाल घनावस्ती रहेका स्थानमा भौतिक पूर्वाधार विकास गरी बस्ती वरपर थप आवास विस्तार कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.२.३. अनधिकृत रुपले बसोबास गरिरहेका घरपरिवार पहिचान गरी सो स्थानबाट हटाउने कार्यलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.४. भवन निर्माण आचार संहिता तर्जुमा गरी अनिवार्य लागु गरिनेछ ।

उद्देश्य २. सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. एकीकृत सेवा प्रदायक बहुउपयोगी तथा बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण गर्ने ।	२.१.१. सरकारी भवनहरूनिर्माण गर्दा सकेसम्म एकै स्थानमा र एकरुपता ल्याउन एकै किसिमका भवनहरूको डिजाइन र निर्माण गरी एकीकृत जनसेवा प्रदान गरिनेछ ।
२.२ आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग गर्ने ।	२.२.१. सरकारी तथा सार्वजनिक भवनहरू अपाङ्ग मैत्री बनाइने छ ।
	२.२.२. आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्तरमा उपलब्धता भएका निर्माण सामग्रीको उच्चतम प्रयोग गरिनेछ ।
	२.२.३. आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग हुने प्रविधि विकास गर्न तथा सुरक्षित संरचना निर्माण गर्न विज्ञहरूको सहयोग लिई निर्माण मजदुरहरूका लागि नियमित तालिम संचालन गरिनेछ ।
	२.२.४ स्थानिय मौलिकताको जर्गेना गर्ने, वास्तुकला तथा सौन्दर्य कायम हुने संरचना निर्माण गर्दा गाउँपालिकाले प्रोत्साहन गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।

आवास, भवन तथा वस्ती विकासको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	बस्ती विकास गुरुयोजना तयार गर्ने	८००					
		१.१.२.	विपदको जोखिममा परेका बस्तीहरूको पहिचान गरी नक्सांकन गर्ने	५०					
		१.१.३.	एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा सम्भावित स्थान पहिचान गर्ने	३०					
		१.१.४.	स्थानीय तह, तथा लक्षित वर्गको सहकार्यमा एकीकृत बस्ती निर्माण	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.५.	आर्थिक रूपले पिछडिएका वर्गको लागि आवास निर्माण गर्न उपयुक्त संयन्त्र निर्माण		४००				
		१.१.६.	भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयन गर्न जोखिम क्षेत्र पहिचान	१५०					
		१.१.७	भुकम्पवाट क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको निर्माण सम्पन्न	२००	५००	७००	१००	१२००	
	१.२.	१.२.१.	बस्ती विकास कार्यक्रम सञ्चालन	१००					
		१.२.२.	अनुगमन संयन्त्र निर्माण/मापदण्ड निर्माण						
		१.२.३	अनधिकृत रुपले बसोबास गरेका घरपरिवारलाई स्थानान्तरण कार्यक्रम		६००				
		१.२.४.	भवन आचार संहिता तर्जुमा तथा लागू						
	२.१.	२.१.१.	सामूहिक सार्वजनिक तथा सरकारी भवन निर्माण		५००	६००	८००	१०००	
		२.१.२.	अपाङ्ग मैत्री भवन निर्माण			५००	९००	१५००	
	२.२.	२.२.२	भवन निर्माणमा स्थानीय निर्माण सामग्रीको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन	५०	८०	९०	१००	११०	
		२.२.३.	सुरक्षित आवास निर्माणका लागि क्षमता अभिवृद्धि (डकर्मी तालिम)	११०	१२०	१२०	१३०	१४०	
		२.२.४	स्थानिय मौलिक वास्तुकला झल्कने घर तथा संरचना निर्माण गर्दा विशेष सहुलियत	५०	५५	६०	६५	७०	

अपेक्षित उपलब्धि

न्यूनतम सुविधायुक्त एकीकृत बस्तीहरूको विकास भएको हुने, भवन आचार संहिता निर्माण भई कार्यान्वयन भएको हुने, विपन्न वर्गको लागि आवास योजना कार्यान्वयनमा आएको हुने । गाउँपालिकाका भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त सम्पूर्ण घर तथा सार्वजनिक भवनहरूको पुनर्निर्माण भएको हुने ।

६.६ सूचना तथा सञ्चार

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रुपमा उल्लेख गरेको छ । यस गाउँपालिकामा सूचना तथा संचारको अवस्था सामान्य रहेको छ । वडा नं ४ मा तारसहितको टेलिफोन लाईन रहेको तथा ए.डी.एस.एल सेवा, इन्टरनेट तथा जी.पी. आर.एस. सेवा, संचालनमा रहेको छ । यहाँ एन टि सी तथा एन सि एलको टावरहरु पनि रहेका छन। यद्यपि सामान्य हुरी बतास र वर्षा हुँदाको समयमा network coverage कमजोर रहेको छ । साथै इन्टरनेट प्रविधिको विस्तार र गुणस्तर सुधार गर्नु जरुरी छ । गाउँपालिकामा कुनै पनि स्थानीय रेडियो, पत्रपत्रिका तथा टेलिभिजनको स्टेशन नरहेको ले आर्थिक विकासका लागि सूचना तथा संचारको विकास अत्यावश्यक भएका कारण यस गाउँपालिकामा सूचना तथा सञ्चारको विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ वडा नं ४ मा तारसहितको टेलिफोन लाईन रहेको र अन्य वडाहरुमा ए.डी.एस.एल इन्टरनेट तथा जी.पी. आर.एस., एन.टी.सी. टावर, र एन.सेल.को टावरहरुबाट संचार माध्यममा सहजता भइरहेको ।
▪ उपभोक्ताको माग राम्रो भएको खण्डमा निजी सञ्चार सेवा प्रदायक मोबाइल तथा इन्टरनेट कम्पनीहरूलाई सेवा विस्तारमा आकर्षण गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ गाउँपालिकाका रेडियो, पत्रपत्रिका, टेलिभिजनको स्टेशन नरहेका ।
▪ ल्याण्डलाईन टेलिफोन तथा अप्टिकल फाइबरबाट इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता ।
▪ पर्याप्त मात्रामा टेलिफोन तथा मोबाइल टावरहरू नभएकाले Network coverage प्रभावकारितामा ल्याउन टावरहरू विस्तार गर्नुपर्ने ।
▪ विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा इन्टरनेट सुविधा विस्तार गरी निःशुल्क वाईफाईको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
▪ सञ्चार क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।
▪ गाउँपालिकावासीमा सञ्चारका सबै प्रविधिसँगको पहुँच स्थापना गरी साइबर सुरक्षा सम्वन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
सूचना तथा सञ्चारमा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त गाउँपालिका
लक्ष्य
गाउँपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ गाउँपालिकाबासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

उद्देश्य १. गाउँपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. सूचना प्रविधिका पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने ।	१.१.१. मोबाइल नेटवर्क कभरेज प्रभावकारितामा ल्याउन मोबाइल टावरहरूको थप र विस्तार गर्न नेपाल टेलिकम र एनसेलसँग पहल गरिनेछ ।
	१.१.२. इन्टरनेट प्रदायक निजी कम्पनीहरूलाई आकर्षण गरी पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.३. स्थानीय एफएम रेडियो सञ्चालन गर्न र स्थानीय पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्न निजि क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
	१.१.४. मोबाइल टावरहरूमा विद्युतको नियमित रुपमा आपूर्ति गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाईनेछ ।
१.२. गाउँपालिकावासीमा आमसञ्चारको पहुँच विस्तार गर्ने ।	१.२.१. गाउँपालिकाको वेबसाइटमार्फत सूचना सम्प्रेषण गरिनेछ ।
	१.२.२. गाउँपालिका केन्द्र, वडा कार्यालय , सार्वजनिक स्थल तथा प्रत्येक सघन वस्तीहरूमा टेलीफोन, मोवाइल तथा इन्टरनेटको पहुँच पुचाइनेछ ।
	१.२.३. वडा कार्यालयहरू सूचना प्रविधि मैत्री बनाइने छ .
	१.२.४. गाउँपालिकास्तरीय सूचना केन्द्रको साथै e-library को स्थापना गरिनेछ ।
	१.२.५. एफएम रेडियोसँग सहकार्य गरी स्थानीय भाषामा सूचना तथा समाचार उत्पादन गरेर बजाइने छ ।
	१.२.६. गाउँपालिका भित्रका स्थानीय खबर तथा देश र विदेशका खबरबाट सुसूचित गर्नका लागि अनि विपन्न वर्गलाई मापदण्डका आधारमा मोबाइल वितरण गरिनेछ ।
१.३. क्षमता अभिवृद्धि मुलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।	१.३.१. सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित प्राविधिक जनशक्तिलाई विभिन्न किसिमका तालिम मार्फत उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
	१.३.२. गाउँपालिकावासीमा साइबर सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।

सूचना तथा संचारको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	नेपाल टेलिकम र एनसेलसँग समन्वय गरी आवश्यक स्थानमा टावरहरू निर्माण	२००	४००	५००	५००	६००	
		१.१.२.	निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा आम सञ्चार पूर्वाधार निर्माण गर्ने	२००	४००	६००			
		१.१.३.	सामुदायिक एफएम र स्थानीय पत्रिका प्रकाशनमा सहजीकरण	५०	८०	९०	१००		
		१.१.४.	विद्युत प्राधिकरणसँग सहकार्य						
	१.२.	१.२.१.	गाउँपालिकाको वेबसाइट अपडेट गर्ने		२५०				
		१.२.२.	सञ्चार सेवा नपुगेका वस्ती तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा प्राथमिकताका साथ विस्तार						
		१.२.३.	विद्युतीय सूचना पूर्वाधार निर्माण	२००	४००	६००	८००	१०००	
		१.२.४.	e-library स्थापना गर्ने	५०					
		१.२.५.	स्थानीय स्तरमा सूचना तथा समाचार उत्पादन तथा प्रसारण	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.२.६.	अति विपन्न परिवारलाई मोबाइल वितरण कार्यक्रम	१००	२००	३००	४००	४५०	
	१.३.	१.३.१.	सूचना प्रविधि तालिम संचालन	५०	५५	६०	६५	७०	
	१.३.	१.३.२.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५०	५०	५०	५०	

अपेक्षित उपलब्धि

गाउँपालिका तथा वडाहरूमा सूचना प्रबिधिका पूर्वाधारहरू निर्माण भएको हुनेछ र गाउँपालिकावासीमा आमसञ्चारको गुणस्तरीय सेवामा पहुँच पुगेको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**खानेपानी तथा सरसफाई**				
	असर	पाइपबाट वितरण गरिएको पानीमा पहुँच भएका परिवार (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ६.१.१.१)	प्रतिशत	६०%	
	असर	आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच पुगेका जनसंख्या (प.दि.वि.ल. ६.१.१.२)	प्रतिशत	५१.८	
	असर	प्रशोधित/सुरक्षित खानेपानीमा पहुँच पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	१४.७७ %	
	असर	उन्नत सुधारिएका सरसफाइ सम्बन्धी सुविधाहरू प्रयोग गर्ने परिवार जसले यस्ता सुविधाहरूअरुसँग साझेदारी गर्नुपर्दैन (प.दि.वि.ल. ६.२.१.१)	प्रतिशत	७.१६	
	असर	आधारभूत शौचालय प्रयोग गर्ने जनसंख्याको अनुपात (प.दि.वि.ल. ६.२.१.२)	प्रतिशत	९९	
	असर	ढल प्रणालीहरू/उपयुक्त (Faecal Sludge Management) मा चर्पी जोडिएका परिवार (प.दि.वि.ल. ६.२.१.३)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	उपभोक्ता समिति मार्फत सञ्चालन गरिएका खानेपानी आयोजना	संख्या	६५	
	प्रतिफल	संरक्षणमा समेटिएका खानेपानी मुहान	संख्या	७१	
	असर	आधुनिक र सुविधासम्पन्न शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	९९	
	प्रतिफल	डस्टबिन प्रयोग गर्ने र फोहरलाई वर्गीकरण गर्ने घरपरिवार	संख्या		१०%
	प्रतिफल	सामुदायिक हिसाबले संगठित रुपमा नियमित गाउँघर तथा टोल सरसफाई कार्यक्रम संख्या (वार्षिक)	संख्या	५	
२.	**सिंचाई**				
	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत	६०	
	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये १२ महिना सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत	४०	
	प्रतिफल	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	हेक्टर		
३.	**उर्जा**				

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	विद्युतमा पहुँच भएका जनसंख्या (प.दि.वि.ल. ७.१.१)	प्रतिशत	९०	
	असर	वैकल्पिक तथा नविकरणीय उर्जा जस्तै सोलार प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	७	
	असर	खाना पकाउनका निम्ति ऊर्जाको प्राथमिक स्रोतको रूपमा कोइला, दाउरा, गुइँठा लगायतका ठोस इन्धन प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.१)	प्रतिशत	७०	
	असर	खाना पकाउन एलपी ग्याँस प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.२)	प्रतिशत	३०	
	असर	खाना पकाउन विद्युतीय चुलो प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	१२	
		खाना पकाउन बैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	१	
	असर	विद्युतीय सामग्रीमा हिटर, पंखा, एयर कन्डिसनर, वासिङ मेसिन प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत	२०	
४.	**सडक तथा यातायात**				
	असर	बाह्रै महिना सवारीसाधन सञ्चालनयोग्य सडकको २ कि.मि. दूरीभित्र बसोबास गर्ने परिवार	प्रतिशत	७०	
	असर	घरबाट ३० मिनेटको पैदलयात्रामा सडकमा पहुँच भएका जनसंख्या	प्रतिशत	९५	
	असर	सडक घनत्व	कि.मि.	१२५	
	प्रतिफल	गाउँपालिका केन्द्रबाट वडा केन्द्र जोड्ने कालोपत्रे सडकको लम्बाई	कि.मि		
	प्रतिफल	गाउँपालिकाको सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि	१६०	
	प्रतिफल	गाउँपालिकाको कालोपत्रे सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि	०.५६	
	प्रतिफल	कृषि सडकको लम्बाई	कि.मि	२.५	
	प्रतिफल	सडकहरूमा व्यावस्थित नाला निर्माण	कि.मि	१३	
	प्रतिफल	पुल तथा कल्भर्ट निर्माण	संख्या	१	
	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये साइकल भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		

क्र. सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये मोटरसाइकल भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		
	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये कार, जिप, भ्यान भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		
५.	**भवन, आवास तथा वस्ती विकास**				
	असर	झुपडीमा बस्ने परिवार	प्रतिशत	१	
	असर	खर/पराल/पातले छाएको घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत	५	
	असर	बाढी, डुबान तथा भूकम्पबाट सुरक्षित र सुबिधायुक्त घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत	७०	
	असर	भूमिहीन तथा सुकुम्बासीको संख्या	प्रतिशत	४	
	असर	एकीकृत आवासमा छुट्टाछुट्टै घरमा बस्ने परिवार संख्या	प्रतिशत	२	
	असर	बहुतले आवास (अपार्टमेन्ट) मा बस्ने परिवार संख्या	प्रतिशत	११	
६.	**सूचना तथा सञ्चार**				
	असर	मोबाइल सेवामा पहुँच पुगेको घरपरिवार संख्या (एन.सी.एल, प्रीपेड)	प्रतिशत	९५	
	असर	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता घरपरिवारको संख्या	प्रतिशत	५०	
	असर	रेडियोको पहुँच पुगेका घरपरिवार संख्या	प्रतिशत	९८	
	असर	टेलिभिजनको पहुँच पुगेका घरपरिवार संख्या	प्रतिशत	१०	

परिच्छेद - ७: वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन

७.१ वन तथा भू-संरक्षण

पृष्ठभूमि

गाउँपालिकाको कूल १५७.९७ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल मध्ये वन जङगलले उल्लेख्य भाग अर्थात् ७३.५१ प्रतिशत जमिन ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडिबुटिको पर्याप्तता धेरै रहेको छ, भने २१.५१ प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य रहेको छ। १.४० प्रतिशत आवासीय क्षेत्रले ओगटेको छ। त्यसैगरी ३.१६ प्रतिशत जमिन जलक्षेत्रले ओगटेको छ। यस गाउँपालिकामा यथेष्ट मात्रामा राष्ट्रिय र सामुदायिक वनहरू तथा सिमितमात्रामा नीजि वन तथा बगैंचा समेत रहेका छन्। तथापि यस गाउँपालिकामा दिगो वन व्यवस्थापन प्रणाली लागू हुन सकेको छैन। दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष नं. १५ मा वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमिकरण विरुद्ध लड्ने, भूक्षयीकरण रोकेर त्यस्तो प्रक्रियालाई उल्ट्याउने तथा जैविक विविधताको क्षतिलाई रोक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ। तसर्थ पर्यावरणीय प्रणाली सन्तुलन, वायुमण्डलको स्वच्छता तथा जीवजन्तुको वासस्थान कायम राख्न वनजंगलको संरक्षण प्राथमिकतामा राख्नु जरुरी छ। अर्कोतर्फ यस गाउँपालिकामा वन क्षेत्रबाहेक झाडी बुट्यान क्षेत्र र खेर गइरहेका जमिन पनि केहि मात्रामा रहेकोले उक्त जमिनमा ब्यापक जनपरिचालन गरी बृक्षारोपण गर्नुपर्ने देखिन्छ जसले गर्दा गाउँपालिकालाई एक प्रकारको हरित बगैंचाको रुपमा विकास गरी वनलाई आयआर्जनसँग जोड्न सकिन्छ। केहि स्थानमा पहिरो जाने, बाढी आउने, आगलागी हुने गरेको छ। अधिकांस भाग वनजङ्गल भएकोले विभिन्न जनावर बाघ, भालु, स्याल, चितुवा, खरायो, बँदेल, बाँदर, मृग, घिस्रने जन्तुहरुमा धामन, तिरीच, घोरगराईच, हरियो काना, सुगा सर्प, दुई मुखे, पानी सर्प, डोम जातका सर्प, गोहोरा, सुन गोहोरो आदी पाइन्छन्। साथै चराचुरुङगी राज धनेश, मयूर, कालो तित्रा, सिम तित्रा, खैरो धनेश, सुगा, मदन सुगा/टुईके सुगा, जुँगे सुगा, कालो गिद्ध, डंगर गिद्ध, लामो ठुँडे, कटुस टाउके मौरी चरी, जङ्गली लाटोकोसेरो, खैरो हाँस, सानो माटोकारे, भुद्रुङ, चिल, जिङ्गरकाडे बाज, कण्ठे बाज, घुकुती ढुकुर, सानो भूँडीफोर, चिभे, तोप चरा, कोकले, जुरेली/बुलबुल, धोबी चरा, श्यामा, रानी चरी, छिरबिरे माटो कोरे, कालिज, निलकण्ठ, बट्टाई, कुथ्रुके, ठूलो चमेरो, थोप्ले लाटोकोसेरो, बकुला, मलेवा आदी स्थानीय र आप्रवासी चराचुरुङ्गहरु पाइन्छन्। वनस्पतिमा साल, श्रीखण्ड, अस्ना, सल्ला प्रजाती, चिउरी, सिमल, चाँप, टुनी, खयर, ओखर, सतिसाल, अर्जुन, रातो सिरिस, भिमल, गिठा, लालिगुँरास, काउलो, अमला, सुगन्धकोकिला, दालचिनी, बर, सुगन्धवाल, पाषणवेद, टिमुर, चिराईतो, कुरिलो आदि पाइन्छ। जलचर प्राणीमा माछा, पानीहाँस, गगंटा, मनपाह, भ्यागुता आदि रहेका छन्। भू-संरक्षणको प्रभावकारी उपाय वृक्षारोपण भएकोले सो कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नु अति आवश्यक छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिकाको कुल भू-भाग मध्ये वनजंगलले करिब ७३.५१ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको
▪ स्थानीय समुदायको सहयोगमा सामुदायिक वन संरक्षण गर्न सकिने
▪ खुला क्षेत्र तथा पार्कहरूको विकासलाई प्राथमिकता दिई पर्यटक आकर्षण गर्न सकिने।
▪ खेर गएका तथा खालीरहेका सार्वजनिक जग्गालाई सामुदायिक वनको रुपमा विस्तार गरी आयआर्जनका विशेष कार्यक्रममा आवद्ध गरी गरिबी निवारणमा जोड्न सकिने

दुर्बल पक्ष: प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वन जंगल क्षेत्रमा आगलागीको समस्या हुने गरेको
▪ वन क्षेत्रमा रहेका मिचाहा प्रजातिका वनस्पति नियमित रुपमा गोडमेल गरी नियन्त्रण गर्नुपर्ने
▪ दिगो वन व्यवस्थापन तथा भू-संरक्षणका लागि प्राबिधिक जनशक्ति उत्पादन गर्नुपर्ने
▪ वडाका सबै क्षेत्रमा बढि इन्धनको श्रोत काठ दाउरा हुनाले वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा व्यापकता ल्याई वनमाथिको निर्भरता घटाउनुपर्ने
▪ सामुदायिक वनको आयस्रोत एवं क्रियाकलापलाई पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनुपर्ने
▪ लोपोन्मुख वनस्पति र वन्यजन्तुको संरक्षणका लागि विशेष कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच
जल, जमीन, जंगल र जडिबुटीको दिगो संरक्षण तथा सदुपयोग मार्फत दिगो समृद्धि हासिल गर्ने
लक्ष्य
गाउँपालिकालाई वातावरण सन्तुलित हरित क्षेत्रको रुपमा विकास गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु ।
✓ पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

उद्देश्य १ : वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. खेर गैरहेको झाडी बुट्यान क्षेत्रलाई सदुपयोग गरी वनको क्षेत्रफल बढाइने ।	१.१.१. गाउँपालिकामा खेर गइरहेका स्थानहरूको पहिचान गरी वृक्षारोपण कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.१.२ प्रत्येक वनजंगल क्षेत्रलाई लक्षित गरी कम्तीमा "एक वन एक नर्सरी" को स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।
१.२. वन संरक्षण कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।	१.२.१. स्थानीय "वन ऐन" जारी गरी वनको प्रभावकारी संरक्षण गरिनेछ ।
	१.२.२. सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूलाई सक्षम बनाई प्रतिफलमुखी कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.२.३. हरेक वडामा उपयुक्त सार्वजनिक तथा ऐलानी जग्गा रहेका स्थानहरूको पहिचान गरी निश्चित क्षेत्रलाई हरित क्षेत्रको रुपमा घोषणा गरी हरित क्षेत्र कायम गर्न वृक्षारोपण, पार्क निर्माण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.४. पानीको मुल सुकाउने प्रजातिका बिरुवाहरूको पहिचान गरी तिनीहरूलाई उत्पादनशील फलफुल तथा पानीका मुहान संरक्षणमा सहायक बोटबिरुवाले प्रतिस्थापन गर्दै लगिनेछ ।

उद्देश्य १ : वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.२.५. वन तथा भू-संरक्षण हरेक कार्यक्रमहरूमा जन सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।
	१.२.६. वन डढेंलो र वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको चोरीनिकासी प्रभावकारी रुपमा नियन्त्रण गरिनेछ ।
	१.२.७. विकास निर्माण कार्य गर्दा वन तथा जलाधार क्षेत्रको सकेसम्म कम क्षति हुने गरी गरिनेछ ।
	१.२.८. सर्वोत्कृष्ठ वन उपभोक्ता समूहलाई मापदण्डका आधारमा वार्षिक रुपमा पुरस्कृत गरिनेछ ।
	१.२.९. निजी तथा सामुदायिक वनमा सरोकारवालाहरूलाई एकीकृत वन व्यवस्थापन र संरक्षणका लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन गरिनेछ ।
१.३. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१.३.१. वन तथा भू-संरक्षण सचेतना कार्यक्रमहरू अभियानका रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

उद्देश्य २. पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१ सम्पुर्ण पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको अभिलेख संकलन गर्ने	२.१.१ गाउँपालिकाका सम्पुर्ण वडामा पहिरो, सुख्खा पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी विवरण संकलन गरिनेछ ।
	२.१.२ अति जोखिम युक्त क्षेत्रलाई वातावरणिय हिसावले अति संवेदनशिल क्षेत्र घोषणा गरिनेछ ।
२.२ पहिरो र कटान नियन्त्रणका सफल अभ्यासहरूको अनुसरण गर्ने	२.२.१ पहिरो र कटान क्षेत्रका हरित क्षेत्र प्रर्वद्धन कार्यक्रम अभियानका रुपमा संञ्चालन गरिनेछ ।
	२.२.२ पहिरो ग्रस्त क्षेत्रमा वायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी नियन्त्रण गर्न विज्ञ संग परामर्श गर्नुका साथै पहिरो नियन्त्रण क्षेत्रको अध्ययन भ्रमण गरिनेछ ।
	२.२.३ गाउँपालिकामा एक पहिरो नियन्त्रण तथा भु संरक्षण क्षेत्रको घोषणा गर्न कार्यक्रम संञ्चालन गरिनेछ ।
	२.२.४ पहिरो नियन्त्रणका लागी आवश्यक आधारभुत पुर्वाधार जस्तै तार जालीको उत्पादन गाउँपालिकामै गर्न नीजि क्षेत्रसंग अर्न्तकृया सञ्चालन गरिनेछ ।
	२.२.५ पहिरो नियन्त्रण तथा भू संरक्षण प्रविधि सम्वन्धी तालिम प्राप्त जनशक्तीको प्रबन्ध गरिनेछ ।

वन तथा भू-संरक्षणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	खेर गईरहेको स्थान पहिचान गरी वृक्षारोपण	१००	१५०	१८०	२००	२५०	
		१.१.२	एक वन एक नर्सरी कार्यक्रम	५००	६००	७००	८००	९००	
	१.२.	१.२.१.	स्थानिय वन ऐन निर्माण						
		१.२.२.	वन उपभोक्ता समितिलाई तालिम	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.२.३.	हरित क्षेत्र तथा पार्क निर्माण		५००	६००	९००		
		१.२.४.	पानीको मुहान संरक्षण गर्न सहयोगी विरुवा रोपण	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.२.५.	वन तथा भू-संरक्षण कार्यक्रममा जनसहभागिता	८०	८०	८०	८०	८०	
		१.२.६.	वन डढेलो नियन्त्रण कार्ययोजना निर्माण		५००				
			चोरी निकासी नियन्त्रयण वन रक्षक तालिम तथा अभिमुखिकरण	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.२.७.	विकास निर्माणका कार्य गर्दा जलाधार क्षेत्रको क्षति न्युनीकरण गर्ने	१००	१२०	१५०	२००	२५०	
		१.२.८.	उत्कृष्ट वन उपभोक्ता समूहलाई पुरस्कारको व्यवस्था	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.२.९.	वन व्यवस्थापन र संरक्षण क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन	८०	९०	१००	१२०	१५०	
	१.३.	१.३.१.	सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	५०	५५	६०	६५	७०	
२	२.१	२.१.१	गाउँपालिकाको पहिरो तथा कटान ग्रस्त क्षेत्रको नक्साङ्कन तथा विवरण संकलन		१५०				
		२.१.२	वातावरणिय हिसावले जोखिम युक्त र अति संवेदनशिल क्षेत्र घोषणा						
	२.२	२.२.१	पहिरो र कटान क्षेत्र विशेष हरित क्षेत्र प्रर्वद्धन कार्यक्रम	१००					

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.२.२	पहिरो नियन्त्रण वायोइन्जिनियरिङ प्रविधि परार्मश सेवा		८००				
			नमुना पहिरो नियन्त्रण क्षेत्र अध्ययन भ्रमण	५००	५००	५००	५००	५००	
		२.२.३	गाउँपालिका स्तरिय एक नमुना पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम	१००	२००	३००	४००	५००	
		२.२.४	तार जाली उत्पादनका लागी निजी क्षेत्र अर्न्तकृया	५०	५५	६०	६५	७०	
		२.२.५	पहिरो नियन्त्रण प्राविधिक जनशक्ति तालिम	४०	४५	५०	५५	६०	

अपेक्षित उपलब्धीहरू

दिगो वन व्यवस्थापन सुनिश्चित हनेछ। जैविक विविधताको संरक्षण भएको हुनेछ। भू संरक्षणका नमुना क्षेत्रहरूको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि हुनेछ। हरित क्षेत्र विस्तार हुनेछ।

७.२ जलाधार व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

नेपाल जलस्रोतको धनी राष्ट्रका रुपमा संसारमा परिचित छ । यस गाउँपालिका पनि जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रमा सम्पन्न छ । गाउँपालिकामा हिमालबाट उत्पत्ति भई बग्दै आएको राप्ती नदी , फापरडाँडा खोला, पुठाखोला, फापरडाँडा खोला झरना, खारखोली, हड्वडे, सिम्ले, वोदने, सुका खोला, ठूलो झाक्री पोखरी महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रका रुपमा रहेका छन् । तथापि यस्ता जलाधार क्षेत्रहरूको ठोस योजना नहुँदा यसको पूर्ण सदुपयोग नभई जलस्रोत खेर गइरहेको अवस्था छ । समृद्धिका आधारहरूमध्ये जलस्रोत पनि एक हो । तसर्थ यस गाउँपालिकाका महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण तथा सम्बर्धन गरी पारिस्थितिक सन्तुलन कायम राख्न र गाउँपालिकालाई आर्थिक समृद्धितर्फ लैजान जरुरी छ ।

सबल पक्षः मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ जलाधार क्षेत्रमा पानीहाँस, मनपाह, सर्प, भ्यागुता, माछा, गंगटा जस्ता जलचरहरू पाइने ।
▪ जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको उच्चतम प्रयोग गरी कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिको विकास गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सकिने ।
▪ प्रशस्त पानीको श्रोत राप्ती नदी, सहायक बनेर बग्ने खोला तथा खोल्साहरू रहेका ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ वन, जलाधार र भू-संरक्षणका लागि दिगो रुपमा दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
▪ जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व आममानिसमा बुझाउन नसकिएको ।
▪ जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गर्न नसके भविष्यमा पानीको मुहानहरू सुक्न गई पिउने पानी तथा सिँचाइको चरम अभाव हुनसक्ने ।
▪ वैज्ञानिक जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने ।
▪ प्राकृतिक प्रकोपः बाढी, पहिरो, अनावृष्टि, भुक्षय, डढेलो, सुख्खा खडेरी लाग्ने ।

दीर्घकालिन सोच
गाउँपालिकाको जल सम्पदालाई उच्चतम सदुपयोग गरी दिगो विकास हासिल गर्ने
लक्ष्य
गाउँपालिकाको जलाधार क्षेत्रको दिगो संरक्षण गरी जल सम्पदामा आत्मनिर्भर बन्ने
उद्देश्यहरू
✓ जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने

उद्देश्य १. जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्र पहिचान गरी संरक्षण गर्ने ।	१.१.१. गाउँपालिकामा भएका पानीका मुहानहरू, जलाधार क्षेत्र तथा सिमसार क्षेत्रको पहिचान गरी नक्साङ्कन गरी विस्तृत विवरण तयार गरिनेछ ।
	१.१.२. जलाधार क्षेत्रहरूको विनासमा सहयोग पुऱ्याउने क्रियाकलापहरू गर्न तत्काल रोक लगाई जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गरिनेछ ।
१.२. जलाधार क्षेत्रको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्ने ।	१.२.१. गाउँपालिकाका प्रमुख जलाधार क्षेत्रहरूलाई "विशेष जलाधार क्षेत्र" घोषणा गरी ती क्षेत्रहरूमा संरक्षणका कार्यक्रमहरू लागू गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रत्येक वडाका उपयुक्त स्थानहरूमा जल पर्यावरणीय प्रणाली अन्तर्गत जलचर, वनस्पति र भौतिक अवयवहरूको प्रवर्धन गर्नका लागि नमूना पोखरीहरू निर्माण गरिनेछ । उक्त पोखरीहरूमा वर्षातको पानी संकलन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.२.३. जलाधार संरक्षणमा सहायक प्रजातिका बिरुवाहरूको वृक्षारोपण गरिनेछ ।
	१.२.४. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको प्रयोग गरी कृषि, उद्योग तथा पर्यटन क्षेत्रको विकास गरिनेछ ।
१.३. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१.३.१. जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व बुझाउनका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

जलाधार व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको विस्तृत विवरण तयार	५०					
		१.१.२.	स्थानीय जलाधार क्षेत्र संरक्षण नियमावली तयार गर्ने	३०					
	१.२.	१.२.१.	विशेष जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम	१००	२००				
		१.२.२.	पोखरीहरू निर्माण	१००	१००	२००	२५०	३००	
		१.२.३.	वृक्षारोपण	५००	५५०	६००	६५०	७००	
		१.२.४.	निजी क्षेत्रको संलग्नतामा जलाधार क्षेत्र उपयोग गरी आर्थिक दिगो पर्यटन, कृषि र उद्योग क्षेत्रका कार्यक्रम संचालन गर्न अर्न्तकृया	५०	७०	८०	९०	१००	
	१.३.	१.३.१.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	५०	६०	७०	८०	९०	

७.३ विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन

पृष्ठभूमि

औद्योगिक राष्ट्रहरूले गरेको व्यापक कार्बन उत्सर्जन, सवारी साधनबाट निस्कने धुवाँ, शहरीकरण, जनसंख्या वृद्धि, वनजंगल विनाश, रेफ्रिजेरेशन प्रविधिमा प्रयोग हुने क्लोरोफ्लोरो कार्वन (CFCs) जस्ता कारणले हरितगृह प्रभाव (Green House Effect) बढ्न गई त्यसले भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धि गर्दै लगेको वैज्ञानिक तथ्य हामीसामु छ । यसरी भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धिले प्रत्यक्ष रुपमा जलवायुमा प्रभाव पारी जलवायु परिवर्तन भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा हरेक राष्ट्रले विकास निर्माणका योजना तयार पार्दा यस तथ्यलाई मनन गरी तयार पार्नुपर्ने हुन्छ किनकि जलवायु परिवर्तनका प्रमुख कारक तत्वहरूनै विकास सम्बन्धी मानवीय गतिविधिहरू हुन् । विकास सम्बन्धी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दा वातावरणमैत्री प्रविधि अपनाउने र जलवायु परिवर्तन विरुद्ध अभियान सञ्चालन गरी कम भन्दा कम कार्वन उत्सर्जन गर्ने र बढी भन्दा बढी कार्वन उपभोग हुने वातावरण सिर्जना गरेर जलवायु समायोजन र सन्तुलन कायम हुने वैज्ञानिक विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गर्न श्रेयस्कर हुन्छ ।

भौगोलिक जटिलताका कारण नेपाल प्राकृतिक प्रकोपको उच्च जोखिम क्षेत्रमा रहेको छ । नेपालमा बर्सेनि प्राकृतिक प्रकोपका कारण ठूलो मात्रामा जनधनको क्षति हुने गरेको छ । नेपालमा २०७२ सालको महाभूकम्पको पीडा अझै ताजा नै छ । सरुमारानी गाउँपालिका पनि प्राकृतिक प्रकोपको दृष्टिकोणले संवेदनशील अवस्थामा रहेको छ । यस गाउँपालिकामा विशेषगरी पहिरो, बाढी, नदी कटान, हावाहुरी, असिना, चट्याङ, अनावृष्टि, सुख्खा खडेरी, डढेँलो जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरू देखापर्दै आइरहेका छन् । यस्ता प्रकोपहरू सामान्यतया पूर्ण नियन्त्रण गर्न नसकेपनि प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरी जनधनको क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । हाल कोभिड-१९ ले जीवन थप जटिल बनाएको छ । यसका लागि गाउँपालिकाले विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार पारी लागू गर्ने योजना रहेको छ ।

सबल पक्ष: मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिकामा "विपद् न्यूनीकरणको लागि पूर्वतयारीमा जुटौँ" भन्ने नाराका साथ प्रभावकारी विपद् व्यवस्थापन समिति गठन गर्न सकिने ।
▪ भुकम्प, कोभिड-१९, बाढी जस्ता प्रकोप नियन्त्रणका लागि गाउँपालिकामा आपतकालीन विपद् व्यवस्थापन कोष स्थापना भएको ।
▪ भूकम्प पीडितलाई रेडक्रस तथा अन्य सहयोगी संस्थाबाट सहयोग प्राप्त भएको ।
▪ विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य समिति गठन भएको ।
▪ विपद्का बेला जम्मा हुने स्थान, सूचना दिने संयन्त्र, आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा, उद्धार कोषको व्यवस्था रहेको ।

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ बर्सेनि वर्षातको समयमा नदी कटान तथा भू-क्षय समस्या हुनेगरेको
▪ जलवायु परिवर्तनले भएको अतिवृष्टि, अनावृष्टि, तापक्रम वृद्धि आदिका कारण वार्षिक खेतीपाती क्यालेन्डर परिवर्तन हुन थालेका, बालीनालीमा रोग, किराको समस्या देखिनुका साथै उत्पादनमा नकारात्मक प्रभाव देखिन थालेको
▪ प्राविधिक अध्ययन विना जथाभावी विकास संरचना निर्माणले विपद् जोखिम बढ्दै गएको
▪ जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर तथा विपद् न्यूनीकरण का लागि ठोस योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने

दीर्घकालिन सोच
विपद् व्यवस्थापनको प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गरी जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने
लक्ष्य
विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्य योजना लागू गरी पूर्णत कार्यान्वयन गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्युनीकरण गर्ने ✓ विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने ✓ पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

उद्देश्य १. प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्युनीकरण गर्ने

रणनीति	कार्यनीति
१.१. विपद् जोखिम क्षेत्र नक्सांकन गर्ने ।	१.१.१. गाउँपालिकाका उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी खतरा संकेतहरू राखिनेछ ।
	१.१.२. गाउँपालिकाका अति जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गरिनेछ ।
१.२. विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणाली प्रभावकारी बनाउने ।	१.२.१. बाढी, मौसम लगायतको पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास तथा संचालन गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रकोप सम्भाव्य स्थलहरूमा विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरणहरू जडान गरिनेछ ।
	१.२.३. नियमित रुपमा भैरहने प्राकृतिक प्रकोपको अध्ययन गरी प्रकोप पात्रो तयार गरिनेछ ।
	१.२.४. विपद् सम्बन्धि पूर्वसूचना स्थानीय रेडियो, एफएम तथा अन्य सञ्चार माध्यम मार्फत सम्प्रेषण गरिनेछ ।
१.३. बीमा योजना लागू गर्ने ।	१.३.१. विपद् सम्भावित क्षेत्रका प्रत्येक नागरिकको अनिवार्य बीमा योजना लागु गरिनेछ र अति विपन्न परिवारको बिमा गाउँपालिकाले गरिदिनेछ ।

उद्देश्य २. विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. विपद् व्यवस्थापन योजना निर्माण गर्ने ।	२.१.१. गाउँपालिकामा आइपर्ने प्रमुख प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्हरूको पहिचान गरी एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार गरी लागु गरिनेछ ।
२.२. विपद् व्यवस्थापनमा सक्षम संयन्त्रको निर्माण गर्ने ।	२.२.१. विपद्को बेला पिउने पानी, खाद्यान्न, औषधी उपचार आदिको पूर्वतयारी गर्न वडा स्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	२.२.२ विपद्का बेला भेला हुने खुल्ला स्थानहरू तय गरी पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ ।
	२.२.३ स्वास्थ्यकर्मीहरू सम्मिलित गाउँपालिकास्तरीय संक्रमण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन गरिनेछ ।
	२.२.४ बेलाबेलामा उद्धार तथा विपद्बाट बच्ने उपायबारे पूर्वाभ्यासहरू संचालन गरिनेछ ।
	२.२.५ वडास्तरमा युवाहरू सम्मिलित विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूह निर्माण गरी नियमित तालिम प्रदान गरिनेछ ।
	२.२.६ विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
	२.२.७ विपद्का वेला आवश्यक पर्ने उपकरण, उद्धार सामाग्री, एम्वुलेन्स, स्काभेटर, डोरी, पाल लगायतका समाग्रीहरूको जोहो गरिनेछ ।
२.३. विपद् व्यवस्थापन कोष प्रभावकारी बनाउने ।	२.३.१. गाउँपालिकामा कोभिड १९ को रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्न, भूकम्प, असीना, आगलागी, बाढी, सर्पको टोकाइ, चट्याङ जस्ता महामारीबाट प्रकोप, दुर्घटना आदिको व्यवस्थापन गर्न स्थापित "विपद व्यवस्थापन कोष" व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
२.४. स्थानीय संरचना निर्माण मापदण्ड प्रभावकारी बनाउने ।	२.४.१. घर तथा बस्ती निर्माण गर्नुभन्दा पहिले अनिवार्य रूपमा नक्सापास, माटो परिक्षण तथा फिल्ड चेकजाँच गरेर विपद् जोखिम अध्ययन पश्चात मात्र विपद प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण गरिनेछ ।
२.५. जलवायु अनुकूलन तथा जलवायु परिवर्तन	२.५.१. जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूको अध्ययन गरी सुझाव दिन विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।

उद्देश्य २. विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
न्यूनीकरणका लागि क्षमता विकास गर्ने ।	२.५.२. जलवायु परिवर्तनले निम्त्याएका समस्याहरू सामना गर्न स्थानीय स्तरमा तालिम तथा सचेतना कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ ।
	२.५.३. स्थानीयस्तरमा तथा बिद्यालयहरूमा जलवायु परिवर्तनका बारेमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
२.६. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	२.६.१. विपद्बाट बच्ने उपायका बारेमा सचेतना कार्यक्रमलाई समुदायमा अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन	१००					
		१.१.२.	उच्च जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गर्ने	५००	६००	७००	८००	९००	
	१.२.	१.२.१.	विपद् पूर्वानुमान तथा चेतावनी सुचना प्रणालीको विकास र सञ्चालन	३००					
		१.२.२.	विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरण जडान		५००				
		१.२.३.	प्रकोप पात्रो तयार	१५०					
		१.२.४.	विपद् सम्बन्धी पूर्व सूचना सम्प्रेषण		५०				
	१.३.	१.३.१.	बिमा योजनामा अनुदान	२००	५००	७००	८००	९००	
२	२.१.	२.१.१.	एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण		४५०				
	२.२.	२.२.१.	वडा स्तरीय विपद् व्यवस्थापन संयन्त्र निर्माण			५००			
		२.२.२.	खुल्ला स्थान तय गरी पूर्वाधार निर्माण		५००	५००	५००	५००	
		२.२.३.	संक्रमण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन माहामारीका लागी आइसोलेसन केन्द्र निर्माण				५००	१०००	
		२.२.४.	उद्धार सम्बन्धित पूर्वाभ्यास सञ्चालन	५००					
		२.२.५.	विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूहलाई तालिम	८०	८०	८०	८०	८०	
		२.२.६.	विभिन्न संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य	५०	५५	६०	६५	७०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
		२.२.७	विपत् उद्धार सामाग्री खरिद	५००	५००	५००	५००	५००	
	२.३.	२.३.१.	विपद् व्यवस्थापन कोष निर्माण तथा रकम थप		८००	९००	१०००		
	२.४.	२.४.१.	विपद् प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण मापदण्ड लागू						
	२.५.	२.५.१.	विज्ञसँग परामर्श सेवा लिने		५००				
		२.५.२.	तालिम तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		२.५.३.	अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन	५०	५५	६०	६५	७०	
	२.६.	२.६.१.	सचेतना अभियान सञ्चालन	५०	६०	७०	८०	९०	

अपेक्षित उपलब्धि

विपद् जोखिम नक्साङ्कन भएको हो । भौतिक संरचनाहरू मापदण्ड बमोजिम विपद् प्रतिरोधी भएको हुने, विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्वसूचना प्रणाली प्रभावकारी भएको हुने, विपद् सम्बन्धी नीति तथा योजना बनेको हुने र विपदबाट हुने क्षतिमा न्युनिकरण भएको हुनेछ साथै जलवायु परिवर्तनका असरहरूको अनुकूलन तथा न्यूनीकरण भएको हुनेछ ।

७.४ वातावरण संरक्षण

हाम्रो वरपर रहेका प्राकृतिक अवयवहरू जस्तै वायुमण्डल, भूमि, जल, वनजंगल, वनस्पति, जीवजन्तु र प्राकृतिक जीवनचक्र, जलवायु तथा मौसम आदिको अन्तरक्रिया र समग्रताले सृजना गरेका भौतिक अवस्थालाई वातावरण भनिन्छ। वातावरण संरक्षण भनेको सम्पूर्ण वातावरणीय अवयवहरूको एकीकृत संरक्षणको पाटो हो । यसमा समग्रमा जल, जमिन, जंगल, वायुमण्डल र हाम्रो वरपरको सेरोफेरोलाई स्वच्छ, सफा र सन्तुलित राख्ने विषय आउँछ। वातावरण प्रदूषणले मानिसमा विभिन्न किसिमका रोगहरू निम्त्याउँछ। नेपालको संविधानमा प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भनी मौलिक हकको रुपमा उल्लेख गरिएको छ। तसर्थ यस गाउँपालिकामा समग्र वातावरण संरक्षण गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक छ।

सबल पक्ष: मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ पार्क तथा हरित क्षेत्र विस्तार गर्न गाउँपालिकाले योजनाबद्ध रुपमा काम गरिरहेको
▪ गाउँपालिकाका सार्वजनिक स्थल, नदी खोला किनार तथा अनुकूल स्थानमा वृक्षारोपण गरिएको
▪ प्राकृतिक श्रोत साधन माथि हुन सक्ने सबै खालका अवाञ्छित दोहन, अनियमितता एवं अपारदर्शि गतिविधिहरुलाई निरुत्साहित गरिने नीति रहेको
▪ यातायातका साधन र कलकारखानाहरू न्यून रहेका तथा हरियाली पर्याप्त भएका कारण तुलनात्मक रुपमा सहरी क्षेत्रभन्दा स्वच्छ वातावरण रहेको
▪ गाउँपालिकाका विभिन्न ठाउँमा व्यापक वृक्षारोपण गर्नुका साथै बगैंचा, पार्कहरू निर्माण गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्न सकिने।

दुर्बल पक्ष: प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ प्राकृतिक सम्पदाहरूको पूर्ण संरक्षण र सदुपयोग हुन नसकेको
▪ काठ दाउरालाई घरायसी इन्धनको रुपमा अत्यधिक प्रयोग गर्नाले घरायसी प्रदूषण बढेको
▪ समयमै स्तरउन्नती नहुँदा तथा अनावश्यक मानवीय गतिविधि कारण ताल, झरना सुक्ने खतरा रहेको
▪ वन क्षेत्रमा डढेलोको जोखिम रहेको।
▪ वातावरण संरक्षण र पूर्वाधार विकास बीच सामन्जस्यता स्थापित हुन नसकेको
▪ आम नागरिकमा वातावरण सचेतनाका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी ढंगले ल्याउनुपर्ने
▪ पर्यावरणीय असन्तुलन तथा प्रदूषणको नकारात्मक असरका कारण जीवन कष्टकर हुन सक्ने।

दीर्घकालिन सोच
स्वच्छ, सफा, हराभरा हाम्रो सरुमारानी
लक्ष्य
गाउँपालिकालाई वातावरणमैत्री नमूना हरित क्षेत्रका रुपमा विकास गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने
✓ सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने।

उद्देश्य १. जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१. प्रदूषण नियन्त्रणका लागि मापदण्ड बनाई लागू गर्ने ।	१.१.१. प्रदूषण नियन्त्रण गर्न क्रमशः सबै सडकहरूकालोपत्रे गर्दै लगिनेछ ।
	१.१.२. प्लाष्टिक तथा टायर ट्युब जगाउने परिपाटीलाई पूर्णतः बन्देज गरिनेछ ।
	१.१.३. पानीका मुहानहरू सफा राख्न त्यस्ता स्थानहरूमा मानवीय गतिविधि र छाडा पशुहरू नियन्त्रण गरिनेछ ।
	१.१.४. मरेका पशु चौपायहरूको व्यवस्थापन गर्न वडास्तरमा स्थानहरू तोकिनेछ ।
	१.१.५. प्रत्येक घरमा खाना पकाउन प्रयोग हुने मुख्य ईन्धन काठ दाउरा तथा गोबर गुइँठालाई विस्तापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै गोवरग्याँस, बायोग्याँस सौर्य तथा वायु उर्जा, सुधारिएको चुलो आदिको व्यवस्था गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइनेछ ।
	१.१.६. ठूला उद्योग, क्रशर, इट्टा भट्टा जस्ता प्रदूषण बढाउने उद्योगलाई घना मानव बस्ती भएको इलाकामा स्थापना गर्न निषेध गरिनेछ । यस्ता उद्योगलाई वातावरण प्रदूषण नियन्त्रणमा जिम्मेवार बनाई वातावरण संरक्षणका क्षेत्रमा सामाजिक उतरदाइत्व अन्तरगत शोधभर्ना स्वरुप लगानी गर्नुपर्ने प्रावधान बनाइनेछ ।
	१.१.७. गाउँपालिका भएर बग्ने खोला नालाको किनार लगायत भू-क्षय संवेदनशील क्षेत्रमा भू-क्षय, नदी कटान तथा पहिरो नियन्त्रण गर्ने योजना कार्यान्वयन गरिने छ । यसो गर्दा जैविक इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
१.२. समुदाय वा टोल स्तरमा नियमित सरसफाई तथा शौचालय निर्माण अभियान सञ्चालन गर्ने ।	१.२.१. घरआँगन, टोल र सडक सफा राख्ने र सामुदायिक वा टोलस्तरमा नियमित सरसफाई अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.२. प्रत्येक वडाका मानवीय गतिविधिहरू बढी भैरहने क्षेत्रमा अनिवार्य सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गरिन छ ।

उद्देश्य २. सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने	
रणनीति	**कार्यनीति**
२.१. विकास निर्माणको काम विकास निर्माणका कार्यक्रम गर्दा IEE कार्यान्वयन गर्ने ।	२.१.१. विकास निर्माणका ठूला कार्यक्रमहरू, खानी उत्खनन्, ढुंगा, गिटी, वालुवा तथा माटो उत्खनन् आदि कार्य गर्न प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गरी सोको अक्षरशः पालना गरिनेछ ।
२.२. ऐतिहासिक तथा सार्वजनिक स्थलहरूको दिगो विकास र संरक्षण गर्ने ।	२.२.१. ऐतिहासिक, धार्मिक र पुरातात्विक महत्वका स्थानहरूको एकीकृत संरक्षण योजना तयार गरी यस्ता क्षेत्रलाई सम्पदा क्षेत्र घोषणा गरी वातावरण अनुकूल दिगो विकास र संरक्षण गरिनेछ ।
	२.२.२. प्रत्येक वडामा एक एकवटा वडागत नमुना पार्कहरूको निर्माण गरिनेछ ।

वातावरण संरक्षणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	प्राथमिकताका आधारमा सडकहरू कालोपत्र गर्ने	५००	८००	१०००	१२००	१५००	
		१.१.२.	प्लाष्टिक तथा टायर, ट्यूब जलाउन निषेध						
		१.१.३.	अनुगमनको व्यवस्था	२००					
		१.१.४.	मरेका चौपायाहरू व्यवस्थापन गर्ने स्थान निर्माण		५००	६००	७००	८००	
		१.१.५.	बैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन गर्न अनुदान	२००	५००	७००	८००	१०००	
		१.१.६.	ठूला उद्योग सञ्चालन मापदण्ड तयार	१००					
		१.१.७.	भूसंरक्षण योजना कार्यान्वयन						
	१.२.	१.२.१.	सरसफाई अभियान सञ्चालन	५०	६५	७०	८०	९०	
		१.२.२.	सार्वजनिक शौचालय निर्माण		५००	७००	८००	९००	
२	२.१.	२.१.१.	अनुगमन	५०	५०	५०	५०	५०	
	२.२.	२.२.१.	एकीकृत संरक्षण योजना निर्माण		५००				
		२.२.२.	एक वडा एक हरित पार्कहरूको निर्माण गाउँपालिका भर हाल सुकेका परम्परागत पोखरीको पुनरुत्थान कार्यक्रम	२००	५००	६००	७००	८००	

अपेक्षित उपलब्धि

महत्वपुर्ण सार्वजनिक स्थानहरूमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण भएका हुने। एकीकृत वातावरण संरक्षण योजना तयार भएको हुने, तथा वातावरण संरक्षण सम्बन्धि कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन कार्यले निरन्तरता पाएको हुने छ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**वन तथा भू - संरक्षण**				
	असर	वनले ओगटेको कूल क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१)	प्रतिशत		
	असर	सामुदायिक वनले ओगटेको क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	वृक्षारोपण गरिएको क्षेत्र (प.दि.वि.ल. १५.२.१.२)			
	प्रतिफल	वनस्पति उद्यान (संख्या)	संख्या		
	असर	वैज्ञानिक व्यवस्थापन प्रणाली लागु वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	जडीबुटी तथा फलफूल खेतीले ओगटेको सामुदायिक वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	मिचाहा प्रजातिका बिरुवाहरूले ओगटेको वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	संकटापन्न अवस्थामा रहेका औषधिको रुपमा प्रयोग हुने वनस्पतिहरू(प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	अनुत्पादक झाडी, बुट्यान क्षेत्र मध्ये उत्पादनशील वनमा परिणत भएको क्षेत्र			
	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वनस्पतिको संख्या	प्रतिशत		
	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वन्यजन्तुको संख्या	प्रतिशत		
	प्रतिफल	सामुदायिक वनभित्र निर्मित पोखरी संख्या	संख्या		
	असर	बायो इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिको प्रयोग गरी भू-संरक्षण गरिएका स्थानहरूको संख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत		
२.	**जलाधार व्यवस्थापन**				
	असर	ताल, सिमसार र तलाउ/पोखरीहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १५.१.२.२)	प्रतिशत		
	असर	संकटासन्न तालहरू/पोखरीहरू(प.दि.वि.ल. १५.४.१.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	संरक्षित सिमसार क्षेत्र (संख्या)	संख्या		
	प्रतिफल	वर्षातको पानी संकलन गर्न निर्माण गरिएका नमुना पोखरी संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	परम्परागत जैविक विधि अपनाई संरक्षण गरिएका पानीको मुहानहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटमा परी पुनरुत्थान गरिएका पानीका मुहानको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	वनजंगल भित्र रहेका पोखरीहरूको संख्या	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका नदीहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका पानीका मुहानहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका सिमसार क्षेत्रको संख्या	संख्या		
	असर	नयाँ निर्माण गरिएका पोखरी, ताल वा अन्य जलक्षेत्रले ओगटेको क्षेत्र	प्रतिशत		
३.	**विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन**				
	प्रतिफल	विपद्को कारण ज्यान गुमाउनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.१)	संख्या		
	प्रतिफल	विपद्को कारण घाइते हुनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.२)	संख्या		
	असर	विपद्बाट प्रभावित घरपरिवार	प्रतिशत		
	प्रतिफल	विपद्को बेला भेला हुने स्थानको	संख्या		
	प्रतिफल	दमकल संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	एक्सकाभेटर संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	विपद् पूर्वसंकेत दिन जडित उपकरणहरूको संख्या	संख्या		
	असर	भूकम्प प्रतिरोधी घरको प्रतिशत			
	प्रतिफल	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना अन्तर्गत समुदायस्तरमा कार्यान्वयन भएका कार्यक्रमहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.२.१)	संख्या		
	प्रतिफल	जलवायु अनुकूलनका वनस्पति तथा बालीनालीको संख्या	संख्या		
	असर	जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी शिक्षा समावेश गरेका विद्यालयहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.३.१.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	जलवायुका असरलाई कम गर्ने कार्यमा तालिम प्राप्त व्यक्तिहरूको संख्या	संख्या		
४.	**वातावरण संरक्षण**				
	प्रतिफल	नव हरित क्षेत्रको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	वातावरणीय संवेदनशील क्षेत्रहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	सडक सौन्दर्यीकरण	कि.मि.		

परिच्छेद - ८: संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन

८.१ सुशासन तथा सेवा प्रवाह

पृष्ठभूमि

वास्तविक रूपमा असल शासनको स्थापना गर्न सकेमात्र जनस्तरमा सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता रहन्छ। राज्यले लिएको नीतिअनुरूप असल शासनका प्रमुख आयामहरूमा सार्वजनिक प्रशासनमा पारदर्शिता, निष्पक्षता, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी शासन, शुलभता र सहजता महत्वपूर्ण आयामहरू हुन् । यी आयामहरूको स्वस्थ विकास र सुनिश्चितता गर्न सकेको खण्डमा संघीय संविधानको मर्मअनुरूप जनताको घरदैलोमा राज्यद्वारा प्रदान गरिने सेवा र सुविधा पुऱ्याउन सकिन्छ ।

गाउँपालिकाले कार्यालयहरूमा नागरिक वडापत्रको व्यवस्था, इन्टरनेट नेटवर्किङ मार्फत वडालाई गाउँपालिका केन्द्रसँग जोड्ने कार्य, कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधिहरूको क्षमता अभिवृद्धि तालिम, नागरिक भेला, सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक परीक्षण, अनुगमन तथा नियन्त्रण कार्यप्रणालीलाई अझ चुस्त र व्यवस्थित तथा पारदर्शी बनाउनु आवश्यक छ ।

सबल पक्षः मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ गाउँपालिकाको सेवा प्रवाहलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन स्थानीय सरकारमा सम्पूर्ण अधिकार प्राप्त भएको
▪ सेवामा नियमितता, पारदर्शिता र जवाफदेहिता कायम गरी नागरिकमैत्री सेवा प्रवाह गर्न कार्यालयहरूमा सि. सि. क्यामरा जडान गरिएको ।
▪ जनादेश प्राप्त निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले उत्साहका साथ काम गरिरहेको
▪ सेवा प्रवाहलाई चुस्त, द्रुत तथा सरल बनाउन सबै वडा कार्यलयहरूलाई गाउँपालिकासँग Broad Band अर्थात High Speed Internet बाट नेटवर्किङ कार्य भैरहेको ।
▪ न्यायिक समितिको व्यवस्था भएको ।
▪ विपन्न, न्यून आय भएका नागरिक, फरक क्षमता भएका नागरिक, बालश्रमिक, सडक बालबालिका, हिंसा पीडित महिला अल्पसंख्यक जाति र द्वन्द पीडितको अभिलेख तयार गर्ने पहल भएको।
▪ लेखा र प्रशासन सञ्चालनार्थ विभिन्न सफ्टवेयरहरूको विकास भएको।
▪ गाउँपालिका तथा मातहतका कार्यालयहरुमा first come first serve को नीति अवलम्बन गरेको तथा सेवा प्रवाहमा जेष्ठ नागरिक, बालबालिका, अपाङ्ग, गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाहरुलाई प्राथमिकता दिने लक्ष्य रहेको
▪ कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धिको लागि तालिमको व्यवस्था भएको ।
▪ आवश्यक गाउँपालिका तथा वडा कार्यालय भवन निर्माण योजना बनेको।
▪ सेवा प्रवाहलाई चुस्त, दुरुस्त राख्दै ICT को प्रयोगमा जोड दिई जनशक्तिको क्षमता विकासको लागि थप कार्यक्रम तथा क्रियाकलाप गर्ने नीति लिएको
▪ व्यक्तिगत घटना दर्तालाई विद्युतीय सूचना प्रणालीमा लैजाने योजना भएको।
▪ गुनासो तथा सुझाव सङ्कलनको व्यवस्था भएको।
▪ कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी बनाउने योजना भएको।

सबल पक्षः मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ सबै वडाहरूमा सूचना प्रविधिको समुचित व्यवस्था गर्ने योजना बनेको।
▪ युवा स्वरोजगारलाई प्राथमिकतामा राखिएको।
▪ सामाजिक सुरक्षालाई प्राथमिकतामा राखिएको।
▪ ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्ग, दीर्घरोगी, सीमान्तकृत र विपन्न वर्गका बासिन्दाका लागि विशेष सहयोगको व्यवस्था भएको।
▪ सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख तयार गरी संरक्षण र सदुपयोग गर्ने योजना रहेको।
▪ गाउँपालिका तथा मातहतका कार्यालयहरूमा क्षतिपुर्ति सहितको नागरिक बडापत्रको व्यवस्था गर्न सकिने ।
▪ कार्यपालिकाको निर्णय ४८ घण्टाभित्र सार्वजनिक गरी जनताप्रति उत्तरदायी हुने संस्कार विकास गर्न सकिने ।
▪ गाउँपालिका कार्यालय तथा वडा कार्यालयका कर्मचारीहरूको आचार संहिता बनाएर लागू गर्न सकिने ।
▪ E-governance को सुरुवात गर्न सकिने ।
▪ न्यायिक समितिलाई पूर्णता दिई आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विवाद व्यवस्थापन गर्न सकिने ।
▪ स्थानीय सरकार स्वायत्त भएका कारण गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्था हेरी आवश्यकताअनुसार असल शासन अभिवृद्धि, मानव संसाधन विकास, योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन र सेवा प्रवाहलाई जनमुखी र प्रभावकारी बनाउन सकिने।
▪ विद्यमान सूचना प्रविधिको सदुपयोग गरी अन्य स्थानीय सरकारले गरेका उत्कृष्ट अभ्यासहरूको अनुशरण गर्न सकिने।
▪ जनगुनासोलाई तत्काल सम्बोधन गरी जनताको मन जित्न सकिने।
▪ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्माण गरी लागू गर्न सकिने।
▪ आवश्यकताअनुसार प्रहरी तथा सुरक्षा निकायको व्यवस्थापन गर्न सकिने ।
▪ सञ्चार माध्यम मार्फत् गाउँपालिकाका काम र विकास निर्माणका योजना सुसूचित गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ लामो राजनैतिक संक्रमणबाट हालसालै स्थापित नयाँ संघीय प्रणालीको स्थानीय सरकार भएका कारण सर्वाङ्गीण संस्थागत विकास भइनसकेको।
▪ संघीयताको अभ्यास तथा अनुभव नभएको।
▪ स्थानीयवासीको राजनैतिक चेतनाको स्तर माथि उठी नसकेको ।
▪ संस्थागत तथा क्षमता अभिवृद्धिका नियमित कार्यक्रमहरूको व्यवस्था नभएको।
▪ गाउँपालिका केन्द्र/वडाकेन्द्रमा पर्याप्त भौतिक सामग्री (फर्निचर, कन्प्युटर, ल्यापटप आदि) उपलब्ध नभएको ।
▪ जनचासो र जनगुनासोको समयमै सम्बोधन नहुँदा जनतामा निराशा उत्पन्न भई संघीय व्यवस्थामा नै प्रश्न खडा हुन सक्ने।
▪ भ्रष्टाचार वृद्धि हुन सक्ने।
▪ पूर्वाग्रहरहित न्याय प्रणाली विकास गर्नुपर्ने ।

दुर्बल पक्ष: प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ राजश्व अपचलन हुन सक्ने।
▪ जनप्रतिनिधि र कर्मचारीतन्त्रको समन्वयमा कठिनाइ हुन सक्ने।
▪ जनउत्तरदायी शासन प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने ।
▪ सबै कार्यालयलाई कर सूचनामैत्री तथा प्रविधियुक्त बनाउन ठूलो बजेटको आवश्यकता पर्ने ।

दीर्घकालिन सोच
गाउँपालिकाको सरोकार जनमुखी सरकार
लक्ष्य
सेवा प्रवाहलाई छिटो, छरितो, सुलभ जनउत्तरदायी र प्रभावकारी बनाई जनचासोमा केन्द्रित हुने
उद्देश्यहरू
✓ भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु

उद्देश्य १: भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ जनचासोमा केन्द्रित जनमूखी सरकार महशुस हुने सेवा प्रणाली प्रर्वद्धन गर्ने	१.१.१ नियमित रुपमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गरी राज्यद्वारा प्रवाह हुने सेवामा रहेका जन गुनासो र चासोको अध्ययन गरिनेछ ।
	१.१.२ अति विपन्न परिवार जिवनस्तर उत्थान कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.१.३ वडास्तरमा आवश्यकता अनुसार “घुम्ती स्थानीय सरकार” कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.४ सेवा प्रवाहलाई दुरुस्त राख्न विद्युतिय सूचना प्रणालीमा रुपान्तरण गर्न आवश्यक Software हरूको प्रवन्ध गरिनेछ ।
	१.१.५ कर्मचारीहरू लाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाउन आवश्यक तालिमको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.६ संस्थागत क्षमता विकास स्वमूल्याङ्कन सुधार कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
	१.१.७ सूचना प्रविधिमा वडाका कृयाकलापलाई समेट्न आवश्यक पूर्वाधार खरिद गरिनेछ ।
	१.१.८ इन्टरनेट सुविधाको स्तर वृद्धि गरी प्रत्येक वडामा सुनिश्चित गरिनेछ ।

उद्देश्य १: भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु	
रणनीति	**कार्यनीति**
	१.१.९ सार्वजनिक अभिलेख प्रणाली र पञ्जिकरणलाई प्रविधि मैत्री र पूर्ण अध्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१० स्थानीय न्यायिक समितिलाई श्रोत साधन यूक्त बनाइनेछ ।
	१.१.११ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी लागू गरिनेछ ।
	१.१.१२ उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कारको प्रबन्ध गरिनेछ ।
	१.१.१३ सार्वजनिक सूचना प्रणालीमा जनताको सहज पहुँच हुने संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।
	१.१.१४ विकासमा निजि क्षेत्रको सहयोग लिन नियमित अन्तरकृया आयोजना गरिनेछ ।
	१.१.१५ जनप्रतिनिधि र कर्मचारी केन्द्रित क्षमता विकास सुशासन र सदाचार सम्बन्धी तालिम तथा अभिमुखिकरण गरिनेछ ।
	१.१.१६ विकास निर्माणमा प्रगति विवरणलाई जनतासामू नियमित सार्वजनिक गर्न सूचना प्रविधिको विकास गरी सहज र पहुँच योग्य बनाइने छ ।
	१.१.१७ क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक वडापत्रलाई पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक सुधार गरिनेछ
	१.१.१८ सार्वजनिक सुनुवाइका कार्यक्रम नियमित गरिनेछ

सुशासन तथा सेवा प्रवाहको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	नियमित नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.१.२	विपन्न परिवार जिवनस्तर उत्थान कार्यक्रम	१५००					
		१.१.३	घुम्ती स्थानीय सरकार कार्यक्रम	१००	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.१.४	Governance Software खरिद		२५०				
		१.१.५	IT तालिम (कर्मचारी)	१००	१००	१५०	१५०	२००	
		१.१.६	संस्थागत क्षमता विकास स्वमूल्याङ्कन सुधार कार्यक्रम						
		१.१.७	सूचना प्रविधि पूर्वाधार खरिद	२००	४००	५००	८००	६००	
		१.१.८	इन्टरनेट स्तरबृद्धि र सेवा विस्तार	१००	२००	३००	४००	५००	
		१.१.९	सार्वजनिक अभिलेख र पञ्जिकरण डिजिटलाइजेसन		५००				
		१.१.१०	न्यायिक समिति क्षमता विकास	२००	२००	२००	२५०	३००	
		१.१.११	स्थानीय सरकार रेडियो कार्यक्रम	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.१२	उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कार	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.१३	सार्वजनिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण		२५०				
		१.१.१४	नीजि क्षेत्र अन्तरक्रिया	५०	६०	७०	८०	९०	
		१.१.१५	जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारी क्षमता विकास तालिम	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	
		१.१.१६	विकास निर्माण प्रगति विवरण Display Board निर्माण		१००				
		१.१.१७	नागरिक वडापत्र कार्यान्वयन सुधार योजना निर्माण			३००			
		१.१.१८	सार्वजनिक सुनुवाइ संचालन	२००	२००	२००	२५०	३००	

अपेक्षित उपलब्धी

- जनचासोमा केन्द्रित जनमूखी सरकार महसुस हुने सेवा प्रणालीको विकास भएको हुनेछ ।

८.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय

पृष्ठभूमि

मानवियता, मानवहित र सामाजिक न्यायका नीम्ति आम नागरिकलाई मानव अधिकारको महत्व र आवश्यकता बारे ज्ञान हुनुपर्दछ। आधारभूत तहमा मौलिक हकको रुपमा नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेका मानवअधिकार उपभोगको सुनिश्चितता गर्ने राज्य र राज्यद्वारा परिचालित राज्यका यन्त्रहरूजस्तै प्रशासन, प्रहरी र राज्यका संबैधानिक अंगहरूजस्तै न्यायालय मानव अधिकार आयोग स्थानीय न्यायिक समिति आदि हुन्। स्थानीय सरकारको प्रमुख दायित्व अन्तर्गत मानव अधिकार प्रत्याभूत गर्नु र सामाजिक न्याय कायम गर्नु पर्ने भएकोले स्थानीय विकास योजनाका यि विषयको सम्बोधन गरिएको छ।

सबल पक्ष : मुख्य संभावना र अवसरहरू
▪ मानव अधिकारको विश्वव्यापि घोषणापत्रका प्रमुख मूल्य र मान्यतालाई नेपालको संविधानले आत्मसाथ गरी मौलिक हकमा व्यवस्था गरेको।
▪ स्थानीय सरकारलाई मानवअधिकार रक्षा गर्ने अधिकार प्राप्त हुनु।
▪ स्थानीय न्यायिक समितिको प्रबन्ध हुनु।
▪ स्वतन्त्र न्यापालिकाको परिकल्पना गरी न्याय सम्पादन संयन्त्र निर्माण हुनु।
▪ स्थानीयस्तरमा मानव अधिकार र सामाजिक न्यायका पक्षमा जनचेतना वृद्धि हुँदै जानु

दुर्बल पक्षः प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू
▪ समाजमा सामाजिक जागरणको अवस्था कमजोर हुनु।
▪ परम्परागत रुपमा रहेका अन्धविश्वास, कुरिति, कुसंस्कार र भेदभावपूर्ण सामाजिक प्रणालीमा कारण सामाजिक न्याय संकटमा पर्नु।
▪ अशिक्षा, अज्ञानता र पछौटेपन कायमै रहनु।
▪ गरिबी र विपन्नता कायमै रहनु।
▪ मानव अधिकारयुक्त पूर्ण सामाजिक न्याय स्थापित गर्ने चुनौती हुनु।

दीर्घकालिन सोच
सामाजिक न्यायपूर्ण समाजको निर्माण
लक्ष्य
मानव अधिकार उल्लङघनका घटनाहरूमा उल्लेख्य कमी ल्याई मौलिक हक प्रत्याभूत गर्ने
उद्देश्यहरू
✓ मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु

उद्देश्य १: मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु	
रणनीति	**कार्यनीति**
१.१ मानव बेचविखन तथा शोषणका दृष्टिकोणले सम्वेदनशील व्यक्ति तथा समूह पहिचान गरी व्यापक जनचेतना अभिवृद्धि र शशक्तिकरण गर्ने	१.१.१ मानव बेचविखन र ओसार पसारका दृष्टिकोणले अत्यन्त जोखिममा रहेका वर्ग क्षेत्र र समुदायको शुक्ष्म ढंगले अध्ययन गरी स्थितिपत्र तयार पारिनेछ ।
	१.१.२ मानवअधिकार उल्लङघन तथा मानवबेचविखन र ओसारप्रसार विरुद्ध व्यापक रुपमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय सञ्चार माध्याम, सामाजिक सञ्जाल र पत्रकारहरूको सहयोग लिइनेछ ।
	१.१.३ यौन हिंसा, यौन शोषण र बलात्कार जस्ता जघन्य अपराध न्युनिकरण गर्न कानूनी उपचार खोज्न र दोषीलाई कानूनको दायरामा ल्याउन प्रत्येक वडामा महिला अधिकारकमीहरू, समाजसेवीहरू, राजनैतिक नेतृहरू तथा आमा समुहहरूको अगुवाइमा एक शसक्त मानव अधिकार सेलको गठन गरिनेछ ।
	१.१.४ वेपत्ता पारिएका, द्वन्द पिडित, बेचबिखनमा परेका, शहिद परिवार, लक्षित परिवारको लगत संकलन गरी उनीहरूको शसक्तिकरणका तथा सामाजिक पुन स्थापनाका लागि विशेष प्याकेज निर्माण गरी आयआर्जन र सामाजिक एकिकरणलाई सहज बनाइने छ ।
	१.१.५ मानव अधिकार उल्लङघनका घटनाहरू न्यायिक समितिमा दर्ता गर्न वडास्तरीय महिला सेललाई सकृय तुल्याउन सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.१.६ माध्यमिक तहमा अध्ययनरत छात्र छात्रा केन्द्रित यौन हिंसा, यौन शोषण, बलात्कार दाइजो र बाल अधिकारका विषयमा हरेक महिनामा एक पटक हुनेगरी घुम्ती कक्षा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाईने छ ।
	१.१.७ न्यायमा पहुँच नभएका विपन्न वर्गहरूलाई निशुल्क कानूनी परामर्श सेवा दिन संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ ।
	१.१.८ संविधान प्रदप्त सबै मौलिक हकहरूको कार्यान्वयन गराउन आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्न एक अध्ययन गरी आवश्यक स्थानीय कानून र राज्यका यन्त्रको प्रबन्ध गरिनेछ ।

मानव अधिकार तथा सामाजिक न्यायको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	जोखिम समूह र व्यक्तिको पहिचान गर्ने	१००					
		१.१.२	सामाजिक सञ्जाल तथा स्थानीय संचार माध्यम मार्फत जनचेतनामूलक कार्यक्रम	५०	६०	६५	७०	८०	
		१.१.३	वडास्तरीय मानव अधिकार सेल गठन	१००					
		१.१.४	आर्थिक तथा सामाजिक शसक्तिकरणका लागि लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम	१००	१५०	२००	२५०	३००	
		१.१.५	न्यायिक समितिमा मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटना दर्ता गर्न महिला सेल अभिमुखिकरण	५०	५५	६०	६५	७०	
		१.१.६	मानवअधिकार विद्यालय घुम्ती कक्षा संचालन	१००	१५०	१७५	१८५	२००	
		१.१.७	निशुल्क कानुनी परामर्श सेवा सञ्चालन	८०	८५	९५	१००	१५०	
		१.१.८	मौलिक हक कार्यान्वयन स्थिति बारे अध्ययन	२००					

अपेक्षित उपलब्धी

मानवअधिकार उल्लङ्घन, मानव बेचविखन, यौन हिंसा र शोषण लगायतका सामाजिक अपराधका घटनाहरूमा महशुस हुनेगरी कमी आएका हुनेछन् ।

८.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

कुनै पनि विकास योजनालाई सफल रुपमा कार्यान्वयन गर्न वस्तुनिष्ठ सूचनाको अनिवार्यता हुन्छ। गाउँपालिकामा गरिने हरेक किसिमका कृयाकलापहरू र समग्र बस्तुस्थितिलाई कतिपय अवस्थामा परिमाणमा प्रतिवन्धित गर्न मिल्दछ। तसर्थ हरेक कृयाकलापलाई परिमाणमा देखाउँदा विकास र समृद्धिको मापन गर्न सहज हुनुका साथै यथार्थमा गाउँपालिकाको स्थितिवारे थाहा पाउन सकिन्छ। यसका लागि हरेक सुचनालाई अध्यावधिक गर्ने, सुचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको आवश्यकता रहन्छ। अर्को तर्फ राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन र लेखा व्यवस्थापन नियमित र वैज्ञानिक नहुदा राज्यको श्रोत र साधनको व्यापक दुरुपयोग हुन सक्ने जोखिम रहन्छ। यि पक्षहरूलाई ध्यानमा राखी तथ्याङ्क व्यावस्थापन, राजश्व परिचालन । वित्तिय अनुशासन र लेखा व्यवस्थापनलाई सुद्बढ तुल्याउन योजनाले सम्वोधन गर्नुपर्ने भएकोले यो खण्ड तयार पारिएको छ।

दीर्घकालिन सोच
"चुस्त तथ्याङ्क तथा वित्तिय व्यवस्थापन"
लक्ष्य
सूचना प्रविधिको महत्तम प्रयोग मार्फत तथ्याङ्क र वित्तिय व्यवस्थापनलाई चुस्त र दुरुस्त राख्ने
उद्देश्यहरू
✓ स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तिय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु।

उद्देश्य १ : स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तीय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु।

रणनीति	कार्यनीति
१.१ सुदृढ अभिलेख प्रणालीको विकास गर्ने	१.१.१. सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी स्थानीय सरकारसँग सम्बद्ध सबै सूचना र तथ्याङ्कको व्यवस्थापन गर्न एक साधन सम्पन्न तथ्याङ्क तथा सूचना इकाई निर्माण गरिनेछ।
	१.१.२ सबै प्रकारका सूचनाहरू अध्यावधिक हुने स्वचालित अभिलेखाङ्कन प्रणाली तयार पार्न अध्ययन गरी software हरू खरिद गरिनेछ।
	१.१.३ अभिलेख इकाइमा आवश्यक दरबन्दीको प्रबन्ध गरिनेछ।
१.२ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी संस्थागत संयन्त्र निर्माण गरी वित्तिय	१.२.१ सार्वजनिक खर्चका मापदण्ड र मितव्ययिता कायम हुने नीति निर्माण गरी लागू गरिनेछ।
	१.२.२ अनुगमन प्रणालीलाई दुरुस्त बनाउन वार्षिक कार्य योजना तयार पारिनेछ।

उद्देश्य १ : स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तीय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु ।	
रणनीति	**कार्यनीति**
व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी तुल्याउने	१.२.३ सम्पूर्ण व्यवसायलाई दर्ता गरी करको दायरामा ल्याउन घुम्ती व्यवसाय दर्ता अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.४ राज्यलाई तिरेको कर कसरी जनताका लागि खर्च हुन्छ भन्ने स्थापित गर्न कर शिक्षा कार्यक्रम नियमित सञ्चालन गरिनेछ ।
	१.२.५ गाउँपालिकाका ठूला करदातालाई सार्वजनिक सम्मान गरिनेछ ।
	१.२.६ सिमान्तकृत वर्ग र महिला उद्यमीलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न मापदण्डका आधारमा विशेष सहुलियतको प्रबन्ध गरिनेछ ।

तथ्याङ्क व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तिय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	बजेट (रु. हजारमा)					जिम्मेवार निकाय
				पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	तथ्याङ्क तथा सूचना इकाइ गठन	२००					
		१.१.२	सूचना अभिलेखाङ्कन Software खरिद		३००				
		१.१.३	अभिलेख इकाइमा दरवन्दी व्यवस्थापन	१५०					
	१.२	१.२.१	सार्वजनिक खर्चको मापदण्ड निर्माण		१००				
		१.२.२	अनुगमन संयन्त्र क्षमता विकास	१००	१५०	१७५	२००	२५०	
		१.२.३	करदातामैत्री राजश्व संकलन प्रणाली निर्माण अध्ययन	३५०					
		१.२.४	करदाता शिक्षा कार्यक्रम	६०	६५	७०	७५	८०	
		१.२.५	ठूला करदाता सम्मान	१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.६	व्यवसाय दर्ता छुट (लक्षित समुदाय) तथा अनुदान						

अपेक्षित उपलब्धी

लक्षित समुदायलाई व्यवसाय दर्तामा छुट तथा अनुदान दिइएको हुने तथा गाउँपालिकाको आय व्यय नियमित प्रकाशन गर्ने प्रणालीको विकास भएको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**सुशासन तथा सेवा प्रवाह**				
	प्रतिफल	सेवा प्रवाह सन्तुष्टि सर्वेक्षण	संख्या		
	प्रतिफल	सार्वजनिक सुनुवाई	संख्या		
	प्रतिफल	अनुगमन	संख्या		
	असर	पूँजीगत बजेट खर्च	प्रतिशत		
	असर	लक्षित आयोजना सम्पन्न	प्रतिशत		
	प्रतिफल	न्यायिक समितिबाट फछ्र्यौट मुद्धा संख्या (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	जनगुनासो संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	गुनासो सम्बोधन प्रणालीबाट सम्बोधन भएका गुनासा	संख्या		
	प्रतिफल	कर्मचारी जनप्रतिनिधि तालिम अभिमुखिकरण	संख्या		
	प्रतिफल	सूचना प्रविधिमा आवद्ध सूचना संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	स्थानीय रेडियो कार्यक्रम प्रसारण	संख्या		
	प्रतिफल	निजी क्षेत्र अन्तरक्रिया	संख्या		
२.	**मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय**				
	प्रतिफल	जोखिममा परेका व्यक्तिको संख्या			
	प्रतिफल	मानव अधिकार सेल संख्या			
	प्रतिफल	लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम संख्या			
	प्रतिफल	न्यायिक समितिमा दर्ता भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनका संख्या			
	प्रतिफल	मानव अधिकार घुम्ती कक्षा संख्या			
	प्रतिफल	निशुल्क कानूनी परामर्शबाट दर्ता भएका मुद्धा संख्या			
	प्रतिफल	यौन हिंसाका घटना (दर्ता संख्या)			
	प्रतिफल	मानव बेचबिखनमा परेका संख्या			
३.	**तथ्याङ्क व्यवस्थापन राजश्व परिचालन**				
	प्रतिफल	तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणालीमा आवद्ध सूचना प्रणाली संख्या			
	प्रतिफल	करदाता शिक्षा कार्यक्रम संख्या			
	असर	कूल बजेटमा आन्तरिक राजश्व वा करको हिस्सा (प्रतिशत)			
	असर	कूल स्वीकृत बजेटको खर्च प्रतिशत (वार्षिक)		८१.३५	
	प्रतिफल	दर्ता भएका व्यवसाय संख्या		७२८	
	प्रतिफल	राजश्व संकलन हुने शिर्षक संख्या		२६	

परिच्छेद - ९: कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

९.१ योजना प्राथमिकिकरण तथा कार्यान्वयन

विकास योजना प्राथमिकीकरण गर्दा अवलम्बन गर्नु पर्ने आधारहरू

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगले तोकेको ढाँचा बमोजिम कुनै पनि गाउँपालिका वा स्थानीय सरकारले विकासका कार्यक्रमहरू तय गर्दा विशेषत स्थानीय वस्तुगत अवस्थाको आधारमा स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकताहरू जस्तै भौतिक पूर्वाधार, आर्थिक वृद्धि, सामाजिक विकास, वातावरणीय सन्तुलन तथा संस्थागत सेवा प्रवाहमा प्रत्यक्षरूपमा सहयोग पुऱ्याई समग्र विकासलाई सन्तुलित र नतिजामुखी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न प्रभावकारी सिद्ध हुनेगरी निम्नानुसार गर्नुपर्दछ ।

सामान्यतया कुनैपनि कार्यक्रमलाई प्राथमिकताको आधारमा चार तहमा राखेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

१. "अति उत्तम"- ३ अंक

"अति उत्तम" तह अन्तर्गत कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ । अर्थात् कुनैपनि स्थानमा आवागमनमा निकै कठिनता छ र सडकको स्तरोन्नति गर्ने कार्यक्रमले आवागमनलाई प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय प्रभाव पार्दछ भने सो कार्यक्रम कार्यान्वयनका हिसाबले पहिलो प्राथमिकता तथा अति उत्तम वर्गमा पर्दछ । यस प्रकारका कार्यक्रममा सो शिर्षक अन्तर्गत विनियोजित बजेटको ५० प्रतिशत भन्दा बढी रकम पर्न आउँछ ।

२. "उत्तम"- २ अंक

"उत्तम" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **अप्रत्यक्ष तर उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ । अर्थात् कुनैपनि स्थानमा धार्मिक तथा अन्धविश्वासले सामाजिक कुरीति र जटिलता सिर्जना गरेको छ भने विद्यालय खोली शिक्षाको विकास गर्दा सामाजिक जटिलता न्यून गर्न अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँछ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको हिसाबले दोस्रो प्राथमिकतामा पर्दछ भने यसलाई उत्तम मानी २ अंक प्रदान गर्नुपर्दछ । यस प्रकारको कार्यक्रममा समेत सम्बन्धित शिर्षक मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा बढी बजेट विनियोजन हुन्छ ।

३. "सामान्य"- १ अंक

"सामान्य" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **सामान्य वा कम** मात्र योगदान दिन्छ भने सो कार्यक्रममा विनियोजित रकम मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा कम रकम मात्र छुट्याइन्छ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको आधारमा तेस्रो तहमा पर्दछ भने त्यसलाई १ अंक दिनुपर्दछ ।

४. "न्यून"- ० अंक

"न्यून" तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **न्यून वा योगदान नै नपुऱ्याउने** हुन्छ । यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकतामा पर्दैन तसर्थ यसलाई शुन्य अंक प्रदान गरिन्छ ।

यसरी कार्यक्रम प्राथमिकिकरण गर्दा विषय क्षेत्रगत विकास कार्यक्रम तथा उपक्षेत्रहरूका प्रत्येक कार्यक्रमहरूको मूल्याङ्कन गरी चार तहमा विभाजन गर्न सकिन्छ । अर्थात् उदाहरणको लागि भौतिक पूर्वाधार अन्तर्गत कुनै निश्चित स्थानदेखि अर्को स्थान जोड्न सडकको स्तरोन्नति गर्दा सो सडकले स्थानीयबासीको तत्कालीन वा दीर्घकालीन प्रमुख समस्या वा मागलाई कुन तहबाट सम्बोधन गर्न सक्छ भनी मुल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । त्यसोगर्दा सो कार्यक्रम

अति उत्तम भए ⟶ पहिलो प्राथमिकता

उत्तम भए ⟶ दोस्रो प्राथमिकता

सामान्य भए ⟶ तेस्रो प्राथमिकता

न्यून भए ⟶ प्राथमिकतामा नपर्ने हुन्छ ।

एवम रीतले प्रत्येक विषयगत क्षेत्र र सो क्षेत्र अन्तर्गतका उपक्षेत्रका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूलाई तोकिएको लक्ष्य हासिल गर्न कस्तो प्रकारको योगदान पुऱ्याउँछ भनी मूल्याङ्कन गर्दा माथि उल्लेखित तहहरूमा विभाजन गरेर प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसकासाथै अन्य आधारमा :

(१) चालु वार्षिक योजनाको फराकिलो आधारको समावेशी आर्थिक उद्देश्य वृद्धिको लक्ष्य प्राप्तिमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

(२) दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

(३) जनसहभागिता सुनिश्चित गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

(४) समावेशीकरणमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

(५) यदि सञ्चालित आयोजनाहरू छन् भने पूर्व कार्य प्रगति, सम्पन्न हुन लाग्ने समय वा कार्यान्वयन तयारीको अवस्था हेरी कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

यसरी यी प्रश्नहरूले गर्दा कस्तो उत्तर आउँछ सोको आधारमा कार्यक्रमलाई माथि उल्लेखित

"अति उत्तम"

"उत्तम"

"सामान्य" र

"न्यून" तहमा विभाजन गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्न सकिन्छ साथै स्थानीय विकास गुरुयोजनाको मूल लक्ष्य स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकता सम्बोधन गरी क्रमशः उच्च विकासतर्फ लम्कनु पर्ने भएकाले कार्यक्रम तय गर्दा वडास्तरमा निम्न बमोजिम गर्नुपर्दछ ।

वडा तहका योजना छनौट तथा प्राथमिकीकरण

बस्ती तथा टोल स्तरमा कार्यक्रम बारे छलफल गर्दा दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तगर्न मद्दत गर्ने कार्यक्रमबारे छलफल गर्नु पर्दछ । वडा तहअन्तर्गतका बस्ती र टोल स्तरको आयोजनाहरू छनौट गर्दा निम्नलिखित प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(क) वडा समितिले आफ्नो वडामा प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यहरूलाई विभिन्न बस्ती/टोलको योजना तर्जुमा गर्न सहजीकरण गर्नेगरी जिम्मेवारी प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(ख) प्रत्येक वडाले वडा भित्रका बस्ती र टोलहरूमा योजना तर्जुमाको लागि बैठक हुने दिन, मिति र समय कम्तिमा तीन दिन अगावै सार्वजनिक सूचनामार्फत् जानकारी गराउनु पर्नेछ ।

(ग) गाउँपालिका /नगरपालिका अन्तर्गतका वडाअन्तर्गत रहेका बस्ती/टोलको भेलामार्फत् बस्ती/टोलस्तरका आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्ने बस्ती तथा टोलस्तरमा आयोजना छनौट गर्दा समुदायको आवश्यकता पहिचान गरी आयोजना/कार्यक्रम छनौट गर्नुपर्ने हुन्छ।

(घ) बस्ती/टोल स्तरका योजना छनौट गर्दा सो बस्ती भित्रका सबै वर्ग र समुदाय, महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडा वर्ग, अल्पसंख्यक, सिमान्तकृत, युवा, वालवालिका, जेष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, पिछडिएको वर्ग आदि लगायत सबै समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ।

(ङ) बस्ती/टोल भित्रका क्रियाशील सामुदायिक संस्थाहरू (टोल विकास संस्था, महिला/आमा समुह, वाल क्लव र सञ्जाल, युवा क्लव, स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरू, नागरिक सचेतना केन्द्र, विभिन्न सरकारी कार्यालयबाट गठन भएका समूहजस्ता समूहहरूलाई पनि सहभागी गराउनु पर्ने हुन्छ ।

माथि उल्लेख भए बमोजिमका सरोकारवालाहरूको अधिकतम् सहभागिता हुने गरी वडा अध्यक्ष र सदस्यको संयोजनमा निर्धारित समय, मिति र स्थानमा उपस्थित भै आयोजना छनौटको सम्बन्धमा अन्तरक्रिया, छलफल, विमर्श गरी आयोजनाहरूको छनौट गर्नुपर्नेछ । यसरी बस्तीस्तरमा छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमहरूको सूची संयोजकले लिखित रूपमा तयार गरि वडा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वडा समितिहरूले टोल/बस्तीस्तरबाट प्राप्त आयोजना र कार्यक्रमहरूलाई विषयक्षेत्रअनुसार समूहकृत गरिन्छ । स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिवाट प्राप्त बजेट सीमा र मार्गदर्शनको आधारमा सम्बन्धित वडाहरूले बस्ती टोलबाट प्राप्त योजनाहरूमध्येबाट वडाको लागि प्राप्त बजेट सीमाको अधीनमा रही योजनाहरूको छनौट र प्राथमिकता निर्धारण समेत गरी अनुसूची ४ बमोजिमको ढाँचामा बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वस्ती टोलबाट योजना माग गर्दा वडास्तरका महत्वपूर्ण योजनाहरू छुट भएको अवस्थामा वडा समितिले त्यस्ता योजनाहरू वडा समितिको बजेट सीमा भित्र रही औचित्यको आधारमा समावेश गर्न सक्नेछ । वडाको बजेट सीमाभित्र कार्यान्वयन हुन नसक्ने गाउँस्तरीय महत्वपूर्ण आयोजनाहरू भएमा वडा समितिले गाउँपालिकामा छुट्टै सूची पठाउन सक्नेछ ।

वडा समितिले आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण गर्दा स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले तोकेको आधारहरू र दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्ने कार्यक्रमलाइ बिशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ। यसरी छनौट भएका योजनाहरूको प्राथमिकीकरणका साथ गाउँपालिकामा पठाउनुपर्ने हुन्छ ।

९.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

क) अनुगमन

विकास योजनाको कार्यान्वयन समयमै सम्पन्न गर्न र आयोजनाको लक्ष्य, उद्देश्य प्राप्त गर्न विकास आयोजनाको प्रभावकारी अनुगमन आवश्यक पर्दछ ।

योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा लगानी तथा साधनको प्रवाह समुचित ढंगले भएको छ, छैन र कार्यतालिकाअनुसार क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्त हुने स्थिति छ, छैन भनी विभिन्न तहमा व्यवस्थापन वा व्यवस्थापनले तोकेको व्यक्ति तथा निकायबाट निरन्तर र आवधिक रूपमा निगरानी राख्ने कार्य अनुगमन हो । कुनैपनि कार्यक्रम आयोजनाको पहिचानको चरणदेखि कार्यान्वयन सम्पन्न भई सञ्चालन अवधिमा समेत अनुगमन गरिरहनु पर्छ । यसरी विभिन्न चरणमा गरिने अनुगमनबाट प्राप्त भएका नतिजा, सुझाव तथा सल्लाहलाई पृष्ठपोषणको रूपमा लिई आवश्यकताअनुरूप सुधार गर्दै जानुपर्ने हुन्छ ।

यसो भएमा मात्र विकास आयोजनाले गति लिई समयमै सम्पन्न गर्न मद्दत पुग्न जानेछ र विकासको लक्ष्य हासिल गर्न सकिने छ ।

अनुगमन २ प्रकारले गर्न सकिने छ :

१. आयोजना स्थलमै गएर योजनाको क्रियाकलाप बारेमा जानकारी लिने गरी गरिने अनुगमन ।

२. आयोजनाको क्रियाकलापको प्रगति विवरण माग्ने र प्राप्त गरी गरिने अनुगमन ।

तर दुवै प्रकारका अनुगमनमा देखिएका समस्याको समाधान गर्न तत्कालै आवश्यक कदम चल्नु पर्दछ नत्र अनुगमनको कुनै औचित्य रहदैन ।

अनुगमनका क्रममा योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा निम्न कुराहरूको विश्लेषण गरिन्छ ।

- स्रोतसाधनको प्राप्ति र प्रयोग स्वीकृत बजेट र समय तालिकाअनुसार भए नभएको
- अपेक्षित प्रतिफलहरूसमयमै र लागत प्रभावकारी रूपमा हाँसिल भए नभएको
- कार्यान्वयन क्षमता के कस्ता छन् ?
- के कस्ता समस्या र बाधा व्यवधानहरू देखिएका छन् र तिनको समाधानका निम्ति के-कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ ?

अनुगमनका क्रममा उपर्युक्त पक्षहरूको बारेमा नियमित, व्यवस्थित र समयबद्ध रूपमा तथ्याङ्क विवरणहरूसङ्कलन, प्रशोधन र प्रतिवेदन गर्ने कार्य गरिन्छ । यसबाट समयमै समस्या पहिचान गरी समाधान गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुग्दछ । अनुगमनका लागि कार्यान्वयन योजना, आयोजना विवरण तालिका, जिम्मेवारी तालिका आदि दस्तावेजको उपयोग गरिन्छ ।

अनुगमन प्रणालीको छनौट तथा निर्धारण

अनुगमन प्रणाली प्रचलित सोच तालिका (Log Frame) का आधारमा स्थापित गर्न सकिन्छ । स्थानीय तहले आफ्नो विशिष्टता र प्राविधिक क्षमताका आधारमा यस्तो विधि अपनाउन सक्छन् । यस्तो विस्तृत विधि राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रबर्द्धित **राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनमा** हेर्न सकिन्छ ।

स्थानीय तहले आफ्नो आवश्यकता र उपलब्ध वस्तुगत तथ्याङ्कको आधारमा मौलिक रूपमा अनुगमन प्रणाली अवलम्बन गर्न सक्दछन् । साथै स्थानीय तहको तथ्याङ्क व्यवस्थापन र प्रयोगका लागि राष्ट्रिय प्रणालीसँग आबद्ध हुने खालको अनुगमन सूचना प्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन योजना बनाउँदा राष्ट्रिय सरोकारका विषय, मानव विकास सूचकाङ्क, दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूलाई स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रका विषयमा योगदान गर्ने सूचकहरूस्थापित गरी अनुगमन गर्ने र सोको प्रतिवेदन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

स्थानीय तहको आफ्नो क्षेत्रभित्र क्रियाशील गैरसरकारी संघसंस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था लगायतका सामाजिक तथा सामुदायिक संघ संस्थाले स्थानीय तहसँगको समन्वयमा रही कार्य गर्नुपर्ने र स्थानीय तहको अनुगमन प्रणालीमा त्यस्ता कार्यहरूको पनि अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन तह

आवधिक योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यक्रम तहमा गरिने अनुगमन पद्धति तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

आवधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया

कुन तहमा अनुगमन गर्ने	के अनुगमन गर्ने	कहिले र कस्ले अनुगमन गर्ने	कुन तहको सूचक राख्ने	मापन गर्ने आधार
लक्ष्य	परेको प्रभाव	• कार्यपालिकाद्वारा नियुक्त स्वतन्त्र संस्था वा विज्ञले आवद्यिक योजनाको अन्त्यमा • कार्यपालिकाद्वारा आवद्यिक योजनाको मध्यकालमा	• प्रभाव तहको • असर तहको • जनभावनामा परिवर्तन	• संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरू • स्थलगत अनुगमन • वार्षिक कार्ययोजनाहरूको प्रगति
परिणाम	देखिने असर • उत्पादकत्वमा परिवर्तन • सडक पहुँच आदि	• कार्यपालिका र गाउँ/नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति • वार्षिक	• परिणाम तहको • प्रतिशत वृद्धि	• सहभागितामूलक • नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • नमूना सर्वेक्षण गर्ने
योजना	निर्मित परिणामहरू • कक्षा सञ्चालन • उत्पादन परिमाण • सडक विस्तार • स्वास्थ्य केन्द्र भवन निर्माण	• गाउँ र नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति, शाखा कार्यालयहरूर प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत। • चौमासिक/वार्षिक	• परिणाम तहको • सङ्ख्यात्मक वृद्धि	• नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • स्थलगत अनुगमन • सार्वजनिक परिक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ

लक्ष्य तह

लक्ष्य	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
"शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवाको समुचित विकास गरी समुदायको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने।" "उद्योग र व्यापार फस्टाउन आवश्यक पूर्वाधारका लागि भूउपयोग योजना गर्दै समुदायको सहभागितामा गाउँ सूरक्षा व्यवस्था सुदृढ बनाउने। "	• स्थानीय स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा प्राथमिक स्वास्थ्यजन्य रोगीको सङ्ख्यामा कमी • भूउपयोग योजना तयारी एवम् कार्यान्वयन आरम्भ • लगानीका योजना संख्यामा आएको सकारात्मक परिवर्तन		

योजना तह

परिणाम तह	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
सहरी शैक्षिक सुधार योजना	• प्राथमिक तहमा भर्ना दरमा वृद्धि • फोहरमैला वर्गीकरण लागु • निर्वाचनमा बदर मतको सङ्ख्यामा कमी		
मासुजन्य पदार्थ उपभोग वृद्धि योजना	• तरकार, अन्डा र मासुको स्थानीय बजारमा बिक्री वृद्धि • कुखुरा व्यवसाय सङ्ख्या वृद्धि • मासुजन्य जीव आयात वृद्धि		

ख) मूल्याङ्कन

योजनाको कार्यान्वयनबाट लक्षित उद्देश्य प्राप्त भयो भएन र योजनाको कार्यान्वयनबाट योजनाबाट फाइदा पाउने अपेक्षित जनताले उपर्युक्त रूपमा फाइदा पायो पाएन भनेर गरिने अध्ययन विश्लेषणलाई योजनाको मूल्याङ्कन भनिन्छ । आवधिक योजना विभिन्न आयोजनाहरूको समष्टि पनि हो त्यसैले यो आफैंमा एक बृहद् कार्यक्रम समेत हो । यस मध्यमकालीन योजनाको मध्यावधि र पूर्ण अवधिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको लागि स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ९४ अनुसार गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले योजनाको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

योजनाको मध्यमकालीन अवधिमा मूल्याङ्कन गर्दा निम्न कुरालाई ध्यानमा राखी मूल्याङ्कन विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ:

- लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न उन्मुख रहे/नरहेको
- लगानी योजनाअनुरूप वार्षिक लगानीहरूनिर्देशित रहे/नरहेको
- उपलब्धिका लागि लक्ष्य लगायत कार्यक्रमहरूको परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहे, नरहेको आदि ।

योजना अवधिको अन्त्यमा निर्धारित परिमाणात्मक तथा गुणात्मक लक्ष्य प्राप्तिको मूल्याङ्कन अन्तिमा रूपमा तेश्रो पक्षबाट गर्नु/गराउनु पर्ने हुन्छ। अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र तर्कपूर्ण खाकासम्बन्धी विस्तृत व्यवस्थापनका लागि मार्गदर्शन राष्ट्रिय योजना आयोगबाट जारी गरिएको **अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन**लाई पनि उपयोग गर्न सकिने छ ।

अनुसूचिहरू

अनुसूचि १- विश्वका केही विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययन

विश्वका विभिन्न राष्ट्रहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा दोस्रो विश्वयुद्धपछि मात्र धेरै देशले एउटै पुस्तामा नाटकीय आर्थिक उपलब्धि हासिल गरेको पाइन्छ । माइकल स्पेंस नामका नोबेल पुरस्कार विजेताको अध्यक्षतामा गठित एउटा चर्चित (Growth Commission Report) ग्रोथ कमिसन रिपोर्टमा १३ देशलाई उच्च सफलताको कोटीमा राखिएको छ । ती देशहरू – जापान, कोरिया, थाइल्यान्ड, मलेसिया, इन्डोनेसिया, सिंगापुर, ताइवान, चीन, हंगकंग, ब्राजिल, ओमान, माल्टा र बोस्टसवाना हुन् । यी मध्ये ९ देश एसियामै छन् । ती मुलुकले २५ वर्षसम्म ७ प्रतिशत भन्दा माथिको आर्थिक वृद्धि दर हासिल गरे । दिगो र उच्च आर्थिक वृद्धिदरले यी राष्ट्रहरूलाई आर्थिक रूपले निकै माथि उठायो । यी राष्ट्रहरूको अनुभवले के देखाउँछ भने, विकासको उच्च स्तर प्राप्तिका लागि ७ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले करिब १० वर्षसम्म निरन्तरता पाउने हो भने जीडीपी दुई गुना हुन्छ र यो २५ वर्ष सम्म निरन्तर गर्यो भने एक पुस्तामै आर्थिक कायापलट हुन जान्छ । सफल यी १३ देशका पछाडि ५ साझा कुरा छन् स त्यहाँको नेतृत्व र प्रशासन विकासप्रति प्रतिबद्ध थियो, निजी क्षेत्रलाई विश्व आर्थिक मञ्चमै व्यापार गर्न उतारियो, समस्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम गरियो, उत्पादनशील साधन र स्रोतको बाँडफाँडको जिम्मा बजार अर्थतन्त्रलाई दिइयो र आन्तरिक लगानीका लागी नागरिक तहमा ठूलो बचत गराइयो (वाग्ले, २०१५) । संघीय शासन प्रणालीको शुरुआत पछि नेपालले द्रुततर आर्थिक विकासमा जोड दिएको छ । नेपालको नव निर्माण र द्रुततर विकासका लागि यी राष्ट्रहरूको अनुभव उपयोगि हुने भएकोले छोटो अवधिमा उच्चतम विकास हासिल गरेका केहि राष्ट्रको विकासको अनुभवलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

(क) एसियन टाइगर्स (Asian Tigers)

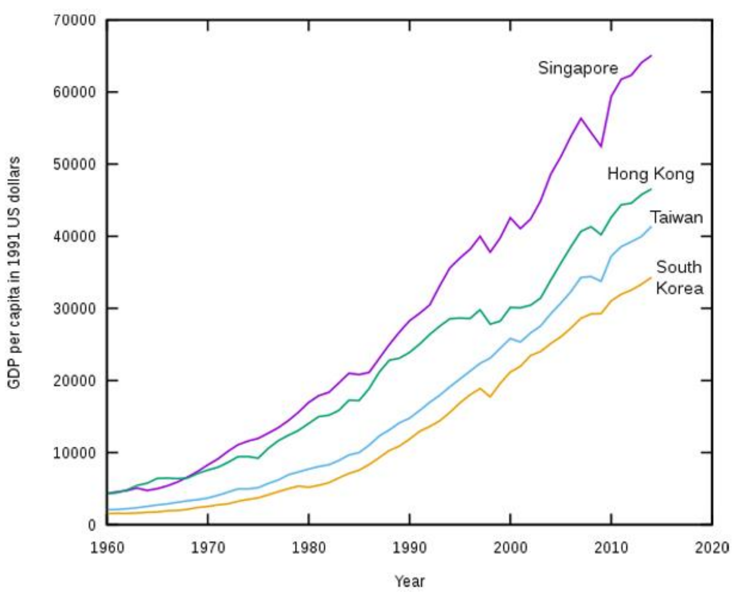

सन् १९६० को दशकको सुरुसम्म दक्षिण कोरिया, सिङ्गापुर, ताइवान र हङ्कङ अविकसित क्षेत्रको रूपमा थिए । यी मध्ये दक्षिण कोरिया र सिङ्गापुर सार्वभौम राष्ट्र हुन् । हङ्कङ पहिले बेलायतको र हाल चीनको शासन अन्तर्गत रहेको छ तर यस भूभागलाई केही हदसम्म राजनीतिक स्वायत्तता प्राप्त छ । ताइवान भने चीनमा सन् १९४९ मा सकिएको कम्युनिस्ट र कोमिन्ताङ पार्टीबीचको गृहयुद्धमा पराजित भएर भागेको पक्षले शासन गर्न थालेपछि तत्कालीन चीनको नियन्त्रणबाट अलग भएको भूभाग हो । बेइजिङ र ताइवानमा रहेका सरकार दुवैले आफूमा १९४९ अघिको चीनको स्वामित्व रहेको दाबी गर्छन् । तर यी चार देशहरूले लगभग पचास वर्ष भित्र इतिहासमा कमै देखिने एकै पुस्तामा तेस्रो विश्वबाट पहिलो विश्वमा आर्थिक विकासको लामो फड्को मारेको इतिहास छ ।

यी चार एसियाली टाइगर्सको विकासलाई बुझाउन माथिको चित्र उपयोगि हुन सक्छ जस्ले यो क्षेत्रको आर्थिक विकासको चरित्रलाई वुझ्न र यिनीहरूले अवलम्वन गरेको विकास मोडेलको सामान्य जानकारी लिन केही हदसम्म सघाउ पुयाउँदछ । भनिन्छ, आर्थिक विकासको मोडेलका प्रकारहरू विकास अर्थशास्त्रीहरूको सङ्ख्या जति नै छन् तर पनि यसलाई मूलतः रूपमा निम्न तीन समुहमा वर्गीकरण गरि विभाजन गर्न सकिन्छ स बजार निदर्नेशित, हस्तक्षेपकारी र राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल । विभिन्न राष्ट्रहरूले यी तिन मोडल वा आफ्नो देशको विशिष्ट परिस्थिति अनुकूल फरक प्रकारको विकास मोडेलको निर्माण गरि अघि वढिरहेका छन् ।

(ख) दक्षिण कोरिया

दोस्रो विश्व युद्द पछि सन् १९४५ मा दक्षिण कोरिया जापानको शासनबाट स्वतन्त्र भयो । तर केही समयपछि नै ऊ अमेरिकाको नियन्त्रणमा आयो । त्यही समयमा भएको कोरियाली गृहयुद्धले यसको अवस्था अत्यन्त दयनीय अवस्थामा पुऱ्यायो । तीन वर्ष सम्म चलेको उक्त गृहयुद्धले दक्षिण कोरियाको तत्कालीन उत्पादन क्षेत्रको दुई तिहाइ हिस्सा नष्ट गराएको थियो । त्यो अवस्थादेखि हालको जी २० सम्मको दक्षिण कोरियाको उदय र विकासलाई मुख्यतः चार चरणमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

दक्षिण कोरियाको विकासको सुरुवात त्यहाको प्रथम राष्ट्रपतिको कार्यकालबाट सुरु भएर पार्कको शासनको प्रारम्भसम्म भएको मान्न सकिन्छ । विकासको पहिलो चरणमा युद्धको विनासबाट उठ्नका लागि केहि विशेष कार्यक्रमहरूको छनौट गरिएको थियो । त्यो समयमा यहाको कुल राष्ट्रिय उत्पादनको १५.९५ प्रतिशत हिस्सा अमेरिकी सहायताले ओगट्ने गर्दथ्यो । यो हिस्सा सबैभन्दा उच्च सन् १९५७ मा २२.९५ प्रतिशत सम्म पुगेको थियो । यो समयमा कोरियाको विकास एकदमै धेरै मात्रामा अमेरिकी सहायतामा निर्भर थियो । यो अवधिमा सरकारले मजदुर सङ्गठनमाथि निषेध गर्नुका साथै उग्र कम्युनिस्ट विरोधी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै मजदुरहरूको ज्यालादर सस्तो बनाउने निति अख्तियार गर्यो जसले औद्योगिक लगानीकर्तालाई प्रोत्साहित गऱ्यो र तिव्रतर आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्यायो ।

पार्क चुङ्ग हीले सन् १९६१ मा कू गरे पछिको अवधिलाई दोस्रो चरणको सीमा मान्न सकिन्छ । यो चरण सामान्य खालको उद्योगको विस्तार र निर्यात केन्द्रित उद्योगको विकासमा केन्द्रित थियो । युद्धबाट तङ्ग्रिएको र अमेरिकी सहायता माथिको निर्भरता निक्कै कम भइसकेको यस अवस्थामा कोरियाली अर्थतन्त्रले आफ्नो सस्तो श्रमको उपभोग गरेर हल्का औद्योगिक सामग्री उत्पादन गर्न थाल्यो । यही अवधिमा दक्षिण कोरियाले बजार निर्देशित र अझ हस्तक्षेपकारी आर्थिक मोडेल छाडेर राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल प्रयोग गर्न थालेको थियो । सन् १९६२ मा कोरिया सरकारले पहिलो पञ्च वर्षिय आर्थिक विकास योजना अगाडि साऱ्यो जसले लगानी बढाउने, औद्योगिक संरचना निर्माण गर्ने र व्यापार सन्तुलन कायम गर्ने जस्ता स्पष्ट रूपमा बृहत अर्थशास्त्रीय विकास लक्ष्यहरू अगाडि सारियो जसले त्यहाँको अर्थतन्त्रमा आमुल सुधार ल्याउनुका साथै विकास प्रक्रियामा तिव्रता लियो ।

राष्ट्रपती पार्कका विभिन्न आर्थिक रणनीतिहरू मध्ये 'सेमाउल उन्दोङ' एक अत्यन्त सफल कार्यक्रम हो । गाउँको विकास भए मात्र देशको विकास हुन्छ भन्ने मान्यता राख्ने यो अभियानको मुख्य लक्ष्य गरीब जनतालाई धनी बनाउनु र गाउँको समग्र विकास गर्नु थियो । कोरियन भाषामा 'से' 'नयाँ', 'माउल' 'गाउँ' र 'उन्दोङ' भन्नाले 'अभियान' भन्ने बुझिन्छ । अथवा 'सेमाउल उन्दोङ भन्नाले नयाँ सामुदायिक अभियान भन्ने बुझिन्छ । यो अभियानको प्रर्वतक समाज सुधारक किम योङ की हुन् । उनले सन् १९६२ देखि यो अभियान संचालन गर्दै आएका थिए । किमले **'काम नगर्ने भए खाना नै नखाउ'** भन्ने नाराका साथ यो अभियान सञ्चालन गरेका थिए । सेमाउल उन्दोङ सुख एवम् समृद्धिका लागि सञ्चालन गरिएको एक अभियान हो जस्ले गरिबी निवारण गर्ने, सबैले राम्रो शिक्षा, खाना र लुगा लगाउन पाउने र सुरक्षित तथा सुविधाजनक घरमा बस्न पाउन भन्ने उद्देश्य राखेको थियो ।

किमको यो अभियानले 'ग्रामीण जनतालाई आत्मनिर्भर बनाउने र देशको बिकासमा टेवा पुर्याउँछ' भन्ने बुझेका दूरदर्शी सैनिक शासक पार्कजुङ हीले सबै जनतालाई यो अभियानमा सामेल हुन अव्हान गरे । उनले सन् १९७० अप्रिल २२ मा यो अभियानलाई सरकारी रणनीतिको रूपमा मान्यता दिए । सरकारी कार्यक्रमको मान्यता पाए पछि यो कार्यक्रमले नयाँ सामुदायिक अभियान सहित सहयोग र आत्मनिर्भरताको भावनाका साथ हाम्रो गाउँको सुधार र आधुनिकीकरण हामी आफैं गर्न सक्छौ भन्ने भावनालाई आत्मसात गर्दछ । कोरियालि सरकारले अभियानलाई कार्यान्वयनमा ल्याउदैं उन्नत गाउँ निर्माणको निम्ति 'दश परियोजना'को कार्यसम्पादन निर्देशिका जारी गरेर ३३ हजार २ सय ६७ गाउँमा लागु गर्दै सामुदायिक विकासका लागि जिन्सी सहायता दिन शुरु गरेको थियो । जसअन्तर्गत, सरकारले हरेक गाउँमा ३ सय ५५ बोरा सिमेन्ट र ५ सय केजी रड बाँड्न शुरु गर्‍यो । अर्कोतिर सरकारी कर्मचारी, विचारक, सामुदायिक अभियानका र निजी क्षेत्रका अगुवालाई तालिमको व्यवस्था गर्‍यो । कर्मचारीलाई भ्रष्टाचारी भावनाबाट टाढा रहन **'सुनलाई ढुंगा जस्तै देख'** लेखिएको 'हरियो टाई' वितरण गरिएको थियो । यो अभियानले नागरिकलाई समाजप्रति समर्पित हुने अगुवा नेतृत्व तयार पार्‍यो । यसैको शिक्षाले सदस्यहरूलाई स्वतःस्फूर्त जग्गादान, श्रमदान, सामग्री दान गर्ने उत्प्रेरणा प्रदान गर्‍यो । नयाँ सामुदायिक अभियान लागु भएका गाउँले जनताको आय विस्तारै बढ्न थाल्यो । यो क्रम ४ वर्ष पुग्दा ग्रामीण जनताको आय बढेर शहरी परिवारको आयभन्दा बढी हुन पुग्यो । यो कार्यक्रमले गाउको विकास र स्वाधिन अर्थतन्त्रको निर्माणमा कोशे ढुगा सावित भयो (सम्बाहाम्फे, २०७४) ।

सन् १९७४ मा आइ पुग्दा शहरी भन्दा ग्रामीण जनाताको आय बढ्यो जस्को कारण के थियो भने सेमाउल उन्दोङ लागु भएको हरेक गाउँ वा इकाईमा कृषिमा आधारित एक सेमाउल उद्योग अनिवार्य खोल्नुपर्ने शर्त थियो । यस्ता उद्योगले गाउँको आय बढाउने काम गर्यो भने रोजगारीको अवसरहरूपनि प्रशस्तै सिर्जना गर्यो । उक्त अभियान शहरमा पनि लागु गरि औद्योगिक क्षेत्रहरूको विकास तीब्ररूपमा हुन गयो । शहर केन्द्रित उद्योगहरूको विकास हुँदा पनि सरकारले उद्योगको (Semi-product) सेमी प्रोडक्ट सम्बन्धी कम्पनीहरूबढी गाउँमै स्थापना गर्ने नीति लियो । यो नीतिले गाउँ र शहरलाई जोड्ने र गाउँको विकास र रोजगारीमा टेवा पुर्याउने काम गर्यो । सन् १९७० मा ८३ करोड डलर निर्यात गरेको कोरियाले यो अभियानको सफलताकै कारण सन् १९८० सम्म आइ पुग्दा कोरिया एक औद्योगिक राष्ट्रका रूपमा दर्ज हुन पुग्यो । त्यस्तै गरि १९८० मा १७ अर्ब डलरको उत्पादन निर्यात गर्यो । यो अभियान शतप्रतिशत सफल हुनको कारण, यसमा गाउँलाई ४० र ५० घरको सानो भन्दा सानो इकाइमा विभाजन गरियो र प्रत्येक निर्णायक कार्यक्रममा सबै घरका प्रतिनिधिलाई राय व्यक्त गर्ने सुविधा दिइयो । यो इकाइले जे चाहन्छ, त्यसैमा परियोजना सञ्चालन गर्ने गरियो । यस्तो इकाईले एकातिर समुदायमा भावनात्मक एकताको बिकास गर्यो भने अर्कोतिर निर्णय गरिएका योजनाहरूमा असन्तुष्टि र असहमति भन्ने प्रश्न नै उठ्न पाएन । यो अभियान सफल हुँदै गएपछि गाउँ ईकाईहरूले तर्जुमा गरेका परियोजनामा सरकारले ५० प्रतिशत ऋण, ३० प्रतिशत अनुदान र २० प्रतिशत समुदायको लगानी हुने व्यवस्था गर्यो । यो मोडेललाई केही वर्षमै राष्ट्रव्यापी गरियो । त्यस्तै अर्को महत्वपूर्ण कुरा, सरकारले समय सापेक्ष कृषीमा आधुनिकिकरण गर्यो । यसका लागि कृषी विज्ञलाई देशभर परिचालन गरेर कृषी तालिम प्रदान गरियो । यसले कृषिमा व्यापक आधुनिकीकरण गर्‍यो जसको कारण अहिले कोरिया २ देखि ३ प्रतिशत कृषककै उत्पादनले खाद्यान्नमा आत्मनिर्भर बनेको छ । यो अभियान कुनै समय भोक, रोग र बेरोजगारीले तड्पिएका कोरियाली किसानका लागि सफलताको मन्त्र बन्यो (सम्बाहाम्फे, २०७४) । यो अभियानवाट नेपालले प्रशस्त शिक्षा लिन जरुरी देखिन्छ ।

त्यस्तै गरि उनले निर्यातबाट कमाइ भएको लगानी उच्च प्रविधिहरू र मेसिनहरूमा लगानी गरे । यी सामग्री अर्को चरणको विकासका लागि आवश्यक हुन्थ्यो । त्यस अतिरिक्त त्यो समयमा पार्कको सरकारले विदेशी

सामग्रीहरूमा भन्सार कर बढाएर स्वदेशी उद्योगहरूलाई अनुदान दिएर ठूला उद्योग विकास गर्न सहयोग गरेको थियो । यसले दक्षिण कोरियालाई तेस्रो चरणमा ल्याइपुऱ्यायो । पार्कको दोस्रो पञ्च वर्षीय योजनामा यसको प्रत्यक्ष्य प्रभाव देख्न सकिन्छ । उनले ठूला र रासायनिक उद्योग खोल्नेलाई सहयोग गर्ने नीति लिए । यो चरण कोरियाको विकास चरणको सबैभन्दा लामो अवधि रह्यो । यो चरणमा वैदेशिक पूँजीमा नियन्त्रण भए पनि सरकारको निगरानीमा यसलाई भित्र्याइयो । यो अवधिमा निर्यात वार्षिक रूपमा ३५.२५ दरले वृद्धि भयो । सन् १९९० को दशकमा दक्षिण कोरियाली अर्थतन्त्रमा उलेख्य परिवर्तनहरू देखिए । यही समयमा देशले विकासको चौथो चरणमा आइपुग्यो । यो अवधि उच्च प्रविधिको उद्योगको रह्यो । सन् १९८८ मा द. कोरियाले गर्ने निर्यातमा १५.५ प्रतिशत हिस्सा मात्र उच्च प्रविधिको सामग्री हुन्थ्यो । त्यसपछिको हरेक वर्ष यसमा लगभग शत प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । कोरियाली सामग्रीको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा बढेको माग र घरेलु उपभोगमा भएको उच्च वृद्धिका कारणले कोरियाले परिपक्व र सम्पन्न राज्यका रूपमा स्थिरता प्राप्त गऱ्यो । यसले कोरियाली समाजको हरेक तप्काको जीवन स्तर बढायो । कोरियाली इतिहासमा दोस्रोदेखि चौथो चरणसम्म स्थिर रूपमा उच्च आर्थिक वृद्धि देखियो । सन् १९६२ देखि १९९५ सम्म दक्षिण कोरियाले औषतमा वार्षिक १०५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि दर हासिल गऱ्यो (उप्रेती, २०७५) । यसर्थ , कोरियाली विकास मोडल विश्वकै उत्कृष्ट आर्थिक विकास मोडलको रूपमा स्थापित हुन पुग्यो ।

(ग) सिङ्गापुर

विश्वको प्रमुख औद्योगिक देश सिङ्गापुर, चार एसियाली टाइगर्समा सबैभन्दा प्रजातान्त्रिक मुलुक हो । एक बेलायतीको कूटनीतिज्ञको शब्दमा ली क्वान युको अद्भूद नेतृत्वमा यो राज्यमा 'राजनीति हराएर' पूरै राज्य नै एक 'प्रशासनिक एकाई'मा बदलिएको थियो । सन् १९६५ मा मलेसियाबाट मन नलागी नलागी स्वतन्त्रता स्वीकारेपछि लीले सन् २०११ मा सन्यास नलिएसम्म सिङ्गापुरको राजनीतिलाई 'नरम निरंकुशता' सहित नियन्त्रणमा राखे । यो अवधिमा सिङ्गापुरले अभूतपूर्व आर्थिक विकास गर्नुको साथै विश्व रंगमन्चमा आफुलाई एक सम्वृद्धशाली राष्ट्रको रूपमा स्थापित गराउन सफलता हासिल गऱ्यो । सिङ्गापुरको विकासले दक्षिण कोरिया र ताइवानको भन्दा फरक बाटो लिएको छ । उसलाई युद्धबाट राज्यलाई पुनःनिर्माण गर्ने चुनौती थिएन तर यो सहरी राज्यले आफूसँग आफ्ना नागरिकलाई खुवाउन पुऱ्याउन सक्ने जमिनसमेत थिएन । राज्यका लागि आवश्यक खाद्दान्न र पानी समेत छिमेकी मुलुकवाट आयात गरेर आपुर्ती गर्ने सिङ्गापुरले यो अवस्थामा सुधार ल्याउनका लागि राज्यलाई निर्यात मुखी सामानय उद्योगहरूको विकासलाई जोड दिने निति अख्तियार गऱ्यो । सिङ्गापुरले आफ्नो स्थानीय तहमा रहेको प्राविधिक र व्यवस्थापकीय ज्ञानको अभावलाई अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूलाई आकर्षित गरेर सरकारी अनुगमन सहित पूरा गयो । सन् १९७० को दशकसम्म सिङ्गापुरको अर्थतन्त्रको संरचनामा उलेख्य परिवर्तन आयो जस्ले निर्माण उद्योग र ठूला उद्योगहरूको स्थापनामा विशेष जोड दिएको थियो । कतिपय विद्वानहरूले यो परिवर्तनलाई चीनमा देङको सुधारपछि आएको परिवर्तनको विरुद्दमा चिनलाई चुनौती दिन थालिएको कदमको रूपमा उल्लेख गर्दछन ।

सन् २००० मा लि क्वान युको किताब 'फ्रम थर्ड वर्ल्ड टु फष्ट ः द सिंगापुर स्टोरी १९६५(२००० (From third world to first: The Singapoore Story) प्रकाशित भयो । विश्व पुस्तक बजारमा 'वेष्टसेलर' रहँदै आएको यो किताबको प्रारम्भ गर्दै लि क्वान यु लेख्छन 'घर कसरी बनाउने, इन्जिन कसरी मर्मत गर्ने, किताब कसरी लेख्ने भनेर तपाई सिकाउने पुस्तकहरूपाइन्छन् । तर चाइना, ब्रिटिस इन्डिया र डच इस्ट इन्डिजबाट बाहिर छरिएर संकलित भएका आप्रवासीहरूले राष्ट्र कसरी निर्माण गर्ने, क्षेत्रीय व्यापारिक केन्द्रको पुरानो

आर्थिक भूमिका गुमाएर मृतप्राय: बनिरहेका जनतालाई कसरी जिवन्त बनाउने भनेर सिकाउने पुस्तक मैले कतै देखिनँ ।' त्सैले यो किताबको लेख्ने आवश्यकता रहेको हो ।

यो किताबले मुलत निम्न २ वटा तथ्यहरूमा जोड दिएको छ ।

१. कुनै पनि राष्ट्र निर्माणको बनिबनाउ मोडेल हुँदैन । त्यो अरु कसैले सिकाउन सक्दैन । स्वयं त्यो देशका जनता वा नीति निर्माताले आफै पत्ता लगाउन सक्नु पर्दछ ।

२. राष्ट्र निर्माणको मोडेल तयार गर्दा मुख्य ३ वटा तत्वहरूलाइ हेर्नु पर्दछ स जनसंख्या संरचनाको ऐतिहासिकता, भूराजनीति र आर्थिक संभावना ।

पुस्तकको यो प्रारम्भीक वाक्यलाई उपसंहार खण्डको अर्को एक वाक्यसंग जोड्नु उचित हुन्छ । उनी लेख्छन 'हामी कामबाट सिक्थ्यौं, छिटटै सिक्थ्यौं । हाम्रो सफलताको एउटा मात्रै सुत्र थियो, कसरी चिजहरूलाई बढी कामकाजी बनाउने भनेर, तिनीहरूलाई अफ्न राम्रो कसरी बनाउने भनेर निरन्तर अध्ययन गर्थ्यौं । म कहिल्यै कुनै सिद्धान्तको बन्दी बनिनँ । मलाई कारण र यथार्थहरूले मात्र मार्गदर्शन गर्न सके, सिद्धान्तले हैन । कुनै पनि सिद्धान्त, योजना वा सोचले राम्रो काम गर्छ, गर्दैन भन्ने 'एसिड टेष्ट' (द्रुत जाँच) गर्थें । यदि कुनै चिजले राम्रो काम गर्दैनथ्यो वा कमजोर परिणाम दिन्थ्यो भने त्यस्तो चिजमा म थप समय र स्रोत खर्चिन्नथें ।' (खतिवडा, २०७६)

सिङ्गापुरको आर्थिक समृद्धिमा निम्न सिद्दान्तहरूको महत्वपुर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ ।

क. खुला वजार सिद्दान्त (Free Market Principles): सिङ्गापुरले पूँजिवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई आफ्नो विकासको मुख्य सिद्धान्तको रूपमा अवलन्वन गरिरहेको छ । जस अर्न्तगत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- श्रम वजारको व्यवस्थापन (Labor Market)
- उत्तरदायी कर्मचारीतन्त्र (Accountable Bureancracy)
- न्युन कर दर (Low Tax Rates)
- न्युन सरकारी खर्च (Government Expenditure)

ख. समाजवादी सिद्दान्त (Socialistic Principles): सिङ्गापुरले समाजवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई पनि त्यत्तिकै जोड दिएको छ जस अर्न्तगत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- सार्वजनिक घरहरूको निर्माण (Public Housing)
- सार्वजनिक स्वास्थ्य सुविधा (Public Healthcare)

यी दुई सिद्धान्तहरूलाई अवलम्वन गर्दै सिङ्गापुरले विकासमा उच्च सफलता प्राप्त गरेको थियो । विकासको अन्तिम चरण उच्च प्रविधिको उद्योगको स्थापना सँगै अन्त्य भएको थिएन । बरु सिङ्गापुरलाई दक्षिणपूर्वी एसियाको आर्थिक र वित्तीय केन्द्रका रूपमा विकास गरेर अगाडि वढेको थियो । उच्च प्रविधिको उद्योगमा झैं व्यापार, आयात सुधार र वित्त सबैमा सीपयुक्त श्रमिकको आवश्यकता पर्छ । सिङ्गापुरको अवस्थिति र पछिल्लो समयको आर्थिक उदारीकरणले यी उच्च स्तरका उद्योगलाई निकै सहयोग गऱ्यो । यसले सिङ्गापुरलाई अन्ततः ताइवान र दक्षिण कोरियाजस्ता उच्च प्राविधिक राष्ट्रको समकक्षमा राखिदियो । राज्यको केन्द्रीय

कोषले ठूलो उद्योगका लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माणमा गरेको सहयोग र ली क्वान युको आर्थिक र राजनीतिक दुवै क्षेत्रमा प्रभुत्वले गर्दा सिङ्गापुरको विकासमा सरकारको भूमिका सवैभन्दा महत्वपूर्ण देखिन्छ जसलाई नेपाल लगायत अन्य राष्ट्हरूले पनि प्रेरक उदाहरणको रूपमा लिन सक्दछन् ।

(घ) ताइवान र हङ्कङ्

हाल चिनको स्वशासित क्षेत्रको रूपमा रहेको ताइवानको कथा पनि कोरियाको जस्तै छ । ताइवानको प्रारम्भ दक्षिण कोरियाको अवस्थाभन्दा दयनीय थियो । ताइवानको कथा पनि युद्धको समाप्तीबाटै सुरु हुन्छ । तर ताइवान आफै भने सो युद्धबाट त्यति प्रभावित भएको थिएन । चिनियाँ गृहयुद्ध मुख्य त मूलभूमि चीनमा लडिएको थियो । तथापि दोस्रो विश्वयुद्धसम्म यो पनि जापानको अधीनमा थियो । त्यो अवधिमा त्यहाँ कृषिमा केही सुधारका काम भएका थिए । त्यतिवेला सम्म यो टापु विशेष धान, उखु र भुइँकटर र केही कपडा उद्योगको अवस्थामा मात्र सिमित थियो । यसको साथै कृषि र माछापालनले यो भूगोलको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको एक तिहाइ भाग ओगटने गर्दथ्यो ।

प्रारम्भमा च्याङ काइ सेकको सरकारले राज्यलाई अनुदानमा चलाउने खालको नीति लिएपछि सन् १९५० को दशकमा अमेरिकाले ताइवानलाई दिइरहेको अनुदान रोक्ने चेतावनी दियो । त्यसपछि राष्ट्रपति चियाङ र उनको कोमिन्ताङ पार्टीले कोरियाले लिएको जस्तो औद्योगिकीकरणको योजनाहरू अघि सारे । औद्योगिकीकरणले कृषिको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा रहेको योगदानलाई ७५ प्रतिशतमा मा झऱ्यो । कोरियामा जस्तै ताइवानले पनि प्रारम्भमा सामान्य खालको उद्योगमा विकास गऱ्यो । तर यहाँ भने कोरियामा भन्दा अलि लामो सयम सन् १९८० को दशकसम्म यी सामान्य खाले उद्योगहरूको अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण भूमिका रह्यो । त्यसपछि यहाँ ठूला उद्योगहरूको स्थापनाको सुरवात भयो । सुरुमा विशेषत स्टिल, विद्युतीय र पेट्रोलियम उत्पादनसम्बन्धी उद्योग खोलिए । ताइवानले वैदेशिक लगानी आकर्षणका लागि केही सरकारी उद्योगहरू निजीकरण गरेको भए पनि अधिकांश ठूला उद्योगहरू सरकारको नियन्त्रणमै राख्यो । च्याङले यिनै उद्योगहरूको बलमा चिनियाँ मूलभूमि पुन: कब्जा गर्ने सोचेका थिए ।

राज्यले अर्थतन्त्रमाथिको नियन्त्रण बलियो वनाउने निति लिएको थियो । वैदेशिक विनिमयमा नियन्त्रण, आयातमुखी उद्यमलाई सरकारी प्रोत्साहन गर्ने नीति, राज्य नियन्त्रित संस्थामार्फत नै कच्चा पदार्थको माग पुऱ्याउने जस्ता कदममार्फत सरकारले अर्थतन्त्रमा नियन्त्रण कायम गरिरहेको थियो । ताइवानले आफ्नो अर्थतन्त्रको परिपक्वता कोरियालेझैँ उच्च प्राविधिक विकासमा पुगेर सम्पन्न गऱ्यो । सन् १९७० को दशकमा उच्च शिक्षित जनशक्तिको विकासको कारणले ताइवानको श्रमिकको ज्याला बढेको थियो । त्यसै अवधिमा चीनमा भएको आर्थिक विकास र त्यहाँको सस्तो श्रमको कारणले भएको उत्पादन सँग ताइवानले प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने अवस्थाको सिर्जना भयो । त्यसपछि ताइवानले उच्च मूल्यका वस्तुको उत्पादन र सेवामा ध्यान स्थानान्तरण गऱ्यो । सरकारले मुख्यत: निर्यातमुखी आर्थिक संरचना, उच्च प्रविधि र उच्च सीपका उद्योगमा स्तरोन्नति गर्ने निर्णय गऱ्यो । त्यसपछि ताइवानको पहिचान बनेको सूचना प्रविधि र सेमी कन्डक्टर जस्ता अन्य महत्वपूर्ण प्राविधिक उद्योगको विकासमा राज्यको भूमिका महत्वपूर्ण रह्यो । ताइवानले दुई विषय बाहेक लगभग कोरियाको विकास परिपथ नै पछ्याएको देखिन्छ । दक्षिण कोरियासँगको उसको पहिलो फरक सन् १९८० को दशकसम्म ताइवानको अर्थतन्त्रमा कपडा उद्योगजस्तो हलुका उद्योगको महत्वपूर्ण भूमिका देखिन्छ जुन कोरियाली अर्थतन्त्रमा छोटो समय मात्र रहेको थियो । त्यस्तै ताइवानको सन्दर्भमा अनुदान रोक्ने धम्की

नआएसम्म नेतृत्व पहिलो चरणमा रमाइरहेको थियो जबकी द. कोरियामा नेतृत्व आफैले आत्मनिर्भर हुने रणनीति लिएको थियो । (उप्रेती, २०७५)

हङ्कङको विकास धेरै अर्थमा ताइवानको जस्तै रह्यो । बेलायतको अधिनमा रहेको हङ्कङ चीनको मातहतमा गएपनि हङ्कङको अर्थतन्त्र पुँजिवादी चरित्रको नै रहेको छ । त्यसो हुनुको पछाडि हङ्कङ अगाडि देखि नै औद्योगिकीकरणको चरणमा गएको थियो । अन्य तीन राष्ट्रहरूले सन् ६० को दशकमा विकास सुरु गरेका हुन् भने हङ्कङमा सन् १९५० को दशकमै विकास प्रारम्भ भइसकेको थियो । सिङ्गापुरसँगको अन्य समानतामा हङ्कङले पनि जग्गा अभावका कारण अन्न आयात गर्नुपर्थ्यो । उसलाई यसबाट भएको व्यापार असन्तुलनलाई सन्तुलनमा ल्याउनु थियो । त्यसका साथै अन्य राष्ट्रहरू जस्तै हङ्कङ पनि औद्योगिकीकरणको चरणपछि उच्च प्राविधिक विकास भन्दा व्यवसायिक केन्द्रका रूपमा विकास भयो (उप्रेती, २०७५) । हाल सम्म पनि हङ्कङ चिनको मातहतमा रहेको एक विश्व प्रसिद्ध औद्योगिक क्षेत्र र अर्न्तराष्ट्रिय वजारको रूपमा विश्व प्रसिद्ध रहेको छ ।

(ङ) मलेसिया

उपनिवेश हुँदै स्वतन्त्रताको लडाई जितेर विकासको पथमा लम्किएको मलेसिया आजसम्म आइपुग्दा विश्वको ध्यान आकर्षित गर्ने देश बन्न सफल भएको छ । विदेशी लगानी भित्र्याएर बनेको मलेसियाले हालका दिनमा लाखौ विदेशी कामदारलाई रोजगारी दिएको छ र आर्थिक विकासमा थप शसक्त ढंगले लागिपरेको छ । व्यवस्थित सहरीकरण र सडक सञ्जाल, गगनचुम्बी भवन, स्वस्थ्य र हराभरा वातावरणका साथै राज्य सञ्चालनमा अपनाइएको 'सिस्टम'ले विश्वको ध्यान मलेसियातर्फ तानिएको छ। ४० वर्षको मेहनत र योजनाबद्ध सक्रियतामा तत्कालीन मलेसियन प्रधानमन्त्री महाथीर महम्मदले जसरी मलेसिया बनाउने काम गरे नेपालजस्ता विकासशि ल मुलुकमा पनि राजनीतिक इच्छाशक्ति हुने हो भने विकास गर्न कुनै कठीन हुने रहेनछ भन्ने बुझ्न सकिन्छ। आपनै विकासको मोडल, सभ्यता, इतिहास, संस्कृति, सहनसहन बोकेको मलेसियामा पर्याप्त पर्यटकीय स्थल रहेकै कारणले गर्दा बर्सेनी २५ मिलियनबढी पर्यटक मलेसिया पुग्ने गर्छन् । पर्यटकहरूको ओइरो लाग्ने मलेसियाको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको महत्वपूर्ण हिस्सा पर्यटन क्षेत्रले ओगटेको छ । मलेसियाको विकास, तिव्रतम प्रगति र पर्यटन लोभ्याउने गन्तब्यले होटल व्यवसाय, स्थानिय उत्पादन र स्थानिय वजार निकै फस्टाएका छन् । (सिग्देल,२०१९)

नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घको आयोजना तथा नेपाल सरकारको सहआयोजनामा भर्खरै नेपाल बिजनेस कन्क्लेभ (Business conclave) सम्पन्न भएको छ। यस कनक्लेभको विशेषता भूतपूर्व मलेसियाली प्रधानमन्त्री महाथिरको सहभागिता एवं सम्मेलनमा उहाँले प्रस्तुत गर्नुभएको विकासको मोडेल नै रह्यो । आफ्नो प्रस्तुतिमा उहाँले दोस्रो विश्वयुद्धपछि उहाँको सरकारले सर्वप्रथम गरीब र धनीबीचको खाडल घटाउने योजना बनाएर भूमिहीनहरूको लागि भूमि वितरण कार्यक्रम अगाडि सारेको बताउँदै खेतीयोग्य जग्गाको कमीले यो कार्यक्रमले पूर्ण लक्ष्य प्राप्त गर्न नसकेकोले पुन सरकारले औद्योगीकरणको नीति अख्तियार गरेको खुलासा गर्नुभएको थियो। त्यस बेला मलेसियासँग औद्योगीकरणको लागि अनुभव नभएकोले विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई रोजगारी सिर्जना गर्ने खालको उद्योगहरूमा लगानी गर्न निम्त्याएको स्मरण गर्दै यसबाट रोजगारीमा आमजनताको पहुँच बढ्नुको साथै शिक्षित श्रमिक उत्पादन गर्न शिक्षामा लगानी बढाउनुपरेको थियो, जसबाट शिक्षित बेरोजगारीको समस्या समेत हल हुन पुगेको थियो। उहाँले आफ्नो सरकारले

राजस्वभन्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्रमुख लक्ष्य बनाई हिंडेकोले आज मलेसिया औद्योगिक मुलुकको पङ्तिमा उभिएको मन्तव्य व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

तानाशाहको नाम दिइएका उनले मलेसियामा १९८१ देखि २००३ सम्म अर्थात् २२ वर्ष शासन गरे र यस अवधिमा मलेसियाको आर्थिक वृद्धिदर औसत १० प्रतिशत रह्यो भने जीवनस्तरमा २० गुणाले सुधार भयो । यस्तो कसरी भयो भन्नेबारे आफ्नो अनुभव सुनाउँदै उहाँले भन्नुभयो- मलेसियामा पनि १४ वटा पार्टी थिए । तर विकासको लागि राजनैतिक स्थिरता र व्यापार अनुकूल नीति नियमको आवश्यकता पर्दछ । हामीले यसलाई पूरा गर्दै गयौं र अन्तत देशको राजस्व बढ्न थाल्यो जसबाट हामीले आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्दै सबै जनताको जीवनस्तर उकास्न सक्यौं । मलेसियाका डा. महाथिर मोहम्मदको योगदानलाई उच्च मुल्याङ्कन गर्दै मलेसियाली जनताले हालै ९५ वर्षको उमेरमा विश्वकै सबैभन्दा जेष्ठ प्रधानमन्त्रीमा निर्वाचित गराएका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा थुप्रै युग नायक छन जसले विकास, समृद्धि र सुशासनमा कोसेढुंगाका रूपमा आफूलाई स्थापित गराएर जनताको मानसपटलमा चिरस्थायी बास बस्न सफल भए । महाथिर मोहम्मदको लोकप्रियता कुनै वाद र सिद्धान्तको उपज होइन, गरिबी कायापलट गरेर विकसित मलेसिया बनाउन उनले खेलेको योगदानको परिणाम हो (गुप्ता, २०१४) ।

मलेसियाको हाल सन्चालित ११ औ पन्चवर्षिय योजनाले (२०१६-२०२०) समावेशिकरण, जनजिवनमा व्यापक सुधारको कार्यक्रम, आय र भौतिक पुर्वाधारमा जोड दिने र धनी गरिव विचको भिन्नता कमगर्ने निति अगडि सारेको छ । मलेशियाले वैदेशिक लगानी भित्र्याउने निति, प्रविधि र सुचना प्रसार गर्ने र मानविय पुँजिको अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरूमार्फत द्रुततर विकास गर्ने लक्ष्यलाई प्राथमिकता साथ अघि सारेको छ । नेपालको लागि पनि यो मोडेल अत्यन्त उपयोगी हुन सक्ने सन्देश दिंदै नेपालले विकासको लक्ष्य निर्धारण गर्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्राथमिकता दिएर उपयुक्त र स्थायी वातावरण दिन सकेमा नेपालले पनि विकास गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको धारणा राख्नुभएको थियो । मलेसियाको यो उदाहरणवाट एक व्यक्तिको दुरदर्शि नितिले राष्ट्रको मुहार फेरिन सक्छ भन्ने शिक्षा लिन सकिन्छ ।

(च) स्विजरल्याण्ड

जनसंख्या र क्षेत्रफलको आधारमा स्विजरल्याण्ड नेपाल भन्दा साँढे तिन गुणाले सानो देश हो । जन घनत्वको हिसाबले नेपाल र स्विजरल्याण्ड उस्तै देश हुन् । दुवै देशमा १ बर्ग किलोमिटरमा १९८ जना बसोबास गर्दछन । स्विजरल्याण्डमा ८४० मिटर देखि ४६३४ मिटर मात्र अग्ला ४५१ साना हिमालहरूछन् । प्रत्येक साना हिमालको पनि नामकरण गरिएको छ । यी सबै हिमालमा पर्यटकलाई खुल्ला गरिएको छ । हिमालमा धुवाँ रहित रेल र केबलकार संजालले सबै प्रकारका मानिसलाई भ्रमण गर्न सम्भब बनाएको छ । स्विजरल्याण्डमा बार्षिक पर्यटकको संख्या २ करोड छ र पर्यटनबाट मात्र रु ४० खर्ब भन्दा बढी आम्दानी हुने गरेको छ । नेपालमा पनि सबै चुचुरालाई नामाकरण गर्नु, पर्यटनका लागि खुला गर्नु , हिमालका निश्चीत उचाइ सम्म पर्यटन पुर्वाधारको विकास गर्न जरुरि छ, सयौं हिमाल हामी सँग छन् तर हालसम्म सम्पूर्ण हिम चुचुराहरूको नामाकरण गरिएको छैन र पर्यटनका लागि खुल्ला समेत गरिएको छैन ।

स्विजरल्याण्डको संघीय प्रणालीमा १३ वटा क्यान्टोन वा प्रदेशहरूछन् । असंलग्न पररास्ट्र नीति , कडा कानुन, द्रुत विकास, राष्ट्रिय सुरक्षा र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र चाही स्विसहरूको राजनीतिक प्राथमिकतामा पर्दछन । स्विजरल्यान्डको सफल संघीय प्रयोगले के देखाउँछ भने राज्य बलियो हुनको निम्ति त्यस राज्यका जनता बलियो हुनुपर्ने रहेछ । जनता बलियो हुन तीनवटा कुरामा राज्यले जनतालाई हेरेको हुनुपर्छ ः **जनताको स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा र शिक्षा** । स्विजरल्याण्डले यी तिनै कुराहरूमा जोड दिने गरेको छ र यी तिनै

कुरामा जनतालाई सुविधा दिने राष्ट्रहरूको अग्र पङ्तीमा पर्दछ । स्विसहरू आफुले गरेको काममा कर तिर्छन । आफुले बनाएको नियमलाई कडाइका साथ पालन गर्छन ।

स्विजरल्याण्ड नेपाल जस्तै भू(परिवेष्ठित मुलुक हो । मुख्य आयश्रोत पर्यटन र कृषि नै हो । उन्नत कृषिबाट उत्पादित वस्तु र गाईको दुध यहाँको आम्दानीको मुख्य मेरुदण्ड हो । हुनत यहाँको बैकिङ्ग कारोबार अर्थतन्त्रको अर्को महत्वपूर्ण पाटो हो तर सन १८४८मा संघीय संबिधान बनेदेखिको इतिहासको अध्ययनबाट के देखिन्छ भने संघीयताको सफल प्रयोगले स्विजरल्याण्ड यत्तिको बलियो भएको हो । स्विजरल्याण्डको शासन प्रणाली विश्वमा अनौठो मानिन्छ जहा ७ वटा संघका प्रमुखहरूले आलोपालो सरकार चलाउँछन । विभिन्न देशहरूको औपचारिक प्रतिनिधित्वमा भने उनीहरू राज्यको प्रतिनिधिको रूपमा गएका हुन्छन । कुनै पनि निर्णय लिँदा जनताको मतको कदर हुन्छ । ५० हजार हस्ताक्षर लिएर कुनै नागरिकले संविधानमा भएका कुरा फेर्न चाह्यो भने चुनाब गरिन्छ । हरेक संघको आफ्नै संसद, न्यायपालिका र प्रणाली छ । सम्प्रभुत्ता सबैको सहमतिको बिन्दु हो । जर्मन, इटालीयन , फ्रेन्च र अल्पसंख्यक रोमन भाषा भाषीलाई राज्यले मान्यता दिएको छ । संघीय प्रदेशहरूमा आफ्नै भाषा चल्छन । यसर्थ, स्विजरल्याण्डलाइ सबै हिसावले अनुकरणिय राष्ट मानिन्छ । (इनेप्लिज,२०७३)

स्विजरल्याण्डलाइ विश्वको नमुना राष्ट्र बन्न सघाउ पुऱ्याउने केहि मुख्य कारकतत्वहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

१. क्षेत्रफलमा सानो आकार (Small Size)
२. वास्तविक प्रजातन्त्र (Genuine Democracy)
३. विकेन्द्रीकरणको राम्रो अभ्यास (Decentralization)
४. प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विशेष सहुलियत दिने नितिहरू(Subsidiary Principle)
५. गैर व्यावसायिक नेताहरू(Non-Professional Politicians)
६. पुँजि र वौद्धिक क्षेत्रका लागि सुरक्षित स्थान (Safe Haven for Capital and Brainpower)
७. मध्यम वर्गिय मानसिकता (Middle-Class Mentality)
८. शिक्षामा विशेष जोड (Educational Priority)

यी विभिन्न कारकतत्वहरूले स्विजरल्याण्डको विकास प्रक्रियामा निकै सघाउ पुयाएका छन जुन नेपाल जस्तो भर्खर विकास पथमा अघि बढिरहेको राष्ट्रका लागि अनुकरणिय हुन सक्दछ ।

(छ) चीनको विकास मोडेल

सन् १९७८ मा देङ सियाओपिङ नेतृत्वमा आएपछिका चार दशकयता चीनले आफूलाई विश्व आर्थिक शक्ती (Power house) को रूपमा विकसित गरेको छ। साथै यसले विश्वव्यापी अर्थतन्त्र र भूराजनीतिमा समेत महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याएको छ। चीनमा आर्थिक सुधार गर्ने कामको सुरुआत कृषि क्षेत्रबाट गरियो। राज्यको नियन्त्रण केही खुकुलो बनाइयो र दोहोरो ट्र्याक मूल्य संयन्त्रको माध्यमबाट किसानहरूलाई बजार सहुलियत प्रदान गरियो। किसानहरूले आफ्नो प्रभावकारिता र उत्पादकत्व बढाएर यस सुधारप्रति सकारात्मक प्रतिक्रिया दिए। त्यसपछि अन्य क्षेत्रमा पनि थप सुधारका कार्य विस्तार हुँदै गयो। (Township and Village Enterprises) टाउनसिप एन्ड भिलेज इन्टरप्राइजेज (टिभइएस) भनिने हाइब्रिड खालको स्वामित्वको माध्यमबाट गैरकृषि क्षेत्रमा सहुलियत प्रदान गरियो। सहरतिर सुधार फैलिएसँगै राज्यका उद्योगहरूले थप

एकाधिकार प्राप्त गरे र यसले उनीहरूलाई उद्यमी बन्न थप प्रेरित बनायो। लगानी गर्न र आर्थिक वृद्धि बढाउन प्रान्त तथा स्थानीय निकायहरूका लागि विभिन्न सहुलियतहरूको व्यवस्था गरिएको थियो। सन् १९९० को दशकताका स्पेसल आर्थिक जोन (एसइजेडएस) को वृद्धिले चीनलाई विश्व अर्थतन्त्रमा समायोजन हुन निर्णायक भूमिका निर्वाह गर्‍यो। (रोड्रिक, २०७५)

देङ सिआओपिङले चीनमा आर्थिक क्रान्ति शुरू गरेको सन् २०१८ मा ४० वर्ष पूरा भएको छ । त्यसलाई उनले चीनको दोस्रो क्रान्ति भन्ने गर्दथे उक्त आर्थिक सुधारपछि चीन विश्व अर्थतन्त्रमा दह्रो रूपमा प्रवेश गर्‍यो । आजको मितिमा चीन विश्वको त्यस्तो देश भएको छ जोसँग सबैभन्दा बढी विदेशी मुद्रा सञ्चिति अर्थात् ३.१२ खर्ब डलर छ । चिनको हालको आर्थिक विकासको गतिलाई निम्न तथ्यहरूले पुष्टि गर्दछ ।

- कुल गार्हस्थ उत्पादन (११ खर्ब डलर) को मामिलामा चीन विश्वको दोस्रो ठूलो देश हो ।
- प्रत्यक्ष विदेशी लगानी आकर्षित गर्ने चीन विश्वको तेस्रो ठूलो देश हो ।
- देङ सिआओपिङले सन् १९७८ मा आर्थिक सुधारका कदम चाल्दा विश्व अर्थतन्त्रमा चीनको हिस्सा जम्मा १.८ प्रतिशत थियो जुन सन् २०१७ मा आएर त्यो हिस्सा १८.२ प्रतिशत पुगेको छ ।
- चीन अब केवल एउटा उदीयमान अर्थतन्त्र मात्रै रहेन, बरू १५ औं र १६ औं शताब्दीताका विश्व अर्थतन्त्रमा करिब ३० प्रतिशत आफ्नो हिस्सा भएको अवस्थातर्फ उन्मुख भइरहेको राष्ट्र हो ।

चीनलाई शक्तिशाली बनाउने नेताहरूमा माओत्से तुङ, देङ सिआओपिङ र वर्तमान राष्ट्रपति सी जिनपिङको नाम आउँछ । देङ सिआओपिङ नेतृत्वमा भएको आर्थिक क्रान्तिको ४० वर्षपछि चीन एक पटक फेरि एउटा दह्रो नेतृत्व पाएर अघि बढिरहेको छ । सी जिनपिङ देशको अर्थतन्त्रलाई अझ प्रभावशाली बनाउन उत्पादनको क्षेत्रमा चीनलाई 'महाशक्ति' बनाउन चाहन्छन् । सी जिनपिङले देङ सिआओपिङका उदारीकरणका नीतिहरूलाई अगाडि बढाइरहेका छन जसमा आर्थिक सुधार लगायतका कदम समेटिएका छन् । चिनियाँ सफलताको कथा दोस्रो विश्व युद्धपछिको एउटा देशको विकासको कथामा मात्रै सीमित छैन। बरू त्यो एउटा नियन्त्रित अर्थतन्त्रबाट मुक्त र उदारीकरणमा आएको परिवर्तनको पनि कथा हो। विश्वका कैयौं देशले पनि चीनले अवलम्बन गरेको परिवर्तनलाई अपनाए । तर लोभलाग्दो सफलता चीनले मात्रै हासिल गर्‍यो । चीनले घरेलु अर्थतन्त्रमा क्रमिक सुधारको प्रक्रिया थाल्यो न कि बजारलाई आफ्नो अर्थतन्त्र सुम्पिदियो। सुधार ल्याउने क्रममा उसले कहाँ विदेशी लगानी गर्ने र कहाँ नगर्ने कुराको निर्क्योल गर्‍यो जसका लागि उसले विशेष आर्थिक क्षेत्रहरूको निर्माण गर्‍यो र त्यसका लागि उसले दक्षिणी तटीय प्रान्तहरूलाई रोज्यो । देङ सिआओपिङले कम्युनिष्ट समाजवादी राजनीतिक माहोलमा ठोस परिवर्तनको जग बसाले जसले विश्वमा समाजवादी अर्थतन्त्रको साख जोगाउन सघाउ पुयायो ।

चिनियाँ लेखक युकोन ख्वाङ आफ्नो पुस्तक 'क्याकिङ द चाइना कनन्ड्रमः ह्वाइ कन्भेन्सनल इकोनोमिक विज्डम इज रंग' मा लेखेका छन् (देङ सिआओपिङ एक महान् सुधारक मात्रै थिएनन धैर्य नभएका व्यक्ति पनि थिए। देङ सिआओपिङले शुरू गरेको सामाजिक आर्थिक सुधारको दृष्टान्त मानव इतिहासमा अन्यत्र भेटिँदैन। यसले चिनको आर्थिक जिवनमा निम्न परिवर्तन ल्यायो ।

- सन् १९७८ देखि २०१६ को बीचमा चीनको जीडीपीमा ३,२३० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।
- यसबीचमा ७० करोड मानिसहरू गरिबीको रेखाबाट माथि उठे भने ३८.५ करोड मानिसहरू मध्यवर्गका रूपमा उकासिए ।
- चीनको वैदेशिक व्यापार साढे १७ हजार प्रतिशतले बढ्यो भने सन् २०१५ सम्म चीन विदेशी व्यापारमा अगुवाको रूपमा उदायो ।

- सन् १९७८ मा चीनले वर्षभरि गर्ने व्यापार अहिले दुई दिनमै गर्छ ।
- देङ सिआओपिङले चिनियाँ कम्युनिष्ट पार्टीलाई सामूहिक नेतृत्वमा लगेर चीनमा सामाजिक (आर्थिक परिवर्तनको प्रक्रियामा तीव्रता दिए । (बि.बि.सी. २०१८)

अर्थतन्त्रको बजार नेतृत्व स्थापित गराउनु र बाहिरी स्वतन्त्रता बढाउनु नै चीनको यस्ता सुधार पछाडिका प्रमुख कारणहरूहुन। तर, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र निजी लगानीमा चीनको हिस्सा बढे पनि यसमा राज्य क्षेत्रको हिस्सा भने तुलनात्मक रूपले खुम्चियो। यसका लागि आर्थिक विविधीकरण र पुनर्गठन शृंखलाबद्ध औद्योगिक नीतिका माध्यमबाट प्रवर्द्धन गरियो। विदेशी लगानीकर्तालाई घरेलु कम्पनीसँग संयुक्त उद्यममा आबद्ध हुन लगाइयो र स्थानीय योगदान (Input) को प्रयोग बढाउन लगाइयो। यसबाट विनिमय दर र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रवाह केही हदसम्म नियन्त्रित रह्यो। (रोड्रिक, २०७५)

यी सबैको माध्यमबाट चिनियाँ नेतृत्वले कुनै पनि सिद्धान्तको पालना गरेन र आफ्नै विशिष्टताबाट चलाइरह्यो। चिनियाँ आर्थिक सुधार न कम्युनिस्ट शिक्षा न त कुनै स्वतन्त्र बजार विश्वासबाट निर्देशित थियो। यदि नीतिनिर्माताहरूले कुनै एक महत्वपूर्ण सिद्धान्त अपनाउँछन् भने त्यसलाई पक्कै पनि 'व्यावहारिक प्रयोगात्मकता' भन्न सकिन्छ। यो देङ.को लोकप्रिय भनाइ हो। उनले भनेका छन् **'बिरालोको रङ्ले कुनै पनि फरक पार्दैन, फरक उसले मुसो समात्न सक्यो कि सकेन भन्ने कुराले पार्छ।'** चिनियाँ अनुभवको विलक्षणतालाई हेर्ने हो भने यस्ले विकसित र विकासोन्मुख दुबै राष्ट्रहरूलाई आर्थिक विकासका लागि महत्वपुर्ण शिक्षा प्रदान गर्दछ । अधिकांश पश्चिमा राष्ट्रमा बजारमाथिको निर्भरता र आर्थिक उदारीकरणका फाइदाहरू प्रस्तुत गर्न चीन सफल बनेको छ। सैद्धान्तिक रूपले चीनले राज्य नेतृत्ववाला आर्थिक मोडलको अर्न्तनिहित श्रेष्ठतालाई पुष्टि मात्र होइन स्थापित समेत गरेको छ र बजार केन्द्रित पश्चिमा सिद्धान्तको रडाको लाइ चुनौती दिइरहेको छ । नेपाल जस्तो समाजवाद उन्मुख राष्ट्रका लागि चिनको आर्थिक विकास अनुकरणिय मात्र होइन चिनको आर्थिक र प्राविधिक विकासको प्रभाववाट पनि नेपालले प्रसस्त फाइदा लिन सक्नु पर्दछ जुन अहिले नेपालमा चलेको वहस पनि हो ।

(ज) विकासको भारतिय मोडेल (केरला र गुजरात)

कुनै पनि राष्ट्रलाई समृद्ध बनाउन राज्यले आर्थिक वृद्धि (Economic growth) र कल्याणकारी राज्यका अवधारणालाई आत्मसात गर्नुपर्दछ । यी दुवै मोडललाई एकीकृत र सन्तुलित ढंगले प्रयोग गरेमा सफलता हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने दृष्टान्त भारतका केरला र गुजरात विकास मोडलबाट स्पष्ट हुन्छ । सन् १९७० को दशकमा केरला राज्यमा अभ्यास भएको विकास मोडेललाई केरला विकास मोडेल भनिन्छ । यो मोडेलले अराजक आर्थिक वृद्धि विकास मोडल विपरीत आम जनताको शिक्षा, जनस्वास्थ्य र सेवाका न्यायोचित वितरणमा जोड दिन्छ । यही विकास मोडेलको कारण केरलामा छोटो अवधिमै तीव्र रूपमा सामाजिक विकास भयो । त्यसबाट त्यहाँका अधिक निम्न र मध्यम वर्गीय जनता लाभान्वित भएको तर्क दिगो विकासका अध्येताहरूदावी गर्छन् ।

हाल प्रधानमन्त्रीका रूपमा भारतलाई नेतृत्व दिइरहेका मोदीले गुजरातमा लागु गरेको विकासको मोडेलका आधारमा 'मोदिनोमिक्स' शब्द नै निर्माण भएको छ । भारतीय जनता पार्टीको वेवसाइटमै लेखिएको छ -

'गुजरात मोडलको भिजन भनेको पूर्ण रोजगारी, कम महंगाई, ज्यादा कमाइ, तीब्र गतिको आर्थिक विकास, गुणस्तरीय शिक्षा, सुरक्षा र उत्कृष्ट जीवनस्तर हो ।' प्रधानमन्त्री मोदी सन् २००१ देखि २०१४ सम्म गुजरातका मुख्यमन्त्री थिए । मोदीले गुजरातमा सडक, उर्जा र पानी आपूर्ति जस्ता आधारभूत सुविधाहरूमा धेरै नै लगानी गरे। भारतको ग्रामीण विकास मन्त्रालयकाअनुसार सन् २००० देखि २०१२ सम्ममा गुजरातमा झण्डै तीन हजार ग्रामीण सडक परियोजनाहरूपूरा भएको थियो।

यसबाहेक सन् २००४ र २००५ तथा सन् २०१३ र २०१४ को बीचको अवधिमा प्रतिब्यक्ति उपलब्ध बिजुलीमा ४१ प्रतिशतले बृद्धि भएको छ। गुजरातले सन् २०१२ देखि अतिरिक्त बिजुली उत्पादन गरिरहेको छ । १८ हजार गाउँहरूग्रिडसँग जोडिएका छन्। यस बखत गुजरातको औसत जिडिपी (सन् २००० देखि २०१०सम्म) ९.८ प्रतिशत रह्यो जसबेला पूरै भारतको औसत विकास दर ७.७ प्रतिशत मात्र थियो। गुजरातमा मोदीले इ (गवर्नेन्सलाई प्रभावकारी बनाए जसबाट प्रदेशमा भ्रष्टाचारमा कमी आयो। गुजरात मोडलले सुशासनका पक्षमा रहेको एक 'तटस्थ विचार' का रूपमा ख्याती कमाएको छ। गुजरात सरकारले सुशासन कायम गरेकोमा धेरै पटक अवार्ड समेत जितिसकेको छ । अक्सफोर्डबाट प्रकाशित किताब 'ग्रोथ अर डेवलपमेन्ट ह्विच वे इज गुजरात गोइङ'मा उल्लेख भएअनुसार गुजरातले आर्थिक विकासका लागि यस्तो नीति बनाएको छ कि अब जुनसुकै सरकार आए पनि गुजरातको सम्बृद्धिमा असर पर्दैन।

लगानीका लागि गुजरातमा परमिट लाइसेन्स तथा पर्यावरणसँग जोडिएका औपचारिकताहरूपूरा गर्न कानुनी अड्चनहरूराखिँदैन। लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गर्ने र मनोबल बढाउने कुरामा मोदीले कुनै कसर बाँकी राखेनन्। पश्चिम बंगालमा लामो समयदेखि बिबादका बीच संचालनमा रहेको टाटा मोटर्सको नानो कार प्लान्ट सन् २००८ मा पश्चिम बंगालबाट गुजरातको साणन्दमा सारियो । पश्चिम बंगालको सरकारले जग्गाको मामिला सुल्झाउन नसक्दा जनताको बिरोध थेग्न नसकेर प्लान्ट नै बन्द गर्नुपर्यो तर गुजरातमा अहिले फोर्डले पनि प्लान्ट सुरु गरिसकेको छ । मोदीले फोर्ड, सुजुकी तथा टाटा जस्ता ठूला कम्पनीहरूलाई गुजरातमा प्लान्ट लगाउने अनुमति दिएर अटो म्यानुफ्याक्चरिङ इन्डस्ट्रीमार्फत गुजरातमा पर्याप्त अवसर भित्र्याएका छन् ।

हालसम्म पनि गुजरात भारतको सबैभन्दा औद्योगिकृत राज्य हो । पश्चिमी तटमा रहेको फाइदा पनि यसले उठाइरहेको छ । भारतको जनसंख्याको ५ प्रतिशत आवादी रहेको गुजरातमा देशको कुल क्षेत्रफलको ६ प्रतिशत जमीन छ । पानी नपर्ने समस्या भोग्ने गुजरातमा खेती गर्न त्यति सहज छैन तर पनि भारतको कुल निर्यातको २२ प्रतिशत गुजरातबाटै हुन्छ। हाल गुजरातको जिडिपी ७.६ प्रतिशत छ। लामो तटक्षेत्रका कारण अन्तर्राष्ट्रिय ब्यापार धेरै नै सुगम छ। भारतको एक तिहाइ समुद्री जहाज गुजरातकै तट भएर जाने गर्छ। सन् २०१० देखि नै गुजरातले ४३ हजार ८४८ मिलियन युनिट बिजुली उत्पादन गर्न थालेको हो। गुजरातमा ४० हजार ७९३ मिलियन युनिट माग रहेकोमा बाँकी रहेको बिजुली उसले अन्य १२ राज्यहरूलाई बेच्न थालेको छ। त्यस्तै भारतमा कुल ३.८ प्रतिशत बेरोजगारी दर रहेकोमा गुजरात राज्यमा सबैभन्दा न्यून १ प्रतिशत मात्र बेरोजगारी दर रहेको श्रम ब्यूरोको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ (Bizmandu, 2018)। भारतको गुजरात र केरला मोडलले पुँजिवादी र समाजवादी चरित्रलाई अवलम्वन गरेको छ जुन नेपाल लगायत अरु देश र राज्यका लागि पनि अनुकरणीय रहेको छ ।

(झ) रुवान्डाली मोडेल

हरियो जंगल र पहाडले घेरिएको पूर्वी मध्यअफ्रिकी मुलुक रुवान्डा सन् १९९० तिर तत्कालीन सरकारद्वारा 'प्रायोजित' जनसंहारका कारण जातीय द्वन्द्वबाट ग्रस्थ थियो जुन विस्तारै पुनर्स्थापनातर्फ अघि बढिरहेको छ। सन् १९९० देखि उसले आर्थिक विकासमा ठुलो फड्को मारेको छ। त्यहाँ जातीय टुत्सीहरू र हुटुहरूबीच दंगा हुँदा सय दिनमै आठ लाखभन्दा बढीको हुटु समुदायको वर्चस्व रहेको सुरक्षा निकायद्वारा हत्या गरिएको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ। जातीय द्वन्द्व र तनावको प्रमुख कारण अल्पसंख्यक टुत्सी र बहुसंख्यक हुटुबीच जारी परम्परागत असमानतालाई मानिएको छ। आज त्यहाँ सबैखाले द्वन्द्वको समाधान भई विकास निर्माण र आर्थिक क्षेत्रमा ऐतिहासिक प्रगति भइरहेका छन्। त्यसैले द्वन्द्वमा फसेका र द्वन्द्वपछिका राज्य र सरकारले गर्नुपर्ने कामका लागि रुवान्डालाई उदाहरणका रूपमा लिने गरिएको छ। रुवान्डाले वर्षौंदेखिको द्वन्द्वमा मलहम लगाउन आफ्नै स्रोत र साधनको पहिचान मात्रै गरेन, त्यसको उपयोग गरी मुलुकलाई समृद्ध बनाउने उत्कट चाहनाका साथ अघि बढिरहेको छ। त्यसै क्रममा उसले कफी र चिया उत्पादन गरी आफ्नो अर्थव्यवस्थाको पुनर्निर्माणमा जुटेको छ। यी दुई उत्पादनहरू त्यहाँका प्रमुख निर्यात वस्तुमा दरिएका छन्। रुवान्डाको ऐतिहासिक विकास को सफलता यसले अख्तियार गरेको विकास र सकारात्मक आर्थिक नीति नै हो जसले त्यहाँ गरिबी र असमानता घटाउन सहयोग पुगेको छ।

२३ वर्षअघि त्यहाँको अर्थव्यवस्था तहसनहस थियो। खासगरी, सन् १९९४ मा टुत्सीविरुद्ध मच्चाइएको नरसंहारपछि अधिकांश सेवा र सुविधाहरू ठप्प थिए। करिब १० लाख मानिसको ज्यान र हजारौंलाई विस्थापित हुने गरी भएको जनसंहार अघि र पछि रुवान्डाको वृद्धिदर ऋणात्मक अवस्थामा पुगेको थियो। तर, आज विश्वका तीव्र गतिमा बढ्दो अर्थतन्त्र भएको मुलुकमा रुवान्डाले आफूलाई उभ्याउन सफल भएको छ। सन् १९९४ मा मुलुकको वृद्धिदर ऋणात्मक (-११ दशमलव ४ प्रतिशत) रहेकोमा सन् २०१४ मा ७ प्रतिशत र सन् २०१५ मा ६ दशमलव ९ प्रतिशतमा पुगेको थियो। यो वृद्धिदर र आर्थिक छलाङको कारण पुनर्निर्माण, निर्यात प्रवर्द्धन, ऊर्जा विकास र समावेशी वित्त हुन्। यिनै विषयलाई आफ्नो विकासको मोडल बनाएर रुवान्डा छोटो समयमै अन्य मुलुकका लागि नमुना बनेको हो। खासगरी नरसंहारको समाप्तिसँगै मुलुकले सुरु गरेको पुनर्जागरण र रूपान्तरणको अभियानले उसलाई ऐतिहासिक सफलताको शिखरमा पुर्यायो। यसले सन् २०१२ को अन्त्यसम्मको एक दशकमा आफ्नो वार्षिक आर्थिक वृद्धिदर ८ प्रतिशतमा पुर्यायो। यो दर विश्वव्यापी र अफ्रिका महादेशभरिकै सबैभन्दा उच्च रह्यो। यसमा उसको बलियो आर्थिक आधार, नीति तथा कार्यक्रमहरूको कारणले नै हो। विशेषगरी 'ग्रासरुट' स्तरमा सवावेशी विकासको नितिले रवान्डालाइ आफ्नो लक्ष्यमा पुग्न सफल बनायो। मुलुकले आर्थिक विकास र गरिबी निवारण रणनीतिका साथ अघि बढ्दै सन् २०१८ सम्ममा वार्षिक रूपमा कृषि क्षेत्रमा दुई लाख रोजगारी सिर्जना गर्ने जनाएको छ। अनाज उत्पादनमा वृद्धि गर्नेलगायतका पहल उसले धेरै पहिले सुरु गरिसकेको थियो। फलस्वरूप दुई दशकमै विकासलाई उत्कर्षमा पुर्याउन ऊ सफल भयो। सन् २०१३ मा प्रतिव्यक्ति आय ६४४ अमेरिकी डलर रहेकोमा सन् २०१८ सम्ममा १२ सय अमेरिकी डलर पुर्याउने लक्ष्यरहेको छ। यसैगरी, निजी क्षेत्रको लगानी जीडीपीको १५.४ पुर्याउने लक्ष्य पनि उसले लिएको छ। उसले वार्षिक वृद्धिदर ११.५ हासिल गरेको छ। सेवा क्षेत्र, उद्योग र कृषिलगायत अन्य क्षेत्रमा पनि राम्रो प्रगति गरेको छ। यसैगरी रुवान्डाले आफ्नो निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै सन् २०१८ सम्ममा २८ प्रतिशत निर्यात बढाउने र थप ५६३ मेगावाट विद्युत् उत्पादन

गरी ७० प्रतिशत घरधुरीलाई विद्युत् सेवा दिने अठोटका साथ अघि बढेको छ। वित्त विकास र वित्तीय सेवामा सुधारले वित्तीय क्षेत्रमा द्रुतगतिमा वृद्धि भइरहेको छ। फलस्वरूप जनसंख्या वृद्धिका बाबजुद मुलुकमा गरिबी न्यूनीकरण भैरहेको अवस्थामा छ। बैंकिङ क्षेत्र स्थिर र राम्ररी पूँजीकृत भएको स्थितिमा छ (यादव,२०७३)। रुवान्डाको यो तरक्कीले नेपाल जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रका लागि उदाहरण प्रस्तुत गर्दछ जसलाई नेपालले शिक्षाको रूपमा लिनू पर्दछ।

(त्र) इथियोपियाली मोडेल

विश्वकै सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको भूपरिवेष्टित मुलुक इथियोपिया अफ्रिका महादेशमा नाइजेरिया पछिको दोस्रो ठुलो जनसंख्या भएको देश हो। ८० भन्दा बढी भाषा बोलिने र संस्कृतिको धनी इथियोपियाको अवस्था रुवान्डाबाट अलि फरक भए पनि विभिन्न संकटका बाबजुद विकासमा यसले फड्को मारेको छ। पूँजीगत परियोजनामा पनि खासगरी आधारभूत संरचनामा रकम खर्चिरहेको रुवान्डाले निकै छोटो अवधिमा 'डाइभर अफ बुम' को अवस्थामा ऊ पुगेको छ। यसको मुख्य कारण त्यहाँको सरकार आफैं होइन, सरकारद्वारा सञ्चालित कम्पनी मार्फत विकास, निर्माण र संरचनामा खर्च गरिएकोले हो। सरकारले औद्योगिक पार्कदेखि चिनी कारखाना र पावर लाइन तिनै संस्थामार्फत बनाउने गरेको छ। खासगरी कमर्सियल बैंक अफ इथियोपिया, इथियो टेलिकम र इथियोपिया इलेक्ट्रिक पावरले त्यहाँको पूँजीगत लगानीमा ७० प्रतिशत योगदान पुयाएका छन। विश्व बैंकद्वारा सन् २०१६ मा प्रकासित 'इथियोपियाज ग्रेट रन र दि ग्रेट एसिलेरेसन एन्ड हाउ टु पेस इट' (Ethiopia's great runthe growth acceleration and how to pace it) ले उल्लेख गरेअनुसार, इथियोपिया सन् २००० यता विश्वको सातौं तीव्र आर्थिक वृद्धिदर भएको मुलुक हो। सन् १९८१ देखि १९९२ सम्म उसको जीडीपी जम्मा ०.५ प्रतिशत रहेकोमा सन् १९९३-२००४ सम्मको अवधिमा यो ११ प्रतिशतमा पुग्यो, जुन चीन अथवा भारतभन्दा धेरै राम्रो हो। सन् २००० मा इथियोपिया विश्वकै सबैभन्दा दोस्रो गरिब राष्ट्र थियो तर आज उसलाई विश्वकै दोस्रो अर्थतन्त्र भएको मुलुक चीनसँग तुलना गर्न थालिएको छ। यसप्रकारको उपलब्धि प्राप्त गर्नुमा आधारभूत संरचनामा उसको ठूलो लगानी प्रमुख कारण हो।

इथियोपियाको विद्युत् विकास, रेल कनेक्टिभिटी र अन्तरप्रदेशीय राजमार्ग संघीय सरकारले बनाइरहेको छ जसले कृषि र अन्य विकास निर्माणका साथै हलुका वस्तु उत्पादनतिर पनि त्यतिकै जोड दिएको छ। चीन या पूर्वी एसियाली मोडेलविपरीत इथियोपिया आफ्नो अत्यन्तै बलियो पूँजी नियन्त्रणमार्फत 'ओभरभ्यालु' मुद्रा कायम राख्न सफल छ। यसका लागि उसले प्रिमियम डलरमा ग्रहण गर्छ। जसले गर्दा कम्पनीहरूलाई स्थानीय इथियोपियाली मूल्य कम भए पनि सामान निर्यात गर्न सजिलो छ। आयातकर्ता जोसुकै भए पनि उनीहरूका लागि सजिलो वातावरण छ, त्यहाँ। उदाहरणका लागि फूल निर्यातकर्ताले पनि उपभोग्य वस्तु आयात गर्न डलरसम्म आफ्नो पहुँचको उपयोग गर्न पाउँछन्। यो उसको प्रबन्धकीय या प्रविधि क्षेत्रको पहिलो विशेषज्ञता हुन सक्छ। त्यहाँका बैंकहरूलाई मुद्रास्फीतिको दरभन्दा तल झर्दा पनि ऋण निकासा गर्न त्यहाँ निर्देशन दिने गरिन्छ। आश्चर्यको कुरा त के छ भने धनको भुक्तानी गर्न त्यहाँ ऋणको माग बढ्दो छ। पोर्टफोलियो लगानीकर्ता (पूँजी बजारमा गर्ने लगानीकर्ता) हरू र विदेशी बैंकहरूप्रति त्यहाँको सरकारको एक खालको वैचारिक भिन्नता छ। विदेशी 'पोर्टफोलियो लगानी' भन्दा आन्तरिक स्रोत र साधनको प्रयोग रकम जुटाउनका लागि उसले गर्ने गरेको छ। त्यसैले त उसले केन्याको 'आईपीओ टेलिकम' को लगानी मुलुकमा भित्र्याउनुको साटो सरकारी स्वामित्वमा रहेको दूरसञ्चारको एकाधिकारबाटै लाभ लिन उद्यत देखिन्छ।

राज्यको स्पस्ट दिशा, एकाधिकार, विनिमय र मूल्य नियन्त्रणमा केन्द्रित इथियोपियाले जमिन, श्रम, लजिस्टिक, ऋण र विद्युतमाथि केन्द्रित भएर अघि बढ्न पाँच वर्षे योजना निमार्ण गरि विकास प्रक्रियालाई निरन्तरता दिइरहेको छ । इथियोपिया विश्व व्यापार संगठन (डब्लूटीओ) मा छैन र आईएमएफको सहयोग पनि उसले लिएको छैन । अफ्रिकाको सिंह (दी हर्न अफ अफ्रिका) भनेर समेत चिनिने इथियोपिया ५० वर्षयताकै सबैभन्दा ठूलो खडेरीको चपेटामा पर्यो तर त्यसलाइ कुशलता पुर्वक समाधान गर्न खाद्यान्न जम्मा गर्ने राष्ट्रिय नीति अघि सारियो । एक अर्ब अमेरिकी डलर सहयोगमा ७ सय ३५ मिलियन अमेरिकी डलर उसले आफ्नै लगानी गर्यो, जुन रकम उसको कुल जीडीपीको ६१.६४ अर्ब अमेरिकी डरलको १० प्रतिशत हो । इथियोपियाले गरेको यो प्रगती लाइ आत्मसात गरेको भए भूकम्प पीडितहरूको पुनस्थापना गर्न र द्रुततर आर्थिक विकास गर्न नेपाललाइ सजिलो हुने देखिन्छ (यादव,२०७३) ।

माथि उल्लेखित विश्वका केहि देशहरूको विकास मोडलहरूको अलावा चिली, क्युवा, दक्षिण अफ्रीका, भुटान लगायतका अन्य देशहरूको मोडल पनि अनुकरणिय रहेका छन । यी विभिन्न विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययनले के देखाउछ भने विश्वका विभिन्न राष्ट्रका आफ्नै मौलिक विकासका ढाँचाहरू रहेका छन जसलाई ति राष्ट्रहरूले आप्नो विशिष्ट परिवेशमा निर्माण गरेका थिए । नेपालको सन्दर्भमा विकास मोडलको निर्माण गर्दा भारत र चिनको सन्निकटता, भुपरिवेष्ठित परिवेश, प्राकृतिक साधनको दोहन निति, भौतिक पुर्वाधारको आवश्यकता, जलस्रोतको पर्याप्तता, पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विकास आदिमा ध्यान दिन जरुरि देखिन्छ । विकासको मार्गमा अग्रसर हुदै गरेको वर्तमान अवस्थामा नेपालले यी राष्ट्रहरूबाट शिक्षा लिन जरुरि रहेको छ । केन्द्र देखि स्थानिय तह सम्मका निकायहरूले यी मोडलहरूको अध्ययन गरि आपनो लागि उपयुक्त मोडल कुन हो पहिचान गरि भावी नीति र कार्यक्रम निर्माण गर्ने र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अनुसूचि २ - नमूना गाउँपालिका प्रस्तावित मानकहरू

भू-उपयोग

- वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण भई पूर्णता कार्यान्वयन भएको

आवास

- सम्पूर्ण नागरिकलाई सुरक्षित आवासको प्रत्याभूती भएको

सडक

- प्रत्येक वडा केन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्र जोड्ने साथै गाउँपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली, जिल्ला सदरमुकाम र अन्य प्रमुख शहर, बजार केन्द्रसँग जोड्ने राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारका सडकहरू भएका

यातायात

- आवश्यक रुटहरूसहित सुरक्षित, सुलभ र सहज सार्वजनिक यातायातको व्यवस्था भएको

खानेपानी

- सम्पूर्ण नागरिकलाई स्वच्छ र सुरक्षित पिउने पानीको प्रबन्ध भएको

सिँचाई

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको

ऊर्जा

- प्रत्येक घरपरिवारमा विद्युत्, सोलार वा अन्य वैकल्पिक ऊर्जाको प्रबन्ध भएको

सञ्चार

- प्रत्येक घरपरिवारमा फोन तथा इन्टरनेटको पहुँच भएको

कृषि

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको
- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्णत कृषिमा सदुपयोग भएको
- स्थानीय कृषि उपजमा आत्मनिर्भर भएको
- रैथाने प्रजातिका बालीनालीमा नमूना क्षेत्रको रुपमा विकास भएको
- वैज्ञानिक भण्डारण प्रणालीको व्यवस्था भएको
- कृषि विमाको सुविधा भएको
- वैज्ञानिक कृषि प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको
- कृषि सामग्री र औजारहरूको सुलभ उपलब्धता भएको

पर्यटन

- सम्पूर्ण पर्यटकिय क्षेत्रको गुरुयोजना निर्माण भई कार्यान्वयनमा आएको
- पर्यटकिय पूर्वाधार अन्तर्गत यातायात, होटल, लज, सुरक्षा, स्वास्थ्य, संचार, आतिथ्य, परिकार मेनुहरू र विशेष पर्यटकिय क्रियाकलापहरूको प्रबन्ध भएको
- गाउँपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा पर्यटन क्षेत्रले कम्तिमा १० प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको

उद्योग

- प्रत्येक वडामा कम्तिमा एक स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित मझौला उद्योगको स्थापना भएको
- गाउँपालिकामा कम्तिमा एक ठूलो स्तरको उद्योगको स्थापना भएको
- स्थानीय उद्योगहरूले गाउँपालिकाको कम्तिमा १५ प्रतिशत रोजगारीको हिस्सा ओगटेको
- गाउँपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा उद्योग क्षेत्रले कम्तिमा १५ प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको

व्यापार तथा वाणिज्य

- गाउँपालिकाको आयातभन्दा निर्यातको आकार ठूलो रहेको
- प्रत्येक वडामा आम नागरिकलाई आवश्यक आधारभूत किनमेल गर्न पर्याप्त स्थानीय बजारहरूको विकास भएको
- गाउँपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा व्यापार तथा वाणिज्य क्षेत्रले कम्तिमा २० प्रतिशत योगदान पु-याएको
- गाउँपालिकास्थित मुख्य बजारकेन्द्रहरूबाट निकटका ठूला बजारहरूसम्म राष्ट्रिय मापदण्डअनुरुपका पक्की सडकहरूको पहुँच भएको

बैङ्क वित्तीय संस्था तथा सहकारी

- प्रत्येक घरपरिवारको बढीमा एक घण्टाको पैदलयात्रामा बैंकसम्म पहुँच रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको घरमुली वा सदस्यको बैंक खाता रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको एक वा अर्को प्रकारको सहकारीमा पहुँच रहेको

शिक्षा

- शतप्रतिशत साक्षरता रहेको
- शतप्रतिशत बालबालिका विद्यालय भर्ना भएका
- विद्यालय छाड्ने दर शून्यमा झरेको
- बालअधिकार र मानव अधिकार प्रत्याभूत भएको

स्वास्थ्य

- आधारभूत स्वास्थ्य सुविधासहितको अस्पतालमा सम्पूर्ण नागरिकको पहुँच भएको
- शतप्रतिशत गर्भवती महिलाहरूलाई सुरक्षित मातृत्व प्रत्याभूत गरिएको
- पूर्णखोपयुक्त गाउँपालिका भएको
- बालपोषण सुनिश्चित भएको
- सम्पूर्ण नागरिकको अनिवार्य स्वास्थ्य बिमा गरिएको

संस्कृति

- वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो निर्माण गरी त्यसको पूर्णत : कार्यान्वयन भएको
- मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रबन्ध भएको

सामाजिक सुरक्षा

- सम्पूर्ण नागरिकको सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गरिएको
- सबै प्रकारका सामाजिक विभेदको अन्त्य भएको
- प्रत्येक वडामा कम्तीमा एक ज्येष्ठ नागरिक सत्सङ् केन्द्र रहेको
- गाउँपालिकामा कम्तीमा एक बालगृह रहेको
- गाउँपालिकामा कम्तीमा एक महिला सुरक्षा गृह रहेको

शान्ति सुरक्षा

- शान्ति सुरक्षा तथा अमनचयनको पूर्ण प्रत्याभूती भएको
- के तपाई आफू बसेको स्थान वरपर पूर्णत सुरक्षित महशुस गर्नुहुन्छ भन्ने प्रश्नको जवाफमा कम्तीमा ९० प्रतिशत सकारात्मक जवाफ आउने गरेको

खेलकुद

- प्रत्येक वडामा आधारभूत पूर्वाधारयुक्त एक खेलकुद मैदान तथा व्यायामशाला रहेको

मनोरञ्जन

- एक वडा एक पार्क, बालउद्यान (Fun Park) र समग्र गाउँपालिकामा एक सांस्कृतिक केन्द्र, सिनेमा घर, नाट्यशाला, संगीत विद्यालय तथा नाचघर भएको

शवदाह स्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

- प्रत्येक वडामा स्थानिय समुदायहरूको संस्कार अनुरुपका शवदाह स्थल तथा चिहान क्षेत्र (मरनघाट वा मरनडाँडा) को उचित प्रबन्ध भएको

वन

- कम्तीमा ४० प्रतिशत भू-भाग वन जङ्गल तथा हरित क्षेत्रले ओगटेको

जलाधार

- सम्पूर्ण पानीका मुहानहरूको संरक्षण भएको

वातावरण

- सम्पूर्ण विकासका क्रियाकलापहरू दिगो विकासका अवधारणा अनुरुप सञ्चालन भएका

जलवायू

- जल तथा वायूको न्यूनतम गुणस्तर कायम राख्न स्थानीय तहबाट लागू गर्न सकिने वायू तथा जल संरक्षणमैत्री कार्यक्रमहरू लागू भएको

सरसफाई तथा फोहर मैला व्यवस्थापन

- प्रत्येक घरधुरीमा उत्सर्जित फोहोर व्यवस्थापन गर्न एक वा अर्को प्रकारले वैज्ञानिक फोहर व्यवस्थापन प्रणाली कार्यान्वयन भएको

विपद् व्यवस्थापन

- विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण भई पूर्णतः कार्यान्वयनमा आएको

सुशासन तथा संस्थागत विकास

- भ्रष्ट्राचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूती भएको
- क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक बडापत्र पूर्ण कार्यान्वयनमा आएको
- प्रत्येक वर्ष कम्तीमा एक पटक कर्मचारीहरूको प्रत्यक्ष वृत्ति विकास सम्बन्धी तालिमहरू संचालन हुने गरेको
- प्रत्येक वर्षमा कम्तीमा एक पटक सरकारी सेवा प्रवाहमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण हुने गरेको
- e-Governance लागु भएको

राजश्व

- नागरिक स्तरमा हुने प्रत्येक व्यक्तिगत तथा संस्थागत आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याई त्यसको पूर्ण अभिलेखिकरण गरिएको

अनुसुची ३ - गाउँपालिकाका नियमित कार्यक्रमहरु

कार्यक्रम	बजेट (हजारमा)				
	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष
स्वास्थ्य तर्फका कार्यक्रमहरु					
स्वास्थ्य संस्थाहरुको वार्षिक समिक्षा गोष्ठि	५०	६०	७०	८०	९०
प्रसुती सेवा प्रेषणका लागी एम्बुलेन्स यातायात सहायता कार्यक्रम	३५०	४००	४५०	५००	५५०
संस्थागत प्रसुती सेवा लिनेहरुका लागी नव शिशु स्याहार, हाइजेनिक सामाग्री तथा अण्डा तथा नगद रु ५०० उपहार कार्यक्रम	७००	८००	९००	१०००	११००
महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाका लागि अत्यावस्यक सामाग्री व्यवस्थापन	१००	१००	१००	१००	१००
आमा सुरक्षा कार्यक्रम संचार खर्च	५०	५५	६०	६५	७०
प्रसुती सेवा प्रदायकका लागी नाइट डयूटी प्रोत्साहान	१००	१५०	२००	२५०	३००
संस्थागत प्रसुती सेवा लिनेहरुका लागी घरमै गई पूर्णस्तर प्रसुती सेवा प्रदान सेवा प्रदायकलाई यातायात सेवा कार्यक्रम	१२०	१५०	१८०	२००	२२०
महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका प्रोत्साहान कार्यक्रम	८१६	९००	९००	१०००	१०००
मोवाइल स्वास्थ्य कार्यक्रम अर्धवार्षिक समिक्षा तथा संचार	१८०	१९०	२००	२१०	२२०
गाउँघर क्लिनिक/खोप क्लिनिक संचालन यातायात खर्च तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	२००	२५०	३००	३५०	४००
स्वास्थ्य संस्थाहरुलाई मोर्बिडिटी सोधभर्ना खर्च	२४०	२५०	२६०	२७०	२८०
गर्भवति तथा सुत्केरी महिलालाई निशुल्क फोलिक एसिड तथा क्याल्सियम वितरण कार्यक्रम	४००	४२०	४३०	४४०	४४०
स्वास्थ्य संस्थामा औजार उपकरण खरिद	५००	६००	७००	८००	९००
कुपोषित बालबालिकाहरुका लागी पोषण सामाग्री, आर्थिक सहायता तथा पुर्नस्थापना केन्द्र यातायात खर्च	५०	६०	६०	७०	९०
मासिक आयूर्वेदिक क्लिनिक संचालन तथा औषधी खरिद	२००	३००	३५०	४००	४५०
रेबिज तथा टिटी खोप खरिद	१५०	२००	२५०	३००	३५०
शिक्षा यूवा तथा खेलकुद तर्फ					
गाउँपालिकामा अनुदान शिक्षक, बालबिकास स.का., बिद्यालय कर्मचारी र का.स. पारिश्रमिक अनुदान	२५०००	३००००	३५०००	४००००	४५०००
शिक्षक तालिम	२००	२००	३००	३००	३००
स्थानीय पाठयक्रम तथा पाठयपुस्तक लेखाई र छपाई					२००

कार्यक्रम	बजेट (हजारमा)				
	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष
गाउँ शिक्षा योजना निर्माण	२००	०	०	०	०
प्र अ बैठक संचालन खर्च	१००	११०	१२०	१३०	१४०
बिद्यालय कम्प्यूटर ल्यापटप तथा प्रिन्टर सहयोग	५००	५००	५००	५००	५००
STEAM कार्यक्रम	५०	६०	७०	८०	९०
कक्षा ८ को परिक्षा संचालन कार्यक्रम	४००	४१०	४२०	४३०	४४०
राष्ट्रपति रनिङ्गशिल्ड प्रतियोगिता कार्यक्रम	७००	७२०	७४०	७६०	७८०
बिषयगत विज्ञ सहित विद्यालय अनुगमन तथा सुपरिबेक्षण	१००	१००	१००	१००	१००
प्र.अ मासिक प्रोत्साहन भत्ता	२३०	२४०	२५०	२६०	२७०
शिक्षक डायरी	१००	१००	१००	१००	१००
मावि स्तरिय मार्शल आर्ट परिक्षण	५००	५००	५००	५००	५००
सुत्केरी विदा अवधीका लागि सट्टा शिक्षक	३००	३५०	४००	४५०	५००
विद्यालय मर्मत तथा रगंरोगन	३००	३००	३५०	४००	४००
लैंगिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण					
छोरी पेवा बचत कार्यक्रम	४५००	५५००	७०००	८०००	९०००
ग वर्गका अपाङ्ग मासिक भत्ता	१०५०	११५०	१२००	१३००	१४००
अनाथ बालबालिका सहायता कार्यक्रम	८५०	९००	९००	१०००	१०००
दिर्घरोग स्वास्थ्य सहायता	७००	७५०	८००	८५०	९००
विपन्न असहाय सहायता	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००
धामि, कुमाल, राउत, कुसुण्डा उत्थान कार्यक्रम	२००	३००	४००	५००	६००
गुरुङ समुदाय ल्होसार कार्यक्रम	७५	१००	१००	१००	१००
जातिय छुवाछुत विरुद्धको कानूनी साक्षरता तथा जनचेतनामुलक कार्यक्रम	५०	७५	०	०	०
मुस्लिम धार्मिक शिक्षा कार्यक्रम बड्डाडा	१००	१००	१००	१००	१००
परम्परागत मारुनी, सोरठी नृत्य, पञ्चेबाजा संरक्षण प्रबर्द्धन कार्यक्रम	१००	२००	२००	३००	३००
लैंगिक हिंसा विरुद्धको १६ दिने अभियान	१००	१००	१००	१००	१००
तीजगित प्रतियोगिता	१००	१००	१००	१००	१००
मुस्लिम समुदाय विशेष कार्यक्रम	७५	१००	१००	१००	१००
अन्य बिभिन्न दिवश तथा कार्यक्रम	२००	२००	२००	२००	२००
मगर समुदाय विशेष कार्यक्रम					
माघे संक्रान्ति पर्व/मेला व्यवस्थापन	१००	१५०	२००	२००	२००
मगर दिवश कार्यक्रम सहयोग	७५	१००	१००	१००	१००
मगर भाषा शिक्षण	१५०	२००	२५०	३००	३५०
उर्जा/विद्युत					
विद्युत पहुँच तथा विद्युत लाईन स्तरोन्नती	२०००	२०००	१०००	१०००	१०००

कार्यक्रम	बजेट (हजारमा)				
	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष
विपन्न परिवार विद्युत मिटर तथा तार सहयोग	५००	५००	६००	६५०	७००
विपन्न परिवार (मासिक २० युनिटभन्दा कम खपत) विद्युत महसुल भुक्तानी कार्यक्रम	२५००	२५००	३०००	३०००	३५००
कृषि तथा पशु विकास					
किसानसँग गाउँ सरकार कार्यक्रम					
मागमा आधारित बिउ वितरण	३००	३५०	४००	४५०	५००
आकस्मिक बाली संरक्षण तथा सहयोग कार्यक्रम	३००	३५०	४००	४५०	५००
युवा लक्षित व्यवसायिक कृषि सम्बन्धी तालिम	२००	२५०	३००	३५०	४००
पशु औषधी खरिद	५००	६००	७००	८००	९००
पशु पन्छी उपचार सामाग्री खरिद	१००	१५०	२००	२५०	३००
पशु स्वास्थ्य घुम्ती शिविर	३००	३५०	४००	४५०	५००
साना कृषि मेशिनरी औजार वितरण (५० प्रतिशत अनुदान)	२१००	२१००	२२००	२२००	२५००
खोप सेवा (रेबिज खोप)	१०	१५	२०	२०	२५
भकारो/बाखा खोर निर्माण (७० प्रतिशत अनुदान)	१०००	१०००	१२००	१२००	०
स्थलगत बंगुरपालन तालिम	७०	८०	९०	१००	१२०
कार्यक्रम अनुगमन	५०	७०	८०	९०	१००
दर्ता भएका लिफ्ट सिँचाई समुहलाई विद्युत महसुलमा ५० प्रतिशत अनुदान सहयोग	५००	५००	६००	६००	६५०
बंगुर खोर निर्माण (७० प्रतिशत अनुदान)	५००	५००	५५०	५५०	६००
पोल्ट्री फर्म अनुदान कार्यक्रम	१०००	१०००	१०००	१२००	१२००
पकेट क्षेत्र प्रोत्साहन कार्यक्रम	६००	६००	७००	७००	८००
मोटर खरिद	४००	०	०	७००	०
साना किसान कृषि सहकारी कृषि प्राविधिक तलब साझेदारी अनुदान	२००	२००	२५०	२५०	३००
वातावरण विपद् व्यवस्थापन					
जलाधार तथा भु-संरक्षण					
तारजाली खरिद	६००	६००	८००	८५०	९००
गनाह फाट भुक्षय नियन्त्रण योजना	३००	०	०	०	०
विपद् व्यवस्थापन कोष	१०००	१०००	१२००	१२००	१४००
संस्थागत विकास, सेवा प्रवाह र सुशासन					
अति विपन्न परिवार जिवनस्तर उत्थान कार्यक्रम	१५००	१५००	१७००	१७००	१८००
साझेदार कार्यक्रम	२०००	२०००	२५००	२५००	२५००
भुमिहिन तथा अव्यवस्थित बसोबासी व्यवस्थापन कार्यक्रम	३००	३००	३००	०	०
पाइप खरिद	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००

कार्यक्रम	बजेट (हजारमा)				
	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौं वर्ष
रेडियो कार्यक्रम	२००	३००	३५०	४००	४००
सार्वजनिक सुनुवाई र समिक्षा	२००	२००	२००	२००	२००
प्राविधिक विषयमा डिप्लोमा तथा स्नातक अध्ययन छात्रवृत्ति कार्यक्रम	३००	४००	४००	४५०	५००
जनप्रतिनिधिहरुका लागि क्षमता विकास तालिम	२००	२५०	३००	३५०	४००
दिगो विकासको लक्ष्य स्थानीयकरण	२००	५००	५००	५००	५००
बालमैत्री तथा पोषणमैत्री कार्यक्रम	१००	२००	२००	३००	३००
कर शिक्षा कार्यक्रम	२००	३००	४००	५००	६००
उपभोक्ता समितिका लागि अभिमुखिकरण	३००	५००	५००	६००	६००
संस्थागत क्षमता स्वमूल्यांकन सुधार कार्यक्रम	२००	३००	५००	८००	८००

अनुसूची ४ - वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरूको विवरण

(क) भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रमहरू

गाउँपालिकाका वडास्तरका निम्न सडकहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	माग तथा कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
१.	डाँडा गाउँ हुदै- पानी वाडेन मो.वा	१	
२.	फोर्साङ-रातामाटा मो.वा	१	
३.	बिचबाटो -छात्रवास	१	
४.	आरीटार विचबाटो रिङरोड	१	
५.	लिप टोल देखि- खुन्जुने करी सम्म	१	
६.	सोमै टोल-छात्रवास	१	
७.	हाल निर्माण भएका मोटरवाटोहरुको नाली सहित स्तर उन्नती गरी कालो पत्रे गर्नु पर्ने	२	
८.	दुर्मेवस्ती हुदै सिमलनेटा पाग्रेघाट (५ कि.मी)	३	
९.	वाघखोर हुदै विराह मछडी मोटरवाटो (६ कि.मी)	३	
१०.	रातामाटा सुपारीगैरा हुदै डडुवा मोटरवाटो (६ कि.मी)	३	
११.	रानाचौपारी फेवालीटोल कोटापधेरा मोटरवाटो (४ कि.मी)	३	
१२.	वकुरे आँप सल्लेरी घोरलोट मोटरवाटो ६ कि.मी	३	
१३.	नुनथली स्वास्थ्यचौकी हुदै वाघखोर मो.वा (३ कि.मी)	३	
१४.	ढोवस्कुल फवलटि देवाले डाँडा मो.वा (५ कि.मी)	३	
१५.	वाँगेनौघाट मोटरवाटो (७ कि.मी)	३	
१६.	सजिकोट रानाटोल घोरलोट मो.वा (४ कि.मी)	३	
१७.	वुढादेवी जावुने मोटरवाटो १० कि.मी	३	
१८.	वडाकार्यालय स्याउलीवाङ्ग, सजिकोट मो.वा (४ कि.मी)	३	
१९.	कुडुले-देउराली (ट्र्याक खोल्ने)	४	
२०.	छतिवन दमार -छतिवन खाला (ट्याकखोल्ने)	४	
२१.	हाल संचालित कच्ची वाटोहरुको स्तर उन्नती गर्ने	४	
२२.	भासुकुटी कोरोन्डे -गुरुङटोल (ट्र्याकखोल्ने)	५	
२३.	भासीकुटी - छविसे (ट्र्याकखोल्ने),	५	
२४.	प्यालीमाटी -सिम्ले (ट्र्याकखोल्ने)	५	
२५.	वड्डाडा-वुढीचौर-सौराकोट (ट्र्याकखोल्ने)	५	
२६.	जसपुर-वुढीचौर (ट्र्याकखोल्ने)	५	
२७.	वुढीखोला -वुढीचौर (ट्र्याकखोल्ने)	५	

क्र.सं.	माग तथा कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
२८.	गोलधारा -कुथुर्के (ट्र्याकखोल्ने)	५	
२९.	गोलधारा -पुठाचौर (ट्र्याकखोल्ने)	५	
३०	पाखापानी -कुर्थुके (ट्र्याकखोल्ने)	५	
३१	विरिङकोट -डुम्रीखर्क-गुरुङटोल (ट्र्याकखोल्ने)	५	
३२	सौराकोट - दिवीचौर - कुर्थुक (ट्र्याकखोल्ने)	५	
३३	हाल संचालित वाटोलाई नाली सहित स्तरउन्नती गर्ने (कालोपत्रे सहित)	५	
३४	माग गरिएको सडकहरु		
३५	पाङवाङ - वंगलाचुली -१० कि.मी	६	
३६	पाङवाङ - वडा कार्यालय सम्म	६	
३७	पाङवाङ- धैरेखपटे -वसेरी -अर्खेले	६	
३८	गोधधारा- गुरासैनी - पाङकोट	६	
३९	पाङवाङ- जुकेपानी	६	
४०	स्याम्ले - मिग्रीखोला - उपल्लो खुरी	६	
४१	डुम्रीखोला -ठाडी ओडार	६	
४२	पुनटोल - खुनकुटी - टाकुला	६	
४३	स्तर उन्नती	६	
४४	हाल संचालीत मोटरवाटोलाई नाली सहित स्तर उन्नती गरी कालो पत्रे गर्ने	६	
४५	दोखामी गैरा देखी जमिन डाँडा सम्म पैदल सिढी र रेलिङको निर्माण गर्नु पर्ने ।	६	
४६	भलठाडा देखि दोखामे सम्म पैदल सिढी निर्माण गर्नु पर्ने	६	
४७	थरै खपटे देखि पाङकोट स्कुल जाने रेलिङ सहित पैदल सिढी बनाउन पर्ने	६	
४८	धावडा टोल देखि वडा कार्यालय जोड्ने पैदल सिढी निर्माण गर्नु पर्ने	६	
४९	पधेराखोला पैदल सिढी निर्माण गर्नु पर्ने ।	६	
५०	मिग्रीखोला देखि मिग्रीखोला मोटर वाटो सम्म पैदल सिढी निर्माण गर्नु पर्ने	६	
५१	आधारभूत स्वास्थ्य इकाई देखि गोधारा जोड्ने पैदल सिढी निर्माण गर्नुपर्ने ।	६	

गाउँपालिकाको वडास्तरको निम्न पुल तथा झोलुङ्गे पुलको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	माग तथा कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१.	छहरे खोला पक्की पुल	१	
२.	धाद्र खोला पक्की पुल	१	

क.सं	माग तथा कार्यक्रम	वडा	कैफियत
३.	हडवडे खोला पक्की पुल	१	
४.	सिखे अमिलठीक झो.पु	२	
५.	अडवारी वर्णविर झो.पु	२	
६.	गनाहा खोला पक्की पुल	२	
७.	वुढीगरा -विरेवगर पक्की पुल	२	
८.	ढाड पक्की पुल	२	
९.	आँप- कमवास पक्की पुल	२	
१०.	नौघाट पक्कीपुल	३	
११.	वर्राघाट लामीदमार झोलुङ्गे पुल	३	
१२.	जावुने सखौरा झो.पु	३	
१३.	प्रमुखस्रे झो.पु	३	
१४.	वैके दह झो.पु	४	
१५.	खन्ने वगर - शिरु वगर भो.पु	४	
१६.	वुढीखोला - झो.पु	४	
१७.	वुढीखोला - छविसे	४	
१८	वेथीखोला झो.पु	६	
१९	वाघेखोला झो.पु	६	
२०	ओझिने पक्कीपुल	६	
२१	बेथीखोला कल्भट	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न यातायात रुटहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१.	वि.पी राजमार्ग	२	
२.	रत्ने-जसपुर	२	
३.	हंसपुर- चकचकि	३	
४.	हंसपुर-लमही	३	
५.	हंसपुर-बुटवल	३	
६.	बोगे देखि भालुवाङ्ग	३	
७.	जसपुर-राङवाङ, दर्वाङ	५	
८.	जसपुर-भालुवाङ	५	
९.	वडडाँडा-जसपुर	५	
१०.	वडडाँडा-पाङकोट	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न बसपार्कहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१.	फिलिवाङ बसपार्क	१	
२.	दर्भान मिनी वसपार्क	२	
३.	गनाह मिनी वसपार्क	२	
४.	भालुवाङ्ग, नुनथली	३	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न यात्रु प्रतिक्षालयहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं	माग तथा कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१.	छात्रवास वार्ड नं. १	१	
२.	साना किसान	१	
३.	१४ नं. प्रतिक्षालय सन्यासी चौपारी	१	
४.	मिया चौपारी	१	
५.	मदन आश्रीत पार्क फोर्सावाङ	१	
६.	फिलीवाङ प्रतिक्षालय	१	
७.	आटिटार चौपारी	१	
८.	गनाह	२	
९.	ददेरी विद्यालयगेट	२	
१०.	चौकी ढाड जाने बाटो	२	
११	मुल्के घुम्ती	२	
१२	वेसार पानी	२	
१३	सरुमारानी ३ (प्रतिक्षालय)	३	
१४	चौतारा	३	
१५	मलामी विश्राम प्रतिक्षालय	३	
१६	राङवाङ (१०-१५ यात्रुको क्षमता)	५	
१७	सौराकोट (१०-१५ यात्रुको क्षमता)	५	
१८	जसपुर (१०-१५ यात्रुको क्षमता)	५	
१९	विरिङकोट (१०-१५ यात्रुको क्षमता)	५	
२०	प्यालीमाटी (१०-१५ यात्रुको क्षमता)	५	
२१	हात्तिखाल (१०-१५ यात्रुको क्षमता)	५	
२२	भ्यासीकुटी (१०-१५ यात्रुको क्षमता)	५	
२३	वाघेखोला	६	
२४	ओभिनी	६	

क.सं	माग तथा कार्यक्रम	वडा	कैफियत
२५	कटीनीक्षण	६	
२६	पाङवाङ	६	
२७	कोलडाडा	६	
२८	गोधधारा	६	
२९	टुनीखोला	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न सार्वजनिक शौचालयहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१.	दर्भान चोक	२	
२.	ढंगे गेडी प्रहरी चौकी	२	
३.	१४ नं.	२	
४.	गनाह	२	
५.	सरुमारानी -३ (सौचालय)	३	
६.	जसपुर राङवाङ, विरिङकोट	५	
७.	वाघेखोला	६	
८.	किमीचौर दह	६	
९.	सरुमारानी लेक	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न ट्राफिक युनिटहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	कुडुले	४	माग
२	डाडा पसल	४	माग

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न विमानस्थल, हेलिप्याडको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१.	वडा कार्यालय नजिक	१	
२.	ल्होसार मञ्च	२	
३.	सरुमारानी कोटघर	३	
४.	गुरुङडाँडा सरुमारानी	३	
५.	सत्यगोरखनाथ प्रा.वि सुजिनपुर	३	
६.	गर्दा टाकुरा	४	
७.	वडा कार्यालय नजिक (जसपुर)	५	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
८.	किमीचौर	६	
९.	पाङवाङ	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न पिउने पानी आयोजनाहरू निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१.	दाण खानेपानी आयोजना	२	
२.	भुल्के खानेपानी आयोजना	२	
३.	भमपानी खानेपानी आयोजना	२	
४.	अदुवावारी विरे वगर खानेपानी योजना	२	
५.	पूमही लिफ्ट खानेपानी योजना	३	
६.	हंसपुर धारापानी रुकुल लिफ्ट खानेपानी	३	
७.	बोगेपनाहा लिफ्ट खानेपानी योजना	३	
८.	गुकेपानी लिफ्ट खानेपानी योजना	३	
९.	डुम्रीखोला लिफ्टिङ खानेपानी योजना	४	
१०.	हंशपुर ८-६ लिफ्ट खानेपानी योजना	४	
११.	बजरखोला हात्तिखाल खानेपानी योजना	५	
१२.	प्यालीमाटी तल्लोटोल खानेपानी योजना	५	
१३.	गनाखोला, लुकलुके, राङवाङ, विरिङकोट, लिफ्टि खानेपानी	५	
१४.	सौती खोला दोभानबाट प्यालीमाटी, सौराकोट, गोलधारा, लिफ्ट खानेपानी	५	
१५.	बुढीचौर खानेपानी योजना	६	
१६.	गुरौसीनि लिफ्ट खानेपानी (जुठेपानी मुल)	६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न कुलो, तथा सिंचाई आयोजनाहरू निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	माग तथा कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	वडा नं. पुरै क्षेत्रको लागी लिफ्ट सिँचाइ, तथा प्रतेक खेत वारीमा पक्की कुलाहरुको माग गर्ने (मुहान राप्ती नदी मिठी आप खोला बाट पक्की पुल)	१	
२	हाल संचालीत कूलोहरुको मर्मत / निर्माण गर्नु पर्ने	२	
३	दाड सिंचाई योजना निर्माण	२	
४	दरवान वृहत सिंचाई योजना निर्माण	२	
५	ददुरी लिफ्ट सिंचाई योजना	२	निर्माधिन
६	अमिलठीक सिंचाई कूलो निर्माण योजना	२	

क्र.सं.	माग तथा कार्यक्रम	वडा	कैफियत
७	यमपानीको आकाशे पानी संकलन सिंचाइ पोखरी निर्माण	२	
८	दरवान नर्सरी क्षेत्रमा आकाशेपानी संकलन सिंचाई पोखरी निर्माण	२	
९	वांगेपनाहा सिंचाई कुलो (३०० रोपनी)	३	
१०	मछडी विराहा सिंचाई कुलो (२५० रोपनी)	३	
११	फलटि सिंचाई कुलो (३० रोपनी)	३	
१२	तल्लो चामा सिंचाई कुला (६० रोपनी)	३	
१३	दुमही लिफ्ट सिंचाई, हंसपुर वडखोला सिंचाई, वांगेवेसी लिफ्ट सिंचाई पनाहा लिफ्ट सिंचाई, जुकेपानी लिफ्ट सिंचाई, नौघाट प्रभु लिफ्ट सिचाई, हंसपुर जावुने लिफ्ट सिंचाई, मछडी लिफ्ट सिंचाई	३	कार्यक्रमहरु
१४	डुम्री खोला कुलो निर्माण / मर्मत (१५० रोपनी)	४	
१५	अधेरी खोला कुलो निर्माण तथा मर्मत (५० रोपनी)	४	
१६	हपुर वेसी कुलो निर्माण तथा मर्मत	४	
१७	श्री वगर कुलो निर्माण तथा मर्मत	४	
१८	पुठा खोला हात्तिखाल सिंचाई कुलो पुर्न निर्माण	५	
१९	जसपुर छविसे सिं कुलो पुर्न निर्माण	५	
२०	बुढो पधेरो सिंचाई पोखरी निर्माण, राङवाङ	५	
२१	विरीङकोट गुरुङटोल सिंचाई ट्याकी निर्माण	५	
२२	दवियार सिंचाइ पोखरी राङवाङ	५	
२३	चुकावाध सिंचाई पोखरी निर्माण राङवाङ	५	
२४	पाखापानी सिंचाई पोखरी मर्मत	५	
२५	ठूलो पधेरो लिफ्ट सिंचाई योजना निर्माण	५	
२६	कुसुम खोला सिंचाई पोखरी निर्माण राङवाङ	५	
२७	ओडारे सिंचाई कुलो निर्माण - छविसे	५	
२८	दवियार लिफ्ट खा.पा टंकी निर्माण तथा लाइन विस्तार	५	
२९	अदुवावारी सिं पोखरी निर्माण	५	
३०	जामुने गुरुङखेत कुलो निर्माण	५	
३१	कालियार सिं कुलो निर्माण	५	
३२	तल्लो बुढीचौर सिंचाई पोखरी निर्माण	५	
३३	माथिल्ला बुढीचौर सिंचाई पोखरी निर्माण	५	
३४	कालापानी ज्यामिरे सिंचाई यो	५	

क्र.सं.	माग तथा कार्यक्रम	वडा	कैफियत
३५	मसानघाट अमिले सिं.यो	५	
३६	मसानघाट लकलुके सिंचाई योजना	५	
३७	पाखापानी कोलडाँडा सिंचाई योजना	५	
३८	उपल्लो हात्तिखाल सिंचाई योजना	५	
३९	मेरीगाउँ सिंचाई. योजना निर्माण	५	
४०	नयाँबस्ती कुर्थुके उपल्लोटोल सिं.यो	५	
४१	झाक्री खोला सिंचाई कुलो निर्माण	६	
४२	जडनखेत सिं.कु	६	
४३	ओभ्किने झा.क्री खोला .सिं.कु निर्माण	६	

(ख) सामाजिक विकास योजना

शिक्षा	वडा नं.
▪ क्याम्पस संचालन गर्ने ।	१
▪ खडक ने.रा. प्रा. वी लाई कक्षा ८ सम्म स्तरोन्त्ती गर्ने ।	
▪ फैजुल ईस्लाम मदरसालाई कक्षा ८ सम्म स्तरोन्नती गर्ने ।	
▪ फैजुल ईस्लाम मदरसालाई लाइवेरी कम्प्यूटर उपलब्ध गर्ने	
▪ फैजुल ईस्लाम मदरसामाकक्षा कोठा थप गर्ने, साथै फोटोकपी मेसीन उपलब्ध गराउने ।	
▪ खडक ने.रा प्रा.वि लाई स्मार्ट टि.भी उपलब्ध गराउने	
▪ कृषि प्राविधिक शिक्षालय (सरकारी अनुमति प्राप्त)	२
▪ पशु प्राविधिक शिक्षालय (सरकारी अनुमति प्राप्त)	२
▪ इन्जिनियरिङ्ग क्षेत्रको प्राविधिक शिक्षालय	२
▪ फलफुल संग सम्बन्धित प्राविधिक शिक्षालय	२
श्री खड्गेश्वरी मा.वि दर्मोन योजना तथा माग	२
▪ फर्निचर निर्माण	
▪ खानेपानी	
▪ चमेना गृह अधुरो काम पुरा गर्ने	
▪ शौचालय निर्माण	
▪ पुस्तकालय व्यवस्थापन	
▪ इन्टरनेट प्रत्येक कक्षा कोठाको पहुच सम्म पुऱ्याउने	
▪ कम्प्यूटर ल्याव स्थापना	
बाल विकास आ.वि सरुमारानी २ गनाह भवन	२

शिक्षा	वडा नं.
गनाह नदी तटबन्ध	२
स्वस्छ पिउनेपानी व्यवस्थापन (फिल्टर)	२
ल्यापटप, प्रिन्टर, प्रोजेक्टर	२
भवन मर्मत रंग रोदन	२
शौचालय मर्मत	२
फर्निचर निर्माण तथा मर्मत	२
शिशु कक्षा देखि कक्षा ३ सम्म कार्पेट , चकटी, टि टेबल	२
आवश्यक शैक्षिक खेलकुद सामाग्री जस्तै भलिवल नेट, व्यट, स्कीपिङ (वाल मैत्री किसिमका)	२
२०७५/०७६ मा जस्तै कापी, पेन्सील को व्यवस्थालाई निरन्तरता गरिब तथा विपन्नताको आधारमा	२
जनचेतना फैलाउने (शिक्षा सम्बन्धी)	२
वि.य.स., शि.अ.स. का सदस्य पदाधिकारीहरुलाई तालिमको व्यवस्थापन	२
विद्यालयमा समुदायको दाइत्व सम्बन्धि तालिम वा चेतनाको विकास	२
बालमैत्री बातावरण भएको कोठा निर्माण	२
बुक कर्नरको व्यवस्था	२
ई. लाइव्रेरी र लाइव्रेरी (पुस्तकालय) को व्यवस्थापन	२
समुदायको भूमिका बारे पर्चा पम्पलेटको विवरण	२
अभिभावकको भूमिका बारे पर्चा पम्पलेटको विवरण व्यवस्था	२
परिमार्जित पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका	२
गरिब तथा जेहेन्दार, विपन्नताको प्रोत्साहन स्वरुप पुरुषकृत	२
विद्यालय तहमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकालाई दिवा खाजाको व्यवस्था गर्नु पर्ने	२
बदलिदो विज्ञान र प्रविधिको पहुचमा वृद्धि ल्याउने कार्यक्रम ल्याउन पर्ने (तालिम, गोष्टी)	२
अनुगमन, सुपरिवेक्षण औपचारीक प्रकारको अथवा प्रशासनिक प्रकारको नभइ सहजीकरणमुखी र पृष्ठपोषण प्राप्त हुने नियमित प्रकारको हुनपर्ने ।	२
प्रोत्साहन हुने तथा दण्डित हुने प्रकारको नीति दुवै प्रयोगमा आउन पर्ने ।	२
समय समयमा शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकवीच अन्तरक्रिया गर्नुपर्ने ।	२
शिक्षामा कम्तीमा २०% बजेट विनियोजन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।	२
वालमैत्री वातावरण निर्माणका लागि तालिम, गोष्ठी शिक्षक, अभिभावक बिच अन्तरक्रियात्मक रुपमा संचालन गर्नुपर्ने ।	२
वालमैत्री एवम् आधुनिक खेलमैदानको (नारायण पौडेल) व्यवस्था गर्नुपर्ने ।	२
मदरसा , राप्ती र संगम प्रा.वि मा भवन निर्माण गर्नुपर्ने	३
सत्य गोरखनाथ र ने.रा.आ.वि , राप्ती मा शौचालय आवस्यक	३
प्रत्येक विद्यालयमा इलेक्ट्रीक फिल्टर तथा खानेपानि स्रोतको व्यवस्था	३

शिक्षा	वडा नं.
खेल मैदान, सत्य गोरखनाथ मदरसा, खेल मैदान निर्माण	३
प्रत्येक विद्यालयमा प्रविधिमैत्री शिक्षणको लागी इन्टरनेट, कम्प्यूटर, प्रोजेक्टर, फोटोकपी मेशिन, इ लाइब्रेरी, ल्यापटप लगायतका सामाग्रीहरु आवस्यक	३
प्रत्येक विद्यालयमा भवन तथा कक्षाकोठा मर्मत	३
विद्यार्थी संख्याका आधारमा र विषयगत आधारमा शिक्षक व्यवस्थापन	३
मातृभाष शिक्षणका लागी शिक्षक व्यवस्थापन गर्नुपर्ने (सत्य गोरखनाथ, राप्ती, संगम र कास्कोट इस्लामिक मदरसा)	३
मा.वि तथा नि.मा.वि विद्यालयहरुमा छात्र, छात्रा तथा शिक्षक आवास तथा छात्रावासको व्यवस्था	३
विधर्थी भर्ना अभियान, अभिभावक भेला, कक्षागत अभिभावक वैठक विद्यालय व्यवस्थापन समिती शि.अ संघ क्षमता विकासका लागि स्रोत व्यवस्थापन	३
कास्कोट इस्लामिक मदरसामा कार्यालय सहयोगीको व्यवस्था	३
वालविकास स.का, ग्रेड शिक्षक, विषयगत शिक्षक, लेखा व्यवस्थापन तथा प्र.अ क्षमता विकास तालीम साथै प्रविधी प्रयोग सम्बन्धी क्षमता विकास तालीमहरु	३
प्रत्येक विद्यालयमा तथा कक्षा कोठामा विद्युत जडान	३
प्रत्येक विद्यालयमा सरस्वती मन्दिर निर्माण	३
विपन्न समुदायका विद्यार्थीका लागी शैक्षीक सामाग्री तथा पोशाकको व्यवस्था गर्नुपर्ने साथै पोशाक भत्ता नपाउने शिक्षकको लागी पोशाकको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।	३
पुस्तकालय भएका विद्यालयहरु सरस्वती मा.वि, ने.रा.आ.वि र सत्यगोरखनाथ प्रा.वि)को स्तरोन्नती र नभएका विद्यालयहरु (सुर्योदय, वालकल्याण, राप्ती संगम मदरसा) मा पुस्तकालय व्यवस्थापन ।	३
विद्यालयमा कुहिने तथा नकुहिने फोहोर व्यवस्थापनको व्यवस्था गर्नुपर्ने	३
विद्यालयमा विविध कारणले कपी तथा पेन्सील नल्याउने विद्यार्थीका लागी उपलब्ध गराउन स्रोत व्यवस्थापन	३
विद्यार्थीको स्वास्थ्य परिक्षणको व्यवस्था -कम्तीमा प्रत्येक ६ महिनामा)	३
श्री जनाता मा.वि वड्डाँडा	४
भवन तल्ला थप	४
थप शौचालय	४
पिउने पानी व्यवस्था	४
मञ्चनिर्माण	४
तारवार	४
१०+२ संचालनका पूर्वाधार	४
गेट मर्मत	४
खाजाघर	४

शिक्षा	वडा नं.
फर्निचर निर्माण	४
प्रशासनिक कक्ष निर्माण	४
विज्ञान प्रयोगात्मक कक्ष	४
श्री ज्वाला देवी प्रा.वी	४
भवन निर्माण	४
जाली तारवार	४
खानेपानी	४
शौचालय	४
फर्निचर निर्माण	४
कार्पेट	४
खेलकुद सामाग्री	४
संस्थागत निजी विद्यालय सरुमारानी इङ्गलिस वोडिङ स्कुल	४
भवन निर्माण	४
फर्निचर	४
शौचालय	४
तारवार	४
पिउनेपानी	४
गेट निर्माण	४
श्री भिमसेन मा.वि मा १०+२ संचालन गर्नका लागि विद्यालय भवन निर्माण साथै छात्रा, छात्र वासको भवन निर्माण गर्ने	५
विद्यालयमा अनलाइन क्लासको संचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने	५
विद्यालयमा प्राथमिक उपचारको सामाग्री सहित दक्षजनशक्तिको व्यवस्था गर्ने	५
प्रगतीशिल वाल विकास केन्द्र टाकुरालाई आ.वि बनाउन पर्ने	६
श्रमरानी मा.वि छात्र/छात्रवासको निर्माण गर्नु पर्ने ।	६
श्रमरानी मा.वि खेल मैदान र ४ कोठे भवन निर्माण गर्नु पर्ने	६
श्रमरानी मा.वि छात्र, छात्रा शौचालय निर्माण गर्नु पर्ने	६
भुवनेश्वरी आ.वि.मा ४ कोठे भवन निर्माण र घेराबेरा गर्नुपर्ने	६
विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी थप गर्नुपर्ने (भुवनेश्वरी)	६
श्रमरानी मा.वि मा विज्ञान प्रयोगशालाको लागी सामाग्री सहित भवन निर्माण गर्नु पर्ने	६
प्रहरीचौकी माग	
प्रहरीचौकीमा फर्निचरको व्यवस्था गर्नु पर्ने	१

शिक्षा	वडा नं.
प्रहरीचौकी प्रवेशद्धार निर्माण गर्नुपर्ने	
प्रहरीचौकी खेल मैदान निर्माण गर्नुपर्ने	
प्रहरीचौकीको पूर्व दिशामा पहिरा गएको हुनाले सो को संरक्षण गर्नु पर्ने	
प्रत्येक वडामा नगर प्रहरी यूनीट हुनपर्ने	
टोलटोलमा गस्ती गर्ने व्यवस्था हुनपर्ने	
स्वास्थ्य	
संस्थामा एउटा तालिम हल उपलब्ध गराउने, फोहोर व्यवस्थापनको लागि मापदण्ड अनुसारको खाडल, एम्बुलेन्सको लागी टरो, प्यालीबाज खोप केन्द्र निर्माण , संस्था अगाडिको आगन सम्माएर माटो फिलिङ तथा जग्गादाताको नाम शिलालेखमा लेख्ने, ल्याबको लागी छुट्टै कोठा निर्माण गर्ने	
संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरुलाई तालिम दिई दक्ष बनाइ सेवा दीने तथा कर्मचारीहरुलाई तह अनुसार तलब स्केल प्रदान गर्ने	
सेवाग्राहीहरुको संख्या अनुसार पालिका स्तरीय अस्पताल वडा न.. १ र २ मा राख्ने सम्बन्धमा	
▪ गाउँपालिकामा कम्तिमा पनि एकवटा स्वास्थ्य संस्था ग्रामीण यू.एस.जी सेवा संचालन गर्ने सम्बन्धमा	
▪ संस्थामा विभिन्न सेवाहरु जस्तै : USG, X-ray सेवा हरु प्रदान गर्ने सामाग्रहरु तथा दक्ष जनशक्ति प्रदान गर्ने सम्बन्धमा	
▪ गाउँपालीकामा कम्तीमा पनि एकजना MBBS राखी सेवाग्रहीहरुलाई सेवा प्रदान गर्ने	
▪ दरबन्दी अनुसारको स्थाई कर्मचारीहरुको माग गरी कर्मचारीहरुको पदपूर्ती गर्ने	
▪ स्वास्थ्य संस्थामाको आफ्नो पानीको मुहान इनार सुकेको हुनाले संस्थाको आफ्नै मुहान बनाउने सम्बन्धमा ।	
▪ संस्थामा एम्बुलेन्स तथा बाइक पार्किङ्ग गर्ने ठाउ बनाउने सम्बन्धमा	
▪ स्वास्थ्य संस्थामा गठन गरिएका व्यवस्थापन समितिलाई दक्ष guidline सम्बन्धी तालीम दीने	
▪ जेष्ठ नागरीकलाई मध्यनजर गर्दै मनोरन्त्रजन तथा भेला गराई सक्रिय बनाउने सभाहल बनाउने सम्बन्धमा ।	
▪ प्रसुतिगृह अस्पताल	
▪ बाल अस्पताल	
▪ स्वास्थ्य बिमा प्रभावकारी रुपले संचालन गर्नु पर्ने	
▪ महिला स्वयं सेवीकाहरुलाई क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने	
▪ स्वंय सेविकाहरुको खाइपाइ आउने सेवा सुविधाको वृद्धि गर्नुपर्ने	
ल्याब संचालनको लागि आवस्यक कक्ष सहित सामाग्रहरुको व्यवस्था गर्ने	
▪ अपांग मैत्री शौचालय निर्माण	
▪ सोलारको व्यवस्था	
▪ स्वास्थ्यचौकीहरुको लागि चाहिने आवस्यक सामाग्रहरुको व्यवस्था गर्ने	
▪ बर्थिङसेन्टरमा आवासको व्यवस्था गर्नेब	
▪ स्वास्थ्यचौकी घेराबेराको व्यवस्था गर्ने	

शिक्षा	वडा नं.
▪ स्वास्थ्य चौकीमा खानेपानी तथा उपयूक्त शौचालयको निर्माण गर्ने	
▪ स्वास्थ्यकर्मीहरुलाई स्वास्थ्य सम्बन्धी तालिमाको व्यवस्था	
▪ स्वास्थ्यचौकीमा साधरण मात्र नभई अन्य आवस्यक औषधीहरुको उपयूक्त व्यवस्था गर्ने	
▪ स्वास्थ्यचौकी उपयूक्त फर्निचरको व्यवस्था गर्ने	
▪ स्वयसेवीकाहरुलाई मोवाइलको व्यवस्था गर्नु पर्ने	
▪ स्वयसेवीकाहरुलाई वार्षिकरुपमा झोला र छाताको व्यवस्था गर्नु पर्ने	
▪ दरबन्दी माग	
▪ स्वास्थ्यचौकी रगंरोगन आवस्यक	
▪ अपाङ्गमैत्री शौचालय	
सँस्कृति	
▪ मगर, क्षेत्री, गुरुङ, जातिको को मौलिक सँस्कृति झल्किने पोशाकहरूको संरक्षण गर्ने ।	
▪ मगर, क्षेत्री, गुरुङ, जातिकोहरूको मौलिक सँस्कृति झल्किने परिकार, भेषभुषाको संरक्षण र प्रचारप्रसार का लागि होमस्टे संचालन गर्ने ।	
▪ स्थानीय लोकभाकाहरू ,लोक नृत्य, लोक गाथा आदिको संरक्षण गर्ने ।	
▪ गाउँपालिकाको संस्कृति प्रवर्द्धन गर्न अनुसन्धान गर्ने ।	
▪ ढोलक, मादल, सोरठी, झ्याली, ढ्याङ्ग्रो, लगायतका लोकबाजाहरूको संरक्षण गर्ने ।	
लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण र मूल प्रवाहिकरण	
▪ गाउँपालिकामा गठन गरिएको वडास्तरीय किशोरी समूहका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी बनाउने ।	
▪ गाउँपालिकामा वडास्तरीय बालक्लव गठन गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रम गर्ने ।	
▪ गाउँपालिकामा गठन गरिएका किशोर समूहहरूलाई प्रभावकारी बनाउन।	

(घ) वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना

वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजनाका कार्यक्रमहरू	
(क)	**वन तथा भू-संरक्षण**
	▪ गाउँपालिकाका विभिन्न वडा मा रहेका सामुदायिक वन संरक्षण तथा प्रोत्साहन गर्ने ।
	▪ सामुदायिक वनमा पाइने जीवजन्तुहरू तथा औषधिय गुणले भरिपुर्ण जडिवुटी हरूको संरक्षण गर्ने
	▪ चराचुरूङ्गीहरू मयुर, डाँफे, मुनाल, काग, जुरेली वनकुखुरा, ढुकुर, तित्रा, कालिज, भंगेरा, चिल आदिको संरक्षण गर्ने ।
	▪ वनस्पतिहरू उतिस, काफल, गुराँस, सल्ला, धुपी, सिमल , चिलाउने चाँप, कालीकाठ आदिको विविधता कायमै राख्ने ।
	▪ जडिबुटीहरू कुरिलो, तीतेपाती, तुलसी, घ्युकुमारी, टिमुर, चुत्रो, सिलाजित, जटामसी, पाँचऔले लगायतको संरक्षण र प्रशोधन गरी उद्यमशीलताको विकास गर्ने ।
(ख)	**फोहर मैला व्यवस्थापन**
	▪ गाउँपालिकाका बाटाहरूमा उपयुक्त तवरले ढल तथा नालाको प्रवन्ध गर्ने

वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजनाका कार्यक्रमहरू	
	▪ निजि क्षेत्रलाई पनि लगानी मैत्री वातावरण बनाई फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने
(ग)	**जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र विपद् व्यवस्थापन**
	▪ राप्ती नदीद्वारा हुने बाढी, पहिरो र कटान नियन्त्रण गर्न भइरहेका तटवन्ध निर्माण, वृक्षारोपण आदि कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउने
	▪ विपद्का बेला जम्मा हुने खुला स्थानको रूपमा उपयुक्त ठाउँहरूमा आश्रयस्थल बनाउने

आज मिति २०७८ चैत्र १२ गते सरुमारानी गाँउपालिका, प्यूठान वडा नं. ६ का वडाध्यक्ष श्री तुल बहादुर रोका मगर को अध्यक्षतामा वडा कार्यालय [illegible] मा पानारोमा रिसर्च सेन्टर प्रा. लि., काठमाडौँका परामर्शदाताको अगुवाईमा वडाका जनप्रतिनिधिहरू, राजनैतिक पाटीका प्रतिनिधिहरू, नागरिक अगुवाहरू, टोल विकास समितिका प्रतिनिधिहरू, महिला, दलित, अल्पसंख्यकका प्रतिनिधिहरू, समाजसेवी, शिक्षाविद् लगायत आम सर्वसाधारण जनताको उपस्थितिमा नगरपालिकाको आवधिक योजना निर्माणका लागि प्रारम्भिक वडा भेला गरी आवश्यक तथ्याङ्क, सल्लाह, सुझाव संकलन गरियो ।

तपसिल

क्र.सं.	नाम	सम्बन्धित पद	हस्ताक्षर
	तुल बहादुर रोका मगर	वडा अध्यक्ष	[signature]
१	तिल बहादुर बुढा	वडा सदस्य	[signature]
२	शिवराज बुढा	वडा सदस्य	[signature]
३	गोपाल उलुङ्गी	शिक्षक	[signature]
४	नाम बहादुर उलुङ्गी	शिक्षक (युवा)	[signature]
५	ढोका बहादुर वि.क.	किसान (युवा)	[signature]
६	नुपेन्द्र महरा	किसान (युवा)	[signature]
७	खड्ग बहादुर महरा	किसान (युवा)	[signature]
८	खड्ग बहादुर पुन	व्यवसायी [illegible]	
९	रमेश थापा	किसान	[signature]
१०	धनिराज पुन	किसान	
११	तुल बहादुर उलुङ्गी	का.स.	[signature]
१२	सुशील घर्ती	वडा प्राविधिक	
१३	किशन बहादुर महरा	किसान	
१४	चित्र बहादुर रोका	किसान	[signature]
१५	लाल बहादुर पुन	स्वास्थ्य (अ.हे.व.)	[signature]
१६	छविलाल थापा	[illegible]	[signature]
१७	दीप नारायण ओझा	परामर्श रिसर्च सेन्टर	[signature]
१८	शैलेश थापा	,,	[signature]
१९			
२०			

अनुसूची ६ - आवधिक योजना तयारीको कार्यशाला गोष्ठीका तस्वीरहरू

विकास लक्ष्य २)
४), दिगो विकास लक्ष्य ६)
लक्ष्य ११)
विकास लक्ष्य ३)
लक्ष्य ४)
विकास लक्ष्य १)
प्रवाहीकरण (संविधानको धारा १८ (